

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**МИКОЛА ВЕГЕШ
НАТАЛІЯ КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ**

**УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА
ЦЕРКВА В ПОРТРЕТАХ**

Ужгород – 2021

ББК 86.377-6 (Укр)

В 26

УДК 262.1

Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква в портретах. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 347 с.

Рецензенти:

Марчук В. В., доктор історичних наук, професор (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. С. Стефаника»);

Міщанин В. В., доктор історичних наук, доцент (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»);

Ситник О. М., доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького).

*Рекомендовано до друку
на засіданні кафедри політології і державного управління
факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський
національний університет» 23 березня 2021 року (протокол № 8)*

До книги відомих українських істориків Миколи Вегеша і Наталії Концур-Карабінович увійшли історико-біографічні нариси про видатних представників Української Греко-Католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького, патріарха Йосифа Сліпого, президента Карпатської України Августина Волошина, єпископа, якого на Закарпатті справедливо називали народним, Івана Маргітича. Їх життєвий шлях і різнобічна діяльність висвітлюються на тлі епохи. З нових позицій подано початки переходу УГКЦ на підпільне становище. Детально розглянуто антиунійну політику радянського тоталітарного режиму та процес ліквідації Української Греко-Католицької Церкви відповідними органами влади на західноукраїнських землях упродовж 40-х років ХХ ст. Розкрито місце і роль Львівського собору 1946 року як головного організаційного заходу, за допомогою якого комуністична влада прагнула знищити Греко-Католицьку Церкву і насадити взамін церковно-духовну монополію Російської православної церкви. Значна увага звертається на події, що відбувалися на Закарпатті.

Книга адресована науковцям, студентам, усім, хто цікавиться історією України.

ISBN

© Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська
Греко-Католицька Церква в портретах, 2021
© «АУТДОР-ШАРК», 2021

ЗМІСТ

МОЛОДІСТЬ РОМАНА ШЕПТИЦЬКОГО	4
ГОЛГОФА ПРЕЗИДЕНТА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА	55
АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ, ДІОНІСІЙ НЯРАДІ, АВГУСТИН ВОЛОШИН І КАРПАТО-УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА	152
Замість вступу	179
Розділ 1. Становище УГКЦ під владою двох тоталітарних режимів у 1939-1941 рр. Початки підпілля	180
Розділ 2. Антиунійна політика комуністичного режиму	221
і підготовка ліквідації УГКЦ	221
Розділ 3. Львівський церковний собор та його наслідки	260
Замість висновків	306
ДУХОВНИЙ ПОВОДИР ЗАКАРПАТТЯ ІВАН МАРГІТИЧ	312
Замість вступу	313
Єпископ Іван Маргітич в оцінці сучасників	313
Через «Пласт» і «Просвіту» до Карпатської України	322
Карпатська Україна Івана Маргітича	327
Крізь тортури Ковнера	331
У підпіллі	334
У незалежній Україні	342
Замість висновків	344

МОЛОДІСТЬ РОМАНА ШЕПТИЦЬКОГО

«Якщо Бог дозволить йому далі жити й, як досі, витривати в ласці, він зробить багато добра й, може, колись, коли він і я будемо навіки об'єднані в Бозі, тоді, може, хтось схоче докладніше розказати про оце життя, початки якого я тут описала...»
(Софія з Фредрів Шептицька)

Майже всі біографи майбутнього митрополита погоджувалися з твердженням, що рід Шептицьких надзвичайно давній. Він бере свій початок з часів Галицько-Волинського князівства. Один із найближчих соратників митрополита о. Кирило Королевський стверджував, що витoki роду Шептицьких «сягають XII ст. Із-поміж багатьох імен, які прикрашають сьогодні польський гербівник, як Любецькі, Святополк-Четвертинські, Святополк-Мирські, Огінські, Пузини, Сапіги, Тишкевичі, Ходкевичі, Хрептовичі, Володивичі, Кисілі, Сологуби, В'ельгороські та інші, цей рід упродовж тривалого часу повністю належав до найдревнішої гілки народу Давньої Руси; донедавна на Заході його радше називали рутенським, але сьогодні він має честь називатися українським унаслідок відносно недавнього поширення географічної назви, яка означала колись більш обмежену і специфічну територію»¹.

На думку іншого соратника Великого митрополита о. Василя Лаби, «гніздом шляхетського роду Шептицьких були його маєтності в черемиському князівстві, коло Перемишля і Самбора, а між ними село Шептиці. Вже старовинні грамоти з XIII сторіччя згадують про Шептицьких, які були на службі перемиських князів»². Цієї хронології започаткування древнього роду притримується також Блаженніший Любомир Гузар: «Уже в документах XIII ст. згадано про рід Шептицьких, а їхній герб – підкова, увінчана хрестом і стрілою з правого боку, – відомий іще раніше»³. Сучасний дослідник Я. Заборовський притримувався думки, що рід графів Шептицьких «виводив себе з галицьких бояр XIV ст.»⁴. Є. Небесняк констатував, що «одним з аристократичних українських родів, які найдовше

---

¹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27.

² Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 9.

³ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.

⁴ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народів (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

втрималися прив'язаними до свого рідного національного коріння, був древній боярський рід Шептицьких. Його родинним гніздом, осередком та основною посілістю були спадкові володіння, що знаходилися на черемиських землях, в безпосередній близькості до міст Перемишль і Самбір. Саме там і розкинулося старовинне село Шептиці... Архівні фонди доносять до наших днів свідчення деяких офіційних документів XIII століття, в котрих стверджується, що вже тоді Шептицькі входили в склад удільних черемиських князів. Дещо згодом, коли в XIV столітті Польща захопила територію сучасної Галичини, спеціальним декретом, датованим 1469 роком, за родом Шептицьких твердо закріпився титул «бояр»⁵.

У тексті грамоти князя Льва Даниловича, затвердженої польським королем Жигмонтом Августом 27 грудня 1458 р., вказувалось: «Во ім'я Отца і Сина і Духа Святого Амінь. Леон Данилович з Божей ласки Великий Князь всієї Рускої землі Галицки, Новоградски, Трубовольські, Червенски, Перемишльські, Звіноградські і Всеї Русі Господар. Всім Нам Вірним і милим Бояром, Пулковником, Судившим градзким і цілому міру християнському поздоровленіє. Ото пришов до нас наш Бояр і Судившичи граду Перемислского на Ім'я Ярославич, Юліянович Шептиці, син Юліяна Павловича Шептиці, внук Павла Мелентиновича Шептиця, а правнук Мелентина Шептиця і упросив нас о виданя такої Грамоти: «Ми Леон Данилович Всеї Рускої землі даємо нашому Боярови і Судивщиму граду Перемского села наше Канафости і Манастир с. Онофрея в землі, а Князтві нашим Самборским будущим, а землю на село Шептице і село Вошанці належне до його Отца, діда і прадіда єму і всій єго потомности, так землю на заложене села Шептиці, село Канафости і Манастир с. Онофрея з землі Самборській на вєчне часи всієї його потомности даю і дарую. А ктоби наш велико княжкі Лист мав зломати, буду мал. З ним Суд перед Богом. – Писалося в Літо од Рождества Христа Бога Тисяча Двохсот сімдесятого четвертого»⁶. Судовим процесом 1469 р. було підтверджено, що Шептицькі є люди «вері нобіліс».

Львівський дослідник Л. Войтович писав, що Шептицькі «належали до середньої шляхти. У 1628 р. мали села Шептичі та Вошанці (нині село Вошанці Самбірського р-ну) і половину

⁵ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 18.

⁶ Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 119-120.

Кальнохвостів, частки сіл Монастирець (нині село Стрийського р-ну), Ільник Шляхетський (нині с. Ільник Турківського р-ну), володіли селами Тур'є та Угерців (нині обидва села Старосамбірського р-ну; усі Львівської області). Зберігали вірність православ'ю до початку XVIII ст., підтримували Львівське братство, давали кошти на друкарство»⁷

Ще в середині 30-х років XX ст. ґрунтовну статтю про рід і герб Шептицьких опублікував Іван Шпитковський⁸. Автор, не сумніваючись в українськості герба Шептицького, звернув увагу на одну обставину: «... Два джерельно найстарші Шептицькі непослідовно описують свій герб та що не подають згідно його назви, бо цей спліт кириличних букв трудно було їм геральдичним робом описати. Він не носив ніякої назви... а ні теж не належав до ніякої гербової філіції у польському геральдичному розумінні. Аж геть пізніше стає ця гербова печатна монограма прибирати назву «Шептиці», а це тому, що ним печаталися (за виїмком ще двох родин) одні лише Шептицькі. Не дивно теж, що Варлаам Шептицький, на виданій ним книжці, замість вже загально вживаного гербу Шептиць кладе на ній лише монограму «Ш» на основі ремінісценцій давніше вживаного азбучного гербового знаку, що заховалися (збереглися – Авт.), як звичайно, найдовше в людей духовного звання, тоді найбільш освічених мужів. А цим неначе пояснює, що цей родовий герб є нічим іншим, як змодернізованим, кириличним печатним знаком»⁹. Свою багаторічну роботу І. Шпитковський завершив висновком: «Резюмуючи наші здогади, можемо лише приблизно означити час повстання цієї кириличної монограми, ставляючи його в границях між XIII а XIV ст. Так виглядав би наш гіпотетичний висновок відносно часу повстання кириличного гербового знаку Шептиць, первісного печатного знаку предків роду Шептицьких»¹⁰.

Великі зрушення у вирішенні цієї проблеми відбулися після публікації ґрунтовної монографії Івана Матковського¹¹. «До двору

⁷ Войтович Л. В. Шептицькі. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2013. С. 633-634.

⁸ Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 2-3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 162-179; *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262-273; *Богословія*: науковий тримісячник. 1936. Т. XIV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1936. С. 237-250; *Богословія*: науковий тримісячник. 1937. Т. XV. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1937. С. 253-263.

⁹ Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. *Богословія*: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262.

¹⁰ Там само. С. 263.

¹¹ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. 664 с.

князя Лева, сина Данила Романовича, названого пізніше Галицьким, – пише історик, – прибуло лицарство з Угорщини. На чолі його стояв комет Гуйд, на чиєму гербі... «у блакитному полі – золотий півмісяць, обернений ріжками вгору, над ним, між двома золотими шестираменними зірками – срібна стріла, скерована гострим кінцем угору. Герб називали Сасом, що українською означає «Саксонець». Лицарі, що прибули з графом Гуйдом, теж визнали Сас своїм гербом. Військо примандрувало не випадково: роком раніше, 1235-го, князь Михайло II Всеволодович, званий Чернігівським, напав на Галич та проголосив сина свого Ростислава (Славонського) галицьким князем. Трон було відвойовано двома роками пізніше. Так починалась галицька історія родів Драго-Сасів, серед яких могли бути і предки Шептицьких, адже Федір з Шептич, якого вважають протопластом роду і який, надаючи відомості про себе 1469 року, задекларував приналежність до родин герба Сас»¹².

І. Матковський переконаний, що питання про представників шляхти, які своїм родовим гербом вважали герб Сас і служили у війську короля Данила Галицького, Великого князя Литовського Шварна Даниловича, а опісля – Лева Галицького, ключове у дослідженні походження роду Шептицьких¹³. Стверджувати про своє руське коріння могли лише ті роди герба Сас, які виходили з близького кола галицького королівського двору. Можливо, саме це давало підставу Варлааму Шептицькому у XVIII ст. заявляти: «Ви повинні знати, що ми – шляхта не від учора, ані з чиєї ласки, ані нобілітації, ані подружних кон'єктур ми виростили – але з давніх предків, із заслуг війни і мира [шляхта], так стара, як Русь і віра Христова на ній...»¹⁴. Привілей князя Лева Даниловича був підтверджений Федору з Шептич 1469 р. польським королем Казимиром Ягеллончиком у Городку, а пізніші представники роду Шептицького брали участь у боротьбі проти монголо-татарської навали. Цитуючи праці І. Шпитковського та деяких сучасних польських істориків, І. Матковський, на нашу думку, цілком слушно стверджує: «Один із ранніх представників роду Шептицьких – Федір з Шептич. У справі про підтвердження його шляхетства 1469 року є надзвичайно важлива інформація. Документи передають його родовий знак, який виглядає

¹²Там само. С. 23.

¹³Там само. С. 31.

¹⁴Цит. за: Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 33.

так: «*luna cum duobus stelli*». Тобто йдеться про герб Сас. Федір подає також родовий знак матері: «*ex clenodio matris babatum cum cruce*», тобто підкова з хрестом. Цей герб називається Побуг. Як відомо, Шептицькі з XVI століття ідентифікувалися серед шляхти власним гербом, що є варіантом герба Побуг. Цей факт значною мірою підтверджує інформацію про походження роду Шептицьких з числа Драго-Сасів... Достеменно не відомо, за яких обставин і коли рід Шептицьких перестав ідентифікуватись з гербом Сас і отримав право вживати власний герб»¹⁵.

Хоча ще залишається чимало невирішених питань щодо початків роду Шептицьких, необхідно погодитись із висновками, до яких прийшов І. Матковський: «Безсумнівним є факт походження Шептицьких з роду Драго-Сас. Православна традиція, поширена між волохами, прижилася у Галичині та пізніше тривала як традиція Галицько-Волинського князівства. Частина роду герба Сас, вірогідно, була на службі короля Данила Галицького і його сина Лева. Серед них могли бути також і протопласти роду Шептицьких. Один з аргументів, чому такі родини герба Сас, як Гординські й Кульчицькі, залишились православними, а пізніше стали греко-католиками, була якраз ця пам'ять про присутність в історії руської держави, і ця присутність підтверджувалась документами про надання маєтків Левом Галицьким. Що стосується роду Шептицьких, то марно визначати, чи були вони русинами-українцями, чи волохами, чи поляками. Важливим є те, ким вони себе вважали»¹⁶. А вважали вони себе українцями. Цю українськість майбутнього митрополита влучно описав у своєму романі С. Герман: «– Пан припустився помилки, пане Шептицький, – секретар деканату правничого факультету Ягеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету. – Помилку? Яку помилку? – перепитав Роман. – Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось ... е-е ... не цілком, сказати б, до ладу ... Роман узяв до рук анкету, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві. – Тут усе написано правильно. – Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж ... Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, – сказав секретар, і пенсне його

¹⁵ Там само. С. 37.

¹⁶ Там само. С. 41.

зблиснуло холодним відблиском»¹⁷. Уже батько Андрея, граф Іван Шептицький, уважав себе належним до польської знаті, обіймаючи високу державну посаду. Та він не цурався і не забував свого походження. Коли в 1911 р. група українських послів до австрійського парламенту подарувала йому портрет його відомого сина, граф сказав їм: «Простіть, панове, що не промовляю по-руськи, але впевняю Вас, що я є русин»¹⁸.

Рід Шептицьких був тісно пов'язаний з історією церкви. Саме з нього походили предстоятель Української Греко-Католицької церкви, єпископ, а згодом – митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Атанасій (1686-1746), уніатський єпископ Львівський Варлаам (помер 1715), Лев-Людовик (1714-1779) – ще один митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, римо-католицький єпископ Єронім Шептицький (1759-1773), єпископ Перемишля Атанасій (1762-1779), єпископ Львівський і митрополит Київський Лев (1778-1779)¹⁹. З цієї родини походило і чимало менш знаменитих ченців, служителів церкви. В середині ХІХ ст. рід спіткала досить типова для української шляхти доля: перехід на римо-католицький обряд і як результат – полонізація. Можна лише дивуватися, що один з найвідоміших українських родів не покинув рідної мови раніше, адже переважна частина української шляхти встигла зробити це ще в другій половині ХVІ – першій половині ХVІІ ст.²⁰ У ХVІІІ ст. багато відомих родин прийняло латинський обряд, та, все-таки Андреїв дід Петро, який помер у 1848 р., ще вважав себе українцем²¹.

Першим видатним ієрархом Української Церкви був Варлаам Василь Шептицький, який пройшов шлях від монаха в Унівському монастирі до архімандрита і єпископа. Доклав чимало зусиль для підвищення освітнього рівня монахів, видаючи книги і молитовники («Акафіст», «Зерцало Богословія» Кирила Транквіліона Ставровецького, «Усительное Євангеліє», «Житіє Великого Князя Володимира Київського»). Про діяльність єпископа Варлаама В. Ленцик писав: «Св'ячення на єпископа відбулись 15-го червня 1710 р. в церкві

¹⁷ Герман С. Via Романа. Життя митрополита А. Шептицького. К.: Ярославів вал, 2019. С. 9.

¹⁸ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 37.

¹⁹ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27; Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 7-8.

²⁰ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народів (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

²¹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.

Спаса коло Самбора. Варлаам мав тоді 64 роки, однак з молодечою енергією взяв керму єпархії. Мав він немало клопотів з грабіжжю маєтків єпархії, що їх у різних часах присвоювали собі різні шляхтичі...Єп. Варлаам зайнявся також реформою Василянського чину, скликавши 1711 року до Унева ігуменів. Єп. Варлаам ставав також в обороні кривдженого світського кліру, пишучи часто до свого знайомого гетьмана Сенявського, і дуже часто така інтервенція допомагала. Єп. Варлаам був оборонцем покривджених міщан під утиском польської адміністрації у Львові. Своїми впливами він, підпомагаючи міщан морально і фінансово, добився-таки рішення королівського суду у Варшаві, який надавав львівським міщанам рівні права з римо-католиками»²².

Справу єпископа Варлаама продовжив син Олександра Шептицького Атанасій-Антоній. У 1717 р. він заснував Братство при храмі св. Юра у Львові й надав йому статут. Атанасій вступив на митрополичий престол у 1729 р. «Час митрополитування Атанасія, – писав відомий історик церкви Іриней Назарко, – це час нервовий, час перед бурею. Митрополит мусів майже дослівно щодня вести боротьбу, як не з латинниками, то з нез'єдиненими. Шептицький сповнив своє завдання успішно. Виявив просто подиву гідну діяльність майже в усіх ділянках церковного й національного життя. Визначався, як усі Шептицькі, великою безінтересовністю і шляхетністю серця, чого докази дав при створенні одного Чину св. Василя Великого, гарячою ревністю в поширенні з'єдинення, неустрашимістю в його обороні перед нез'єдиненими й латинниками, а в першу чергу батьківською дбайливістю про освіту духовенства. В Атанасієві з'єдинення стратило одного зі своїх світлих єрархів»²³. Його портрет Андрей Шептицький помістив у Митрополичому палаці²⁴. Хоча Лев Шептицький в ранзі митрополита пробув усього один рік, проте «добре заслужився для Церкви як львівський єпископ і єпископ-помічник митрополита»²⁵. Яскраву оцінку цьому представнику роду Шептицького дав уже згадуваний І. Назарко: «Ревний і енергійний владика взявся зі запалом найперше до реформи

²² Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічато, 2004. С. 122-123.

²³ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). Торонто: Видавництво отців Василян, 1962. С. 95.

²⁴ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічато, 2016. С. 106.

²⁵ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). Торонто: Видавництво отців Василян, 1962. С. 108.

світського духовенства. Дбав про належну освіту духовенства і всупереч іншим єпископам, не допускав до священства нікого, хто не мав належної богословської освіти. Вже 1750 року владика Лев задумав збудувати у Львові свою єпархіальну духовну семінарію, а Папа Венедикт XIV 1753 р. похвалив цей задум владики. Лев Шептицький піклувався теж Папською Колегією Театинів у Львові, за що вдячна молодь присвячувала йому свої дисертації. Заряд ставропігійської церкви у Львові віддав у руки світських безженних священників, а при відпустових церквах у Зарваниці й Буцневі настановив здібних парохів і сотрудників. При катедрі св. Юра у Львові іменував каноніків і прелатів, що мали творити капітулу»²⁶.

Додамо, що саме Лев Шептицький завершив будівництво Святоюрського собору у Львові: «Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою пам'яткою у стилі рококо у Львові. Церква має план грецького хреста, посередині накрита поважною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоскі бані, закриті балюстрадами; як прикраси ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттиком. Всередині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляра-українця з кінця XVIII в.; крім головного вітваря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці з 1723 р.; обкладено її з дорогоцінностей, якими була обвішана. До церкви ведуть подвійні кам'яні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна семінарія. Палата єпископів, потім митрополитів збудована в переходовому стилі від рококо до цісарства. Парк своїм поділом у укладом квітників був пристосований до цілоти архітектури. При головних будинках були ще прибудови – стайні, кухні, кордегарда для війська, – єпископи мали свою надвірну драгонію, – далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці була у своїм часі друкарня... Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського»²⁷.

Продовжувач справи майбутнього Митрополита Йосиф Сліпий у статті, присвяченій молодим рокам Андрея Шептицького, слушно

²⁶ Там само. С. 108-109.

²⁷ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Апріорі, 2007. С. 86-87.

розмірковував: «Вже в молодечім віці дадуться не раз запримітити ті черти, які ясно виступають у людини в повні літ в його праці, в характері душі, в цілій творчості. Бо в молодечих літах зачинають снуватися перші мрії, виринають перші пляни, які з часом набирають сильної основи і стають метою цілого життя. Певна річ – вони улягають в пізніших роках зміні, справляються, з рожевого квіту опадає не один листочок, романтичний полет перемінюється в поважну при задуму, акти ставляться в міру сил і умовин, але звичайно їх основний тон остає той самий»²⁸. На формування світогляду Митрополита впливали безліч факторів, однак найголовнішу роль, безперечно, відігравала родина, його батьки. Необхідно погодитись із твердженням одного із сучасних дослідників, що у середині ХІХ століття в Галичині через шлюб поєдналися два могутні графські роди: Фредрів та Шептицьких²⁹. 1 жовтня 1861 р. Софія із славетного роду Фредрів одружилася зі землевласником Яном (Іваном) Кантієм Шептицьким й оселилася в Прилбичах, маєтку чоловіка.

Про маму майбутнього Митрополита нам більше відомо перш за все завдяки книжці Олени Данути Манькут, яку є всі підстави оцінювати як чи не єдину біографію Софії Шептицької³⁰. Вона народилася 21 травня 1837 р. у Львові в родині подружжя Олександра та Софії Фредро й під час хрещення її назвали Софія Людвіка Цецилія Констанція. Як тоді було прийнято, діти заможних батьків одержували, як правило, домашню освіту. Для цього наймали приватних педагогів. У 1842 р. першою вчителькою малої Софії стала Адель Дефорель, яка до родинного дому Фредрів у Беньковій Вишні приїхала зі Швейцарії. Тоді ж О. Фредро також запросив чеха Юзефа Свободу, який навчав Софію живопису та німецької мови. У своїх спогадах, які видані в чотирьох томах польською мовою і чекають перекладу українською, Софія яскраво описала своє родинне помістя: «Бо я любила ту Бенькову Вишню більше, ніж тоді вміла собі це усвідомити. Я впивалася простором садів, свободою, співом птахів та тишею села... Так дивно, несвідомо, однак із деякою розкішшю я відчувала, що мене оточує якась велика гармонія; я й сьогодні пам'ятаю те відчуття купелі в чомусь, що любила, розуміла, що

²⁸ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 6.

²⁹ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 45.

³⁰ Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. 152 с.

проникало в мене завдяки усім органам чуття»³¹. Щасливе життя у Беньковій Вишні було нетривалим. Після початку селянського повстання в Галичині 1846 р. подружжя Олександра і Софії Фредро змушені були переїхати до Львова, а згодом до Парижа. Протягом 1853-1855 рр. Софія з мамою відвідає Німеччину, Бельгію та Францію, що теж вплине на формування її світогляду, вона одержить глибокі знання, стане талановитою художницею, навчиться писати літературні твори. Додамо, що Софія вільно володіла крім польської німецькою, французькою та англійською мовами, що дозволило Й. Сліпому стверджувати: «була жінчина високоосвічена..., ніжних почувань і високої культури ума і ще більше серця»³². На ці риси характеру Софії звертали увагу й інші її сучасники: «Була одною з істот найвисших і найшляхотніших в своїм поколінню... Моральна звершеність так висока, як рідко: інтелігенція знаменита і дуже виобразована: в товариських зносинах «мудра повага – злучена з добротою, але і з веселістю»³³.

Про глибокі знання, володіння іноземними мовами та літературний хист Софії згодом написав К. Королевський: «Вона мала ще свіжу пам'ять, писала своєю рідною мовою – польською; і, можливо, саме вона розпочала французький переклад (спогадів – Авт.), який передали мені одночасно з одним із п'яти примірників оригіналу, передрукованих на машинці; там були численні цитування листів французькою мовою... Це твір матері, котра пише для своїх рідних; у розповідь вплетено особисті роздуми, в яких постійно відчутно великий неприродний розум, позбавлений будь-яких сентиментальних перебільшень»³⁴. Ми ще не один раз будемо звертатися до літературної спадщини Софії Шептицької, особливо коли йтиметься про молоді роки її найвідомішого сина.

Біограф Софії Шептицької О. Манькут пише про величезний вплив на формування її характеру і поглядів батьків. Олександр Фредро «дбав про розвиток своєї доньки (уроки малювання, гра на фортепіано та гімнастика), а насамперед про її добре виховання, вчив шляхетности та чемности у ставленні до всіх: осіб милих і немилых, слуг та гостей, своїх та чужих. Він не терпів прихованих насмішок,

³¹ Там само. С. 8.

³² Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 8.

³³ Там само.

³⁴ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 29-30.

шепотіння, глузливих поглядів. У домі Фредрів цього ніколи не було. Софія ще з дитинства інстинктивно відчувала, що шляхетне, а що малодушне, і цього без найменших роздумів уникала»³⁵. Що стосується матері Софії, то вона «сумлінно берегла домашнє вогнище. Щедро обдарована розумом та іншими здібностями, вона намагалася жити в тіні свого чоловіка. Він адміністрував маєток, а дружина опікувалася внутрішніми справами господарства. Вона розпоряджалася грошима і мала цілковиту свободу в керуванні домом, дбала про те, щоб усе було зроблено добросовісно та вчасно. Чоловік не цікавився подробицями... Софія була доброю матір'ю і дбала про своїх дітей, однак ніколи не розпещувала їх. Її саму виховували у строгості і після прикрого життєвого досвіду, вона вважала слухним виховувати так само своїх дітей. Тому, коли донька інстинктивно шукала тепла та близькості матері, вона, гладячи її по голові, при цьому говорила: «Не привчайся до ніжностей, бо в житті ними хіба що знудишся»³⁶. Крім батьків, величезний вплив на формування особистості Софії мала вже згадувана Адель Дефорель, дружина Максиміліана Фредра Праскеда, внучка найстаршої сестри Олександра Фредра Ванда Островська та священник Самуїл Пясецький – перший «свідок» її сповіді.

Учителя малювання Юзефа Свободу брат Андрея Казимир Шептицький вважав найкращим у тогочасному Львові. Безперечно, що саме він привив Софії любов до малювання. Немаловажне значення мали численні поїздки за кордон родини Фредрів, зокрема відвідини Лувру, уроки малювання Ніколо-Франсуа Чіффларта. Хоча Софія скромно вважала себе непрофесійною художницею, однак ті репродукції її картин, які помістила в своїй книзі О. Манькут, свідчать про великий талант майстрині. Йдеться, перш за все, про портрети Софії Яблоновської Фредро – матері Софії, батька Олександра Фредро та власні автопортрети. На це звернув увагу Л. Гузар: «Графиня студіювала живопис у Парижі, а спеціалізувалася на портретних зображеннях. Свої портрети, як і літературні твори, адресувала тільки членам сімейного кола й ніколи не виставляла на широкий огляд, за винятком портрета її брата Александра, який виставили на показ у паризькому «салоні» в 1855 р. Образи св. Йосифа, святих Ігнація та

³⁵ Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 14.

³⁶ Там само. С. 17.

Франциска, Найсвятішого Серця Христового прикрашають церкви Кракова, Жовкви та Брухналя»³⁷.

Цікавилася Софія театром, що було закономірним для дочки визначного польського драматурга, та розмаїтою літературою. Серед книг, які найбільше її вразили – «Ярмарок у Кенітці» Ч. Діккенса, «Повстання 30-го року» Й. Шпацера, «Історія десяти років» та «Сатири» І. Красицького, «Характери» Л. Бругера, «Щоденник» Е. Сувестра, «Наслідування Христа» Т. Кемпійського. Добре знала вона й творчість батька, адже «у деяких аспектах театральний світ, що його в ранньому періоді живили комедії Олександра Фредро, а згодом Станіслава Висп'янського, досяг видатних успіхів»³⁸. На думку сучасних істориків «окреме місце в польській літературі посідає драматург і поет, галицький консерватор і австрофіл Александр Фредро, який здобув популярність своїми комедіями, у яких висміював звичаї тогочасної шляхти («Дівочі шлюбни», «Дами і гусари»))»³⁹. Стислу, але досить влучну, оцінку Софії Шептицькій зробив один із найвідоміших біографів її сина Є. Небесняк. «Можна сказати, – писав він, – що всією своєю поставою вона уособлювала правдивий ідеал християнського материнського благочестя. Від свого батька вона успадкувала літературний талант, окрім цього, ніби сама природа подбала про те, щоби її загострені естетичні почуття знайшли своє відображення в живописі, залюбки віддавалася пані Софія і вивченню історичних хронік та спогадів різних визначних особистостей і творів світил історичної науки свого часу, коротко занотовуючи для себе всі деталі, що її цікавили»⁴⁰.

Батько майбутнього Митрополита Ян (Іван) Кантій Шептицький народився 1836 р. й належав до польської знаті, хоча ніколи не цурався і не забував свого походження. «Він ретельно збирав родинні пам'ятки, відвідував монастирі й інші архіви з історичними документами в пошуках згадок про свій рід. На стінах у родинному маєтку в Прилбичах висіли портрети предків»⁴¹. Цю картинну галерею

³⁷ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 38.

³⁸ Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі / перекл. з англ. Петра Тарашука. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 564.

³⁹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 340.

⁴⁰ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 22.

⁴¹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 37.

в Прилбичах згодом згадуватиме Андрей. В одному з листів до матері він напише: «Ти пригадуєш, що Тато нам, дітям, часто пояснював і згадував наших предків, портрети яких висіли в його робітні, чи, як ми його кімнату звали, в канцелярії. З усіх портретів вбилися в мої пам'яті три портрети: єпископа Варлаама й митрополитів Атанасія і Лева. Усі вони були ченцями-василіанами, але всі вони були якісь інакші: Варлаам чомусь мені здався тихим, покірним ченцем, повним любові до Бога, милосердя до людей і наче б закоханим Атанас: цей мав щось лицарського у собі, своїми чорними, гострими очима він пронизував наскрізь людину, з цих очей і високого чола біла воля, сміливість, а враз із цим відвага й повсякденна готовність боронити Бога й Його чесноти перед злом світу, а слабим людям давати помічну руку. Знову ж зовсім іншим здавався мені митрополит Лев, чи як Тато звав його світським ім'ям, дядько Людвик. Аристократ із куртуазійною усмішкою на устах, свідомий зручності слова й закоханий у мистецтві (адже ж це він докінчив будову собору св. Юра у Львові), робив на мене враження дипломата, в якому сплелосся людське із божеським, ця багатогранність людини, для якої ніщо людське не є чуже»⁴².

Іван Шептицький започаткував велику домашню бібліотеку, багату на рідкісні унійні друки. Вона налічувала близько шість тисяч томів. Родинна книгозбірня Шептицьких містила, ймовірно, певну частку книг Софії Шептицької. Ймовірно, що до прилбичської бібліотеки влилась також частина книг Александра Фредра, який помер у Львові в 1876 р., адже згадується серед колекцій гр. Шептицьких «кована скриня» з його архівом. Отже, майбутній митрополит виростав серед книг, які любив читати, а згодом і колекціонувати. Сучасна дослідниця Ірина Качур справедливо зауважила, що «фактично бібліотека, складена з усіх книг, набутих Митрополитом Андреем, ніколи в цілості не існувала. Якби Митрополит був колекціонером у традиційному сенсі цього слова і зберігав усі куплені, подаровані та придбані іншим способом книги, він без перебільшення став би власником найбільшої української приватної книгозбірні всіх часів. Але він увійшов в історію як найбільший меценат і благодійник української культури, який через засновані і щедро обдаровані ним книгозбірні – Станиславівської капітули, Митрополитальної бібліотеки, Церковного, а згодом Національного музею, «Студіону», зробив доступними українському

⁴² Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 16.

народові пам'ятки світового та національного духовного надбання»⁴³. Однак, це буде пізніше...

Попри любов до книг, мистецтва і шанування своїх предків, Іван Шептицький був власником земель, які передалися йому по спадщині. Власність Шептицького станом на 1879 р. налічувала 3 500 моргів (0,56017 гектара). До цієї частки зараховувалось місто Лащів з навколишніми селами: Доманіж, Черкаси, Малонеж, Надольці, Підгайці, Буда Желязна, які нині адміністративно належать до повіту Томашовського Любельського воєводства. Під Львовом сім'я володіла 4 000 австріяцькими моргами (0,5755 гектара) у селах Прилбичі, Брухналь, Чолгині, Підлуби Великі і Малі. У нинішньому Жидачівському повіті Шептицькі володіли 2 500 австріяцькими моргами у селах Дев'ятниках, Кологорах та Ятвягах. 2 200 австріяцьких моргів належало у Кросненському повіті (нині Польща) у селах Корчині, Спорному і Венглювці⁴⁴.

І. Шептицький, попри свою господарську діяльність, активно займався політикою. Доказом цього є обрання 1869 р. І. Шептицького спочатку до Галицького крайового сейму (каденція 1870-1876 рр.), а пізніше до Австрійського парламенту (каденція 1870-1871 рр.). Вибори до крайового сейму відбулись 16 листопада 1869 р. У липні 1869 р. він одержав титул шамбеляна (придворний чин високого рангу), а 16 вересня 1871 р. диплом графа імперії. Оскільки титул передавався по спадковості, то разом із батьком до цієї гідності було віднесено і дружину Софію Шептицьку та синів⁴⁵. 11 жовтня 1871 р. І. Шептицького знову було обрано послом Австрійського парламенту, але в березні 1873 р. він разом з іншими представниками польської аристократії склав свій мандат, протестуючи проти зміни виборчого законодавства. До речі, батько Андрея підтримав ініціативу введення русько-української мови в навчальну програму львівської гімназії, а в 1876 р. домагався створення фонду допомоги греко-католицьким священикам, яких переслідувало на Холмщині російське самодержавство. У період із 1870 до 1912 рр. І. Шептицький був незмінним депутатом Галицького крайового сейму, окрім каденції 1877-1882 рр., коли не взяв участі у виборах. Й. Сліпий писав, що

⁴³ Качур І. Книгозбірня Андрея Шептицького: від Прилбич до Митрополичих палат. *Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника*. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 54-55.

⁴⁴ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 52.

⁴⁵ Там само. С. 59-60.

І. Шептицький був у добрих взаєминах з багатьма відомими людьми того часу, «передовими діячами і вченими проф. Шараневичем, проф. Огоновським, Петрушевичем, др. Олесницьким, Сушком та іншими»⁴⁶. Необхідно погодитись із слушним зауваженням І. Матковського, що «однією із визначальних тем майбутніх досліджень могла б стати його політична діяльність в Яворівському повіті, де проживав та багато років виконував обов'язки голови ради повіту»⁴⁷.

Подружжя Софії та Івана Шептицьких надзвичайно поважали один одного, ця родина була глибоко віруючою. Софія «захоплювалася його рішучістю у вчинках та відповідальністю. Це був чоловік із сильним характером, незламними принципами, вимогливий до себе та інших. Вирізнявся своєю незалежністю у судженнях та висловлюваннях. Тому Софія зважала на його думку та охоче прислухалася до його порад. Іван Шептицький не належав до завідників салонів. Його, як і Софію, не приваблював аристократичний світ. Саме ця риса його особистості найбільше подобалася Софії. У чоловікові вона цінувала насамперед релігійність, яку він не афішував, але й не приховував. Їй глибоко запали в серце слова Івана, сказані в день заручин, що з Богом їм буде добре... Софія намагалася пізнати зацікавлення та уподобання чоловіка. Знала про його переваги та недоліки. У характері чоловіка її непокоїла лише певна впертість. Вона усвідомлювала, що ця риса характеру може бути причиною напруження в сім'ї, але вірила, що з допомогою спільних зречень вони зможуть перемогти усі труднощі... Майбутнє показало, що вплив Софії спричинив позитивні зміни у характері чоловіка. Бо жінка має дар безпосереднього, глибокого розуміння іншої людини, й водночас здатність вихоплювати та оцінювати прояви людської особистості. Завдяки цьому жінка допомагає чоловікові зрозуміти себе і реалізувати сенс притаманного йому способу буття. Їхнє подружжя було вдалим...»⁴⁸.

Подружжя Шептицьких мало семеро синів. Перший син Степан народився 1 жовтня 1862 р., але невдовзі помер у віці двох років у листопаді 1864 р. 8 листопада 1863 р. народився Юрій, на якого батьки

⁴⁶ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 7.

⁴⁷ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019.. С. 61.

⁴⁸ Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. С. 75-76.

покладали великі надії, однак передчасно пішов із життя 18 лютого 1880 р. «Багато я перенесла втрат у житті, – пізніше пригадувала С. Шептицька, – а все-таки ще сьогодні мушу ствердити, що жахливішої депресії, як при смерті тої первородної дитини, я ніколи більш не переживала, може, тільки тому, що як дитина, так і душевне терпіння, були первородні. Я любила його пристрасно й дико страждала. Через декілька тижнів вид і голос другого сина, тоді однорічного Ізя (Юрія), були для мене справжнім стражданням. Очікуваною дитиною я ні не тішилася, ні задля неї не здержувалася в своїх жалях. До крайньої втоми я ходила по кімнатах або по найдальших стежках городу, й коли ніхто не міг мене бачити, ні чути, та у приступах якоїсь тваринної туги я голосно стогнала. Як лошиця іржить за лошатком, так я стогнала й радше хотіла вирватися та втекти до моєї дитинки»⁴⁹. 26 липня 1865 р. побачив світ Роман, за ним Казимир, Олександр, Станіслав і Лев.

Хоча Андрею Шептицькому присвячено чимало біографічних нарисів, однак всі вони без винятку написані на основі найкращого життєпису молодих років майбутнього Митрополита, авторкою якого є його мати – Софія Шептицька. «Третій з черги наш син, – писала С. Шептицька, – Роман – Олександр – Марія, сьогодні в чині о. Андрей Шептицький, народився в Прилбичах дня 29 липня 1865 року, вісім місяців після смерті нашого найстаршого сина Степана... Пам'ятаю таке самітне, аж до перевтоми, ходження по останній стежці з видом на став, і такі голосні стогони напередодні народження Ромця. Другої днини вполудне, в третій день жнив, він прийшов на світ, обімлілий. Я була дуже ослаблена й мені не дозволяли заснути, бо побоялися, що зімлію. Коли я, врешті, заснула, уві сні я виразно відчула Стефця, хоч і не бачила його, як станув біля мого ліжка й поклав на ньому новонароджену дитину; я зрозуміла це досконало й зрозуміла також, що давши її мені, відходить тепер у мирі. Прокинувшись, я казала подати собі дитину, й без ніякої боротьби я відчула, що тамтой жахливий біль був віднятий від мене, що люблю дітей, яких Бог залишив і що тамте, моє кохання, може, вже спочивати в мирі... Може, це все було природне, але мені здавалося воно чимсь просто від Бога даним, за посередництвом двох янголів, і тому ніколи я не забула тих хвилин після народження Ромця»⁵⁰. Хлопчик з'явився на світ дуже слабеньким і за життя часто й дуже небезпечно хворів.

⁴⁹ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 17.

⁵⁰ Там само. С. 17.

Софія Шептицька особисто дбала про освіту та виховання Романа, який одного разу сам себе назвав «Ама». Коли через багато років її розпитували журналісти про особливості системи виховання майбутнього Митрополита, Софія щиро відповідала: «Що я робила, не знаю, нічого не робила, я не мала ніякої системи, не притримувалася ніяких педагогічних правил. Я любила їх і старалася пізнати, яким кожний із них є. Моя єдина система виховання – це «Богородице Діво». Ніщо інше, – лише «Богородице Діво». І навпаки – хлопець зле робить лекції, є непослушний, доказує, наражується на небезпечний випадок – знову «Богородице Діво»⁵¹. «Коли йому йшов четвертий, або п'ятий рік життя, одного разу після лекції катехизму з Ізьом я почала розказувати йому про Ісуса Христа. Я навіть не згадала ще про Страсті й Розп'яття, коли запримітила в ньому таке зворушення, таке зусилля здержати великі сльози, якими наповнювалися його очі, що я швидко здержала себе й перейшла на іншу тему, не бажаючи грати на тому, що могло бути лише переніжненням нервів; але ні, славити Бога, не нервові це були сльози. Пізніше, коли підучився вже писати, скрізь я знаходила шматочки паперу зі записками, з уступами молитов, що їх він сам виготовив...»⁵².

Хоча майбутній Митрополит не залишив після себе спогадів, однак у статті «Мої спомини про предмет музейних збірок», опублікованій у 1930 р., він пригадував: «Маючи писати спомини, я мушу попросту ствердити факт, що, заки я навчився читати й писати, ще дитиною, коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був, відай, дуже малим хлопчиком, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві у Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непоняту емоцію, що її я нині назвав артистичною емоцією. Я мусів бути маленьким хлопчиком, бо наш старенький парох, якого відтак я о добру голову переріс, видавався мені великаном, як він у святих ризах виходив дияконськими дверми на Великий вхід. Пам'ятаю, що то був Великий вхід, бо як би нині виджу на дискосі замість агнця кусник білого хліба. Усе те разом, навіть ця булка, хоч як тепер виджу, не дуже згідна з типиком, надзвичайно порушувало моє серце. Гієратичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і святої Його Матері, та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їх

⁵¹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 38.

⁵² Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 9.

відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що вносився до неба разом із звуками пісні, – все те разом складалося на якесь вражіння так глибоке, яке ледве чи коли в житті пам’ятаю. А глибоке було вражіння якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами відчувало серце якусь таємну глибіню, що, наче промінчик, спливала на душу з-поза світла, наче з неба»⁵³.

Роман дуже швидко розвивався: в чотири роки почав малювати і щось вирізувати, а в п’ять років Софія почала його навчати катехізму⁵⁴. В. Лаба теж звернув увагу на той факт, що малий Роман «усім цікавився, все легко сприймав і засвоював. Вже на третьому році життя він знав короткі молитви, між ними одну з найкращих Богородичних молитв «Під Твою милість прибігаєм», яка була уложена і дуже поширилася на церковному Сході, а яку його мати Софія залюбки відмовляла»⁵⁵. К. Королевський звернув увагу на надзвичайну серйозність малолітнього Романа: «змалку прислужував під час Літургії; але ніколи йому не спадало на гадку, як багатьом дітям, гратися у священника, в Службу Божу тощо. Під час Євхаристії він тримав руки складеними, а очі були опущені: ніхто ніколи не вчив його цьому. Він уже розумів вагу святих речей. Коли йому минуло вісім років, мати зауважила, що за столом він більше не брав десерту. Хотіла дізнатися причину, знаючи добре, що він скаже їй правду. У відповідь почувала, що він так робить, щоб покарати себе за гріхи. Вже в такому віці він умів відмовляти собі у приємності задля своїх братів»⁵⁶.

У віці дев’яти років Роман розповів матері, що готується до того, щоб стати священником. Тоді цього ніхто всерйоз не сприйняв, але добре знаючи характер сина, його тверду волю і непохитність, Софія Шептицька зрозуміла, що він від своїх намірів не відступить. Звернемось знову до вже раніше цитованого листа Романа до матері: «Уважно й поволі я відхилив двері й побачив очі портрета дядька Атанаса, я зразу заспокоївся і зрозумів: це він мене кликав! Уже зовсім спокійний я підійшов близько до портрета, а світло свічі впало на руку дядька, яка лежала, як біла пляма на чорній рясі. Дуже чомусь мені захотілося, Мамо, поцілувати цю руку, щоб подякувати дядькові за те,

⁵³ Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 546-547.

⁵⁴ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 10.

⁵⁵ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 14.

⁵⁶ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 32.

що він мене покликав, і привітатися з ним. Але портрет висів високо, й я його не міг досягнути устами. А очі дядька Атанаса говорили до мене, так, Мамо, говорили. Я просто чув не ухом, а цілою своєю істотою, як вони наказували мені, щоб я ішов слідами своїх предків, що всі вони молять і просять Бога, щоб Він дозволив мені йти їхніми слідами, що всі ті ченці, ігумени, єпископи й митрополити Шептицькі по батькові й усі священики й ченці Фредри по матері обстоюють перед Богом моє покликання. Ще сьогодні, Мамо, по стількох роках я чую виразно голос дядька Атанасія, а може, радше, голос моїх предків... І до сьогодні пригадую одне тоді для мене неясне слово, яке просто цвяхом вбилося у мою пам'ять і як незагоєна рана до сьогодні дзвенить мені у вухах: – Ти є позичений, сину, – казали очі митрополита Атанасія, – ти є позичений! Пам'ятай про це! Довго-довго я стояв перед портретом дядька Атанасія і щойно гаряча крапля воску із свічки, що впала на мою руку, наче пробудила мене... Я перехрестився, підійшов до бюрка Тата, на якому стояло вирізьблене в дереві Розп'яття Христа (Тато привіз його з якогось паломництва, пригадуєш, Мамо?), поцілував скривавлені ноги Розп'ятого й сказав уголос: – Добре!»⁵⁷.

Ці переживання молодого Романа поетично передала в своїй поемі Леся Храплива:

Привид Прилбич дитячих зоріє

«У затишній, ясній повноті:

Батько, браття і Мати Софія,

Поривання юнацькі святі...

З рам шептали Шептицьких картини:

Атанасії, Лев, Варлаам:

«Ти боярського роду дитина –

Благовістям будеш русинам!»⁵⁸.

У 1875 р. Роман розпочинає навчання в гімназії Франца Йосифа у Львові. Насправді, в гімназії він складав тільки іспити, до яких готувався в батьківському будинку. Навчався з великим ентузіазмом і чотири класи гімназії закінчив з відзнакою. Батьки, мабуть, усвідомлювали, що цього недостатньо, хоч би з огляду на брак відповідних наставників. Місцем, де Роман продовжив освіту, став Краків. Він вперше тут з'явився восени 1879 р., коли разом зі своїми

⁵⁷ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 17.

⁵⁸ Храплива-Щур Леся. Слуга Божий Андрей Шептицький Митрополит Києво-Галицький / Друге видання. Онтаріо: Товариство «Свята Софія», 1990. С. 5.

двома братами Юрієм і Олександром розпочав навчання у п'ятому класі Краківської гімназії Святої Анни по вулиці Пляц на Греблях, 9. У цей час Роман мешкав у професора Гуго Затея. Йдеться про будинок так званого Палацу Любомирського по вулиці Святого Яна, 11, на якому сьогодні встановлена меморіальна дошка митрополиту Андрею Шептицькому. Відомо, що серед його товаришів по навчанню в гімназії був польський студент Едвард Ярошинський. Польська дослідниця Магдалена Новак, досліджуючи цей етап в житті А. Шептицького, дійшла висновку, що він сформувався як польський патріот, знавець і поціновувач польської культури та історії. З таким твердженням не погоджується сучасна українська дослідниця життя й діяльності митрополита Л. Гентош, яка доводить, що Роман «брав участь у роботі студентських товариств польського патріотичного спрямування, навчаючись у Вроцлаві та в Кракові. Однак він також цікавився діяльністю різних католицьких організацій та намагався зі своїми найближчими друзями поширювати серед молоді християнські, католицькі цінності»⁵⁹.

Наближався час іспитів. Софія Шептицька пригадувала: «Вчився багато, дуже багато; хотів бути відзначаючим (першуном), але на два дні перед матурою замкнув до шафи всі книжки, скрипти тощо, кажучи: «Скільки міг – я вчився, тепер уже не доторкну книжки, бо мушу дати відпочити думкам і нервам», та цілі два дні провів на проходах по околицях Кракова. Іспит зрілості склав знаменно, наче «бавився б» – казали інші, але все-таки був такий втомлений, що пам'ятаю, – як під час вечері заснув на кріслі»⁶⁰. 11 червня 1883 р. Роман з відзнакою закінчив Краківську гімназію. Того ж дня він заявив матері, що остаточно вирішив вступити до Чину Василіян.

Між роками навчання у Львові та Кракові відбулося чимало подій у житті родини Шептицьких. 17 травня 1876 р. мати, порадившись зі своїм власним духівником, привезла таємно Романа до Львова, де він прийняв своє перше причастя. Сталася ще одна подія – 18 лютого 1880 р. помер брат Романа Юрій. Пізніше Софія Шептицька пригадувала: «... Вражав мене його (Романа – Авт.) спокій, лякала відсутність сліз, причому я знала, як важко він переносить оце горе. Я думала, що ради мене їх здержує й другої днини після смерти Ізя, коли він стояв непорушно з блідим обличчям біля мого ліжка, я сказала до нього: «Чому ти не плачеш – чи ради мене? Ти, може, хворий? Це

⁵⁹ Гентош Л. Історія вибору Романа Шептицького. *Україна модерна*. Випуск 27. С. 175.

⁶⁰ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 38.

недобре здержувати сльози!» – «Ні, я не можу плакати, для Ізя я навіть радію, що вже відійшов до неба». А коли кільканадцять днів пізніше я ще раз у листі за торкнула цю тему, він так відписав мені: «Моє страждання не є фальшиве (фальшивим називаю лише таке терпіння, яке не впливало б з волі Бога). Милосердний Господь просвітив би мене. Мама пише: «Він був майже скінченим твором». Правда, а тепер? Бог сам його тепер ще більше завершив, а коли він був майже завершений, то тепер став не лише завершений, але зовсім досконалий. Був ще людиною, а тепер є непорочним духом у небі, перед лицем Бога, Бог той твір не знищив, але його викінчив, завершив; відібрав його нам, зате дав нам у небі при Собі посла, янгола, який буде просити Його за нас. Відобрав Ізьові земське тіло, а дав йому безсмертність і безсмертне щастя, невже ж це недобра зміна?.. Біля себе я не відчуваю порожнечі, я мав раніше брата, товариша, опікуна, тепер він не покинув мене, тепер я відчуваю його тут, при собі, відчуваю його – мого другого янгола-Хоронителя... Він здержує мене від гріха, наворачтає до доброго, одним словом чую два рази більше, – як спершу, – що мене береже незримий дух і пильнує мене, й за це я дякую Всевишньому»⁶¹.

Батько Романа негативно віднісся до бажання сина назавжди пов'язати своє життя з Чином Василіан. Мало того, він просив о. Генрика Яцковського вплинути на нього й переконати у безглуздісті такого вчинку. Необхідно сказати кілька слів про людину, яка впродовж багатьох років була духівником родини Шептицьких. Г. Яцковський (1834-1905) – польський церковний діяч, римо-католицький священник, єзуїт, який на прохання Папи Лева XIII посприяв проведенню Добромильської реформи василіан. Він народився 8 серпня в с. Яблово (нині Поморське воєводство в Польщі). Гімназійну освіту здобув у Хелмні, а магістратуру захистив 1853 р. в Гданську. Вивчав право у Берлінському, а згодом у Вроцлавському університетах та богословські студії в Папському Григоріанському університеті і в Пельплінській духовній семінарії. 8 квітня 1860 р. отримав священничі свячення з рук єпископа Яна Марвіча. Працював ректором декількох єзуїтських колегій у Старій Весі, Станиславові, Чернівцях та Хирові. З 1880 р. був сповідником Р. Шептицького. Останній надзвичайно високо цінував і цілком довіряв Г. Яцковському. Саме йому він вперше розказав про своє бажання

⁶¹ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 29-30.

стати священиком. Софія Шептицька пригадувала, що напередодні свого відходу до Добромильського монастиря Роман просив її зберегти улюблений молитовник «*Animae Christianae*», який йому подарував Яцковський: «Прошу Маму зберегти його, на ньому є напис, виконаний рукою отця Яцковського, це буде колись дорога пам'ятка по ньому...»⁶².

Зберігся лист Г. Яцковського до І. Шептицького, у якому духівник родини писав: «Жадав Ти, Пане Графе, щоб я, наскільки мені дозволить моя совість, не підтримував Романа в його постанові щодо Чину, а радше щоби я відмовляв його, перестерігав перед таким рішенням. Я обіцяв тоді, коли не мав ще виробленого погляду про правдивість його покликання. Тепер, я не міг би вже дотримуватися такої обітниці. За ніщо в світі я не хотів би в будь-якій християнській родині стати причиною незгоди, тим більш я не хотів би вживати свого впливу, щоб ослаблювати Ваш вплив, бо Ваші діти знайдуть легко іншого, якщо не в рівній мірі прихильного, то принаймні рівно совісного сповідника, але батька можуть мати тільки одного. Не маю права нікому, хто лише зажадає від мене сповіді, відмовити йому тієї прислуги; а проте, щоб не давати до цього притоки, не бачу в цьому випадку ніякого іншого виходу, лиш щоб від дому Ласкавих Панства – не серцем, ані молитвою, але своєю особою, оскільки на це дозволять світові товариські форми, – відійти на так довго, аж поки справа Романа зовсім не виясниться. Я буду доручувати Господу Богу цю справу й то тим більше, чим менше матиму докладних відомостей про її дальший розвиток. За ласкавих Панства теж не перестану молитися, щоб Ви вірно й совісно досліджували покликання Романа, але так, щоб Ви не відмовлялися від тієї пожертви, якої, я впевнений у цьому, Бог вимагає від Вас, і не схотіли вивихнути покликання Вашого сина»⁶³.

Притаманна І. Шептицькому впертість його характеру перемогла. Він сказав своє рішуче «Ні!». Не вплинули на позицію також листи Романа. В одному з них він писав: «Бог вимагає від Вас, Тату, великої жертви, але невже ж вона буде втрачена? І для Вас, для родини і для краю?.. Чи Ви, Тату, не будете колись горді на таку жертву?.. Я хотів би присягати Вам, Тату, що тільки від мене самого походить моя постанова, що не було тут ніякого стороннього впливу, що я ніколи не розмовляв у цій справі з ніяким Ісусівцем перед моїм рішенням; коли ж моя думка дозріла, я розказав про неї сповідникові,

⁶² Там само. С. 150.

⁶³ Там само. С. 58-59.

але не почув від нього ні одного слова заохоти, а тільки приказ випробовувати себе... Якщо я спричиню Тобі лише біль, то ненароком, і якщо не приношу Тобі ніякої радості, то тільки тому, що й сам не знаходжу її для себе у своєму серці. Один Бог є моєю силою. Я Йому те саме кажу, що я Вам, Тату, сказав і Він потішає мене та каже мені сподіватися від Вас хвилин щастя і віри, а, може, й користи та недаремної праці. Цілую руки Дорогому Татові, залишаючися назавжди відданим сином. Роман»⁶⁴.

Іван Шептицький визначив синові чотири роки випробувань: Роман повинен був за цей час закінчити університет, здобути докторат з права – і аж тоді йти в монастир⁶⁵. Роман, послушний волі батька, записується до однорічної військової школи і одночасно на юридичний факультет Краківського університету. Проте захворювання на скарлатину, яка перейшла на суглоби рук і ніг, унеможливило продовження військової кар'єри, і Роман 22 червня 1884 р. назавжди покинув військову службу, а після одужання продовжує юридичну освіту в Кракові (два семестри) та у Вроцлаві (з третього семестру)⁶⁶. Й. Сліпий у статті про молоді роки А. Шептицького навів спогади професора Леммера, який свого часу читав йому лекції: «Як свідчать власноручно писані професорами посвідки, він живо цікавився тими «побічними» предметами і зраджував тим своє особливе замилювання до богословських студій, та носився з думкою посвятитися їм. Головно з проф. Леммером нав'язав дуже щирі зносини. Коли Митрополит сидів в царській тюрмі, тоді оповів він своїм слухачам на викладі, що Роман розказував йому про гніт українського народу в Галичині і що одного дня відкрив йому свій намір перейти на греко-католицький обряд. «Теперішній львівський митрополит граф Шептицький, – се слова Леммера – сидів у вісімдесятих роках тут переді мною як слухач, от як ви. То був ідеальний, благородний чоловік, мій найліпший ученик»⁶⁷. 31 липня 1887 р. він завершив навчання, а 27 квітня 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права на юридичному факультеті Ягеллонського університету. «Блискуче закінчені правничі студії не дали д-ові Роману Шептицькому в його житті того становища, яке, як він знав,

⁶⁴ Там само. С. 77-78.

⁶⁵ Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. С. 23.

⁶⁶ Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 8.

⁶⁷ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 18.

було задушевним бажанням його батька і на яке він повністю кваліфікувався. – писав В. Лаба. – Але вони незвичайно допомагали йому опісля як церковному владиці, що мусів бути дослівно усім: адміністратором, фінансистом, політиком-дипломатом й оборонцем прав Церкви і народу, а нераз і себе самого»⁶⁸.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-Католицької Церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. У листі до матері 5-9 листопада він написав: «Київ зробив на мене гарне враження; там застав я багато поляків, з якими познайомився і деякі з-поміж них дуже мені сподобалися... Я купив тут декілька книжок. Між іншим я познайомився з проф. Антоновичем, дуже вченим істориком і дуже цікавою людиною»⁶⁹.

Володимир Боніфатійович Антонович народився 13 (30) листопада 1834 р., за іншими даними 1830 р. в селі Махнівці на Київщині у шляхетно-польській сім'ї⁷⁰. По закінченні Одеської гімназії поступив на медичний факультет Київського університету, однак швидко збагнув, що душа і серце тяжіють до історії, перевівся на історико-філологічний факультет цього ж університету, після успішного закінчення якого здобув ступінь кандидата історії. У 1876 р. В. Антонович захистив дисертацію на тему «Останні часи козацтва на Правобережжі», за яку йому присвоїли ступінь магістра руської історії. За публікацію книги «Нарис історії Великого князівства Литовського» В. Антонович одержав учене звання професора Київського університету Святого Володимира і цю посаду обіймав до 1890 р., після чого пішов на пенсію. Однак викладацька діяльність Володимира Антоновича не закінчилася. В усякому разі відомо, що протягом 1895–1896 навчальних років відомий учений нелегально читав студентам «Виклади про козацькі часи на Україні» – єдину працю, написану українською мовою. Завдяки записам, які збереглися в учнів історика, цей лекційний курс був опублікований в

⁶⁸ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 17.

⁶⁹ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 122.

⁷⁰ Антонович Володимир Боніфатійович. *Довідник з історії України (А – Я): Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене.* К.: Генеза, 2001. С. 30.

1991 р. окремою книгою⁷¹. Всі інші праці В. Антоновича побачили світ у різних журналах і наукових збірниках російською мовою. І в цьому нема нічого дивного, адже після прийняття дискримінаційних царських указів Валуєва і Юзефовича українська мова опинилася поза законом. У 1996 р. Київське видавництво «Либідь» видало з нагоди 160-ї річниці з дня народження Володимира Антоновича досить великий за обсягом збірник вибраних праць ученого під назвою «В. Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори». До книги ввійшли такі наукові розвідки вченого, як «Польско-русские соотношения XVII в.» «Про українофілів та українофільство», «Киевские войты Ходьки»; «Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого», «Козацкий сотник Иван Гонта» та багато інших. Автор вступної статті та упорядник видання професор Василь Ульяновський вміло згрупував праці В. Антоновича за розділами «У боротьбі за Україну», «Життєписи історичних діячів», «Козаччина. Гайдамаччина», «Історія церкви в Україні», «Київ і Київська земля», «На старій Україні: факти, події, люди»⁷².

Володимир Антонович, на відміну від деяких своїх плодovitих учнів, приміром Михайла Грушевського, не написав узагальнюючої історії України. Та цього він і не прагнув. Переважна більшість його праць була присвячена дослідженню українсько-польських взаємин і розвитку національно-визвольного руху на Правобережжі, серед яких варто виділити «Про походження козацтва» (1863), «Про гайдамацтво» (1876), «Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432–1798» (1870), «Уманський сотник Іван Гонта» (1882), «Київ та його доля і значення з XIV – до XVI ст.» (1882), «монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії» (1885) та ін.

«Володимир Антонович, – писала Н. Полонська-Василенко, – перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі в основу історії поклав знання передісторії». Він зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом «Вступу до історії». Саме з іменем В. Антоновича справедливо пов'язують виникнення української археології. Археологічний з'їзд 1874 року показав високий рівень досягнень молоді української науки. В. Антонович був автором праць з

⁷¹ Антонович В. Коротка історія Козаччини. З ілюстраціями і картою України. К.: Видавництво «Україна», 1991. 158 с.

⁷² Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упорядники О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вступна стаття та коментарі В. Ульяновського. К.: Либідь, 1995. 816 с.

археології, які започаткували цілий напрям наукового дослідження. Серед його головних розвідок з археології необхідно назвати «Розкопки з землі древлян» (1893), «Археологічна карта Київської губернії» (1895), «Археологічна карта Волинської губернії» (1902). Вже в 1870 р. В. Антонович на одному із засідань «товариства Нестора-Літописця» виступив з ґрунтовними дослідженнями про українські могили. З іменем видатного вченого пов'язано виникнення в 1873 р. «Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства».

Плідно працював Володимир Антонович у галузі етнографії. Заслужують на увагу його праці «Чаклунство» та «Історичні пісні малоросійського народу» (1874–1875, у співавторстві з М. Драгомановим). Учений зібрав і видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії», у яких були вміщені матеріали з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. У 80-х роках XIX ст. В. Антонович опублікував двома виданнями книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії», у якій були поміщені науково-популярні нариси про українських гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Демка Многогрішного та багатьох інших. На відміну від «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» Миколи Костомарова, написаній у проросійському дусі, нариси В. Антоновича висвітлювали минуле України як складової частини Російської імперії, але простежувалася ідея національної єдності.

Поряд з активною науковою діяльністю В. Антонович не менш активно включився в політичну боротьбу. Він з молодих літ бере участь у так званому русі «хлопоманів», які вимагали демократичних нововведень, звільнення селян із кріпацтва. Окрім наукових, політичні цілі переслідувала також «українська Громада», ініціатором створення якої виступили В. Антонович, К. Михальчук, Т. Рильський, Б. Познанський. Коли русофільська преса накинулася на київську «українську Громаду», В. Антонович і двадцять його соратників опублікували відкритого листа, у якому запевняли російську публіку в тому, що їхньою метою «є лише освіта народу». Незабаром В. Антонович разом з О. Русовим, М. Драгомановим та іншими заснували «Стару Громаду». Що стосується творчих стосунків В. Антоновича і М. Драгоманова, то їхня наукова співпраця

увінчалася написанням вищеназваного збірника «Исторические песни»⁷³.

Ось із такою людиною познайомився молодий Роман Шептицький. Свою зустріч з В. Антоновичем він детально описав у листі до матері: «Моя Найдорожча Мамо! Це був чарівний вечір, що про нього я лише Тобі колись одним реченням у листі згадав. А сьогодні, коли слова проф. Антоновича стають дійсністю, мені хотілося б, Мамо, сказати Тобі, як наука навіть на довгі роки випереджує історичні події. Ми сходили із Святоволодимирської гірки вниз. Блакитне небо, що під вечір стемніло й творило наче копулу над спокійними в цей час, могутніми водами Дніпра, рясна зелень довкруги й гул міста, що доходив здалеку, – все це творило якусь просто мистецько-містичну картину. Поневолі я зупинився на хвилину й шепнув: – Боже! Яка краса! Професор глянув скося на мене й, зупинившись теж, сказав: – Ваша правда, пане Романе, краса, тільки, на жаль, ми не володіємо цією красою, а вона нами. Ми є рабами краси, не її панами. А це різниця! Я не зрозумів і питаючи глянув на нього (Ми так домовилися, щоб він звертався до мене «пане Романе», а не «пане графе», як це було на початку нашої зустрічі). Антонович усміхнувся цією милою усмішкою, яка його обличчя інтелектуаліста-вченого змінювала на добрячу, щиросердечну людину.

– Я знав, що ви мене зрозумієте й мушу щиро сказати вам, що багато навіть із моїх товаришів-науковців, зокрема етнографів, навіть глибоких дослідників фольклору не розуміє мене, називаючи нас «хлопоманами» чи «народниками», помилково беручи форму за зміст. Бачите, – і тут Антонович знову усміхнувся, – ми обидва, так сказати б, з одного роду. Ви нібито поляк і я теж начебто поляк. Повторюю «начебто», бо, по суті, то ми українці, може, й не гірші від тих українців, які зовнішньо, сказати б, і внутрішньо є українцями й цього культурно-духовного гібридизму, як би це можна назвати, який є у нас, не мають. А між тим саме цей гібридизм, чи докладніше кажучи, ця західноєвропейська культура, яка тільки злегка за торкнула Україну, зокрема вищі верстви народної маси України, а повністю заволоділа духовністю Польщі, дає нам можливість проаналізувати притаманну тільки Україні, чи то пак, тим, що живуть в Україні,

⁷³ Вегеш М. М. Володимир Антонович (1834–1908). *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство».* Ужгород, 1996. Вип.1. С. 3–5.

духовність. Я вже вам згадував, пане Романе, вчора, що ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої й сьогоденної історії. Нарід може під сильним натиском змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна.

– А все ж таки, пане професоре, – сказав я, – це повинні, на мою думку, в'яснити й аргументувати наукові дослідження про народну творчість України... – Очевидно! – живо притакнув Антонович. – Однак тоді, коли наші етнографи, безсумнівно, дуже докладно й із знанням справи, опрацьовують народну творчість України, – між нами кажучи, це одна з цих ділянок, що нам царський уряд «Малоросії» дозволяє друкувати – і ці опрацювання навіть удостоїлися похвали закордонних науковців, то все-таки ці опрацювання не є повні. Відтворення побуту для українців, порівняльною методою з іншими народними творчостями, виказування оригінальності звичаїв чи народних обрядів – це все дуже цінне й навіть потрібне. Але воно для духовності України мало варте. Тут треба своєї церкви. – Церкви? – здивувався я. – Так, пане Романе. Церкви, цієї духовної інституції, яка може й зберегти, й скріпити духовність даного народу, а вслід за тим видвинути ці первинні елементи, що зберігаються в кожній духовності й, відповідно обтесуючи їх, підготувати їх до державно-національної народності, а не до етнографічної народності. Московська Церква не лише чужа, але й ворожа Україні.

– В Галичині ми маємо свою українську, чи як ми її зовемо – руську – Церкву, католицьку, або як на Україні її зовуть уніатську Церкву... – сказав я. – Безумовно, під цю пору ваша уніатська Церква ще ближча Україні, хоч і вона є стиснена Римом, де частенько панівні кола Христову науку обмежують державними кордонами. Але не забувайте, дорогий пане Романе, що в Австрії зустрічається конгломерат 15 чи 16 народних типів, а коли глянете на Росію, в якій Церква грає домінуючу роллю «правої руки держави», то в Росії, не збільшуючи, можна сказати, живе 150 окремих народностей. На одному Кавказі живе їх близько 40. І проф. Антонович глянув на заходяче сонце, витягнув із камізелки годинник, відкрив вічко коперти і сказав: – Ходім же, пане Романе, ось-ось осьма година, а Петров дуже точний. Я дуже радий, що ви познайомитеся з Миколою Івановичем. До речі, не люблю я вживати патроніміків, хоч це

староукраїнський звичай і слід би його навіть вдержати й серед українців Галичини... А з Петровим раджу вам таки ближче познайомитися, він і літературознавець, і іконо знавець, і музейник, і неабиякий етнограф. Тільки не питайте його про історичну топографію Києва, бо це його «коник», він готов вам дати цілонічний виклад про це... І нагло проф. Антонович почав сердечно сміятися. – А знаєте? Петров – москаль, «настоящий» москаль, уродженець Костромської губернії. Чи не чудасія воно? Ви поляк, я поляк, а Петров москаль, і ми всі разом українці! І чи не геніально придумав український нарід приповідку, що «хто ступить на цю землю, турок, лях чи москаль, той кожний українцем стане!»⁷⁴. Й. Сліпий писав, що «проф. Антонович прийняв його (Романа – Авт.) дуже щиро і ввічливо, показував йому Київ і на пам'ятку подарував свою книжку «Историческія песни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», Т. 2. в. 1. Кієвъ 1875. На ній написав власноручно присвяту: Шановному пану Роману Шептицькому від (sic) В. Антоновича на пам'ять»⁷⁵.

Того ж року Роман Шептицький приїхав до Москви. Про своє враження від російської столиці він виклав у листі до матері від 12 листопада 1887 р.: «Оце я пишу до Вас у 24 години після мого приїзду до Москви. Але орієнтуватися тут тяжко й як довго не знається міста, не хочеться навіть писати. Щоби Вам дати доказ, що я не почуваюся в Москві самотнім, скажу Вам тільки, що за тих 24 години я познайомився з проф. університету Гераським, у якого я обідав, далі з проф. університету Брідішеном, росіянином, з отцем Врублевським при склянці чаю і з Марком Кропивницьким – письменником, дуже цікавою людиною. Це все робить особливе й дивне враження і не жаль було їхати тут повних 30 годин швидким поїздом. Тут видно в архітектурі всі можливі східні стилі: арабський, турецький, навіть китайський, а це все на візантійському фоні; все тут суворе; часи Івана Грозного інкрустовані у вежах грізного Кремля. Час до часу відживають болючі спогади 1812 р.; дзвіниця пошкоджена вибухом... тут стояв генерал Давус... ця церква збудована у виявленні подяки після битви і т. д., і т. д. А все-таки я ще нічого не бачив – ні палати, ані дуже цікавих музеїв. Я ходив на вежу Івана; звідти видно тисячі й тисячі більших і менших веж, червоних, зелених, синіх, золотих і

⁷⁴ Дванадцять листів о. Андрія Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 18-20.

⁷⁵ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 20.

срібних. З Карамзіним у руці можна би багато дечого навчитися, а все-таки мене не збирає охота залишатися тут надовго; хотілося би побачити лише те, що найважливіше й чимскоріше втекти, залишаючи св. Катерині це тяжке завдання, яким було би навернення москалів. Але воно прийде! Це відчувається і його можна сподіватися...»⁷⁶.

Як колись українські православні владики усвідомили, що на ґрунті старої київсько-руської церкви, котра з вини візантійської ніколи не стала власне національною для нашого народу, виростає московська, що є знаряддям у руках творців Третього Риму, так і молодий Шептицький чітко зрозумів: доки пануватиме тяжіння православної Москви, доти українці не розумітимуть своїх національно-політичних інтересів. Відтак належало їх відповідно освідомити. І тут своє слово за таких умов мала сказати Греко-Католицька Церква. Ще більше переконала правильність його вибору поїздка до Москви. Оглянувши там місцеві церкви і музеї, «повні награваних українських пам'яток, і бодай поверхово зорієнтувався, як Москва збагатила свою культуру крадежем нашої української»⁷⁷.

У Москві Роман Шептицький познайомився з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим⁷⁸, який обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдства⁷⁹. На час знайомства з Романом В. Соловйов був добре відомий далеко за межами Росії. У 1880 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Критика абстрактних джерел». Свої провідні ідеї майбутньої соціально-політичної концепції продовжив розвивати у промовах «Три сили», «Слов'янофільство і російська ідея», «Російська ідея» та ін. Стверджував, що росіянам необхідно позбутися східного фаталізму. Їх покликання, на відміну від «нелюдяного Сходу» і «безбожного Заходу», – брати участь у житті Вселенської Церкви, розвитку християнської цивілізації, відмовитися від національного еґоїзму, щоб здійснити велику місію – повести людство до вселенського братерства. У зв'язку з цим Соловйов різко виступив проти візантійсько-московської Церкви. Філософ також виступив проти тези про особливу досконалість російського народу, проти його відділення від інших, опрацював свою систему постулатів

⁷⁶ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 122-123.

⁷⁷ Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. С. 28-29.

⁷⁸ Заборовський Я. В. Соловйов і А. Шептицький. *Добрий Пастир*. Івано-Франківськ, 1990. С. 12-16.

⁷⁹ Найповніше екуменічні погляди В. Соловйова див.: Соловьёв В. С. Россия и вселенская церковь. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.

націоналізму, що не заважало йому твердити про месіанство російського народу. Соловйов був принциповим противником будь-якого рабства і соціальної системи, яка спирається на обмеження свободи особи. Сама особа в Соловйова – це насамперед глибоко віруюча особа, що шукає добро, щастя якої полягає у любові. Сформулював низку ідей і вірив, що з їх допомогою можна змінити світ, хоч наприкінці життя дедалі більше схилився до песимізму⁸⁰.

Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність⁸¹. У листі до матері від 17 листопада 1887 р. Роман писав: «Ви здивуєтеся, коли дістанете ще одного листа з Москви. Причина того ось яка: мені не хотіли тут змінити купонів «Заставних листів польського королівства», що спонукало мене зрезигнувати з виїзду до Петербурга. Я мав намір виїхати до Смоленська й на Литву 16 ц. м., але декілька нових, дуже цікавих, знайомств задержало мене тут. Я щойно вернувся від о. Врублевського, який зрадів, що я ще затримався тут. Я говорив із ним чотири години, попиваючи чай. Це людина великого духу, яка добре знає світ. Але хто це отой, задля якого я залишився тут? Це Соловйов, людина, про яку ще перед двома роками говорилося так багато!» в душі католицької Росії. Нині не буду більше писати про нього, та варта було подорожувати аж до Москви, щоби бодай познайомитися з ним»⁸². Диякон Василій у праці про Леоніда Федорова подає більше інформації: «... Граф Андрей Шептицький відвідав Владіміра Соловйова, бо саме в той період намагався якнайбільше про нього довідатися з його творчості. Від нього він почув багато важливих речей, які відповідали його особистим цілям і покликанню. Звичайно, їхня бесіда була душевною. Андрей Шептицький розповів В. Соловйову і про свій намір скласти монаші обіти. Розмова була тривала, й цілий вечір вони провели біля самовара. В. Соловйов натомість відвідав молодого графа, коли той перебував у готелі «Париж». Особисті стосунки, які тоді розпочались, Андрей

⁸⁰ Кухта Б. Соловйов Володимир Сергійович (1853-1900). *Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник* / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук; За редакцією Б. Кухти. Видання 2-ге, перероблене і доопрацьоване. Львів: Кальварія, 1997. С. 211-212.

⁸¹ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 52.

⁸² Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 123.

Шептицький підтримував навіть тоді, коли його апостольська діяльність щодо єдності з Римом набула доволі виразних форм»⁸³.

Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: «... Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова»⁸⁴. Заслуговує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький «не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис»⁸⁵. Порівнюючи двох відомих мислителів, М. Вавжонек теж зауважив, що Шептицький «не наслідував Соловйова, тому що не потребував цього робити. Екуменічні ідеї львівського митрополита мали своє джерело у візантійсько-слов'янській духовності київського кола, де концепції єдності християнства, схожі на ті, які сформулював на російському ґрунті Соловйов, вже функціонували від декількох століть. Показані різниці між Шептицьким і Соловйовим засвідчують оригінальність думки кожного з них. Вони переконують, що до тих самих висновків можна доходити різними дорогами. Екуменічна думка Соловйова та відгук, з яким вона зустрічалася, укріпили Шептицького у переконанні, що можна в Росії знайти партнерів для конструктивного діалогу про форму Вселенської Церкви та місце, яке повинно в ній зайняти східне християнство. Підсилювали також надію на те, що Росія вирветься з культурної та духовної самоізоляції та летаргії. І на тому полягає особливий зв'язок між екуменічною думкою російського філософа та українського митрополита-уніата»⁸⁶.

Отже, вплив Володимира Антоновича і Володимира Соловйова на молодого Романа Шептицького важко переоцінити. Спілкування з цими людьми змусило молодого шляхтича ще більше повірити в те, що він насправді знайшов своє справжнє покликання⁸⁷. Але була ще одна постать, яка справила на юнака велике враження – колишній

⁸³ Диякон Василій. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. *Научні і літературні публікації «Студіон» Студитських монастирів*. Рим, 1966. Ч. 3-5. С. 19-20.

⁸⁴ Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 59.

⁸⁵ Там само. С. 68.

⁸⁶ Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 63.

⁸⁷ Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 31.

митрополит Йосиф Сембратович. За його митрополичої діяльності в житті Греко-Католицької Церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станиславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у м. Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого згодом отримав священицтво Андрей Шептицький. Загалом наприкінці ХІХ ст. Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священиків і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв пожвавленню національного життя в церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах⁸⁸. Після синоду 1891 р. пожвавилось духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Службниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис «Руслан». Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича, отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев ХІІІ присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита С. Сембратовича кардиналом.

Про свою зустріч з кардиналом Йосифом Роман Шептицький яскраво описав у своєму черговому листі до мами: «Я застукав і, увійшовши туди, спершу не знав, куди діти очі: усі чотири високі стіни кімнати до самої стелі були заложені поличками книжок. Під великим венецьким вікном, єдиним вікном у цілій кімнаті, стояло широчезне бюро, теж завелене фоліялами, сидів і щось писав архієпископ Йосиф. На моє привітання підняв голову, встав із-за бюро, скинув окуляри, уважно поклав їх на розгорнені папери й, витягаючи до мене обі руки із лагідною усмішкою на обличчі, сказав: – Вітай, мій любий

⁸⁸ Великий А. Г. З літопису християнської України. Т. VIII: ХІХ ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. С. 245-248.

сину! Тішуся, що бачу одного із Шептицьких, який повернувся до нас! Високий на ріст, із молодим обличчям, на якому лягла наче якась задума, але вже з посивілою бородою і сивим волоссям, пригорнув мене до себе, а потім, узявши моє лице в руки, як береться дітей, і дивлячися мені обачливо в очі, неначе до себе шепнув: – Шептицькі, Шептицькі, великий, заслужений рід!... Я хотів поцілувати його руку, але він не дався. – Не треба, сину, не треба! Ось візьми крісло й сідай коло мене, розкажи мені про свій намір служити Богові й нашій Церкві. Дещо я вже знаю про тебе і від кардинала Масаї і від кардинала Чацького, але я хотів би почути про те все із твоїх уст... І я почав йому говорити про свій намір. Мамо, й коли я згадав, що західній світ, задивлений у свою велич, не лише нічого про нас не знає, але тепер і не хоче знати, якісь вогники заблиснули в очах владики й він сказав: – Правильно, мій сину, правильно!... Бог хоче, щоб ми так думали й так судили, як Він думає і як Він судить... А щоб так думати, й так судити, як Бог, треба зректися себе... – Я свідомий того, Ваше Високопреосвященство, – шепнув я. А архієпископ Йосиф говорив далі:

– Є бо в житті, мій любий сину, малі труднощі й є великі. Малі труднощі поборюємо життєвими силами, але великі труднощі вимагають жертви, самозречення. Ти вибрав, сину, шлях місіонера, але я певен, що ти згодом станеш у проводі нашої Церкви, а враз із цим у проводі нашого народу, бо, як знаєш, історія кожної Східної Церкви є нерозлучна з історією даного народу. Цього ще не знає і щойно згодом пізнає Західна Церква. Тому не жахайся, мій сину, великих труднощів на своєму шляху, що їх зустрінатимеш і від своїх і від чужих, тільки кожний твій крок хай важиться золотою вагою віри. Обіцяю тобі, сину, що я завжди молитимуся за тебе й при кожній Божественній Літургії покладу одну часточку на твою інтенцію...»⁸⁹.

Дуже приємні враження залишили в Романовій душі і відвідини ним старенького кардинала Масаї, який 35 років свого служіння присвятив справі навернення до Католицької Церкви народів Близького і Центрального Сходу. Роман поділився з ним своїм прагненням продовжити цю справу. Їхня спільна зворушлива розмова помітно затягнулася, але коли Роман підвівся зі свого крісла, маючи намір подякувати кардиналові за щирю гостину і приємну розмову, той зупинив його зі словами: «Почекай-но ще хвилю, юначе. Ми вже,

⁸⁹ Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 22-23.

мабуть, ніколи не побачимося з тобою на цій грішній землі, але це цілком може статися там, на небі. Я хотів би подарувати тобі одну з найдорожчих для мене речей, зробити тобі подарунок, котрий би час від часу пригадував тобі про мене. Я ж кожноденно молитимуся за тебе». Після цього Кардинал запровадив Романа до облаштованої на манер монастирської келії невеличкої кімнатки, відсунув шухляду свого письмового стола і, коротко пошукавши там рукою, витягнув і подав йому дрібно списаний зошит. «Візьми його, – сказав він по хвилі мовчання. – Це одна з найцінніших речей, які є в моєму посіданні: граматика етіотської мови, що її я уклав». Кардинал написав на обкладинці кілька слів присвяти та подарував зошит Романові. «Прошу Тебе, Романе, – додав він, юнак був уже поблизу дверей дому, – молися за мене так, як я робитиму це в твоєму наміренні». І дійсно, молодий український шляхтич і старий Кардинал уже більше ніколи не зустрілися між собою із-за смерті останнього, яка наступила невдовзі»⁹⁰. Євген Небесняк у своїй книзі про Андрея Шептицького наводить один цікавий епізод: «В часі прощальної вечері, організованої кардиналом Ледоховським на честь Романа... один з присутніх на ній старших священиків, дивлячись на молодого Шептицького, підняв тост: «За майбутнього митрополита Русі!». Кардинал, поклавши руку на Романове плече, відповів: «Буде достатньо, коли цей юнак стане тільки відмінним монахом!». Напевно ніхто із запрошених на вечерю гостей і не здогадувався, якими близькими до сповнення були вже тоді висловлені цими церковними достойниками побажання!»⁹¹.

Молодість Романа Шептицького збіглася з перебуванням на Святому Престолі Папи Лева XIII (граф Вінченцо Джоакіно Печчі (2 березня 1810 – 20 липня 1903). 20 лютого 1878 р. архієпископа Перуджі кардинала Д. Печчі у віці 68 років було обрано Папою. За третім разом за нього було віддано 43 голоси, що було на три більше від необхідних. Він народився в Карпінето, що поблизу Риму. Маючи 26 років, став священиком і як доктор теології вступив до «Церковної академії», що виховувала священиків до дипломатичної служби. Деякий час виконував обов'язки папського делегата, а згодом став нунцієм у Бельгії. Повернувшись до Перуджі, 32 роки виконував обов'язки архієпископа, пізніше кардинала. Особливу увагу Папа Лев

⁹⁰ Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865-1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 52-53.

⁹¹ Там само. С. 53.

XIII звернув і на слов'ян у своїй енцикліці «Гранде мунус» від 30 вересня 1880 р. Відомий історик Вселенської церкви І. Хома відзначав, що Папа «пригадав цілій Церкві світлі постаті й апостольську працю слов'янських апостолів св. Кирила й Methodія і ввів їх літургічне свято в календар латинської Церкви. Цією енциклікою він признав й індивідуальність слов'янських народів, закликаючи їх до єдності й згоди Церков. «Маємо нагоду допомогти слов'янським народам, про яких безпеку й спасіння дуже журимося. Як тоді два святі Кирило і Methodій, поширюючи католицьку віру, привели слов'янські народи з руїни до спасіння, так і тепер під їх небесним покровом були для них сильною обороною». Нагодою для написання цієї енцикліки був лист Папи Івана VIII до моравського князя Святоплука з 880 р., у якому Папа похвалив і поручив уживання слов'янської мови в літургії, щоб «цією мовою голосити славу і діла Господа нашого Ісуса Христа». Цей лист починався словами: «Індустріє туе». Це було також признання рівності всіх перед Богом»⁹².

Важливу роль у церковному житті також відіграла енцикліка про суспільне питання. «15 травня 1891 р. Папа Лев XIII видав енцикліку «Рерум новарум» про суспільне питання, яке вражає єдністю думки і вислову, шириною поглядів і відвагою. – писав уже згадуваний І. Хома. – ... В першій частині Папа підкреслює, що існує соціальне зло, бо більшість робітників живе в нужді, ремісничі корпорації скасовані в минулому столітті і на їх місце не створено нічого, нові закони віддаляються від християнського духа і робітники остаються безборонні перед скупістю працедавців і розгнужаною конкуренцією. Хоч ті вислови подібні до соціалістичних, однак Лев XIII остерігає перед соціалістичними розв'язками, що розпалюють в убогих ненависть до багатих, а це є протилежне любові... В другій частині Папа найперше покликається на моральний закон, що повинен би причинитись до зміни соціального положення, бо це є питання справедливості, яке залежить від моральної богословії. В природі між людьми є численні різниці, що спричинюють соціальні нерівності, які повинні служити для добра спільноті. Основною похибкою є вірити, що кляси – це «вроджені вороги», немов би природа озброїла убогих до завзятого двобою проти багатих. Тим часом їх треба об'єднати й зрівноважити. Робітники мають обов'язок чесно виконувати контракт праці, шанувати особу й добра працедавця, уникати насилля. Натомість працедавці мають обов'язок трактувати робітників по

⁹² Хома І. Нарис історії Вселенської церкви. Рим, 1990. С. 455.

людськи (а не як невільників), не накладати праць понад їх сили і давати їм справедливу платню»⁹³. На той час це були досить радикальні думки: «Хоч не можна твердити, що енцикліку «Рерум новарум» прийняли всі як основний текст, то однак навіть неприхильні Папі люди відчували, що йдеться про незвичайну подію. З приводу появи цієї енцикліки німецькі часописи писали, що Папа «випередив уряди», англійські – «це діло мудрця», французькі – «це велика подія в історії модерних спільнот». Вправді безпосередній вплив енцикліки був обмежений, однак вона створила нову атмосферу, незвичайний фермент соціальної щедрості, й робітниче питання зайняло перше місце в діяльності тих, що хотіли жити їхньою релігією»⁹⁴.

Високу оцінку діяльності Папи Лева XIII дав Вільгельм де Фріс на сторінках фундаментальної монографії «Рим і патріархати Сходу»: «Рішучий перелом на користь Сходу настав аж за понтифікату Льва XIII (1878-1903). Цей Папа вважав, що має особливу, доручену йому від Бога місію привести нез'єдинених східних братів до тої єдності, якої бажав Христос. Лев відчував справжню любов і велику пошану до східних християн та їхньої самобутності і був готовий іти на всі можливі компроміси з нез'єдиненими. Лев XIII дозволяв східні обряди не з міркувань практичної вигоди, а тому що справді розумів їх питому цінність і любив їх як вияв католицькості Церкви, що, з огляду на свій вселенський характер, повинна охоплювати всі народи, а вони мають право на свою неповторність...Цей справді істотний мотив подекуди звучав і раніше, але саме Лев XIII, цей великий поборник церковної єдності, свідомо розвинув його й висунув на перший план»⁹⁵.

Особливо виразно Папа сформулював його на початку свого апостольського послання «*Orientalium dignitas*» (30 листопада 1894 р.): «Збереження східних обрядів набагато важливіше, ніж може здатися. Гідна поваги старовинність багатьох цих обрядів становить неповторну окрасу цілої Церкви, а водночас підкреслює божественну єдність католицької віри. Вона, з одного боку, виразно доводить апостольське походження головних Церков Сходу, а з іншого, проливає світло на їх прадавній внутрішній зв'язок з Римським престолом. Мабуть, немає прекраснішого доказу вселенської Божої

⁹³ Там само. С. 460.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Фріс В. Рим і Патріархати Сходу / переклад з німецької Олега Конкевича, Софії Матіяш, видання 2-ге, виправлене (серія «Памятки історично-богословської думки», випуск 2). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. С. 210.

Церкви, аніж ця неповторна оздоба, якою слугують для неї різні види церемоній і стародавніх мов, тим шляхетніших, що виводяться вони від апостолів і святих Отців. Завдяки цим обрядам немовби повторюється те ні з чим незрівнянне поклоніння, що припало новонародженому Христові, коли з різних країн Сходу прибули мудреці до Нього на поклоніння»⁹⁶.

Ще задовго до того, як стати монахом, Роман Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. Із вищенаведеного матеріалу видно, що чинний Папа Лев XIII виступив ініціатором поглиблення цього процесу. Тобто ідеї обох повністю збіглися. Незабаром повинна була відбутися їх зустріч. Софія Шептицька зафіксувала на сторінках своєї книги про сина: «Отож дня 2 січня 1888 р. Роман виїхав із Прилбич, виїжджаючи до Риму на 50-літній ювілей священства Папи Льва XIII і канонізацію святих»⁹⁷. 16 січня Роман писав мамі, що «приїхав щасливо, а зупинився в польській колегії на вія Мароніті 21, де зустрів багато давніх знайомих»⁹⁸. У листі від 20 січня Роман повідомляв свої враження від зустрічі з кардиналом Чацьким: «Кардинал завжди чарівний, милий і має щось притягаючого своєю духовністю»⁹⁹. «Все складається мені прекрасно. – йдеться в листі від 24 січня. – Сьогодні я був у царгородського патріарха-вірменина Азаріяна, дуже визначної і впливової людини. Перебування в Римі являється для мене чимраз цікавішим, я поробив тут безліч знайомств, а й настрої у мене прямо чудовий. Обіймаю Тата тисячекратно»¹⁰⁰. У листі від 8 лютого Роман передає свої враження від аудієнції у Папи: «Я щойно вернувся з аудієнції у Папи, вона була прекрасна. Папа був добре диспонуванний, а навіть веселим. Настоятель Чину Воскресінців представляв перед усіма паломниками своїх монахів. Папа сказав кожному з них декілька приємних слів. Відтак представлено йому князів: Маркелина Чорторійського й Карла Лянцкоронського та Клячка, а з черги мене. Папі сказано, що я хочу бути священником, він стиснув мою руку й сказав: «Ідіть за Божим голосом, який Вас кличе, благословляю Вас!». Відтак я передав йому 400 рублів у малому мішечку з білого шовку від

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 125.

⁹⁸ Там само. С. 126.

⁹⁹ Там само. С. 127.

¹⁰⁰ Там само. С. 128.

одного священника з Королівства. «Напишіть йому, – Папа сказав, – що даю йому окреме благословення». Опісля представлено Папі англійського священника, а вкінці святіший Отець промовив декілька сердечних слів до всіх приявних. Він згадав про сумний стан у Польщі й заохочував нас до терпеливості, молитви й надії на Боже милосердя та додав: «Треба дати Вам моє благословення для Польщі» й виходячи, він подав нам іще раз свою руку для поцілування. Ми всі були одушевлені...»¹⁰¹.

Із листа від 28 лютого 1888 р. видно, що Роман остаточно визначився зі своїм покликанням: «Це була страшна хвилина, хоч вона тривала ледве декілька хвилин. Під час молитви заволоділо мною нараз таке глибоке пізнання – візія, такої могучості й величавості латинської Церкви, її краси й духовних скарбів, що мені здавалося, що я не можу від неї відірватися і поза нею не зможу служити Богові. І все зачало хитатися й валитися в мені. Тоді я вчинив совершенну постанову повної присвяти Господеві, цілковитого прийняття Його пресвятої волі, й знова все пішло як блискавка, після блискавиці наступили по собі неначе три удари грому, а тоді я відзискав повну свідомість і зрозуміння, що Бог хоче мати мене серед Василіян, а після тієї свідомості вернувся повний, досконалий спокій...»¹⁰². Цікавим у цьому контексті буде також пізніший коментар Казимира Шептицького щодо покликання його брата Романа, який він написав до маминого листа на початку 1884 року: «Покликання – це не примус, не голосний, ніяк не зневолюючий до послуху наказ, але звичайно це буває вимовлене в самій глибині сумління запрошення. Голос той проймає кожен актом нашого ества, але, пропри це, у кожную хвилину людська воля може відповісти відмовою. А під скількома ж впливами залишається наша воля! І не тільки під зовнішніми впливами світу й людей, які походять від оманливого духа, але й під впливами власної натури, набагато більш небезпечними. І наші відчуття, і розум, який так часто за облудливими вогниками любить ходити, і нестале у своїх почуттях серце – це стільки внутрішніх зрадників, готових при першій слабкості волі порозумітися і видати Божу в нас думку на здобич її противників. Коли оборонний вал молитви та пильності не буде досить сильний, як же легко можуть бути заглушені початкові протести сумління. І така «акція порятунку світу» буде успішною. Але Бог є надто Високою Річчю, щоб у кого-небудь вона далась безкарно

¹⁰¹ Там само. С. 131.

¹⁰² Там само. С. 135.

усунутися на узбіччя прямо з дороги життя. Людська воля може відкинути запрошення Боже, але тоді є велика небезпека, що з часом відкинута буде й віра, і буде страчена Ласка Спасіння. Небезпеки такого становища звичайно не усвідомлюють ті, які, маючи владу, вважають, що можуть її вживати так, щоб покликання вбити. Досліджувати покликання, прагнути переконатись, чи воно правдиве, з готовністю дозволу (на його здійснення), якщо (воно) таким виявиться, йти аж так далеко є дозволено, а може навіть бути обов'язком, бо ж інакше починається боротьба з Богом. Той, хто її починає, може на хвилинку в тій боротьбі перемогти, але завжди він ризикує, що візьме на своє сумління річ, стократ гіршу від убивства тіла, бо це вбивство душі того, який від його влади був залежний...»¹⁰³.

Відомий польський історик Міхал Вавжонек, висвітлюючи передумови екуменічних поглядів майбутнього митрополита, стверджував: «Якщо йдеться про проблеми зміни обряду Р. Шептицьким, треба було б звернути увагу на декілька фактів. По-перше, галицький митрополит подбав про те, щоб його повернення до візантійсько-слов'янської традиції відзначилося навіть у зовнішнім вигляді. Про це найкраще свідчила довга борода, дуже характерний елемент для візантійської традиції, відкинута попередниками Шептицького. По-друге, А. Шептицький трактував свій перехід до східно-християнського світу, як повернення до традиції не таких вже й далеких предків. По-третє, слід зауважити, що ще в молодості майбутній митрополит дуже емоційно сприймав візантійсько-слов'янську традицію. Причин вибору обряду, якого доконав, можна зрозуміти тільки через відкликання до сфери почуттів, які збуджував у нім контакт з різними проявами східно-християнської спадщини. Безсумнівно, рішення про зміну обряду подиктувало йому передусім «серце», а не розум. Ймовірно, ці емоції були стимулом для поглиблених студій над традицією та духовністю східного християнства, які, практично, протягом усього свого життя вів Шептицький»¹⁰⁴.

4 березня до Романа приїхала мама, а 23 березня Софія Шептицька одержала запрошення на аудієнцію до Папи Льва XIII. Й. Сліпий писав, що цього добитися було нелегко: «Мимо сього, що дістати

¹⁰³ Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869-1951. Біографія. Львів, 2019. С. 84.

¹⁰⁴ Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 47-48.

приватну аудієнцію у Папи було дуже тяжко, то однак гр. Софії вдалося таки її виєднати»¹⁰⁵. Як проходила аудієнція у Папи Льва XIII знаходимо на сторінках книги Софії Шептицького. Враховуючи, що це єдиний повний виклад цієї історичної події, наводимо його без суттєвих скорочень: «Дня 24-го березня, саме в п'ятницю, напередодні страсного тижня, ми мали бути у святішого Отця. Ми сподівалися, що будемо в товаристві щонайменше тридцяти осіб і навіть не порозумілися зі собою, що будемо говорити, а тільки з невимовною радістю їхали: Ромцьо, Стефанський, Левчик – такий гарний в новому одязі з білою краваткою, в шовкових панчохах і лякерових черевиках, і – я. При вході до першої вітальні прийняв нас із перебільшеною чемністю монсеньйор Делля Вольпе і маленький монсеньйор Біслетті, знайомий Романа, який стаючи навшпиньках, щоби досягнути до його вуха, шепнув: «Але Ви знаєте? Оце є цілком спеціальна аудієнція, яку будете мати, це щось незвичайне!», а Ромцьо переповідаючи мені це, додав: «Мама досягла чуда». Перед нами були ще в святішого Отця його два приятелі з Перуджії й амбасадор із Чілі зі своєю дружиною. Врешті, сказали нам, що прийшла черга на нас. Монсеньйор Делля Вольпе відчинив низькі двері, увійшов перший і голосно подав наші прізвища та вийшов, залишаючи нас самих зі святішим Отцем. Кімната була вузька й глибока, по нашій лівій стороні, коли ми увійшли, було прислонене одно вікно, а напроти – в самій глибині кімнати на низькому підвищенні сидів святіший Отець, що подобав на алябастрову різьбу.

Побачивши нас, простягнув до нас руки й сказав весело: «А, оце добра польська родина». Мені здавалося, що йду до самого Ісуса Христа в особі Його заступника, тому то приклонивши перед ним наші коліна, я так задивилася в його лице, що забула поцілувати його ногу й лише притулившись до його колін, цілувала руки в почуванні, якого я не переживала ніколи більше від хвили, коли померли мої родичі, коли вже не було кому кинутися в обійми в батьківській хаті. Перші слова святішого Отця були звернені до мене, коли то показуючи на Ромця, Стефанського й Леося спитав: «Оце всі Ваші сини?». «Так, Ваша Святосте, – я відповіла, – це мої сини, а цей (показуючи на Стефанського) неначе адоптований». Ми клякнули в такому порядку: по лівому боці престола на бічному ступені, отже, найближче до святішого Отця був Роман, перед Папою – я, мавши по правій стороні

¹⁰⁵ Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 24.

Леося, а по лівій – Стефанського. Лице святішого Отця, спочатку оживлене лише незвичайним блиском очей, невдовзі прибрало веселий вираз повноти життя й експресії, а коли він говорив про значення Василян у майбутньому, його лице сяяло блиском натхнення. У цій притемненій кімнаті на фоні багряної адамасценської драперії при білій рясі оте лице видавалося мені гейби прозоре, осяяне неначе внутрішнім світлом. Коли ж я представила Папі нашу громадку, святіший Отець звернувся до Ромця: «Отож Ви хочете стати монахом». «Так, Ваша Святосте», – відповів, цілий опромінений душевними почуваннями, – «Василіянином». «Як це так, що Василянцем?», – і Папа звернувся цілком на престолі в бік Романа, щоби дивитися йому в очі й поклавши руку на рамені, а пізніше обнімаючи рукою шию Ромця сказав: «Як Василянцем, мене повідомили, що Бенедиктином... але Василянцем! О, це гарно! Це тішить мене! Чи давно вже відчуваєте оце покликання?». «Майже від дитинства». – «Від дитинства? А скільки Вам років?». «Ще нема двадцять три». – «А що Ви студіювали, де?». Роман відповів. Тоді Папа говорив з чимраз більшим оживленням, звертаючися раз до нього, то знову до мене.

«Оце бачите, Василяни мають перед собою велике майбутнє в Церкві! А їх місія велика й гарна! Ми не здаємо собі ще тепер справи, яка буде їхня місія на Сході!.. Велика й гарна! Знаєте, що це я їх зреформував і відкрив новіціят у Добро... як то? Ах так! Добромиль... Ігумен Ісусівців, отець Яко... Яко...». «Яцковський», – пригадав Ромцьо. «Це справді. Яцковський! Він задля того перебував довший час у Римі, ми багато говорили про цю справу... О, він – це людина, яку я високо ціную, яку дуже люблю, – дуже, дуже...». В тій хвилині Папа подивився на Леосю, заслуханого й задивленого в його постать й мову, а тоді зняв на хвилю свою руку зі шиї Романа й обіруч підніс до себе личко дитини: «А цей, теж Ваш?». «Так, Ваша Святосте, він називається Лев». – «Ах, Лев! А що ми з ним зробимо? Чим ти хочеш бути?». «Я ще не знаю, Ваша Святосте», – відповів хлопець весело. «Він не знає! В це я вірю! Він ще замалий!» – і, приголублюючи його ласкаво, поклав йому головку на своїх колінах... – «Він лишиться при мамі, щоби її потішати, так?» – Відтак до Стефанського: «Ви теж хочете бути священиком?». «Так, Ваша Святосте, – тепер світським священиком, а колись, надіюся, що зможу стати Ісусівцем». «Ісусівцем? – гейби в застанові, гейби сам до себе сказав: «Релігійне покликання... це найбільша ласка, якою Бог може відзначити людину,

починаючи ще в цьому життю, а я вже не згадую про друге в небі, але про туземне життя», – й поклав свою руку на його голові. Відтак знову обійняв Романа за шию, а другою рукою приголублював голову Левчика й кладучи її на своїх колінах, питав далі мене: «А скільки Ви маєте синів?». «П'ятьох, Ваша Святосте». «І всі вони добрі, браві?». «Маю надію, Ваша Святосте, що вони всі будуть вірними слугами Бога й Його святої Церкви, й тому прошу для них благословення Вашої Святости!».

А тоді Папа зняв руку з голови Левчика й поклав її на моїй. І все його очі зверталися в бік Ромця, а навіть у тій щасливій хвилині я не могла не відчути величі образу, який вони оба разом творили. Святіший Отець вдивлявся в то молоде лице з любов'ю, майже з батьківською гордістю; а Роман з піднесеними очима, задивлений в лице старця, з виразом такої безмежної любови й відданості, що міг би бути в тій хвилині зразком для маляра, що малює херувима. Оба лиця були зовсім відмінні від себе, а такі гарні, коли поринали у взаємному погляді й здавалося, що вони неначе відриваються від землі й світа, й ці дві душі наче знаються вже здавна, любляться і так дуже довіряють собі взаємно. Слідкуючи за очима й думкою святішого Отця, я переповіла не тільки самі слова, але намагалася відтворити й настрій цього, що наростало в моєму серці у зв'язку з покликанням моєї дитини. «...Щодо цього, Ваша Святосте, він готов пролити свою кров, як мученик, якщо Бог забажав би цього ради Його святої справи, а я заявляю тут перед Вами, що я вповні посвячую його на Боже діло й бажаю того самого, що й він». «Ах!» – сказав торжественно, а підіймаючи праву руку й кладучи її на моїй голові: «У Ваших словах відчувається добру, сильну, польську віру... тобто дух Вашої родини, Ви розумієте мене, правда? Що дух Вашої родини буде в небі!...». Роман просив благословення для Василіян, про котрих святіший Отець запитував ще декілька разів, Стефанський прохав благословити всіх своїх найближчих, а я теж просила про своїх, маючи на думці безліч потребуючих осіб і тих найбідніших, за яких я завжди молилася й тому я сказала:

«Ваша Святосте, звольте ласкаво поблагословити всіх тих, за яких я молюся!». Папа поглянув на мене наче б хотів у своїй душі відчитати значення тих слів, хвилину мовчав, а потім погладжуючи мене по чолі, як приголублюється дитину, він пересунув свою руку до моєї й сказав: «Отже, добре, ...я благословляю всіх тих, за яких Ви молитесь...». Тоді ми всі поцілували святішого Отця в ногу, а коли встали з колін,

він ще раз узяв Романа за руку й притиснув її обіруч до своїх грудей, а тоді Ромцьо наново клякнув при його стопах. І врешті Папа сказав зворушеним, глибоким голосом: «А Вас усіх благословляю ще раз, для Вашого покликання передаю Вам моє спеціальне благословення!»¹⁰⁶.

28 березня до Риму приїхали Іван Шептицький із сином Олександром. Нарешті відбулася розмова батька з Романом, під час якої «вони оба досконало пізнали себе й взаємно зрозуміли»¹⁰⁷. Ось як цю розмову відобразила у своїй книзі Софія: «Роман закурив папіроску й відізвався весело до батька: «Маю надію, що сьогодні я вже востаннє одягнув фрак». Від тих слів зачалася розмова між ними, яка тривала майже цілу ніч при ватрані, де Роман сподівався, що «будемо гуртуватися – об'єднані в Господі, – й відчуватимемо, що Він посеред нас»... Другої днини батько казав мені зі сльозами в очах: «Перший це раз я проглянув наскрізь його душу й зрозумів, яким є його покликання. Ніколи не зможу Богу подякувати найбільш сердечно за цю розмову... бо якщо ми могли би тому хлопцеві дарувати й цілий світ, то це не вдоволило би його, бо чого іншого він бажає»¹⁰⁸.

«Нехай світ не каже у своєму безглузді, що до монастиря йдуть ті, що не вміють любити, а бояться страждань; нехай не каже також, що кому Бог дає ласку покликання до Своєї служби, вже тим самим звільняє його від терпінь. Нехай ніхто не говорить «щасливий», бо люди не розуміють ні того щастя, ні якою ціною його здобувається. Господь напевно кликав Ромця і він напевно з повною вірою й радістю йшов за цим голосом і покликанням, а все-таки, починаючи від Риму, аж до хвилини, коли переступив поріг Добромильської обителі, лише страждання виповнювали його душу»¹⁰⁹. 28 травня 1888 р. в неділю, в день Святої Трайці, Роман виїхав до Добромильського монастиря.

«У рівній мірі, чи їхати до Добромиля від Перемишля чи від Самбора, – писав відомий дослідник монастирів Михайло Ваврик, – вже здалека видніє над містечком «Чернеча Гора» на тлі темно-зеленого бескидського Підгір'я. Наче остання хвиля розбурханого гористого моря знялася тут високо-високо над довколишнім холмовинням і – заклята, нависла над самим краєм надсянської низини

¹⁰⁶ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 142-146.

¹⁰⁷ Там само. С. 148.

¹⁰⁸ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 148.

¹⁰⁹ Там само. С. 148-149.

... Могутній її верх – підперезаний білою стяжкою монастирських будівель: гарної хрестовидної церкви, симетрично достроєної обителі та велетенської дзвіниці, що все разом робить справді «київське враження». А там далі наліво, на сусідньому шпилі, від голубого неба відбивають ясні обриси старовинного замчища Гербуртів, що перед трьома віками були першими ктиторами нашого монастиря. У рямцях цих обидвох нагірних будівель добромільський виднокруг зберігає ще сьогодні окремих старовинний кольорит, що його надала всій околиці споконвічна чернеча традиція»¹¹⁰.

Перша письмова згадка про Добромільський монастир зафіксована 24 серпня 1613 р., коли Ян Щенний Гербурт з дружиною Єлизаветою надали грамоту в Перемишлі та наділили його землями. У документі, зокрема, йшлося: «На тому місці, від нас їм даному і дарованому, вільно їм буде і Церкву, і монастир, як найбільше будуть розуміти – і з муру, і з дерева ставити, і набоженьства стародавнього, як за предків наших здавна бувало, віри релігії грецької уживати і його за своєю вірою відправляти». Приблизно в цей же час на узбіччі Чернечої гори було розпочато будівництво дерев'яної церкви Святого Миколая Чудотворця і двох монастирських келій для монахів. У 1691 р. обитель перейшла до унії. 15 червня 1882 р. протоігумен о. Климентій Сарницький та ігумен о. Юліан Телішевський передали єзуїтам о. Генрику Яцковському і о. Касперу Щепковському Добромільський монастир Святого Онуфрія. Вони також передали особисте прохання Папи Лева XIII: «Я повірив тобі (Г. Яцковському – Авт.) і Вам. І сподіваюсь, що не заведете мого довір'я, але докладете усіх старань, щоб виховати нове покоління монахів, оживлених правдивим духом св. Василія і св. Йосафата, мужів молитви, великої посвяти та ще більшої любови, і священиків ревних, які любили б свій народ, серед якого мають працювати, в Бозі і по-божому. Так, повторив, в Бозі і по-божому. Нехай навчаться шукати найперше Царства Божого і тим самим зовсім певно придбають всі інші добра дорогим мені Русинам»¹¹¹.

15 вересня того ж року відкрили новіціят в Добромилі. Першими новиками були брат Віссаріон Кулик, брат Володимир Стех, брат Теодозій Куницький. Жили вони дійсно за правилами святого Василія Великого, служби правили за візантійським обрядом, не перешкоджали розмовляти українською мовою, читати українські

¹¹⁰ Ваврик М. По Василянських монастирях. Торонто: Видавництво й друкарня оо. Василян, 1958. С. 43.

¹¹¹ Нарис історії Василянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василян, 1992. С. 327.

книги та й не допускали ополячення чи латинізації. На цей факт також звернув увагу С. Баран: «Згідно з історичною правдою слід тут ствердити, що реформатори не вели там реформи з польонізаційною метою і в повні шанували українські національні почування тих, що їх мали перевиховати. Ця єзуїтська реформа, яка в початках 80-тих років минулого століття викликала була стільки шуму і тривоги серед нашого галицького громадянства, що вислало навіть депутацію до цісаря Франца Йосифа I проти пляну реформи, принесла нам у своєму висліді тільки національну користь. Василянський Чин, що занепав був зовсім і знаходився в стані розкладу, а національно був майже зовсім сполонізований, відродився вповні. Зреформований Чин оо. Василян не став оруддям у польських руках, як цього боялося наше громадянство в початках його реформи. Навпаки – з його рядів вийшов поважний гурт визначних українських патріотів і церковних діячів, що записалися додатньо в історії українського національного відродження»¹¹². Йдеться, перш за все, про Сотера Ортинського, Йосафата Коциловського, Василя Ладику, Ніла Саварина, Теодозія Галущинського, Степана Решетила, Вен'яміна Бараника, Йосифа Скрутеня, Теофіла Каструбу. Система підготовки новиків після проведеної реформи (вище про неї згадував Папа Лев XIII) була повністю змінена. Спочатку послушники вчилися рік у новіціяті, потім навчалися на гуманітарному курсі, потім ще два роки вивчали філософію, потім ще чотири роки богослів'я. Найбільш здібних відправляли в Краків навчатися в єзуїтській колегії на вищих філософських і теологічних курсах.

30 травня «розпочав 3-денні реколекції, а дня 2. (21. V) червня 1888 р. в суботу, як 89-ий з ряду кандидат до відновленого Чина св. Василя В. був прийнятий сей молодий доктор прав, граф Роман Александер Шептицький, до добромільського новіціяту»¹¹³. Настоятелем монастиря, як вже вказувалось, був Щепковський, а його заступником А. Баудісс. Старшим ревнителем для 9 новиків і 4 кандидатів був брат Лукавський. До цього оточення потрапив і Роман. Новіціят мав тривати від серпня 1888 р. до вересня 1889 р. Фактично, він склав свої прості обіти 1 липня¹¹⁴ в Добромилі прийняв

¹¹² Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 15.

¹¹³ Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 28.

¹¹⁴ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. XXV.

нове ім'я Андрей. Безперечно, «так учинив із поваги до давньої чисто апокрифічної традиції, за якою апостол Андрей проповідував Євангеліє там, де одного дня постала Київська держава»¹¹⁵. Щось подібне зустрічаємо на сторінках іншої біографії майбутнього митрополита: «На чернечих облечинах Роман Шептицький прийняв ім'я Андрей. Прийняв його за своїм другим (згл. третім) світським іменем Александер, бо в Василянському Чині є звичай приймати таке чернече ім'я, що починається тою самою початковою буквою, якою починалося хресне ім'я. Чернече ім'я Андрей було провісним для майбутнього українського Великого Митрополита, з уваги на відому в українському народі збережену легенду, про св. Ап. Андрея Первозванного на київських горах»¹¹⁶. «Торжество облечин почалося о год. 9. – писав Йосафат Скрутень. – ... Положився з розложеними навхрест руками перед великим олтарем і зачалися молитви. По чверть години вклякнув, а священник спитав його від олтаря: «Пощо прийшов ти тут?». «Провадити каянне життя». «А в чім хочеш його знайти?». «В рясі і законнім життю». Після сего, наскільки тямлю, священник утяв йому по ковтку волосся нахрест, на вершку голови, над чолом і по обох боках, відмовляв молитви і надав йому імя Андрей. Тоді зблизився о. Щепковський і віддав йому до рук рясу і законний пояс. Роман пішов до захристії і вернув уже перебраний»¹¹⁷.

З жовтня 1889 до червня 1891 рр. Андрей Шептицький прослухав університетські виклади у Кракові, а впродовж 1892-1894 академічних років закінчив богословські студії. Доктор теології та філософії «мав спеціальний дар до вивчення мов і, крім класичних мов – грецької та латинської, як теж староєврейської і старослов'янської мов, що їх вивчав основно, та мов польської і української, знав ще добре, в слові й письмі, мови німецьку, англійську, французьку та італійську, якими свобідно послуговувався. Розумів добре й інші слов'янські мови, як російську, білоруську, чеську, сербо-хорватську та й деякі інші романські мови. Передовсім знання старослов'янської мови і живих слов'янських мов допомагало йому опісля у великій мірі в його найважливішій, унійній праці. А добре знання європейських мов використовував він пізніше у своїх широких зв'язках в політичному

¹¹⁵ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 60.

¹¹⁶ Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 23.

¹¹⁷ Скрутень Йосафат. У чернечій келії. *Богословія*: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1-4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 30.

світі в Європі та в Америці в обороні політичних прав і державних змагань українського народу»¹¹⁸.

Незважаючи на молодий вік (30 років), Андрей став магістром новиків. Він – перший василіянин на цій посаді після реформи. Папа Лев XIII покладав великі й відповідальні обов'язки на магістра, який «за своїм розсудком, мав право зарахувати до новіціату чи до кандидатури ту частину новіціату, яку перед Реформою відбували новики, яких взято з новіціату до навчання у школі при Лаврівському монастирі. Ті ж, що приступали до Реформи після професії, мали відбути один рік новіціату і в тому часі місячці ре колекції, а потім сам Магістер мав вирішити, хто з них ще частково мав повторити чи доповнити студії, а кого призначити до сповідей і проповідей»¹¹⁹. Через багато років, у лютому 1944 р., виступаючи з промовою пам'яті отця Дионизія Ткачука, Митрополит сказав: «Завданням магістра – передусім розвивати і скріпляти монаші покликання. Молодь, що зголошується до новіціату, часто не здає собі справи з того, чим є монаше покликання і як з ним обходитися, щоб допровадити до повного розцвіту. До цього служать і конференції, які магістер має три рази в тиждень, і наука катихизму – так само три рази на тиждень, – і розмови з кожним з новиків зокрема. Я сам мав честь бути таким магістром ще в тих часах, коли василіанський новіціат знаходився в Добромільському монастирі: в році 1892-му чи з 1893-го до 1896-го, – і признаюся, що поза цими літами я рівного щастя ніде й ніколи не зазнав»¹²⁰.

У монастирі Андрей дотримувався досить жорсткого режиму, що не могло не позначитися на стані його здоров'я. «Отець Карло Кочоровський перестеріг мене, – пригадувала Софія Шептицька, – що брат Андрей їсть лише один раз на день, а ранком і увечорі випиває тільки склянку чаю, що вважає нечуваним омертвленим в його віці, рості й при теперішній виснажливій праці. При чому ректор колегії, який знав оцю гарячу аскетичну душу, дозволяв йому на всі можливі пости... З моментом, відколи Роман вступив до Чину, ніколи не спадало мені на думку турбуватися станом його здоров'я, дарма що я бачила його не раз примарнілим, та я була певна, що сам Господь Бог дбає про його здоров'я й в Його службі не може трапитися йому нічого злого. Отож, хоч багато осіб зауважувало, що Роман змарнів і схуд, я

¹¹⁸ Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 16.

¹¹⁹ Нарис історії Василіанського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. С. 330.

¹²⁰ Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. С. 669.

якимсь дивом не звернула на це уваги, але сьогодні наглядно бачу, що в цю пам'ятну зиму він настільки послабив свій організм, що попав у важку недугу, яка мало що не закінчилася його смертю»¹²¹. Тоді лікарі довго боролися за життя Андрея.

Ще перебуваючи в Добромилі, Андрей Шептицький захопився збиранням старих речей для майбутнього музею. Збереглися цікаві його спогади про ті часи: «Дещо пізніше, уже монахом, перебував я кілька літ із недовгими перервами в Добромилі. Недалеко добромільського монастиря отців Василіян є сховане в ярі між двома горами, прикритими тоді лісами, убоге сільце Поляна. З монастирською молоддю – зразу як новик, відтак як ритор та богослов, вкінці як магістр новіціату – ми часто ходили по лісах, дебрах ф'ярах, довкруги старинного монастиря. Спускаючися в яр по полях без дороги, заходили ми до Поляни. Нам видавалося, що жодна дорога до цієї маленької оселі не веде; вона була наче оазою в тих пралісах. Здавалося, що люди зовсім забули це дивно тихе сільце. Рідко тільки пес загавкав, рідко перед хатою показалася дитина. На тлі темно-зеленого бору і вузьких пасем убогих піль золотавого вівсику видавалася мені Поляна якимсь зачарованим селом. Поза селом від гори, окружена вінцем лип, стояла маленька церковця чи радше капличка, бо була така маленька, що в ній іконостас мав лише царські двері й один дуже вузький перехід замість дияконських дверей.

До церковці, однак, нелегко було дістатися, бо пароха в селі не було. У цій капличці в іконостасному ряді були ікони. Оскільки пригадую собі, на одній дошці намальовані стояли рядом усі апостоли. Були вони мальовані сільським мистцем, що, крім давніх іконостасів, інших узірців не мав. Маляр із Поляни не держався невірливо своїх узірців. Лінія у нього свобідніша, хоч композиція ще строго традиційна. Ікони, я думаю, є типові для тієї переходнової доби, що зачала несміло виступати від віками передаваних і повторюваних мотивів. Трудно було в Поляні догадатися, чи та дошка на 2-3 метри довга і другі трохи коротші з постатями святих були мальовані для цієї церкви чи перенесені до неї з давнішої. Зрештою, доперла досвід навчив звертати увагу на всі подробиці способу, віку, з якого ікони походять. Уже зі Станиславова приїхав я у Добромиль. Дійшли ми до Полянської церкви у хвили, коли люди, побудувавши каплицю, зачинили стару церковцю розбирати, а ікони приготували палити

¹²¹ Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 158.

(кілько то пре цінних ікон так згоріло по селах!) – як то старий церковний звичай велів, аби не була в поневірці свята річ. І так ікони давньої церкви села Поляни набув я, і вони стали одним із перших зав'язків Музею»¹²².

20 липня 1896 р. Андрей став ігуменом монастиря святого Онуфрія у Львові. За погодженням з отцем Платонідом Філясом, товаришем з новіціату, 19 травня 1897 р. він почав видавати релігійно-популярний часопис «Місіонар», а наступного року викладав богослів'я в Кристинополі. Професура догматики у вищій богословській школі отців Василян в Кристинополі була останньою монастирською посадою ієромонаха Андрея Шептицького. Саме тут 2 лютого 1899 р. застала його цісарська номінація на станиславівського єпископа.

---

¹²² Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фондація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 548-549.

ГОЛГОФА ПРЕЗИДЕНТА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Народився Августин Іванович Волошин 17 березня 1874 р. у невеличкому селі Келечин Волівського округу Марамороської жупи Австро-Угорщини (нині – Міжгірського району Закарпатської області України) в родині сільського священика. Уперше село згадується в 1457 році. Сучасні краєзнавці вважають, що є щонайменше чотири версії щодо походження назви. Перша, найдостовірніша – цією територією колись володів угорський феодал Калайчині, на честь якого і назвали село Келечином. Інші версії популярніші серед місцевих жителів. Кажуть, тут раніше жила жінка, у якої було дуже багато дітей – Келюханя. От вона, мовляв, і дала селу не тільки назву, але й більшу частину населення. У третій гіпотезі згадуються лелеки, які весною масово летять у Келечин і облаштовуються біля річки. Тому село і прозвали – Бузьковим. А оскільки по-угорськи лелеки – келечі, то й село, відповідно, Келечин. Четверта ж версія більше схожа на легенду. Старожили кажуть, що село назвали в честь хороброї

дівчини Келинки, яка попередила всіх жителів про те, що насувається орда¹²³.

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між вільними селянами і шляхтою. Дід Августина – Іван Волошин – у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина – теж Іван. Одержавши цей сан, він, разом зі своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 р. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р.¹²⁴. Таким чином, батьки майбутнього президента Карпатської України були виховані у душі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Незважаючи на те, що в останній чверті ХІХ ст. майже всі родини греко-католицьких священиків на Закарпатті були змадяризовані, у сімействі Волошинів свідомо трималися руської мови і звичаїв, розмовною мовою у сім'ї була місцева руська (українська) мова. З рідного дому Августин Волошин виніс знання говірки рідного бойківського села, якою потім користувався у своїй науково-педагогічній роботі¹²⁵. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.

Про родовід А. Волошина багато цікавих деталей наводить у своїх споминах його племінниця Емілія Дутка: «Батько о. А. Волошина, народився 5 січня 1838 в селі Стройно, де його батько був парохом. Мати Емілія Зомборі народилася 20 травня 1843 в селі Іаношієво, де її батько, Андрій Зомборі, теж був парохом. Батьки о. А. Волошина вінчалися 30 травня 1867 р. в селі Керецьки. Їхнє життя і життя їхньої родини пройшло на території теперішньої Закарпатської області України. Після того, як о. Іван прийняв священство, призначено його на парафію в село Келечин. Господь Бог благословив подружжя Волошинів – в них народилося семеро дітей: Євгенія, Корнелія, Елена, Августин, Ольга, Марія і Елеонора. Євгенія народилася в 1861 році, а про Корнелію не має точних даних. Елена народилася 1873 року й померла в Празі в 1961 році. Августин народився 17 березня 1874 року,

¹²³ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В. І. Матейко. Ужгород: Видавництво Гражда, 2017. С. 57.

¹²⁴ЦАМГБ РФ. Н – 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

¹²⁵Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 6.

помер у в'язниці Бутирки в Москві 19 липня 1945 року. Ольга народилася в 1876 році й померла в Празі 1960 року. Марія померла 15-річною, невдовзі після похорону свого батька, який помер в 1891 році. Елеонора народилася 22 липня 1882 й померла 26 жовтня 1945 року в Сімерках. Всі діти народилися в селі Келечин.

Отець І. Волошин був побожною, скромною і розумною людиною. Своїх дітей він вчив сам, вдома на парафії. Як учитель він з ними пройшов увесь навчальний матеріал, який становили шкільні державні програми. Після вивчення матеріалу за четвертий клас основної школи, доньки поступили вчитися до горожанської школи, а хлопця батько повів до Ужгорода на приймальний іспит до четвертого класу. Завжди слухняний хлопець на іспиті показався іншим. Ані на одне запитання не відповів. Директор сказав батькові взяти хлопця додому, бо був ще малим, не мав відповідний вік. Повертаючись додому батько спитав сина, чому не відповів на запитання. Хлопець сказав: «Тому, бо я не хотів говорити по-мадярськи». Через рік поїхала з хлопцем в школу мама і найняла старшого студента, щоб той підучував її сина з мадярської мови. Син рішуче заявив, що йому не потрібен ніхто, бо і сам зуміє цю мову вивчити. В школі весь час був відмінником і одержував стипендію.

О. Іван Волошин став жертвою свого покликання. На Богоявлення (1891) він пішов у філію в Облаз на водохреща. Там похознався, впав у проруб і після того, як закінчив свої обов'язки, вернувся в Келечин, де відслужив св. Службу Божу і водохреща на річці. Простудився, захворів на легені й незабаром помер. На свято Петра й Павла його похоринили в Келечині.

Моя мама Елеонора часто згадувала останній день свого тата. Він вранці попросив до себе кураторів і дяка та сказав їм: «Я вже від вас відходжу й хочу з вами попрощатися». Далі попросив дяка, щоб прочитав йому уступ з Євангелія, де знаходяться слова: «Не печитесь, що будете їсти». Подивився на дружину й дітей, попрощався з ними і поблагословив їх. Зі словами на устах «А мені гаразд буде», навіки тихо заснув.

Августин у той час кінчав гімназіяльні студії, а наймолодшій Елеонорі було дев'ять років. Елена кінчала горожанську школу, опісля пішла працювати на пошту в село Драгово. На пошті була урядова квартира, куди вона взяла маму, сестер і брата»¹²⁶.

¹²⁶Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 74-75.

Отже, коли у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився єдиний хлопчик, щасливі батьки дали йому ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломною. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, цілоє родноє село, всіх жителів його»¹²⁷.

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А.Волошин навів деякі бібліографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м. Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешта, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р. переїхав до Ужгорода і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. У 1896 р. знову приїхав в м. Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м. Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... У 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії – дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було»¹²⁸.

Августин Волошин розповідав, що в нього було три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул. Подліпки, 16; Ольга Іванівна – м. Ужгород, вул. Ракоці, 26; Елеонора Іванівна – с. Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри – Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А. Волошин писав, що вона

¹²⁷Весна. Ужгород, 1923. С. 2.

¹²⁸ЦАМГБ РФ. Н – 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки¹²⁹. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що мабуть це питання не дуже цікавило співробітників МДБ.

Втім сім'я відіграла важливу роль у вихованні та формуванні світогляду Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелігентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 70-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу один із соратників і біографів А. Волошина, відомий закарпатський поет, письменник і публіцист Василь Гренджа-Донський (1897-1974), коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині» і що «це на молодого хлопця мало вплив»¹³⁰.

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священиків свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Батько Августина Волошина до цієї категорії не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в дусі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А. Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А. Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався у своїй науково-практичній роботі»¹³¹.

За всю історію Келечина тут було три церкви. Причому про існування першої келечинці здогадалися лише тоді, коли знайшли золоту ложечку – нею священик причащав віруючих. Виявляється, тоді в ці краї забрели татарські орди, або песиголовці, як їх називали. Вони спалили церкву, а попа закатували. Що ж до золотої ложки, то вона тривалий час зберігалася в одній келечинській родині, а потім і зовсім загубилася. Інша церква була дерев'яна. Її теж знищив вогонь. Під час служби у священика з кадила випав жар. Але цього ніхто не запримітив. Тому жаринки спокійно собі тліли, аж поки з них не виникло вогнище. Коли ж селяни побачили дим, то рятувати вже не

¹²⁹Там само.

¹³⁰Гренджа-Донський В. Т. ІХ. Публіцистика / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон, 1989. С. 189.

¹³¹Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.6.

було чого – церква згоріла дощенту. Третя ж церква була збудована у 1895 році. Причому пожертви на її зведення збирав саме батько Августина Іван Волошин¹³².

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Як справедливо відзначив один із перших біографів А. Волошина Володимир Бірчак, «він вже виніс з дому... знання руської мови і любов до рідного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі»¹³³. Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи»¹³⁴. Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова закарпатського будителя Олександра Павловича:

«Кожний чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити».

Коли Августина сповнилося дев'ять років, Іван Волошин відправив його на навчання в Ужгород. «Тоді не було ні машин, ні автобусів у Келечині, – розповідають брати Клепи – 93-річний Іван та 90-річний Михайло. – Тому отець Волошин найняв одного чоловіка з села, який на кочії щотижня возив малого на науку. Айбо той селянин бідний був, не мав у що вратися. То священник і подарував йому пальто. У нас на то кажуть – лахман. І відтоді так чоловіка, що возив Волошина, і назвали Лахманом»¹³⁵. З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в Ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою Ужгородська гімназія у 80-90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці В. Бірчака, який з 1920 р., вже за чехословацької влади, 14 років викладав у ній руську (українську) мову, теологію та філософію. То ж надамо слово соратнику

¹³² Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 57-58.

¹³³ Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність. Ужгород, 1924. С. 8.

¹³⁴ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто, 1977. С. 20.

¹³⁵ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 58.

А. Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадяронських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї ціли мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах тільки релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужбну, церковно-слав'янську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже тільки половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію відповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського – а то й релігії по руськи?»¹³⁶.

Отже, у 80–90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. на Закарпатті «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах»: дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська»¹³⁷. Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А. Волошин, все-таки, не вважав роки навчання в ній втраченими. Перш за все тому, що в гімназії викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Зокрема, професор В. Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея

¹³⁶Бірчак В. Названа праця. С. 8-9.

¹³⁷За рідне слово. Ч. 1. Полеміка з русофілами. Мукачів, 1937. С. 35-36.

єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням», – писав Августин Штефан¹³⁸. Він досконало оволодів угорською, а також грецькою, латинською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, російською та староболгарською мовами, адже тодішня система гімназійського навчання забезпечувала високий рівень знань іноземних мов, а також гуманітарних предметів¹³⁹.

Ще під час навчання талановитого юнака закріпив епископ Юлій Фірцак, який опікувався ужгородською гімназією, і запропонував йому продовжити освіту на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А. Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. У 1893 р. А. Волошин переїхав до Ужгорода і тут у 1896 р. закінчив навчання в Ужгородському теологічному ліцеї. Серед викладачів цього богословського навчального закладу виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межнародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства»¹⁴⁰. Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Емілія Дутка так писала про освіту Августина Волошина: «Перше шкільне свідоцтво, яке він одержав, збереглося з четвертого класу початкової школи. Його дата була 27 червня 1884 р. Видане було в Ужгороді. Матурував (атестат зрілості здав) в ужгородській гімназії, в навчальнім році 1891-1892. Богословські студії проходив у 1892-1896 рр. в Ужгороді і в той самий час в Будапешті приватно студював математику і фізику. 6 жовтня 1896 року заручився з Іреною Петрик, донькою професора гімназії і того самого року одружився з нею. Через

¹³⁸Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Спомини. С. 21.

¹³⁹Див.: Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. Львів, 1991. С. 187.

¹⁴⁰Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874-1945). Ужгород, 1995. С. 6.

рік, 21 червня 1897, одержав диплом учителя для початкових (основних) шкіл з мовами навчання мадярською і руською. Диплом учителя для горожанських шкіл здобув у Будапешті 26 квітня 1900 року. За викладача півцеучительської семінарії в Ужгороді був визначений 30 вересня 1901 року. 7-21 липня 1902 р. взяв участь у курсах в Будапешті (свідоцтво з 27 липня 1902). Директором півцеучительської семінарії в Ужгороді був іменований декретом від 5 березня 1902 р., виданим у Відні. Від Українського вільного університету в Празі 30 жовтня 1938 року одержав звання почесного д-ра прав (JUDr) *honoriscausa*¹⁴¹.

Отже, після закінчення теологічного факультету А. Волошин одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою відомого будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. У 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Емілія Дутка пригадувала, що «дружина о. А. Волошина, Ірена, успадкувала дім по батькові (вул. Ракоці, № 34). У його дворі знаходився ще один чотирикімнатний дім (№ 34/а) і загорода, яка простягалася аж до ріки Уж. Дім під числом 34 під час війни був значно пошкоджений і тому о. А. Волошин його розібрав. На його місці побудував новий одноповерховий дім. В домі ч. 34/а жила мама о. Августина та дві рідні сестри Елена і Ольга. В період 1928-1937 рр. протягом навчального року там перебувала і я»¹⁴².

Її передчасна смерть 13 березня 1936 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина¹⁴³. «Ірина Волошин, – пригадувала одна з вихованок, – постійно дбаючи про інших, не звернула належної уваги на застуду вуха і несподівано померла після двох днів важкої хвороби. Велелюдна панахида за видатною громадською діячкою жіночого руху та просто милосердною жінкою відбулася в Ужгородському кафедральному соборі. Від різних організацій та діячів краю було півсотні вінків із

¹⁴¹Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород, 2006. С. 76.

¹⁴²Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Названа праця. С. 76.

¹⁴³Свобода. 1936. 13 березня.

синьо-жовтими стрічками. Усіх до сліз зворушували двадцять двоє дівчаток, які стояли при гробі названої мами»¹⁴⁴.

22 березня 1897 р. А. Волошин був висвячений і почав служити капеланом Цегольнянської Преображенської церкви в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А. Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А. Волошина. Професор М. Болдижар, наприклад, писав, що постать Волошина, «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!»¹⁴⁵. Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А. Волошина була б зрозуміла для часів тоталітаризму, коли президента Карпатської України вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало, м'яко кажучи, досить заангажовано, а головне – не відповідало дійсності.

У 1985 р. ужгородське видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, у якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. У 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо науково об'єктивно вникнути в цю справу, то А. Волошина не можна звинувачувати. У разі невиконання цього закону могло йтися про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відзначити, що на

¹⁴⁴ Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 81-82.

¹⁴⁵ Болдижар М. Політична драма чи авантюра? *Закарпатська правда*. 1990. 21 березня.

угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною¹⁴⁶.

У 1937 р. А. Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом?» У ній він дуже детально описав усі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, – писав він, – був Еміл Меллеш, гр.-кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.-кат. мадярів» було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи»¹⁴⁷. Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старого й нового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важних справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників»¹⁴⁸.

Мукачівський єпископ А. Папп сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», у якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку переддрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є пристосована до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій у схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла»¹⁴⁹. Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилику продовжувалася.

¹⁴⁶ Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 17-18.

¹⁴⁷ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин. Твори.* Ужгород, 1995. С. 187.

¹⁴⁸ Там само. С. 188.

¹⁴⁹ Там само. С. 188-189.

5 червня 1915 р. Августин Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А. Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів у Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків малярської мови, представив самозвуки, яких і нема в малярській мові, і так довів до висновку, що науково малярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посягуванням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії»¹⁵⁰. Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти малярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т. д.»¹⁵¹.

Августин Волошин доводив і переконував, що «противиться проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок малярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, найіде далі по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, – сказав я, – не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...»¹⁵².

¹⁵⁰ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атакую маляризації перед переворотом? *Августин Волошин. Твори. Ужгород, 1995. С. 189.*

¹⁵¹ Там само. С. 190.

¹⁵² Там само. С. 190-191.

Нехай нам читач вибачить за досить розлогі цитати, але, роблячи це, ми переслідували єдину мету – довести, що не з своєї волі А. Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти державної політики тотальної мадяризації? І хіба Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А. Волошин був дуже задоволений, як пригадував А. Штефан, що при виданні «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув»¹⁵³. Необхідно погодитись з переконанням А. Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки»¹⁵⁴.

Отже, Августин Волошин як греко-католицький священник, усіма доступними йому засобами і як міг у тих складних історичних умовах, відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та інтереси своєї народної церкви, боронив традиційний обряд, відігравав важливу роль в акціях збереження церковнослов'янської мови в богослужінні і кирилиці в друкуванні книжок. «Оборона кирилиці від угорського шовіністичного наступу, – писав О. Мишанич, – одна з великих заслуг А. Волошина перед своїм народом. Він не побоявся на всіх рівнях виступати проти тих священників, єпископів і представників влади з Будапешта, які намагалися запровадити на Закарпатті богослужіння угорською мовою і руські книжки друкувати латинським алфавітом. Спільними зусиллями патріотів Закарпаття ця антиукраїнська акція не була переведена в життя. За заслуги перед своїм народом і ревну багатолітню працю на користь Церкви папа римський Пій XII призначив А. Волошина своїм таємним камерарієм (папський прелат, монсиньор, шамбелян)»¹⁵⁵.

У той час Августин Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. У 1900 р.

¹⁵³ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто, 1973. С. 244.

¹⁵⁴ Волошин А. Оборона кирилики. С. 198.

¹⁵⁵ Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 10.

він одержав диплом професора математики і фізики після успішного складання екстерном додаткових іспитів у Вищій педагогічній школі в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А. Волошин працював викладачем, а з 1912 до 1938 рр. – директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. Добре розуміючи потреби семінарії і зважаючи на відсутність підручників з багатьох дисциплін, йому довелося невтомно працювати і в царині видавничої справи: за період роботи в Ужгородській вчительській семінарії А. Волошин практично забезпечив учнів народних шкіл та студентів вчительських семінарій найголовнішими підручниками.

На кінець XIX століття, наприклад, припадає вихід у світ двох перших книг Августина Волошина. «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных шкіл», написана в 1899 р., витримала три видання. Це стосується і його «Читанки для угрорусской молодежи», перше видання якої з'явилося в Ужгороді у 1900 р. Пройде якихсь 15-20 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Урахуймо і те, що на час виходу першої книги А. Волошина її автору сповнилося 25 років. Ось як про це писала Е. Дутка: «Що торкається шкільництва, о. А. Волошин найважливішою справою вважав дати дітям відповідні підручники. Сам був автором багатьох. Як я поступила в школу, від початкової школи аж до закінчення університетського навчання, вчилася з його підручників. Згадаю хоч би декілька з них: «Коротка руська граматика» (Ужгород, 1899), «Граматика: вправи мішані мадярсько-руські» (Ужгород, 1907), «Наука о числах. I і II клас народної школи» (Ужгород, 1919). Молодь виростала з його книгами. Останньою книгою А. Волошина була «Педагогічна методологія» (Прага, 1943). Багато його праць залишилося в рукописах, однак їхня доля мені невідома. Крім того, батько Волошин редагував щорічні календарі (місяцеслови), починаючи 1903 роком (а може і раніше) аж до 1919 року. В 1921 році він почав видавати «Благовісник», у якому обороняв інтереси греко-католицької церкви, а через рік став видавати християнсько-політичну газету «Свобода»¹⁵⁶.

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним у житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний

¹⁵⁶ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Названа праця. С. 78-79.

педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А. Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали «Батьком». До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – славетний будитель карпатських русинів у ХІХ ст., а також сучасник Волошина – «президент-визволитель» Чехо-Словаччини Томаш-Гарріг Масарик, гуманістичні праці та державотворча діяльність якого мали значний вплив на формування світогляду А. Волошина.

Ще у 1864 р. з ініціативи О. Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках ХІХ століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично налаштовані священики вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу А. Волошина з великими побоюваннями.

Порадившись з о. Петром Гебеєм та з єпископом Юлійом Фірцаком, А. Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону»¹⁵⁷. Так у 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і

¹⁵⁷ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 37.

Августин Волошин. Однак «за два роки тягнулася справа зареєстровання «УНІО». Сіє товариство, добувше з акціоним капіталом мало грошей, еше хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котроє із членських вносів ледва знало видавати свій календар, – згадував Волошин. – Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебников, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестіовало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг – всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности»¹⁵⁸.

Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило «Село» – додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р. почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А. Волошину, ще напередодні Першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число «Науки» – органу «Общества св. Василія Великого», вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є. Сабов, П. Гебей, Ю. Жаткович, Е. Рошкович, В. Гаджега, В. Матяцков, І. Легеза, Ю. Станканинець, І. Мигалка, В. Легеза, І. Гощук, М. Немет, А. Волошин та ін. Наприкінці 1900 р. Ю. Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Утім з 1903 р. газета «Наука» завдяки зусиллям його редактора Августина Волошина стає не лише єдиною руською газетою, але й популярним виданням, яке відігравало велику роль у культурному й громадському житті краю. В ньому друкувалися численні матеріали

¹⁵⁸ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори.* С. 43.

про повсягденне життя закарпатців, засилля лихварів і безземелля селянства, поширювалися знання з різних галузей, зокрема, про культуру землеробства, важливість відкриття й відвідування читалень тощо.

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Краина», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А. Волошин перебрав на себе редакцію газети і вернув газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921 року з поміччю А. Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. повстали непорозуміння між «Унією» і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавateľом газети, котрій придав ім'я «Свобода»¹⁵⁹.

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода», Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920–1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1923–1938), «Кооператива» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов» (1901-1921), який виконував роль літературного альманаху та щомісячний журнал «Благовісник». Необхідно погодитись з думкою відомих літературознавців О. Мишанича і П. Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя»¹⁶⁰.

Уже наголошувалось, що велика заслуга Августина Волошина полягає у тому, що він пише і видає книги та шкільні підручники, вкрай потрібні рідному народу. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників:

1. Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899).
2. Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900).
3. Азбука (1904).

¹⁵⁹ Там само. С. 63.

¹⁶⁰ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори.* Ужгород, 1995. С.8.

4. Азбука і перва читанка для I кл. народних школ на русскомъ языці (1905, 1913).
5. Малая библия для низших кл. народних школь (1904).
6. Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. школь (1919).
7. Наука о числахъ для 3 кл. нар. школь (1919).
8. Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школь (1919).
9. Физика (1923).
10. Наука стилізацій (1920).
11. О письменномъ языци Подкарпатських русинов (1920).
12. Педагогика и дидактика для учительних семинарій (1923).
13. Історія педагогики для учительних семинарій (1923).
14. О соціяльнім вихованю (1924).
15. Мала читанка для II и III кл. народних школ (1930).
16. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931).
17. Педагогична психологія (1932).
18. Методика народно-шкільного навчання (1935).
19. Логіка (1935).
20. Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин також є автором цілої низки популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. Що хоче угорський нарід (1918). 2. Дві політичні розмови (1923). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой (1932). 5. Про брехливість дітей (1935). 6. Оборона кирилики (1936). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав також вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А. Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А. Волошина відноситься «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А. Волошин в 1920–30-х роках вважався заслуженим авторитетом у драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мабуть мав рацію. Адже, наприклад,

історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А. Штефан писав, що п'єса «Марійка-Верховинка» (1931)–«найкраща дотеперішня карпато-українська драма»¹⁶¹.

З ініціативи Августина Волошина на Закарпатті виникло товариство «Просвіта». Сам Волошин згодом пригадував, як «нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю. Брацайко, скоро накинулися на нього наємники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори»¹⁶².

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Цього дня на загальних зборах «Просвіти» в Ужгороді було затверджено статут товариства, обрано його правління. Його головою став Юлій Брацайко, заступником голови – Августин Волошин. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. А. Волошин закликав: «Задач маємо много. Нараз много недостатков треба виповнити. Двигнути культуру, вирвати народ із господарського занепаду,.. підняти національну гордість і свідомість... В народі є сильна наклонність до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організує читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосвяти. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягаєме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю»¹⁶³.

Цікаві думки висловив А. Волошин про те, що повинна являти собою читальня «Просвіти». 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства на тему: «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?». Волошин просив так поставити роботу читальень, щоб з них прості люди могли взяти якнайбільше користі. «Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там члени. Головное є то, чтобы читальня была центром громадського

¹⁶¹ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

¹⁶² Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1.

¹⁶³ Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Руси до Чехословацької Республіки. *Свобода*. 1929. 18 липня.

життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потрібного народного, культурного чи економічного руху»¹⁶⁴. Борець проти алкоголізму і розпутства, А. Волошин вважав, що «читальня повинна заступити торговицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в «товариство нечестивих»¹⁶⁵. Досвідчений педагог, яким був А. Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була «безпартійним містом обговорення громадських, господарських і всяких інших справ»¹⁶⁶. Численні документи свідчать про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього бажав Волошин: «Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можеме дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...»¹⁶⁷.

Виступаючи на відкритті Народного дому «Просвіти» в Ужгороді в жовтні 1928 р. Августин Волошин сказав, що «сей народний дом має бути сердцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знанє самого себе, свого язика, своєї літератури, знанє народного генія, знань красот краю, знанє і любов до всего, что є наше, народне»¹⁶⁸.

Августин Волошин високо цинив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А. Волошин говорив, що «всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших»¹⁶⁹.

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. У 1930-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, у яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності і тепер. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших

¹⁶⁴ Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? *Свобода*. 1922. 12 липня.

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Там само.

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Волошин А. Промова з нагоди отворення «Народного дому» в Ужгороді. *Свобода*. 1928. 11 жовтня.

¹⁶⁹ Волошин А. Жіноче питання. *Свобода*. 1934. 31 травня.

найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напоминає нас на наслідування ідеалів народних». У зв'язку з цим А. Волошин закликав: «Підносьте високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу»¹⁷⁰. В телеграмі, надісланій Августину Волошину з нагоди 60-ліття, активісти волівської (міжгірської – Авт.) «Просвіти» писали: «За синьо-жовтий прапор бажаємо еше многа літа дожити про радость нашого українського народу нашому отцу Августину Волошинови»¹⁷¹.

Отже, Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином ХХ століття в Закарпатті. Зокрема, йому належить велика заслуга у вихованні просвітянських кадрів, залученні до роботи в структурах «Просвіти» учительства, налагодженні тісних взаємин закарпатської і галицької «Просвіти», а також насамперед в тому, що Товариство «Просвіта» стало масовою громадською організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю і діяльність якої спрямовувалась на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української національної свідомості серед закарпатців. Про це самі за себе говорять такі цифри: вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень «Просвіти», які нараховували 4000 членів, у 1935 р. було вже 10 філій, 235 читалень з 16550 членами, а також діяли Народний дом «Просвіти» в Ужгороді з бібліотекою у 7000 книг і 5 народних домів по селах, а на 1937 р. організаційна структура Товариства «Просвіта» включала, крім центрального органу в Ужгороді, 13 філій і 234 читальні, 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. Протягом 1920-1937 рр. товариство видало 150 художніх творів і науково-популярних книг для народу загальним накладом 450 тис. примірників. Зокрема, А. Волошин особисто доклав великих зусиль для видання 14 томів «Наукового збірника товариства «Просвіти» (1922-1938), де публікувалися, зокрема, історичні дослідження

¹⁷⁰ Волошин А. Наш прапор. *Свобода*. 1933. 27 липня.

¹⁷¹ Августин Волошин. Два ювілеї. С. 220.

В. Гаджеги, Д. Дорошенка, В. Пачовського, І. Кондратовича, М. Лелекача, В. Бірчака та інш. українських учених, які відіграли важливу роль в зміцненні української етнонаціональної орієнтації Закарпаття¹⁷². До цього додамо, що «Просвіта» не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Щоправда, в 1921 р. президент ЧСР Т. Масарик з особистих фондів виділив 150 тис. чехословацьких крон на заснування в Закарпатті українського театру, а в 1924 р. – 100 тис. крон на будівництво Народного дому «Просвіти» в Ужгороді. Загалом, двадцятирічне існування Товариства «Просвіта» в Закарпатті – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Вершиною діяльності закарпатської «Просвіти», як цідком справедливо наголошує О. Мишанич, став Всепросвітянський з'їзд, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. Близько 30 тисяч просвітянських активістів з усіх сіл і містечок краю, які представляли 25 політичних партій (у тому числі впливову комуністичну), громадських організацій, редакцій періодичних видань виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», в якому було здекларовано українську національну ідентичність населення Закарпаття і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас, цей важливий документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито ірредентистському, протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося...»¹⁷³. Під цим «Маніфестом» серед перших є і підпис А. Волошина, який представляв на з'їзді Першу Руську Народну Раду і Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

¹⁷² Див.: Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти» *Просвіта*. 1991. № 1; Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. К., 2012. С. 300; Зимомря М., Гомонай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород, 1995. С. 29; Ворон А., Заклинський Б. Президент Тома Масарик и наш народ. *Т. Масарик. 1850*. III. 1925. Видання товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. С. 34.

¹⁷³ Цит. за: Мишанич О.В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 12-14.

Августин Волошин, як вже зазначалося, добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 1920-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А. Волошин засновує «Учительську Громаду». А. Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'езд» у залях Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів – «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А. Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за мадярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?». Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє «помосковськи». Тут настав крик: «Ми не москалі, ми рускі!» Інші кричали: «Ми українці!». Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку «Просвіти», у великім залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «язикових вопросів» в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх». Відповідь – 78. «Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут»¹⁷⁴.

Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А. Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р.

¹⁷⁴ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 51-52.

– 1631. Організація спрямовувала свої зусилля на утвердження, насамперед, української національно-культурної соборності. Ось як про це писалося в книзі «Полемика з русофілами», виданій Учительською громадою в Ужгороді 1937 р.: «Ми, підкарпатські українці, політично лишаємось вірними громадянами ЧСР, але ніколи не перестали і не перестаємо проголошувати нашу культурно-національну і етнографічну єдність з цілим українським народом. Робимо це свідомо, бо знаємо, що інакше не зможемо врятувати своє національне я... Ясно, що півмільйонний народ на Підкарпатті не може сам витворити стільки культурних цінностей, щоб він міг серед культурніших інших народностей успішно боронити свою народність»¹⁷⁵. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А. Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою».

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянні). Уже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи.

Августин Волошин також був одним з організаторів і керівників «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі». У своєму виступі на II з'їзді цього товариства в 1926 р. А. Волошин переконував, що «наше товариство усулюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорвати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську. В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на

¹⁷⁵ За рідне слово. Полемика з русофілами. Частина перша. Передрук за виданням 1937 року. Ужгород, 1990. С. 75.

роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і наuczання, котра указує на ошибки існуючих школ і на потреби дальших...Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини»¹⁷⁶.

Про завдання Педагогічного Товариства А. Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тотя обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знанє виховання і знанє рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпорovalo школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу основання нових школ. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скриваєся лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя» Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесєся до ліпшого матеріального життя і так обезпечить собі кращу будучність»¹⁷⁷.

Наприкінці 1930-х років, у період існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль. Це визнавали не лише українські педагоги, але й чеські чиновники. Ось, для прикладу, думка щирого прихильника народовецького напрямку, очільника Шкільного реферату (управління) в Ужгороді Йозефа Пешека: «Коли нині з радістю можемо дивитися на поступ в нашом школьництві, на скорее поширювання культури серед найширшої верстви руського народа под Карпатами, то в том велика доля заслуги лежить у Вас Вп. Пане Директоре... Ви служили тому народови не лиш в школі але й поза нею. В школі Ви виховали молоде покоління

¹⁷⁶ Волошин А. Виступ на II з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі 8 травня 1926 р. *Августин Волошин. Твори*. С. 120-122.

¹⁷⁷ Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі. *Августин Волошин. Твори*. С. 136.

народних працівників, виховали в серцях будучих учителів почуття обов'язку для свого народу учити его родним его словом, подносити его економічно і вести до ліпшого добробита а поза школою старатися и о найменшого брата, подавали єму до рук перші основи руського письма своєю Азбукою и Читанкою, учили его як має он жити и численними статями в «Науці» і «Місяцесловах», котрі стали наслід одиноким прибежищем печатаного народного слова»¹⁷⁸.

Нарешті, неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Тому він був ініціатором створення, а почасти і керівником численних спілок, товариств, фабрик, сприяв створенню кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А. Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і підприємств: фабрику виливання дзвонів «Акорд», фабрику свічок «Геліос», керамічної фабрику «Керамос», фабрику сірників «Руські сірники», асекураційне товариство «Бескид» в Ужгороді та інші. Ці підприємства і установи забезпечували роботою сотні працівників й службовців, що в тогочасних умовах безробіття в Закарпатті мало важливе значення.

Про свою політичну діяльність А. Волошин говорив і на допиті у 1945 р. слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, – розповідав А. Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.»¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Августин Волошин: два ювілеї. С. 23.

¹⁷⁹ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 12.

Таким чином, Августин Волошин як найяскравіший політичний лідер Закарпаття першої половини ХХ століття у активне політичне життя поринув у часи розпаду Австро-Угорської монархії та утворення Чехословацької республіки: у 1918 р. він входив до складу ужгородської «Ради угорських русинів», у 1919 р. взяв участь у об'єднанні народних рад краю і створенні Центральної Руської Народної Ради, з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р. був членом Директорії – тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем, у 1920 р. став одним із засновників товариства «Просвіта» та ініціаторів створення Руської хліборобської (землеробської) партії, у 1924 р. - організатором Християнсько-народної партії, у 1925–1929 рр. був послом до парламенту Чехословацької республіки, у квітні 1938 р. очолив Першу Руську (українську) Центральну Народну Раду, у жовтні того ж року увійшов до складу першого автономного уряду і став прем'єр-міністром другого автономного уряду Підкарпатської Русі, з початку 1939 р. був почесним головою партії Українське Національне Об'єднання, а 15 березня 1939 р. був обраний президентом Карпатської України.

Тріумф і водночас трагедія Волошина-політика припадає саме на другу половину 1938 – початок 1939 рр., коли 26 жовтня 1938 р. він був призначений прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної держави – Карпатської України.

А. Волошин, як уже наголошувалось, завжди обстоював єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Водночас, відстоюючи право закарпатців на автономний статус у складі ЧСР, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо вимагати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться»¹⁸⁰. У статті «Хто винен?» А. Волошин знову нагадує пражському урядові: «...Народ наш мав нагоди в р. 1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи досягнутої плебісцитом в р. 1918–19. А здійснення може статися лиш одним

¹⁸⁰ Волошин А. З першим числом українського щоденника. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 87.

способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу»¹⁸¹.

Боротьба закарпатців за автономію та справедливе визначення західних кордонів краю (зі Словаччиною) тривала протягом усього майже двадцятирічного періоду існування Першої (домюнхенської) Чехословацької республіки. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був справді всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання й національно-культурні товариства Закарпаття, що виступали активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності їхніх програм, зокрема протистояння русофільського та українського напрямків у суспільно-політичному житті краю, були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР упродовж тривалого часу утримувати цей масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках.

До проблеми автономії Закарпаття чехословацький уряд повернувся лише наприкінці 30-х років ХХ ст., коли перед загрозою насамперед угорського ревізіонізму відбулася певна консолідація політичних сил краю та радикалізація їхніх дій щодо вимог автономії, і у березні 1937 р. під їхнім тиском був прийнятий Закон ЧСР «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який набув чинності в жовтні 1937 р. Ним, зокрема, розширювалися права губернатора, утворювалася Губернаторська рада тощо, що дало підстави владі говорити про т. зв. «перший етап автономії»¹⁸².

Утім розв'язання питання про реальну автономію Закарпаття, яке тривалий час відкладалося урядом ЧСР, було прискорене міжнародними подіями – центральноєвропейською політичною кризою напередодні Другої світової війни.

До Чехословаччини, зокрема, на цей час висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави й насамперед Німеччина, що розгорнула активну кампанію з її внутрішньої і зовнішньої дестабілізації. Всі зусилля керівників ЧСР не змогли забезпечити її від наростаючої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували демократичну Чехословацьку республіку і стабільність у Центрально-Східній Європі загалом, дедалі

¹⁸¹ Волошин А. Хто винен? *Августин Волошин. Твори.* Ужгород, 1995. С. 88-89.

¹⁸² Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945). С. 263-264; Закарпаття в етнополітичному вимірі. С. 254.

більше потурали експансіоністській політиці Німеччини, що прикривалася лозунгом права націй на самовизначення.

Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло, незважаючи на загалом ліберальну її національну політику, на зростання та консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед судетських німців, так і в Словаччині та Закарпатті.

Дуже швидко політика потурання Німеччині з боку Великої Британії та інших великих держав Європи, готовність Угорщини та Польщі взяти участь у античехословацькій акції підштовхнули А. Гітлера до рішучих дій. Спровокувавши напруження на німецько-чехословацькому кордоні, він домігся скликання 29-30 вересня 1938 р. міжнародної конференції у Мюнхені за участю керівників урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії, яка задовольнила ультимативні німецькі вимоги щодо ЧСР: до третього рейху, зокрема, було приєднано високорозвинуту в промисловому відношенні Судетську область, де проживало понад 3 млн німців. Польща, своєю чергою, на початку жовтня 1938 р. отримала Тешинську Сілезію, а через місяць за рішеннями Першого Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найрозвиненіші райони Закарпаття було передано Угорщині. Загалом, Чехословаччина втратила одну третину своєї території із населенням 5 млн чоловік і 40% свого промислового потенціалу. Зраджена союзниками, країна опинилася у стані глибокої політичної кризи, віч-на-віч із нацистською Німеччиною.

Кризою та послабленням центральної виконавчої влади (5 жовтня 1938 р. на знак протесту проти політики диктату й розвалу Чехословаччини пішов у відставку з посади президента республіки Е.Бенеш) поспішили скористатися словацькі й закарпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними закарпатські русини-українці проголошують автономію. Прага змушена була затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) і Підкарпатської Русі (11 жовтня). З цього часу Перша (домюнхенська) Чехословацька республіка припиняє своє існування, а наступне піврічне існування урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини (так стала називатися країна після отримання автономії Словаччиною і Підкарпатською Руссю) увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Щодо Закарпаття, то саме цей нетривалий період увійшов в історію як час розбудови Карпато-української державності, активної, хоча і неоднозначної за оцінками й результатами діяльності автономних урядів краю.

У зв'язку з цим слід наголосити, що утворення Карпато-української держави стало наслідком, насамперед, цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю, зокрема українських політичних сил, очолюваних Августином Волошином. Водночас значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі загалом, Чехословаччині та Карпатській Україні зокрема, справив міжнародний фактор. Річ у тім, що короткочасне існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою в Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни: це державне утворення багато в чому було породжене саме цією міжнародною кризою, стало одним із її проявів. Утім, як справедливо наголошують дослідники історії Карпатської України, «незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, яке вибороло автономні права і будувало свою державність у союзі з чехами і словаками»¹⁸³. Ба більше, за переконанням відомого дослідника історії Закарпаття В. Маркуся, «юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій конституції з 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку»¹⁸⁴.

Отже, 11 жовтня 1938 р. в Празі було затверджено перший автономний уряд Закарпаття – Раду Міністрів Підкарпатської Русі (офіційна назва). Цій важливій в історії Закарпаття події передували не лише складний перебіг процесів на міжнародній арені, про що вже йшлося, але й суттєві зміни в суспільно-політичному житті краю, зокрема компромісні домовленості між представниками основних політичних партій, які входили до двох блоків (орієнтацій) – русофільського на чолі з Й. Камінським (Центральна руська народна рада, Автономно-землеробський союз, Руська національна-автономна

¹⁸³ Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. Ужгород, 1997. Т.І. С. 4.

¹⁸⁴ Маркус В. Від народу-племіні через автономістські прагнення до державності й соборності. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність*. С. 22.

партія) і українського на чолі з А. Волошином (Перша Українська центральна народна рада, Соціал-демократична партія).

Ще 21 вересня 1938 р. вперше представники обох орієнтацій підписали спільну декларацію щодо створення автономної адміністрації у Закарпатті, яку було вручено уряду ЧСР та дипломатичним представництвам західних держав у Празі. А 8 жовтня в Ужгороді відбулася нарада представників обох орієнтацій за участю депутатів пражського парламенту й сенату від Закарпаття, де було вирішено «домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала й одержить Словаччина», досягнута компромісна домовленість щодо персонального складу автономного уряду, а також створена Національна Рада Підкарпатської Русі. До її складу увійшли представники практично всіх основних політичних сил краю. Того ж дня в меморандумі центральній владі у Празі Національна Рада оголосила себе «єдиним законним представником всіх руських областей Карпат і всього його населення, для якого забезпечується самовизначення і самоуправління». Також вимагалось негайної заміни значної частини чеських урядовців у краї місцевими кадрами та прийняття закону про Підкарпатську Русь¹⁸⁵.

У відповідь на ці вимоги 8 жовтня голова нового чехословацького уряду Я. Сирови звільнив із посади губернатора краю К. Грабаря і призначив повноважним міністром для Підкарпатської Русі вихідця із Закарпаття І. Парканія. А 10 та 11 жовтня він прийняв у Празі та провів переговори з представниками Національної Ради Підкарпатської Русі, після чого Рада міністрів ЧСР затвердила персональний склад автономного уряду з 6 чоловік – відомих політичних діячів Закарпаття, що були депутатами чехословацького парламенту й сенату.

Перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу. Поряд із посадою прем'єра він отримав портфелі міністра шкільництва й міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський – один із керівників Республіканської землеробської (аграрної) партії на Закарпатті. Один із лідерів Національної ради Підкарпатської Русі соціал-демократ Юліян Ревай став міністром комунікацій, а лідер Руської національно-автономної

---

¹⁸⁵ Див.: Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Репринтне видання. Львів, 1994. С.55-56; Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. С. 277.

партії Степан Фенцик – міністром без портфеля (питання встановлення словацько-закарпатських кордонів). Державними секретарями в уряді стали представник Автономно-землеробського союзу на Пряшівщині Іван П'єщак (питання юстиції) і лідер українського напрямку в Закарпатті, голова Християнсько-народної партії Августин Волошин (питання охорони здоров'я й соціального забезпечення). Отже, до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) – українського напрямку, що, на думку дослідників, було компромісним рішенням і загалом реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття¹⁸⁶.

Автономний уряд А. Бродія проіснував лише 15 днів – з 11 по 26 жовтня 1938 р. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Зокрема, відразу після затвердження уряду Підкарпатської Русі міністр С. Фенцик вирушив із Праги до Пряшева для обговорення цього питання і пропагандистської роботи серед місцевого населення. У своїй першій прем'єрській промові Бродій відверто заявив, що «первое правительство Карпатской Руси предпримет все меры, чтобы объединить все русские области в Карпатах (от Попрада до Тисы) в одно целое, свободный штат»¹⁸⁷.

Уряд А. Бродія провів загалом три засідання. Перше засідання Ради міністрів Підкарпатської Русі відбулося в Ужгороді 15 жовтня 1938 р. На ньому були розглянуті й затверджені основні органи самоуправління, які склалися з 9 міністерств, розподілені функціональні обов'язки між міністрами, а також вирішено вимагати для себе тих само прав, що отримала виконавча влада в Словаччині. Було засновано «Урядовий Вісник» для публікації розпоряджень автономного уряду, який до рішення Сойму про офіційну мову вирішено було друкувати руською й українською мовами. На цьому ж засіданні обговорювалися й господарські проблеми краю, передусім продовольча ситуація й заходи уряду для її поліпшення: було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь із Румунії завезено 170 вагонів кукурудзи.

¹⁸⁶Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч.1. С. 79.

¹⁸⁷Магочій П. Р. Названа праця. С.144.

На другому засіданні автономного уряду, що відбулося 18 жовтня, обговорювалися насамперед питання складного міжнародного становища Підкарпатської Русі. Зокрема, було заслухано доповідь С. Фенцика про політичну ситуацію на Пряшівщині та переговори про кордони з урядом Словаччини. Вирішено продовжити ці переговори, для чого затверджено спеціальну комісію. Водночас Рада міністрів Підкарпатської Русі висловила гострий протест словацькому прем'єр-міністру Й. Тисо з приводу вжитих ним репресивних заходів до організаторів руху за приєднання Пряшівщини до Закарпаття. Ю. Ревай доповів урядові про проведені переговори з міністром закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковським, на яких ішлося, зокрема, про необхідність заборони вивозу державного і приватного майна з території республіки і краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною, ліквідації чеських шкіл у населених пунктах краю з незначною кількістю чеських родин тощо. А. Волошин інформував уряд про організацію підкарпатського центру соціального забезпечення тощо.

У центрі уваги третього засідання кабінету міністрів А. Бродія, яке тривало два дні – 22 і 23 жовтня 1938 р., була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті та навколо неї. Міністр Е. Бачинський проінформував уряд про результати складного переговорного процесу між ЧСР і Угорщиною щодо встановлення нових кордонів між ними, який зайшов на той час у глухий кут, та позицію Німеччини в цьому питанні. У зв'язку з цим члени автономного уряду жваво обговорювали можливості й варіанти оптимального реагування на ультимативні вимоги Угорщини щодо заселених переважно угорцями південних територій краю з містами Ужгород, Мукачево та деякими іншими важливими з погляду функціонування транспортних мереж населеними пунктами Закарпаття. Насамперед, було створено комісію в складі відомих закарпатських учених (П. Сова, Г. Геровський, М. Кондратович, М. Бескид та І. Панькевич), перед якою ставилося завдання науково довести, що Закарпаття – русинська земля і в такий спосіб «відбивати угорські вимоги»¹⁸⁸.

А наступного дня, 23 жовтня, з приводу політичної ситуації та загрози поділу автономної території, урядом Підкарпатської Русі було прийнято рішення: «Область руських на півдні Карпат, що визначена мирними договорами як автономна одиниця, становить одне невіддільне ціле, частини якого міцно зв'язані як тисячолітньою

¹⁸⁸Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 279-281.

історією, так і тисячолітніми економічними умовами і братерським співжиттям її корінного автохтонного населення... Цілісність і невіддільність цієї області визнали також і великі союзні і співдружні держави в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і приналежність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на основі права самовизначення всього корінного автохтонного населення за демократичним принципом: всенародним голосуванням»¹⁸⁹.

Це рішення автономної влади було передано урядам ЧСР та інших сусідніх і великих західних держав. Були розроблені навіть практичні заходи щодо підготовки до проведення плебісциту в Закарпатті. Слід відзначити, що рішення кабінету міністрів А. Бродія про звернення до урядів зарубіжних держав і проведення плебісциту в питанні, яке стосувалося територіальної цілісності республіки, виходило за рамки повноважень автономного уряду Підкарпатської Русі й суперечило конституційним нормам ЧСР. Ідея проведення плебісциту неоднозначно сприймалася також різними політичними силами в Закарпатті. Якщо партії і громадські організації русофільського напрямку цю ідею підтримували і, як стверджують окремі науковці, саме вони на скликаних Бродієм закритих зборах Центральної руської народної ради стали ініціаторами плебісциту, то представники українського напрямку виступили проти¹⁹⁰.

Водночас А. Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка перебувала в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, – розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., – я здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Бращайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія

¹⁸⁹Цит. за: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. Ужгород, 1997. Т.ІІ. С. 81.

¹⁹⁰Магочій П. Р. Названа праця. С.145; Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. С. 282.

виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проект маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована – я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю. Ревая в маніфесті нема і це цілком природно, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю. Реваям і одобрений ним»¹⁹¹.

З цього приводу є також запис у щоденнику В. Гренджа-Донського від 17 жовтня 1938 р.: «З радником Перевузником та д-ром В. Одинським уложили ми «Маніфест»; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймі двадцять тисяч примірників»¹⁹². Маніфест звинувачував А. Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликається, щоб вибивало «українських бандитів»... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію»¹⁹³.

Кризова ситуація загострилася після того, як 25 жовтня 1938 р. Угорщина поставила питання, щоб її претензії до частини територій Словаччини і Підкарпатської Русі, де проживало угорське населення, вирішувалося або всенародним плебісцитом, або арбітражем європейських держав. В цей же день празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій, хоча на Закарпатті розпорядженням віце-губернатора А. Бескида була заборонена діяльність лише

¹⁹¹ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 24-25.

¹⁹² Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон, 1987. С. 30.

¹⁹³ Нова свобода. 1938. 18 жовтня.

впливової серед населення комуністичної партії, яка виступила проти автономії, – інші партії та об'єднання продовжували діяти¹⁹⁴.

Побоюючись несприятливих для республіки результатів всенародного референдуму, чехословацька влада на розширеному засіданні за участю кабінетів міністрів автономних Словаччини й Підкарпатської Русі 26 жовтня погодилася на арбітражне рішення з приводу вимог Угорщини. До речі, в цей же день Перша Українська центральна народна рада під керівництвом А. Волошина провела нараду в Ужгороді, на якій прийняла рішення: «1. Не противитися відданню мадярської етнографічної території Мадярщині, але 2. Рішуче протестує проти плебісциту; 3. УНР стоїть на принципі федерації народів у теперішній державі»¹⁹⁵.

Незважаючи на це, прем'єр-міністр Підкарпатської Русі А. Бродій не погодився з рішенням центрального уряду і став вимагати проведення на Закарпатті всенародного плебісциту. Його активно підтримував міністр С. Фенцик, який намагався поєднати питання про чехословацько-угорський кордон із проблемою урегулювання закарпатсько-словацького кордону. Як з'ясувалося невдовзі, обидва політики й очолювані ними автономістичні партії вели подвійну гру, упродовж тривалого часу таємно співпрацювали з угорською владою в справі відриву Закарпаття від ЧСР, отримуючи в цій античехословацькій діяльності підтримку, зокрема й фінансову, з Угорщини й Польщі.

На знак протесту проти відвертої проугорської діяльності Бродія й Фенцика подають у відставку міністри автономного уряду Підкарпатської Русі Е. Бачинський і Ю. Ревай. Однак федеральний уряд ЧСР їхню відставку не прийняв і того ж дня, 26 жовтня, після ухвали відповідних юридичних інстанцій, звільнив із посади прем'єра А. Бродія. Його було негайно заарештовано в Празі чехословацькою службою безпеки згідно з Законом про охорону республіки за «державну зраду» – зв'язки з ворожими Чехословаччині закордонними елементами і профашистську діяльність на користь Угорщини, агентом якої, як стало відомо, він упродовж тривалого часу виступав під прізвиськом «Берталон». Щоправда, одразу після арешту А. Бродій розпочав голодування на знак протесту проти утримання його у в'язниці, і 11 лютого 1939 р. його звільнили, а після зустрічі з президентом ЧСР Е. Гахою направили на лікування в Татри, звідки він

¹⁹⁴Белень М. Карпатська Україна в портретах. Науково-популярне видання. Ужгород, 1998. С. 9.

¹⁹⁵Нова свобода. 1938. 27 жовтня.

втік до Угорщини. Його соратнику С. Фенцику теж вдалося втекти в польське посольство в Празі, а потім переїхати до Угорщини¹⁹⁶.

На цій досить драматичній ноті закінчив свою короточасну діяльність перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті та соціально-економічне становище його населення.

Того ж дня, 26 жовтня 1938 р., новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений Августин Волошин – лідер українського напрямку в краї, а міністрами – члени першого автономного уряду Ю. Ревай і Е. Бачинський. Усунення з міністерських посад А. Бродія, С. Фенцика та І. П'єщака тим же розпорядженням празького уряду й передача їхніх повноважень новому прем'єру А. Волошину робило новий автономний уряд виразно українським. Це викликало, з одного боку, радісне збудження й активну підтримку з боку українців у всьому світі, а з іншого – обурення закарпатських русофілів та угорських і польських урядовців. Сам Волошин так пізніше згадував про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая»¹⁹⁷. Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Утім, вважаємо, що А. Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконала у зраді керівників русофільства й більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі, яка постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали. Однак про це йтиметься далі.

Тому не випадково відразу ж після складання в присутності віце-губернатора краю А. Бескида, міністра Е. Бачинського й чеського генерала О. Сватека присяги на вірність Чехословацькій республіці¹⁹⁸,

¹⁹⁶ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). Ужгород, 1993. Ч.І. С. 81; Нариси історії Закарпаття. Т.2: 1918-1945. Ужгород, 1995. С. 282.

¹⁹⁷ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 13.

¹⁹⁸ Чеська дослідниця Т. Беднарджова у своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. У ньому зафіксовано: «Монсенйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: «Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин». Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів, 1995. С.169.

Августин Волошин виголосив промову, у якій наголосив, що забезпечить «народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». Він закликав до співробітництва представників русофільства, які на це не погодилися і перейшли у відкриту опозицію до нового уряду. Антиукраїнські мітинги, демонстрації і звернення, що проводилися ними в багатьох містах Закарпаття, значно ускладнювали діяльність уряду. Так, секретар АЗС у Пряшеві В. Данча в листі до А. Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь прем'єр-міністра була однозначною: «Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою рускості хотят приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного»¹⁹⁹. Навряд чи сприяв згуртуванню закарпатського суспільства навколо уряду А. Волошина і заклик Української народної ради «Український Народе Підкарпаття!», в якому наголошувалося: «Доля нашого народу на Підкарпатті передана до рук Батька нашого національного відродження о. Августина Волошина... Ми всі повинні відкинути свої особисті справи й розрахунки та з усіх сил іти на поміч нашій владі! Кожний українець-русин, мужчина, жінка, старий чи молодий, повинен приступити до будови нашої молодої держави»²⁰⁰.

Про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». «Ми віримо, – йшлося у зверненні, – що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми»²⁰¹. Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до підтримки й допомоги братам-українцям по той бік Карпат. Зокрема, у Львові, Станіславові, Коломиї

¹⁹⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 41. Арк. 1.

²⁰⁰ Нова свобода. 1938. 28 жовтня.

²⁰¹ Нова свобода. 1938. 27 жовтня.

відбулися масові демонстрації на підтримку уряду Волошина. Були зафіксовані перші нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги в розбудові молодій українській державі, які з кінця 1938 р. стали масовим явищем²⁰².

Відомий дослідник міжвоєнної історії Закарпаття М. Болдижар пояснював вибір чехословацьким урядом на посаду голови автономного уряду краю політичного лідера українського напряму так: «Цьому сприяло ряд факторів: по-перше, призначаючи А. Волошина прем'єром, центральний уряд враховував, що він був освіченою для того часу людиною, мав духовну та світську освіти і сподівався, що в своїй діяльності він буде керуватися принципами нейтральності та релігійно-етичними нормами і не братиме участі в політичних інтригах; по-друге, уряд добре знав про політичну орієнтацію інших можливих кандидатів у прем'єри і не бажав більше ризикувати, «обпікшись» уже на кандидатурі А. Бродія; по-третє, кандидатура каноника А. Волошина була підтримана прем'єром словацького автономного уряду католицьким священником Й. Тісо. Отже, волею випадку та в зв'язку з названими вище обставинами А. Волошин вийшов на арену активної політичної діяльності»²⁰³.

Можна погодитися з тим, що А. Волошин дійсно не готувався до такої високої політичної кар'єри. Він сам відверто про це говорив у грудні 1938 р. кореспонденту львівської газети «Діло»: «Сьогоднішня моя праця є такого характеру, про який раніше я ані не думав. Все своє життя я працював як педагог. Переконався я в тому, що наш народ є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи, і що лише гноблення робило його апатичним. Тепер він чудом скинув з себе апатичність, і ця дійсність дає мені силу і відвагу до тієї праці, яку виконую»²⁰⁴.

Водночас слід зазначити, що саме довголітня освітня, культурна та громадсько-політична праця Августина Волошина для і серед рідного народу, а також високий авторитет і народна підтримка Волошина, як і його загалом лояльне ставлення до Чехо-Словацької республіки, підтримка її конституційних основ і демократичних інститутів та прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації» зумовили вибір його кандидатури на пост прем'єра. Тобто цей вибір був цілком

²⁰² Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Ужгород, 1997. Том II. С. 83.

²⁰³ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 81-82.

²⁰⁴ Там само. С. 105.

закономірним. З приводу цього призначення чеська газета «Недельні Ліст» 27 листопада 1938 р. у статті «Хто є Волошин» інформувала: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. д-р Волошин. Українській народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признання, що назвав його «батьком народу». Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом. Його поява має в собі щось, що захоплює. Хоч уже не молодий, зумів пережити всю свою й свого народу трагедію... Назначуючи його прем'єром – влада зробила найщасливіший крок»²⁰⁵. Цікаву характеристику прем'єру Августина Волошину дала французька газета «Ле Пті Парізієн» в номері за 5 лютого 1939 р.: «Часто його представляли як типового духовного політика-дипломата з часів Ренесансу. Але цей образ цілком фальшивий... Батько Волошин, – так його кличуть селяни, – дуже приємний, виrozumілий, розумний і реаліст. То ані мрійник, ані фанатик»²⁰⁶.

Про те, як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А. Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі, В. Гренджа-Донський згадував: «Десь біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залу: – Директор Волошин іменованій прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о. Волошина і гратулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. – Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, – сказав Федір Ревай. – Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: – Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному гратулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радості на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли

²⁰⁵ Цит. за: Нова свобода. 1938. 4 грудня.

²⁰⁶ Цит. за: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 108.

групками як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину»²⁰⁷.

Щоправда, неоднозначно поставилася до призначення А. Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет, частина української еміграції у США і Канаді. Наприклад, М. Болдижар і В. Лемак пишуть, що «інформаційні агентства європейських і американських країн (невже всі? – Авт.) з тривогою розповідали про розвиток політичної ситуації у Підкарпатській Русі». Названі автори наводять цитату з нью-йоркської газети «Українські Щоденні Вісті»: «Уряд складається з Волошина (народно-християнська партія, яка набрала на останніх виборах 9 327 голосів з 309909 відданих) і Ревая (соціал-демократична партія, яка набрала 29717 голосів)... Ясно, що ця влада немає ніякої опори в масах, не користується ні авторитетом, ані популярністю»²⁰⁸. Цією констатацією вони і обмежуються, так, якби інших оцінок щодо призначення уряду Августина Волошина та його діяльності не існувало. На жаль, і в деяких інших працях окремих закарпатських істориків практично вся діяльність уряду Волошина зводиться до односторонніх, а то і неправдивих констатацій щодо порушення демократії, фальсифікації виборів, постійних репресій проти інакомислячих, хаосу в краї і переліку інших його «злочинів». Водночас, наприклад, редактор нідерландського часопису «Фолкен стаат» Германс заявив, що відвідини ним Закарпаття в листопаді 1938 р. переконали його в тому, що на цілій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіазмом працює для розбудови краю»²⁰⁹.

Отже, спробуємо об'єктивно розглянути діяльність другого автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України на чолі з Августином Волошином. Завдання, що стояли перед ним, були дійсно надзвичайно складними, особливо з урахуванням агресивної антиукраїнської опозиції у самому Закарпатті, підривної діяльності проти нього сусідніх держав і гостроти міжнародного становища напередодні Другої світової війни загалом.

У першому, після призначення прем'єром, інтерв'ю редакторові газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. Августин Волошин досить

²⁰⁷Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. С.38-39.

²⁰⁸Болдижар М. М., Лемак В. В. Політичні партії та об'єднання автономії Підкарпатської Русі. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород, 1995. Т.ІІ. (1918–1945). С. 305.

²⁰⁹ Нова свобода. 1938. 27 листопада.

детально окреслив основні завдання очолюваного ним уряду: «Завдань багато. Числимо на сили свої та на сили громадянства, яке мусить все зробити, щоб закріпити здобутки. Але перше завдання – це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок, забезпечити добробут народніх мас... Вже влада має 230 вагонів кукурудзи для бідних і безробітних... Думаю, що народні маси нашого краю здобудуть від своєї молодой держави все, що потрібно для усунення голоду... План публічних робіт маємо широкий. Мусимо побудувати залізницю, дороги, мости, пристосовуючи все до нових умов нашого господарського та культурного життя. Після встановлення й закріплення наших границь, негайно мусимо провадити планову розбудову нашої господарки. То вимагає великої кількості працівних сил та велику суму грошей. Але наші природні багатства є такі великі, що ми вдержимось та забезпечимо собі рівноправне співробітництво з іншими країнами, які нам допоможуть розбудувати промисел та інтенсифікувати хліборобство, скотарство, садівництво та огородництво. Будемо будувати фабрики, щоб зпрацьовувати наші сирівці, будемо зпрацьовувати мінеральні поклади, що стільки їх ховає в собі наша багата земля... Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували, нікого не будемо кривдити, кожний громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі. Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працівність і дисципліну, полишити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»²¹⁰.

На жаль, ці завдання через ряд об'єктивних обставин і суб'єктивних причин уряду Волошина так і не судилося повністю здійснити. Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Річ у тім, що призначення А. Волошина прем'єр-міністром переконало Угорщину, що від нього годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття, і вона ініціювала з цього приводу міжнародний арбітраж. 2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж (перший), що став результатом нової змови нацистської Німеччини та фашистської Італії з гортистською Угорщиною проти демократичної Чехо-Словаччини. Згідно з його рішеннями ЧСР змушена була віддати Угорщині південні райони

²¹⁰Нова свобода. 1938. 30 жовтня.

автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Закарпаття, зокрема, втратило понад 12% своєї території (1523 км²), на якій перебувало 97 населених пунктів, зокрема найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево, Берегово, і проживало близько 175 тис. чоловік, серед них – 85 тис. угорців, понад 33 тис. українців та близько 50 тис. іншого неугорського населення²¹¹. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду.

Августин Волошин з невеликою делегацією прибув у цей день до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не брав. З приводу цього В. Гренджа-Донський слушно зауважив, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд». «Виголошений розсудок на всіх зробив надзвичайно пригноблююче враження, особливо на пана прем'єра...», – пише він. – Ключурак та інші підбадьорювали його, доказуючи, що ми з своєю самостійністю зискали більше. Сам міністр закордонних справ Й. Ріббентроп розмовляв з паном прем'єром більше як півгодини, потішаючи: «Перед двадцяти роками ви втратили Україну..., а тепер вам шкода двох міст...». Цю втрату прем'єр переніс мужньо і сказав: «Закотимо рукави і будемо працювати!» Водночас Ріббентроп запевнив А. Волошина, що Німеччина політично й економічно підтримуватиме його батьківщину. З'явилися думки, що, можливо, ця невелика карпатська провінція зможе стати П'ємонтою для створення об'єднаної України під зверхністю А. Гітлера»²¹².

3 листопада 1938 року, ще перебуваючи у Відні, Августин Волошин виступив із зверненням до закарпатців у США та української спільноти всього світу, передаши «Українській пресовій службі» для розповсюдження заклик, де вперше вжив назву Карпатська Україна: «Ми, уряд Карпатської України, звертаємось до Вас, наші брати за океаном, із зазивом заманіфестувати свою солідарність з нами в сьогоднішню вирішальну хвилину. Втрата Ужгорода і Мукачева, що є зраненням живого тіла нашої Батьківщини, не захитає нашого твердого рішення сповнити велике історичне завдання. Реальна поміч урядові Карпатської України з Вашого боку, наші брати

²¹¹Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945). С.156.

²¹²Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. – С.163, 54.

за океаном, докаже про розуміння Вами ваги хвилини»²¹³. Того ж дня А. Волошин звернувся також до населення краю з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгорода й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрів нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія»²¹⁴. Водночас Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприйемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!»²¹⁵.

З приводу цього Українська народна рада в черговому маніфесті також «з болем в серці» сповістила населення краю про вимушену згоду на умови арбітражу, «бо несила наша боротися з світовими державами», але наголосила на тому, «що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ. Наступає нова доба., доба будівництва тривких основ державності для цілого нашого народу»²¹⁶.

Відповідно до рішень Віденського арбітражу евакуація державних установ і майна з територій, що передавалися Угорщині, повинна була завершитися до 10 листопада 1938 р. Уряд А. Волошина вимушений був перенести свою канцелярію з Ужгорода до м. Хуст, який став столицею автономної Української держави. До речі, майже всі прихильники Бродія та Фенцика, які проводили проугорську діяльність, залишилися на окупованій Угорщиною території,

²¹³ Цит. за: Васирина Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Ужгород, 2008. С. 76.

²¹⁴ Волошин А. Маніфест уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 375.

²¹⁵ Там само. С. 375-376.

²¹⁶ Нова свобода. 1938. 5 листопада.

насамперед в Ужгороді й Мукачеві, де сердечно вітали нових/старих угорських господарів і стали з ними активно співпрацювати. Зокрема, у травні 1939 р. А. Бродій разом із деякими іншими діячами АЗС були кооптовані (введені без виборів) до нижньої палати угорського парламенту, де до 1944 р. він очолював групу закарпатських депутатів²¹⁷.

Ось за таких несприятливих обставин Кабінет міністрів А. Волошина заходився будувати українську державність на урізаній території краю. Українському уряду доводилося діяти дійсно в екстремальних умовах. Історичні джерела свідчать, що наприкінці 1930-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова й солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд А. Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Важливе значення приділялося залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг подолати власними силами. Протягом усього періоду існування Карпатської України велася активна робота з укладення торговельних угод із Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А. Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. Упродовж усього періоду існування молоді автономної держави існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак, Карпатська Україна жила й боролася... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організацій української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи й Далекого Сходу.

---

²¹⁷Магочій П.Р. Названа праця. С. 175.

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська й античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «... запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.»²¹⁸. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони «стероризували і перестрашили народ»²¹⁹. А. Волошин заявив, що «виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин»²²⁰. Змушений він був також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади»²²¹.

Активною була антиукраїнська діяльність про угорської «п'ятої колони». Доходило навіть до особистих образ Августина Волошина. Державна прокуратурія у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувалися в образах на адресу А. Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд «українською бандою»²²², а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що «Волошин дурний і ціла влада дурна»²²³. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А. Волошин заявив, що «не бажає дальшого поступовання в тій справі»²²⁴. Прем'єр-міністр ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися в товаристві його недругів. Однак, яким би чином не поступав А. Волошин у подібних ситуаціях, вони, без сумніву, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. У відповідь на це служба преси і пропаганди вела свою контрпропаганду. Саме з цієї причини з'явилися листівки, у яких

²¹⁸ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.

²¹⁹ Гренджа-Донський В. Щоденник. *Твори*. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 108.

²²⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.

²²¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. №. Спр. 156. Арк. 1.

²²² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 1.

²²³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 170. Арк. 1.

²²⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 2.

возвеличувався А. Волошин, його діяльність²²⁵. Необхідно відзначити, що чехословацька служба безпеки теж збирала компромативні матеріали на А. Волошина, як раніше на А. Бродія²²⁶.

З угорської і польської територій систематично і цілеспрямовано велась радіопропаганда. Вона проводилася в кількох напрямках: по-перше, поширювалися всілякі небиліці про Карпатську Україну, в які неможливо було повірити; по-друге, Угорщина, ніби-то жалюючи населення країни, яке знаходиться на стадії вимирання, «брала в оборону» Карпатську Україну. Угорське радіо поширювало фальсифікації про різноманітні повстання та заворушення проти уряду А. Волошина. Так, зокрема, йшлося про бунти в Хусті за приєднання міста до Угорщини. Цілий ряд радіопередач був присвячений фантастичному подорожанню продуктів харчування. Необхідно відзначити, що таке явище мало місце, однак ціна хліба ніколи не досягала 20 кч., як повідомляло угорське радіо. Ще більш сфальсифіковані й навіть безглузді сенсації передавало польське радіо. Наведемо кілька з них: 25 листопада 1938 р. військо в Хусті збунтувалось проти влади А. Волошина, зайняло хустський замок і звідти бомбардує Прагу; 16 листопада 1938 р. в Хусті вибухнула епідемія азійської чуми. Лікарі повтікали, а населення поголовно гине. Усіх, хто виходить з міста, безпощадно розстрілюють. Трупи тисяч людей лежать на вулиці; 27 листопада 1938 р. на Підкарпатській Русі страшний голод. Хліба вже давно ніхто не бачив. Зафіксовано багато випадків людоїдства; 28 листопада 1938 р. Сьогодні вночі землетрус знищив Рахів. Ціла околиця залита водою. Ніхто з населення не врятувався²²⁷.

Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також конфлікти в самому українському таборі. У 1938–1939 рр. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій, і старші за віком помірковані політики, які за допомогою маневрувань намагались зберегти автономний статус краю в складі ЧСР. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин. Нарешті, протягом усього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента,

²²⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1-2; Оп. 3. Спр. 86. Арк. 6.

²²⁶ Archiv Ministerstva Zagranicnich Veci, Praha. karton 655.

²²⁷ Вегеш М. М., Мішанин В. В. Проугорська “п’ята колона” у Карпатській Україні (1938–1939 рр.). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету). Т.5–6. До 50-ліття Ужгородського державного університету. Ужгород, 1995. С.185.

антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації у 1938–1939 рр. Закарпаття заповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

Утім, попри це, розбудова Карпато-української держави розпочалася досить швидкими темпами. Уже в листопаді 1938 р. Кабінет міністрів Підкарпатської Русі завершив свою реорганізацію, розпочату ще в Ужгороді. На середину листопада він складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (міністр А. Штефан), юстиції (належало до компетенції самого А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай). Кожне окреме міністерство мало по кілька ресортів (відділів). Наприклад, міністерство комунікацій мало вісім таких відділів: господарства, фінансів, залізниць, пошт, телефонів і телеграфів, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. Значну роль у діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра Августина Волошина – Степан Росоха та Іван Рогач – люди молодшої генерації з європейською освітою та радикальним гатунком²²⁸.

Незабаром при автономному уряді були створені служба безпеки, управління поліції у Хусті, відділ преси і пропаганди, який, зокрема, з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник Василь Гренджа-Донський.

Політичній та пропагандистській роботі уряд Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову Української держави, так і потребою протидії підривній діяльності проти неї з боку Угорщини й Польщі, нападам терористів із цих країн на населенні пункти Закарпаття, антиукраїнській пропаганді проугорської «пятої колони», а також послабленням напруженості в українсько-чеських відносинах. «Нова Свобода», наприклад, майже щодня друкувала різні заклики, звернення, маніфести автономного уряду та Української народної

²²⁸ Див.: Болдичар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 27; Белень М. Карпатська Україна у портретах. Ужгород, 1998. С. 150, 152-153.

ради до «Українського Народу Підкарпаття», які друкувались великим накладом й у вигляді окремих листівок. У них пропагувався чіткий курс уряду на українізацію всього суспільного життя краю, зокрема все послідовніше ставилося питання про офіційну зміну його назви на «Карпатську Україну».

Уряду Августина Волошина за порівняно короткий відтинок часу вдалося, наприклад, переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів автономного краю. На початку листопада 1938 р. була утворена Організація народної оборони – Карпатська Січ, що являла собою напіввійськову організацію (її члени не були озброєні) для військового вишколу учасників українського національного руху й організації оборони Карпато-української держави.

У зв'язку з цим слід ще раз наголосити, що звістку про надання автономії Закарпаттю і, особливо, про початок розбудови Карпато-Української держави урядом Августина Волошина з великим захопленням сприйняли українці в усьому світі. Про підтримку українського уряду й готовність усіляко допомогати його державотворчій діяльності свідчать сотні листів і телеграм національно свідомих українців із різних країн, що надходили до канцелярії Волошина. Крім моральної підтримки, українці США, Канади, країн Європи й Азії масово відгукнулися на звернення уряду А. Волошина та Української народної ради до українців зарубіжних країн із проханням про допомогу та із закликом до співпраці. Вони, зокрема, створювали різноманітні «Допомогові комітети», «Національні фонди допомоги Карпатській Україні», організовувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. З метою залучення необхідних для краю спеціалістів із різних галузей народного господарства 10 грудня 1938 р. було створене українське емігрантське бюро на Карпатській Україні, яке, як зазначалося в урядовому рішенні, «збирає й систематизує заяви український емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах і надає карпато-українське підданство». Чимало вкрай потрібних молодій автономній державі фахівців із числа українських емігрантів отримувало карпатоукраїнське підданство і, відповідно, чехословацьке громадянство, що дозволяло їм легально працювати в Закарпатті²²⁹.

---

²²⁹Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 88.

На прізвище А. Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України. Листи писали фахівці з різних галузей знань, доля яких закинула за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які в свій час емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору. Колишній полковник царської армії Ф. Юр'єв, який проживав у Німеччині, просив прийняти його на роботу у галузі юриспруденції. Він мав вищу військову і юридичну освіти, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором²³⁰. С. Федоров у листі до А. Волошина перерахував усі посади, що посідав протягом життя: «доктор права, інженер-економіст, воєнний та морський воздухоплаватель, полковник війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ бувшого російського флоту та морського відомства»²³¹. Однак дозволу приїхати в Карпатську Україну він не одержав.

10 грудня 1938 р. до міністерства закордонних справ ЧСР надійшов лист від М. С. Павленка, який на той час проживав в Ірані. Він пропонував свої послуги як випускник Харківського сільськогосподарського інституту і спеціаліст по меліорації. «Коли країна має надібність у фахівцях, я радо прибуду на Ваш дозвіл»²³² – писав він. А. Волошин відповідав: «В нас много безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?»²³³. Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Б. Тесленко, який з 1937 р. проживав в Ірані. Він був відомим вченим. В 1932 р. Б. Тесленко захистив дисертацію і здобув ступінь доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом–кореспондентом Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б. Тесленку не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН²³⁴.

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали у різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги С. Дзидз надрукував у «Новій свободі» статтю «Де має бути столиця Карпатської України», в якій доводив за необхідне «столицю...

²³⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 5.

²³¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 2.

²³² ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 1.

²³³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 2.

²³⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 5.

вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу»²³⁵. Автор статті писав про неабияке значення географічного місця розташування Хуста, адже «столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім»²³⁶. Мав бажання допомогти Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М. Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. В листі до А. Волошина він писав, що зробить все від нього залежне, «аби Хуст перетворився у велике модерне місто»²³⁷.

Випускник Української Господарської Академії в Подебрадах П. Манченко подав прохання «о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні»²³⁸. Виявили бажання працювати на благо краю В. Акіндінов з Поділля²³⁹, Г. Шолудька з Харбіна²⁴⁰, А. Бібіков з Києва²⁴¹. Ю. Городянин-Лісовський брав активну участь в боротьбі проти більшовиків, а в 1924-1931 рр. «відсидів в большевицькій тюрмі»²⁴². Яка в нього була професія – невідомо. О. Красицький, що проживав у Відні, писав А. Волошину: «Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову у мене надія, іще раз послужити нашому нещасному народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопійно причинитись до воскресення належних йому прав»²⁴³. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці доля яких закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак, у переважній більшості, А. Волошин відповідав відмовою. На прохання Фершмана, він відписав: «Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити»²⁴⁴. Інженеру М. Григор'єву теж було відмовлено у зв'язку з тим, що «вільних місць в державній службі досі нема»²⁴⁵. Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній державі.

²³⁵ Нова свобода. 1939. 15 лютого.

²³⁶ Там само.

²³⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 53.

²³⁸ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 2.

²³⁹ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 344. Арк. 1.

²⁴⁰ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

²⁴¹ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 346. Арк. 1.

²⁴² ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

²⁴³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 4.

²⁴⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 87. Арк. 17.

²⁴⁵ Там само.

Особливу активність та братню солідарність із закарпатцями виявляли українці Галичини, які вбачали в Карпатській Україні провісника цілої соборної України і в розбудову якої теж хотіли зробити свій внесок. Упродовж усього короткочасного існування Карпато-Української держави закарпатці постійно відчували моральну підтримку й матеріальну допомогу з боку галичан. Зокрема, незважаючи на репресивні заходи польських властей, вони сотнями нелегально переходили польсько-чеський кордон, щоб особисто запропонувати молодій автономній державі свої знання, набутий досвід і свої руки. В урядових структурах автономного краю в центрі і на місцях, в українських школах і національно-культурних осередках, у народному господарстві й січових загонах самовіддано працювали й діяли сотні галицьких українців²⁴⁶.

Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. Вони прийшли до висновку, що «Галичина могла б вислати термінових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів»²⁴⁷. О. Думін писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеназваних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?»²⁴⁸. Чи відповів А. Волошин на лист О. Думіна – невідомо. Підтримка уряду А. Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність всіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній країні. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті²⁴⁹. Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисишин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві, писав: «Я, нижчепідписаний ... осмілюсь запропонувати свої услуги, щоб ще послужити своєму народові»²⁵⁰. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені емігрувати за кордон і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що буде в пригоді Карпатській Україні як інженер за фахом.

²⁴⁶ Див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1939 років. Т.І. С. 196-215.

²⁴⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15-16.

²⁴⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 17.

²⁴⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 19.

²⁵⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

Він мав досвід роботи «на залізниці, або на електровнях, чи споріднених галузях»²⁵¹. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній «член військової поліції в Тернополі» і який «відзначався, як дуже цільний стрілець»²⁵².

У березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Сойму Карпатської України, Олена Кисілевська з Коломиї писала А. Волошину: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиросердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Сойму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвили висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги»²⁵³. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щастя Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!»²⁵⁴.

Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А. Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги. Подібну заяву під назвою «Остерігаємо перед легкодушною еміграцією» розповсюдила Українська Пресова Служба в Берліні: «В останній час повторюються випадки, що наші люди переходять кордони не маючи на це конечні документи. Вони скоріше чи пізніше попадають в руки чужинецької поліції і носять всі наслідки свого нерозважливого поступку»²⁵⁵. Про такі випадки писав В. Гренджа-Донський: «Наражаються ці втікачі на небезпеку, бо чеська жандармерія переловлює і просто без нашого відома відсилає назад. Були і такі випадки, що передають їх полякам, а ті карають їх тяжко»²⁵⁶.

Водночас слід зазначити, що їхні дії, особливо радикально налаштованих членів ОУН, а їх було чимало серед прибулих галичан, ускладнювали політичну ситуацію та міжнародне становище

²⁵¹ ДАЗО. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1.

²⁵² ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6.

²⁵³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2.

²⁵⁴ Діло. 1938. 30 листопада.

²⁵⁵ Нова свобода. 1938. 11 грудня.

²⁵⁶ Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 80.

Карпатської України, зокрема українсько-польські відносини, а також поглиблювали суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд А. Волошина і сам прем'єр-міністр постійно відчували тиск і певну опозиційність із боку молодих радикальних націоналістів, які посідали чільне становище в державних і партійних структурах та керівництві «Карпатської Січі» й настійно вимагали рішучіших дій, зокрема стосовно чехів і празької влади. Уже згадуваний нами закарпатський історик М. Болдижар із цього приводу небезпідставно зазначає, що галичани активно переконували прем'єра А. Волошина в тому, «що Закарпаття в даних конкретних історичних умовах повинно стати центром об'єднання всіх українських земель в єдиній соборній Українській державі. Саме ця ідея була однією з причин того, що все частіше і настирливіше почало ставитися питання про офіційну зміну назви автономної одиниці»²⁵⁷.

Під впливом подібних рекомендацій керівництво Української народної ради 17 листопада 1938 р. надіслало телеграму голові чехословацького уряду й законодавчої комісії парламенту ЧСР такого змісту: «Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не русским, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада, яка проголосила 1919 р. прилучення нашого народу до республіки, як народня репрезентантка українського населення в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю, домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна. Тим буде нещасне яzikове питання раз на все вирішене. Домагаємося того й тому, бо під плащем рускості провадилася і провадиться протидержавна чинність та мадярська іридента»²⁵⁸.

Питання про перейменування назви автономної території на «Карпатську Україну» знову було порушено міністром Ю. Реваєм на засіданні чехословацького парламенту 22 листопада 1938 р. під час прийняття поправки до конституції республіки як «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі». Однак його пропозиція була відхилена і в прийнятому в цей день законі наголошувалося: «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Союму Підкарпатської Русі», і він же встановить «урядову мову та мову

²⁵⁷Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 85.

²⁵⁸Нова свобода. 1938. 22 листопада.

навчання в школах на території Підкарпатської Русі». Згідно з цим конституційним законом, який юридично закріпив автономний статус Закарпаття як державного утворення в рамках Другої Чехо-Словацької республіки, «урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі від 11 жовтня 1938 р. виконує у всіх справах, що належить до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального Ураду, аж до того часу, коли буде утворений Уряд Підкарпатської Русі». Адміністративний апарат віце-президента (крайовий уряд) позбавлявся своїх повноважень, що передавалися до компетенції міністерств автономного уряду. Упродовж п'яти місяців планувалося провести вибори до першого представницького й законодавчого органу автономної території – «Сойму Підкарпатської Русі»²⁵⁹.

Проте вже за декілька днів автономний уряд А. Волошина видав «Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 року про запровадження на її території державної української (малоруської) мови», а наприкінці грудня розпустив земський (крайовий) уряд у Хусті й офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна». Так, по суті, завершилася боротьба двох національно-культурних напрямів у Закарпатті перемогою українського, що стало, на думку В. Маркуся, «милевими стовпами на шляху політично-державного становлення українського народу Закарпаття»²⁶⁰.

Після цього пріоритетним напрямом політики уряду А. Волошина стає законотворча діяльність, яка була покликана наповнити реальним змістом статус автономного краю як суб'єкта федерації у складі Чехо-Словацької республіки. До таких нормативних актів належали розпорядження про передачу всієї влади кабінету міністрів Карпатської України до обрання сойму, про створення вищого суду й вищої державної прокуратури тощо. 24 січня 1939 р. міністерство внутрішніх справ у Хусті видало розпорядження, яке завершило формування структури виконавчо-розпорядчої влади в Карпатській Україні. Згідно з ним окружні начальники отримали повноваження розпускати сільські громадські заступництва на чолі зі старостами

²⁵⁹ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. С. 235-241.

²⁶⁰ Маркусь В. Названа праця. С. 22.

повсюди, «де укажеться потреба», призначивши на їхнє місце урядових комісарів і дорадчі комісії²⁶¹.

Водночас створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їхніх конституційних правах свідчили, на думку багатьох дослідників, про ознаки авторитарного політичного режиму в Карпатській Україні. Дійсно, події, особливо зовнішні, розвивалися таким чином, що внутрішньополітичне становище Карпатської України щодалі ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, відповідно, викликало необхідність створення оптимальних умов для консолідації усіх патріотичних українських сил, але водночас призвело до здійснення урядом А. Волошина ряду антидемократичних актів. До них, наприклад, можна віднести утворення 20 листопада 1938 р. концентраційного табору «Думен» поблизу м. Рахів, до якого могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці», «політичні провинивці з нашого краю...» (щоправда, цей табір був не стільки концентраційним, на зразок нацистських чи сталінських, а швидче місцем для тимчасового утримання інтернованих); введення досить жорсткої цензури на газети і журнали, що видавалися в Карпатській Україні; закриття місцевих осередків русофільського культурно-просвітнього «Общества им. Духновича» і низки русофільських антиукраїнських видань та інші подібні антидемократичні заходи автономного уряду²⁶².

А. Волошин видав кілька наказів про закриття окремих видань, які не влаштували нову владу. Така доля спіткала щоденники «Русин», «Карпатський Голос», «Русский голос»²⁶³. Уряд А. Волошина повідомляв сваявські окружні власті, що видано наказ про негайне закриття часопису «Тиса», який «загрожує своїм змістом публичний лад та безпеку»²⁶⁴. Причиною такому рішенню послужили всього дві статті, поміщені в цьому часописі: «Хліба і роботи, а не летючки» і «Ужгород–Мукачеве»²⁶⁵. Головний редактор часопису І. Ковач і відповідальний редактор Б. Сцитовський переконували своїх читачів, що «новая республика и новая Подкарпатская Русь не обеспечит ему ту спокойную жизнь, ту русскую культуру и тот насыщенный кусок хлеба, якими он до сих пор жил»²⁶⁶. Нерідко закриття русофільських газет

²⁶¹ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 288-289.

²⁶² Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Том II. С. 76-77.

²⁶³ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 16.

²⁶⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 48. Арк. 1.

²⁶⁵ ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

²⁶⁶ ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 4.

вимагали самі закарпатці. М. Мандрик із Севлюша повідомляв відділ преси і пропаганди, що «кожна стаття газети «Дневник» гидким та підлим способом нападає на все, що українське... Необхідно застановити часопис»²⁶⁷. На території краю було заборонено розповсюджувати газети «Кіш Уйшаг», «Пешті Гірлоп» і «Ешті Ушаг»²⁶⁸. А. Волошин сповіщав С. Сабола, що «Календар», який він видає, надрукують тільки «під умовою, що фотографії на сторінках 39/40 і 45/46 будуть усунені»²⁶⁹. Вищеназвані факти свідчать про введення жорсткої цензури на газети і журнали, які видавалися в Карпатській Україні. Переважна більшість з них була закрита. Це стосується також і численних «Обществ им. Духновича». Зокрема, 30 листопада 1938 р. таке «Общество» було закрито в с. Вишково²⁷⁰.

До речі, ще на передодні Віденського арбітражу, 1 листопада 1938 року, А. Волошин відвідав німецьке представництво у Празі, вважаючи за доцільне поділитися своїми політичними міркуваннями з німецьким послом А. Генке, який повідомляв керівників Третього Рейху: «Прем'єр заявив, що він має намір будувати свій уряд за авторитарними принципами. Ліберальні форми правління приведуть слаборозвинутий у політичному і культурному відношенні народ до катастрофи. Тому потрібна тверда рука. Як підготовку таких заходів, вже зразу прем'єр розпорядився заборонити всі політичні партії. Замість них будуть створені національні ради – німецька, українська, руська, угорська, можливо й єврейська... Ми повинні мати вирішальний вплив як на організацію політичного, так і культурного життя у Підкарпатській Русі, та взяти найактивнішу участь у підготовці і проведенні там виборів»²⁷¹.

Такі наміри й дії уряду Волошина дійсно можна пояснити тим, що внаслідок агресивних дій сусідів (насамперед Угорщини та Польщі, які регулярно засилали в Закарпаття воєнізовані групи для здійснення терористичних актів) внутрішньополітичне становище Карпатської України дедалі більше ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, своєю чергою, викликало необхідність створення оптимальних умов для оборони й консолідації. Утім, здійснення урядом Карпатської України низки антидемократичних актів було зумовлено також тогочасною політичною кон'юнктурою.

²⁶⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 75. Арк. 4.

²⁶⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 17.

²⁶⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 65. Арк. 26.

²⁷⁰ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 320. Арк. 1.

²⁷¹ Михайлович Г. Карпатський гамбіт фюрера. *Карпатський Євроміст*. 2002.4 липня.

Тридцять років ХХ ст. у Європі позначилися відступом багатьох країн від демократичних цінностей і переходом до авторитарного, антидемократичного режиму правління, спочатку в Італії та Німеччині, а згодом у Польщі, Угорщині та інших країнах. Успішний розвиток цієї моделі насамперед в Італії та Німеччині став прикладом для інших країн. Зокрема, позитивна динаміка розвитку Німеччини підводила до висновку, що демократія поступається за ефективністю, і схилила до авторитаризму не тільки уряди європейських країн, але й народи, що боролися за власну незалежність. Тому напередодні Другої світової війни це було загальноєвропейською тенденцією – скочування до авторитаризму, запровадження антидемократичних актів і обмеження конституційних прав і свобод громадян. Не оминула ця тенденція й Карпатську Україну, лідери якої, зокрема, модель Словацької авторитарної автономної держави вбачали взірцем для закарпатців. Мало того, як стверджують окремі дослідники, з боку націоналістів-радикалів у керівництві Карпатської Січі навіть готувався державний переворот проти уряду А. Волошина з метою проведення більш рішучого протистояння пражській центральній владі та представникам чеської адміністрації у краї, які не приховували свого невдоволення активною українізацією Закарпаття.

Завдання, що стояли перед автономним урядом А. Волошина, були дійсно надзвичайно складними, що вимагало мобілізації не лише всіх патріотичних сил, але й об'єднання в конструктивній, практичній державотворчій роботі всього населення Карпатської України, як української, так і інших національностей та орієнтацій. Цього, на жаль, уряду Волошина досягти не вдалося, насамперед через надмірний радикалізм близького урядового оточення – активних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), що прийшли до краю з інших українських земель, зокрема з Галичини. Зовнішньополітична пронимецька орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків, насамперед торговельно-економічних, з іншими частинами Чехословацької республіки й загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку можливих компромісів зі своїми агресивними сусідами – Угорщиною та Польщею, надмірне й невиправдане сподівання на підтримку іззовні, насамперед із боку Німеччини, та допомогу української діаспори, теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї.

Загалом, політична діяльність уряду Карпатської України, який взяв чіткій курс на українізацію всього суспільного життя

автономного краю, і надалі залишався головним напрямом його роботи, тим більше, що попереду були перші вибори до місцевого парламенту – Союму Карпатської України. На жаль, незважаючи на поставлене прем'єром А. Волошином перед мінстерством внутрішніх справ краю завдання зробити все для того, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом (в Карпатській Україні на той час проживало 8,5 тис. чеських чиновників, а разом із сім'ями – понад 15 тис. чехів. – Авт.) настали знову нормальні, приятельські відносини», вони погіршилися. Щоправда не лише через вороже ставлення чехів до процесів українізації, але і внаслідок активної античеської пропаганди проугорської «п'ятої колони» в краї.

Загострилися відносини автономного уряду і з чеською центральною владою, особливо після того, як новообраний президент ЧСР Е. Гаха в грудні 1938 р. звільнив з роботи міністра внутрішніх справ Карпатської України Е. Бачинського і на його місце 16 січня 1939 р. призначив чеського генерала Л. Прхалу. Водночас замість Ю. Ревая до уряду було введено С. Ключурака. Ці рішення чеської влади щодо нового складу уряду Карпатської України було розцінено Волошином як втручання у внутрішні справи автономної української держави. 20 січня 1939 р. Августин Волошин із приводу цього писав Л. Прхалі: «Я повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краєвої влади були Ви іменовані помимо того, що не маєте краєвої приналежності»²⁷². 23 січня 1939 р. А. Волошин інформував також президента ЧСР, що «іменування генерала армії Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підґрунтя цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятелів нашого народу і всієї республіки». «При тому, – продовжував А. Волошин, – іменування центральним урядом генерала Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію». Демонстрації проти призначення чеського генерала українським міністром переросли в багатьох населених пунктах краю на масові акції протесту. Через кілька днів між Прагою

²⁷²ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

й Хустом було досягнуто певного компромісу – Л. Прхала почав виконувати обов'язки міністра транспорту²⁷³.

Втім це не послабило занепокоєння керівництва ЧСР розвитком подій у Карпатській Україні, зокрема щодалі відвертішим зближенням уряду А. Волошина з нацистською Німеччиною.

Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє заступництво. Волошин все робив для того, щоби німецьке населення краю не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в «Німецькій партії» по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом»²⁷⁴. Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Гамількар Гофман. А. Волошин сподівався, що «його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо»²⁷⁵.

Які ж «конкретні наслідки» мав на увазі А. Волошин? Закарпатцям, наприклад, було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що деякою мірою зменшило безробіття. Німецькі військові радники брали участь у підготовці карпатських січовиків, велися переговори щодо становлення карпатоукраїнсько-німецьких торговельно-економічних взаємин. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А. Волошин просив Г. Гофмана «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт»²⁷⁶. Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний Волошином, чітко дотримувався прони́мецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю. Що стосується орієнтації на Німеччину, то Августин Волошин під час слідства це пояснював так: «...становище Німеччини в той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі

²⁷³Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 84-87.

²⁷⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 4.

²⁷⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

²⁷⁶ Там само.

просити Німеччину захистити її кордони від угорської окупації»²⁷⁷. Дійсно, Німеччина на той час була єдиною великою державою, яка обіцяла А. Волошину своє покровительство. Саме за її підтримки кабінет Волошина сподівався зберегти територіальну цілісність краю в період загострення міжнародного становища в Центральній Європі, захистити його населення від угорської агресії.

Приділивши головну увагу політичній діяльності, зокрема підготовці до перших в історії Закарпаття виборів до власного представницького й законодавчого органу – Союму Карпатської України, уряд автономного краю 20 січня 1939 р., «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих у Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена (за рішенням Праги. – Авт.), загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехо-словацького уряду».

Преса Карпатської України цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості, наголошуючи на тому, що «політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолізації і концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цьому органі не панує жодна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...». Досить туманно пояснювався такий відхід від демократії і урядом: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єднали його вороги, позбувся всякого партійництва». До речі, як вважають фахівці, це був не лише антидемократичний, але й юридично помилковий крок уряду А. Волошина. Адже розпуск політичних партій автоматично виводив із парламенту й сенату ЧСР усіх закарпатських депутатів від розпущених партій, які втрачали можливість на федеральному рівні захищати інтереси автономного краю і його населення. Оговтавшись, 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням скоригував своє попереднє рішення, яке не повинно було стосуватися аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партій. Утім, це не врятувало ситуацію²⁷⁸.

²⁷⁷ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 10.

²⁷⁸ Див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. II. С. 89-90.

Розпускаючи всі політичні партії, прем'єр А. Волошин дав дозвіл на створення лише однієї політичної організації – «Українського Національного Об'єднання» (УНО), кістяк якого становили представники вищеназваних чотирьох пропрезидентських партій. УНО, по суті, стало державною партією, створеною розпорядженням уряду, статут і програма якої були витримані в дусі ідеології інтегрального націоналізму, принесеної у Закарпаття діячами ОУН. 24 січня 1939 р. був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова Української народної ради Федір Ревай (брат міністра Ю. Ревая), а 27 січня сформовано список кандидатів у послы (депутати) до Союму Карпатської України з 32 осіб – переважна більшість із них була членами УНО. Очолювали цей список «Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай». Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 року.

Розпочалася активна пропагандистська робота, щоби переконати населення краю в необхідності проведення виборів до парламенту Карпатської України на безальтернативній основі й голосувати за одним списком кандидатів, що, зокрема, суперечило законодавству ЧСР про вибори, згідно з яким висування кандидатів здійснюється тільки на багатопартійній основі. Так, 8 лютого 1939 р. до всіх громадян Карпатської України звернувся Августин Волошин: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли»²⁷⁹. А. Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко дотримувався ідеї співжиття закарпатських українців із чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, – говорив він, – і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоби розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам

²⁷⁹ Нова свобода. 1939. 8 лютого.

і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини»²⁸⁰.

Водночас сотні листівок у містах і населених пунктах Карпатської України закликали усіх мешканців прийти на вибори й голосувати за список УНО. Навіть в останній день перед виборами проводом УНО було влаштовано публічні збори в 64 місцях²⁸¹.

Вибори До Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішою віхою в процесі реалізації автономних прав краю. Із 92,4% населення, що взяли участь у виборах, а це 265 тис. осіб, 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання. Загалом, на думку фахівців-істориків, «вибори пройшли в спокійній поважній атмосфері», «на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними»²⁸², хоча є й такі дослідники, які стверджують, що вони «перетворилися у відвертий політичний фарс», а «їх результати – фальсифіковані»²⁸³.

Навряд чи останні твердження є коректними й достатньо науково аргументованими. Адже населення навіть за одного виборчого списку мало свободу вибору: в столиці Карпатської України – Хусті, наприклад, було зафіксовано понад 2 тис. голосів проти УНО, а загалом його список не підтримали більше 20 тис. голосуючих, які були проти або подали недійсні бюлетені²⁸⁴. Проте головне полягало в тому, що перші в історії Закарпаття вибори до власного представницького й законодавчого органу нарешті відбулися. Їхні результати засвідчили схвалення переважною більшістю закарпатських українців курсу Кабінету міністрів Карпатської України Августина Волошина на утвердження національної державності.

Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А. Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України».¹⁵² Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно

²⁸⁰ Волошин А. До всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 380.

²⁸¹ Див.: Росоха Степан. Сойм Карпатської України. Львів, 1991; Нова свобода. 1939. 17 лютого.

²⁸² Див.: Магочій П.Р. Названа праця. С. 147; Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939. Т.ІІ. С. 92.

²⁸³ Див.: Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. С. 313; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 127.

²⁸⁴ Див.: Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 147; Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938-1930 років. Т.2. С. 92; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). К., 1999. С. 316.

успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України»²⁸⁵.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народе!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси... Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації»²⁸⁶. У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованій 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас»²⁸⁷.

На жаль, у порівнянні з успішними наслідками політичної діяльності уряду А. Волошина, значно скромнішими були результати його господарської праці. Вкрай бідні економічні ресурси й обмежені господарські можливості мав автономний край після приєднання найбільш розвинутої в економічному відношенні частини Закарпаття до Угорщини. Постійний дефіцит бюджету Карпатської України, негативний вплив цілої низки зовнішніх факторів, пріоритетна увага до політичних питань, боротьба з «ворогами української нації» – все це завадило урядові серйозно зайнятися соціально-економічними та культурними проблемами краю.

Щоправда, планів і намірів у цьому напрямку було чимало. Наприклад, Українська народна рада в Хусті видала 19 листопада 1938 р. «Маніфест до українського народу», в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду А. Волошина. На перший план висувались: проведення земельної реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення тваринництва й молочарства. Проте найголовніше завдання полягало в тому, щоби забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Річ у тім, що

²⁸⁵ Росоха С. Сойм Карпатської України. Львів: Меморіал, 1991. С.49.

²⁸⁶ Там само.

²⁸⁷ Волошин А. Громадяни Карпатської України. *Нова свобода*. 1939. 3 березня.

ціни на продукти постійно підвищувалися, хоча заробітна плата залишалася без змін. Щоби запобігти голоду, особливо в гірських районах, автономний уряд пішов на скасування деяких податків. У лютому 1939 р. на його вимогу міністерство господарства ЧСР додатково виділило 300 тис. крон для надання допомоги найбільшому населенню краю. Тоді ж уряд Карпатської України «призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей».

Однак разові допомогіві заходи не могли суттєво поліпшити становище. Неспроможний вирішити цю проблему власними силами, А. Волошин змушений був шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу й солі на зерно з урядами Німеччини й Угорщини. Водночас проводилась певна робота щодо поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення: в Хусті, зокрема, було створено Краєвий уряд робітничого забезпечення.

Уже з перших днів своєї діяльності автономний уряд Волошина зіткнувся ще з однією складною проблемою – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась за рахунок галичан, що нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів із території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Одночасно відбувалась еміграція закарпатців у пошуках роботи за кордоном. З метою поліпшення становища свого населення уряд Карпатської України в січні 1939 р. розпочав переговори з урядами Німеччини, Чехо-Словаччини й деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки до їхніх країн. Така домовленість була досягнута, і кільком групам робітників вдалося поїхати на сезонні роботи до Німеччини та Чехо-Словаччини, хоча це не зняло хронічної для Закарпаття проблеми безробіття²⁸⁸.

Основним багатством Закарпаття залишався ліс, і тому уряд робив активні спроби щодо реорганізації та централізації лісового господарства, проведення його націоналізації. У січні 1939 р., після створення єдиної дирекції лісів у Буштині, розгорнулися великі роботи в державних лісах: було прокладено кілька транспортних середників, почалося будівництво нових комунікацій, залізничних і автомобільних доріг, пошук нових ринків збуту та можливостей залучення іноземного капіталу тощо. В результаті ситуація в лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Прибутковою галуззю промисловості краю залишалося добування солі. Певні позитивні

²⁸⁸Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939). Ужгород, 1996. С.10-12.

зрушення відбулися в хімічній (досить успішно працювало 5 фабрик) та харчовій промисловості краю. Уряд Карпатської України розробив програму електрифікації країни, для здійснення якої було організовано товариство «Карпатські Електровні», значну увагу приділяв розвиткові пошти і зв'язку, розробці корисних копалин та мінеральних джерел, робив певні спроби поліпшення жалюгідного становища в медичному обслуговуванні населення, надавав перспективного значення для краю розвиткові туризму тощо.

Деякі конкретні заходи були втілені в життя в галузі освіти. Зокрема, уряд А. Волошина став домагатися запровадження в усіх школах, державних та інших установах обов'язкової української мови. Одночасно розширилася мережа українських шкіл: були відкриті гімназії з українською мовою навчання в Білках, Рахові та Ракошині, понад 50 нових міських та сільських народних шкіл. Активну діяльність на освітянській ниві здійснювало, наприклад, товариство «Учительська громада», членами якого було близько 2 тис. представників нової української учительської генерації, і лави якого постійно поповнювалися, зокрема за рахунок вчительських кадрів із Галичини.

На урядовому рівні обговорювалося питання про відкриття народного університету й перенесення з Праги до Хуста Українського вільного університету. Августином Волошином, наприклад, особисто були підготовлені «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгорода». У «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції і Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства. 24 лютого 1939 р. А. Волошин написав текст «Закону

про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Соєм Карпатської України. Однак розгортання політичних подій у Карпатській Україні не в позитивний бік не дало можливості втілити його в життя²⁸⁹.

Завдяки приїзду в Карпатську Україну відомих діячів української культури з інших українських земель і центрів української еміграції у Європі та їх співпраці з урядом, у краї активізувалося українське культурне життя. У Хусті було створене літературно-мистецьке товариство «Говерла», яке видавало однойменний щомісячник за редакцією Олега Ольжича, діяв державний театр «Нова Сцена» (режисер Ю. Шерегій), розпочалися роботи зі створення першої у Закарпатті кіностудії, почав видавати свій релігійний альманах С. Сабол (Зореслав). До речі, уряд А. Волошина проводив досить активну політику в галузі релігії і церкви: підтримуючи, насамперед, греко-католицьку церкву, вірними якої була переважна більшість українського населення Закарпаття, він водночас пішов на зближення з керівництвом православної церкви, запобігаючи виникненню міжконфесійних конфліктів у краї.

Отже, щодо планів і задумів уряду Августина Волошина у розв'язанні проблем господарського й культурного будівництва, покращенні соціального становища та рівня життя населення автономного краю, то більшість із них так і не були реалізовані. Головна причина цього, і на цьому слід наголосити, не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду А. Волошина, прорахунках і помилках у його діяльності, що дійсно мали місце, скільки найімовірніше в тому, що за тих внутрішньополітичних, внутрішньоекономічних і особливо міжнародних умов, що склалися у 1938-1939 рр. в краї і навколо нього, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Да і часу для цього історія відвела молодій українській державі занадто мало...

Незважаючи на карпатоукраїнсько-німецьке зближення й загравання Німеччини з українськими політичними силами, її союзниця – Угорщина – не відмовлялася від своїх претензій на всю територію Закарпаття: її приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. Утім, останнє слово в розв'язанні проблеми Закарпаття належало Німеччині, яка певний

²⁸⁹ Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. С. 170-172.

час приховувала свої справжні наміри і стримувала Угорщину від агресії. Наприкінці 1938 – на початку 1939 р. у дипломатичних колах і серед громадськості європейських держав унаслідок активного обговорення засобами масової інформації питання про надання автономії Закарпаттю та його можливих наслідків навіть склалося враження, що Третій райх підтримує Карпатську Україну з метою гарантування її незалежності й використання як П'ємонту для об'єднання навколо неї всіх українських земель. Історик О. Пагіря з приводу цього наводить такі цікаві дані: протягом останніх чотирьох місяців 1938 р. британські видання вмістили близько тисячі згадок про Карпатську Україну, а французька преса лише в грудні того року опублікувала понад 300 великих статей про Україну й політику щодо неї Німеччини²⁹⁰. Галас, піднятий з цього приводу європейською пресою, яка після отримання Закарпаттям автономії активно обговорювала «українське питання», зокрема т. зв. українські плани Гітлера щодо створення «Великої України» під німецьким протекторатом, і подавала це як уже вирішену справу, певною мірою насторожив Угорщину й Польщу, а також Радянський Союз, який розглядав німецьку присутність в Карпатській Україні як створення плацдарму для нападу на СРСР і міфічну підготовку приєднання радянської України до Карпатської України. Досить у зв'язку з цим згадати відому саркастичну реакцію «про слона і моську» Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), що засвідчило незацікавленість СРСР в існуванні Карпатської України.

Тут слід пам'ятати, що Європа в 1938-1939 рр. була під визначальним впливом нацистської Німеччини, спецслужби якої вправно використовували українську проблематику, в т. ч. карпато-українську, в пропагандистських схемах для тиску на Угорщину, Польщу, Чехословаччину та Радянський Союз і водночас з метою дезінформації та відвернення уваги західних держав від справжнього напрямку нацистської агресії на континенті й отримання від них поступок. Відомий британський журналіст-міжнародник Ланселот Лоутон на початку 1939 р. з приводу цього зазначав: «Протягом останніх кількох місяців Україна – зовсім невідома Заходіві країна – опинилася в центрі світової уваги... Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає думка, що від вирішення української проблеми буде залежати доля Європи... На сьогодні

²⁹⁰Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

Німеччина – єдина потужна держава, яка цікавиться тим регіоном... Хоч як би там не було, вирішальну роль у проблемі грає реальна німецька сила, наполегливість німецьких інтересів і віра німців у те, що тільки вони можуть подати ту зовнішню допомогу, яка уможливила б українцям визволення з-під Радянського Союзу»²⁹¹. Тому немає нічого дивного в тому, що у боротьбі з територіальними зазіханнями Угорщини уряд Волошина, як і чимало українців та уряди інших європейських держав, вимушений був шукати підтримки Німеччини. Ця нетривала дипломатична підтримка дала можливість на кілька місяців подовжити існування Карпатської України.

Рішення А. Гітлера 6 березня 1939 р. остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину виявило справжні наміри політики нацистської Німеччини. Не бажаючи надто посилювати Угорщину приєднанням до неї Словаччини, вона ініціювала незалежність останньої, а 12 березня дала згоду М. Горті на окупацію Карпатської України. Запросивши до себе угорського посла Д. Стояї, фюрер заявив: «Дійте, не повідомляючи про це інші уряди. Дійте швидко, оскільки є й інші претенденти на Підкарпатську Русь... Момент для окупації Підкарпатської Русі сприятливий». 14 березня 1939 р. угорський уряд П. Телеки направив Празі ультиматум із вимогою впродовж 24 годин звільнити Підкарпатську Русь від чехословацької армії²⁹².

У ці критичні березневі дні автономний уряд Карпатської України, що готувався до відкриття Сойму, призначеного президентом ЧСР Е. Гахою на 15 березня 1939 р., все ще покладав надії на німецьке заступництво перед угорським вторгненням. Увечері 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення Словаччиною самостійності, що означало остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських регулярних військ на кордонах із Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою й назвав склад нового уряду: прем'єр – д-р Августин Волошин, закордонні справи – Юліан Ревай, внутрішні справи – д-р Юрій Перевузник, господарство – Степан Ключурак, фінанси й комунікації – д-р Юлій Брацайко, здоров'я і соціальна опіка – д-р Микола Долинай. Після цього до Берліна була відправлена телеграма: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною

²⁹¹Ланселот Лоутон. Україна: найбільша проблема Європи. Виступ у Лондоні 1939 року // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/7/34771/>

²⁹²Див.: Мар'яна В. В. Закарпатье как объект международной политики. 1938-1943 годы. *Новая и новейшая история*. 2015. № 5. С. 34-35.

Німецького Рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст». Прикметно, що А. Волошин зв'язався також із канцелярією президента ЧСР, проінформував про цей «вимушений крок» і від імені русинів-українців подякував за двадцятирічну співпрацю, чого не зробила жодна інша національна спільнота Чехо-Словаччини²⁹³.

Окремі підрозділи угорських військ тим часом вже перейшли кордони Карпатської України, а відповіді з рейхканцелярії не було. Вранці 15 березня уряд Волошина ще раз звернувся до Берліна з конкретним запитанням: чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині? Лише після цього відомство Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило А. Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат»²⁹⁴. «Німці ганебно нас обманули!», – так відверто в інтерв'ю кореспонденту Рейтеразгодом реагував Августин Волошин на ці події. Він і всенародно обраний Сойм Карпатської України мабуть добре розуміли своє трагічне становище, але вони свідомо пішли на проведення засідання Сойму й вибори президента, щоб перед усім світом перед неминучою угорською окупацією заявити про свої державні змагання.

У такій безвихідній ситуації того ж дня після обіду в Хусті розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Цікавий факт: Августин Волошин планував відкриття Сойму провести в м. Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха дозволив, як уже говорилося, скликати Сойм лише на 15 березня. Його відкрив Августин Волошин: «Світлий Сойме! З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ословив я Вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді, переживаю найвизначнішу хвилину свого життя. Світлий Сойме! В цих словах криється величезна важність нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити Перший Сойм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

«Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти...»

Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом цілого українського народу. Дозволив якраз нам – найменшій частині українських земель – бути

²⁹³ Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Вивчення теми «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект. *Дидактика методики історії*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 3. С. 82.

²⁹⁴ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 316.

вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння. Почавши від XII віку, безупинно вів наш народ боротьбу за свої права із завойовниками і вже здавалося, що наші вороги зітруть нас із лиця землі. Після зруйнування Січі підняв своє могутнє слово Тарас Шевченко, як степовий буревій; задрижав царський трон; всенародного пориву більше не можна було здержати. В Карпатській Україні приготовлялася для нас неминуча загибель, щораз більше витискали нас у гори. Половина нашого народу приневолена була виемігрувати. Нашу мову витиснено з урядів, а навіть з церкви. В Карпатській Україні відносини були неможливі. Та хоч як нас переслідували, дух, ідею не можна в кайдани закувати.

Що ми діждалися цього часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Не зважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додавав нам творчої сили і почуття єдності. Дня 12 лютого ми доказали, що ми достойні бути між вільними народами. З цього місця сердечно дякую нашому народові за те велике довіря. Прирікаємо, що над своє життя будемо берегти його волю. Дякую всім братам-українцям за висловлення радості. Одночасно дякую і всім людям доброї волі, що тішаться нашими успіхами.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими...»²⁹⁵.

Цього дня протягом трьох годин відбулося шість окремих засідань, на яких було ухвалено документи історичної ваги – про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Зокрема, таємним голосуванням Соїм обрав президента новоствореної Української держави – Августина Волошина, за якого проголосували всі послы. А. Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А. Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». – «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3»²⁹⁶.

²⁹⁵ Росоха С. Соїм Карпатської України. Львів: Меморіал, 1991. С. 61-62.

²⁹⁶ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 90-91.

Сойм також затвердив новий уряд Карпатської України і прийняв два конституційні закони, які визначали форму нового державного утворення і стали важливими державно-політичними актами. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним Соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна». Сойм уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону.

Утім президенту й уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 року, угорські війська розпочали загальний наступ на всій території щойно проголошеної Української держави, який, незважаючи на героїчний збройний опір нечисленних загонів Карпатської Січі, завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини. Слід наголосити, що жодна з сусідніх та демократичних держав Заходу не відгукнулася на апеляції і заклики уряду А. Волошина захистити її незалежність. Наприклад, Румунія, яка не підтримувала угорської окупації Карпатської України, водночас не наважилася виступити проти прийнятих сильнішими державами рішень. Так само поступили й керівники щойно проголошеної Словацької держави, які ще з листопаду 1938 р. вели таємні переговори з німецькими високопосадовцями щодо самостійності Словаччини з можливим включенням до неї автономної Карпатської України. А чеська армія, що знаходилася в ці березневі дні на території Карпатської України, готувалася за наказом з Праги залишити її без опору угорцям і навіть відмовилася передавати зброю українській владі для оборони Карпатської України.

Також жодна з держав світу не визнала самопроголошеної Української держави в Карпатах. Отже, Карпатська Україна була ізольована в оточенні майже ворожих держав і не маючи армії, вона не могла дати відповідної збройної відсічі нападникам. А коли від неї відвернулася Німеччина, то стало очевидним, що її дні полічені. Її

залишили на поталу гортистській Угорщині, зробивши вигляд, що це питання є її внутрішньою проблемою. Під час цих подій лише Радянський Союз з власних геополітичних міркувань висловив протест проти розчленування Чехословаччини, зокрема окупації Підкарпатської Русі Угорщиною. У ноті наркома закордонних справ СРСР М. Литвинова німецькому послу в Москві Ф. Шуленбургу від 18 березня 1939 р. з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Дії німецького уряду стали сигналом до грубого вторгнення угорських військ в Карпатську Русь і нехтування елементарними правами її населення»²⁹⁷. Засудив угорську агресію як акт насильства і британський посол у Будапешті. Проте ані він, ані міністр закордонних справ Великої Британії лорд Галіфакс, ані прем'єр Невілл Чемберлен ніколи не висловлювали офіційного протесту на адресу Будапешта. А міністр закордонних справ Франції Жорж Бонне навіть безпосередньо привітав угорського посла в Парижі, зазначивши, що було би краще, якби у Прагу увійшли угорці, а не німці. А регент королівської Угорщини М. Горті принизливо подякував А. Гітлеру за щедрий подарунок – «життєдайну територію для Угорщини»²⁹⁸.

Водночас на тлі фактичної капітуляції чехословацької армії під час окупації вермахтом Богемії та Моравії у той самий день – 15 березня 1939 р., героїчний збройний опір, який чинили карпатські січовики 40-тисячній регулярній армії Угорщини (вони провели з її підрозділами понад 20 боїв, найбільш запеклим з яких був бій на Красному Полі під Хустом, де загинуло, за останніми даними, 230 січовиків – переважно молодь – семінаристи виноградівської горожанської школи, а загалом їх втрати під час окупації становили від 1 до 1,5 тис. осіб, а угорці втратили близько 200 осіб і кілька сотень поранених), вразив багатьох тогочасних закордонних оглядачів. Один із уцілілих бійців Карпатської Січі, згодом професор Петро Стерчо у своїй книзі «Карпато-Українська держава» писав з цього приводу: «Світова преса подивляла героїчність українською війська. Починаючи від сусідньої румунської преси, а кінчаючи на далекій заокеанській, вона підкреслювала, що із народів ліквідованої Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків і українців, тільки українці виступили збройно проти агресора; тільки вони ціною крові

²⁹⁷ Год кризиса. 1938-1939 гг. Документы и материалы. Москва, 1991. Т.І. С. 290.

²⁹⁸ Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

обороняли свою свободу»²⁹⁹. З огляду на ці події можна стверджувати, що для українців Друга світова війна розпочалася ще в березні 1939 р., і Карпатська Україна першою в Європі не визнала умов нацистського перерозподілу світу, вчинила героїчний опір угорським загарбникам, ставши першою жертвою експансіоністської політики, спрямованої проти центральноєвропейських держав. Чимало захисників Карпатської України загинули вже після завершення бойових дій – під час угорських репресій. У краї встановився жорстокий окупаційний режим.

Отже, Карпатська Україна, так і не розпочавши свою діяльність як незалежна держава, припинила своє існування. Упродовж більш ніж п'яти місяців у Карпатах існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 р. по 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (Другої) Чехословацької республіки, а 14-15 березня 1939 року Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. І це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого і складного шляху від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців». Водночас при оцінці цієї історичної події важко не погодитися із твердженнями дослідників, що акт проголошення Карпатської України незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо»³⁰⁰. А нетривалість існування й трагічне знищення Карпато-Української держави пояснюється нерозв'язаністю українського питання загалом у міжнародних відносинах 1930-х років, що перетворило її на важливий об'єкт і «розмінну монету» в політичній грі провідних європейських держав напередодні Другої світової війни. Тому, як справедливо наголошують дослідники, ні Августина Волошину, ні його уряду не можна докоряти за ту трагедію, яка спіткала Карпатську Україну в березні 1939 року³⁰¹.

Березневі події 1939 р. в Карпатській Україні вплинули на актуалізацію загальноукраїнських проблем, сприяли подальшому

²⁹⁹ Див.: Олександр Пагіря. Опір у Карпатах. Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 році // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620/>; Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Репринтне видання. Львів, С. 219.

³⁰⁰ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 107-108.

³⁰¹ Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 25; Вегеш М. М. Карпатська Україна. Документи і факти. Монографія. Ужгород, 2004. С. 228.

розвитку національно-визвольного руху українського народу та залишили свій вагомий слід в історії його боротьби за суверенну, незалежну, соборну національну державу й цілком правомірно вписані в новітню історію України яскравими сторінками, так само, як і ім'я президента Карпатської України Августина Волошина. Не випадково 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності Указом Президента України Августина Волошину посмертно присвоєно звання «Герой України».

Події 1938-1939 рр. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу, зміцнення солідарності й єдності українців у всьому світі. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги громадськості на інших українських землях, української діаспори у світі та багатьох європейських держав, демократичні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців, засудили вторгнення угорських військ до краю як нехтування правами українського народу на самостійне державне життя.

І, нарешті, виникнення Карпатської України як держави також зайвий раз продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні. Із знищенням Карпатської України і окупацією краю завершилася політична кар'єра і активна політична діяльність президента Карпатської України Августина Волошина. Він, разом із своїм урядом, вимушений був залишити Хуст, перейти румунський кордон і опинитися в еміграції, де повністю присвятив себе педагогічній роботі.

16 березня 1939 р. В. Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі»³⁰². Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті»³⁰³. Завдяки «Особовій справі А. Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік (стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам – М. В.) в м. Прагу

³⁰² Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. С.264.

³⁰³ Жіноча воля. 1939. Ч. 4.

за маршрутом: із Хуста в Клуз (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяці. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»³⁰⁴.

А. Волошин на світанку 16 березня виїхав до Великого Бичкова, де він востаннє в житті провів богослужіння на рідній землі, дізнався про падіння Хуста. Пізно ввечері 16 березня міст через Тису перетнули у складі колони відступаючих чеських вояків і чиновників кілька автомобілів, на яких їхали урядовці Карпатської України, серед них і машина, що везла А. Волошина у супроводі його давнього друга і багаторічного сподвижника А. Штефана³⁰⁵.

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії у Клузі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А. Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим»³⁰⁶. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – Авт.), очолюваної М. Туликом (УНО очолював Ф. Ревай – Авт.). Однак вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена»³⁰⁷. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М. Тулика?»³⁰⁸. Відомо, що А. Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро

³⁰⁴ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11-12.

³⁰⁵ Федака С. Августин Волошин. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 146.

³⁰⁶ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

³⁰⁷ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

³⁰⁸ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А. Волошин святкував Великдень в Югославії»³⁰⁹. Із Сигета А. Волошин і його супутники через Великий Варадин, Клуж, Арад і Тимішоару дісталися до Югославії і зупинилися в Белграді на чотири дні, а потім А. Волошин разом з А. Штефаном поїхали до Загреба, де пробули цілий тиждень.

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, – писав А. Волошин, – подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу. Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні. Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації. До тої світлої хвилини приготовляймося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдності. Творім національний моноліт, щоб у рішачий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його»³¹⁰. Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!»³¹¹. А газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А. Волошина вже в Берліні³¹². Тобто із Загреба А. Волошин поїхав до курортного містечка Цирквениця. Звідти він 11 квітня виїхав до Відня, а відтак до Братислави. Потім А. Волошин відбув до Берліна, де прожив півтора місяці. У квітні 1939 р. тут відбулася зустріч А. Волошина з П. Скоропадським, на якій обговорювалися останні події в Карпатській Україні та її майбутнє³¹³.

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і

³⁰⁹ Жіноча воля. 1939. Ч. 5.

³¹⁰ Волошин А. Великоднє звернення до українців Югославії. *Августин Волошин. Твори.* Ужгород, 1995. С.385.

³¹¹ Там само.

³¹² Нова зоря. 1939. 27 квітня.

³¹³ Федака С. Названа праця. С. 146.

намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю. Реваєм, С. Ключураком і А. Штефаном Волошин підготував меморандум, у якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України. Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась в вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Просвіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні... Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...».

Отже, після нетривалих поневірянь європейськими країнами, у травні 1939 р. Августин Волошин опиняється в Празі, де залишився й жив постійно до свого арешту радянськими спецслужбами 20 травня 1945 р. І цей вибір був зроблений ним далеко не випадково, і не лише через лояльне й загалом доброзичливе ставлення Волошина до міжвоєнної Чехословаччини, у складі якої майже двадцять років перебувала його батьківщина – Закарпаття. «По приїзді в м. Прагу, –

говорив він на слідстві, – коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки»³¹⁴. А під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою³¹⁵.

Про празький період в житті А. Волошина Е. Дутка писала: «По окупації Карпатської України, о. Волошину вдалося виїхати з Хуста за кордон. Через Румунію і Югославію, разом з проф. Августином Штефаном, вони поїхали в Прагу, де батько Волошин купив дім. Сестрам Василянкам, які перебували в Пряшеві, він написав листа, в яким просив, щоб декілька сестер приїхали в Прагу. Мати ігуменя відрядила до нього вісім сестер і чотири сироти. Чотири сестри одержали роботу в Українській гімназії в Морджанах, а інші чотири залишилися в хаті батька Волошина. Дві сироти відвідували морджанську гімназію, а дві ходили до школи в Празі. Мати Марія Яворська була настоятелькою в Празі та секретаркою батька Волошина. Вона під диктовку писала його роботи на друкарській машинці. Мати Северина Махник вела дім, сестра Імельда Яворська була захристиянкою, а сестра Тереза Дутка записалася в Український вільний університет. Батько Волошин і в Празі дотримував денний режим. Після ранньої молитви і Служби Божої він диктував матеріали, приготовлені попереднього дня. Опісля йшов до загороди на прогулянку. О дванадцятій годині він обідав. Пізніше готував окремі свої роботи, щоб їх наступного дня продиктувати матері Марії. Він також читав лекції з педагогіки в Українському вільному університеті. Два роки був деканом цієї освітньої установи. В такий час порядок денний о. Волошина мінявся»³¹⁶.

Празький період життя й діяльності А. Волошина, зокрема його педагогічну працю в Українському вільному університеті, досить ґрунтовно висвітлила Т. Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В. Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одноголосно ухвалила монсенйорові о. Августину

³¹⁴ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11-12.

³¹⁵ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 10.

³¹⁶ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С.79.

Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі»³¹⁷. Ще раніше, з нагоди призначення А. Волошина державним секретарем в уряді А. Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці. Архівні документи, відшукані й опубліковані Т. Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А. Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому семестрі 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету»³¹⁸. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А. Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету». В 1944–1945 навчальному році А. Волошин повинен був прочитати курси лекцій із «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривків з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».

Викладаючи в УВУ, А. Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А. Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів³¹⁹. А. Штефан писав, що в Празі А. Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію³²⁰. Така ж доля спіткала інші твори А. Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць із педагогіки, адже необхідно було їх довести до

³¹⁷ Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів: Основа; Львівська Богословська Академія, 1995. С. 184.

³¹⁸ Там само. С.185.

³¹⁹ Там само. С.189.

³²⁰ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С.34.

рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» та двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем» у Празі, яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрито. Яка подальша доля рукописів А. Волошина – невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А. Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей у школи, гімназії. А. Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії»³²¹. Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А. Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат, біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку та були поміщені в гуртожитках»³²². Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, у 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів у Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо поставився до появи українських академістів у Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживав в Карлових Варах, пригадував: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено»³²³. І в цьому велика заслуга А. Волошина і А. Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий творчий шлях від професора педагогіки й декана філософського факультету (1939-1940 рр.) до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А. Волошина³²⁴. Прихильник концепції залишення Українського вільного університету на території Чехословаччини Августин Волошин прийняв керівництво університетом від ректора А. Яковліва, який із більшістю професорів після вступу до Праги радянських військ виїхав за кордон. Проте сподівання останнього ректора празького періоду УВУ Волошина на

³²¹ Там само. С.131.

³²² Там само.

³²³ Вегеш М. Довга дорога додому. *Закарпатська правда*. 1992. 20 жовтня.

³²⁴ Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. С. 195.

можливість існування українського університету в Празі виявилися ілюзорними: Український вільний університет було фактично ліквідовано, університетську бібліотеку (понад 10 тис. книг) та архів конфісковано й вивезено до СРСР.

Перше знайомство А. Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. «Недрімлюче око» працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Подліпками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить – і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вівіски, яка б про це говорила, на ньому не було³²⁵.

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул. Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси»³²⁶. До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортівської тюрми³²⁷.

³²⁵ Вегеш М., Турянця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. Ужгород, 1995. С. 6.

³²⁶ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 1-3.

³²⁷ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 6.

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н. Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо Вашій увазі деякі уривки з цієї унікальної книги: «Приїхало авто капітана Шибайлова

– Здоров, Микола! – Шибайлов усміхався. Його товсте і рожеве лице висловлювало вдовolenня, що успішно виконав завдання.

– Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

– Волошин!

– Так. Це він. Ваш бувший президент. Старик Волошин якось непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

– Кудa смотриш поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

– Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...»³²⁸.

У черговий раз звернемося до унікальних споминів Е. Дутки: «Прага – Великдень 1945 р. Одного ранку перед Великоднем, розбудила нас сестра Імельда і сказала, що чула по радіо, ніби радянська армія увійшла в Прагу. Батько Волошин спокійно відповів: «Нема що чекати, підемо в каплицю помолитися, я відслужу Службу Божу, дам вам розгрішення на випадок смерті і нехай діється воля Божа». Присутність Отця при престолі впливала на нас успокоюючо, немов бальзам. Під час Служби Божої він віддано молився. Потім уділив нам розгрішення, після якого ми і спожили свячене. В коротці прийшли до нас радянські солдати і чемно поросили позволення увійти до двору з воєнними тягаровими автомашинами (залишилися на нашій дворі декілька днів, військові в автомашинах навіть і спали). Того ж дня після обіду прийшли до нас ще троє радянських, двоє увійшли до хати, а один залишився в авті. Один з присутніх сказав, що він є професором філософії і бажає говорити з А. Волошином. Батько прийняв їх гостинного. В сусідній кімнаті ми чули, що вони говорили

---

³²⁸ Просвіта. 1991. № 1.

про Е. Канта. Посиділи годину-дві і відійшли. Після їхнього відходу батько сказав, що вони поміняли склянки з вином на столі, бо, мабуть, боялися, що їх хочемо отруїти.

Декілька днів ніхто не приходив. Батько старався дотримувати свій режим дня. Після обіду 8 або 9 травня двоє військових приїхали за батьком і сказали, що хочуть з ним подивитися на український університет. Він пішов з ними. Додому його привезли пізньої ночі. Нам ані слівцем не сказав, де був і що від нього хотіли. Пішов у каплицю, опісля ліг спати. Через кілька днів, 13 травня приїхало до нас кілька автомашин і десь десять солдатів. Один з них зразу звернувся до батька словами: «Мы вас пришли арестовать, соберите нужные вещи!». Ніяких документів вони нікому не показали. Нас, монахинь і рідну сестру о. Волошина Елену, вони посадили в їдальню, де нас сторожив солдат з автоматом. Двоє солдат залишилися в бюрі біля батька, інші солдати розійшлися по всьому домі, де робили обшук. Уже стемніло, коли його закінчили, а нам здавалося, що то була ціла вічність. Перед тим, як взяти о. Волошина, нам дозволили попрощатися з ним. Відходячи, один з солдатів запитав: «Деньги у вас есть?». Мати Северина принесла фотографію сиріт і сказала: «Тут його деньги». Солдат продовжував: «А оружие у вас есть?». Батько витяг вервечку з кишені і сказав: «Це моя зброя». Військовий засміявся і вони, взявши о. Волошина з собою, пішли. Про те, що трапилось, ми зразу телефоном інформували бувших міністрів Карпатської України, які жили в Празі. Однак перед північчю батька Волошина привезли додому і вибачалися, мовляв, то була помилка. «Знаете, военное время».

В неділю до нас відважилися прийти міністри і радилися з о. Волошином, що далі робити. Деякі казали, що йому вже добре, бо звільнили його додому, а інші були того погляду, що радянським не треба вірити, бо вони батька не лишать живим. Мовляв, конче потрібно поїхати далі, за кордон. Августин Штефан щиро радив батькові поїхати з ним. Він уже мав замовлений вагон і підкреслив, що його дружина буде ними опікуватися.

Вранці 15 травня, безпосередньо після Служби Божої, увійшли в хату двоє солдатів. Вони казали, що з батьком підуть до Степана Ключурака, щоб батько зі собою нічого не брав, бо то лише формальність. Та ми даремно його чекали. Батько вже не вернувся. Сестра о. Волошина Елена писала листи різним людям і установам. Написала і на посольство СРСР в Чехословаччині. Ходила по різних

урядах, але нічого про брата не довідалася. Десь через два роки посередництвом радянського посольства ми одержали вістку, яку написав тогочасний посол Валер'ян Зорин: «У нас его нет».

В тім часі, крім сестер Василянок, у домі жив ще садівник з жінкою і водій Ф. Туряниця.

Правду про батька Волошина ми довідалися аж через кілька років, коли в Прагу повернувся з Радянського Союзу д-р Микола Долинай. Він був арештований разом з Юрієм Перевузником і Степаном Ключураком. Згаданих заарештували за день раніше ніж о. Волошина, значить 14 травня. Затримували їх близько аеропорту, куди 15 травня привезли А. Волошина. Всіх їх літаком повезли в СРСР. В літаку було ще кілька полонених і високих воєнних діячів. Як прилетіли в Москву, автом їх перевезено у Лефортовську тюрму. Кожного з ув'язнених післали в інше місце і д-р Долинай о. Волошина більше не бачив. М. Долинай у в'язниці пізніше попав в кімнату з одним німцем. Той оповідав, що в лікарні у Бутирській тюрмі кілька днів лежав з Президентом Карпатської України. Коли А. Волошина 11 липня привезли в лікарню, він ще міг ходити. В той, як з німцем був разом, А. Волошина щодня брали на допити, де його мучили. Одного дня о. Волошина привели два сторожі і кинули на ліжку. А. Волошин був непритомний, не приймав харч і тоді його німець, якого повезли на інше місце, бачив останній раз. Пряшів, 7 липня 2003 р.»³²⁹.

С. Сабол (Зореслав) теж писав про останні дні на волі Августина Волошина: «Прибулі до Праги керівники СМЕРШу мали заздалегідь приготовлений їхніми агентами список людей, призначених на арешт. Одним з таких агентів був у Празі чолов'яга на прибране ім'я Гуменюк. Він прибув до Праги як «біженець» з сім'єю, отже виглядало, що він є справжній біженець. Українці в Празі підозрівали його згодом, але толерували. Дістав навіть працю коректора в редакції часопису закарпатської молоді «Пробоем». (Одного разу автор мав нагоду пізнати того Гуменюка. Приїхавши в серпні 1944 року з Берліна до Праги, автор зайшов до редакції «Пробоем», вступив до канцелярії видавця дра С. Росохи. Розбалакався з ним при відчинених дверях. Раптом вступив до канцелярії мужчина невисокого росту, середнього віку. Оглянув автора із зацікавленням, мабуть тому, що перший раз бачив його. На запитання С. Росохи – чого прийшов, відповів, що прийшов подякувати за те, що прийняв його на працю. Це

³²⁹ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 79-81.

був агент Гуменюк. Видно, що щойно десь недавно став коректором у редакції «Пробоем», де мав доступ до адресаря передплатників).

Українці в Празі помітили, що часто, коли Гуменюк стрічався з людьми, залюбки фотографував їх. Це насторожувало поодиноких людей, але Гуменюк спокійно продовжував свою діяльність. Августин Волошин сказав міністрові Августину Штефанові, що Гуменюк також сфотографував його щось два раз. Раз трапився випадок, що агент СМЕРШу прийшов на квартиру Миколи Вайди, щоб арештувати його. Микола Вайда виїхав був на Захід, агент не застав його вдома. Але в той самий час прийшов відвідати М. Вайду учитель руханки української гімназії в Морджанах. Агент запитав його прізвище, подивився на свій список і на місце арештував відвідувача»³³⁰.

Через деякий час А. Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одинок Лєфортівської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак після двадцятирічного «відпочинку» Й. Сталін у 1937 р. помістив у ній вищий командний склад армії на чолі з маршалом М. Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. В середині – великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами»³³¹.

Колишній військовий прокурор М. М. Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріплений невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріплений металічний унітаз, а поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших

³³⁰ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 84-85.

³³¹ Вегеш М., Турияница В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина/ Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. С. 7-9.

тюрмах, невелике віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...»³³².

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «В три години ночі я був доставлений в Лефортівську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортівська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортівській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали трястися»³³³. Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. Протягом години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину сповнилось 70 років. Можливо, у читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо Вас розчарувати, вік для ув'язненого не був спасінням. Вченому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: «Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти».

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з

³³² Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 7-9.

³³³ Там само.

М. М. Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість»³³⁴.

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю»³³⁵. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августина Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

**Постановление
(О предъявлении обвинения)
г. Москва, 1945, июня 20 дня**

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58–4 и 58–11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов.

«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления «Смерш»

---

³³⁴ Вегеш М., Туряница В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 10-11.

³³⁵ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 31.

подполковник Флягин.

20 юня 1945³³⁶.

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В. І. Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортивській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиначку помістили Августина Волошина – Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, как, «Отче наш» выучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Прем'єр-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину»³³⁷. Свідчення В. І. Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

³³⁶ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 30.

³³⁷ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга перша. Львів: Просвіта, 1993. С. 558-559.

Врачебное заключение

10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекли ноги, совершенно исчез аппетит. Заключенный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР
майор медицинской службы Яншин³³⁸.

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. На основі «Справи Волошин» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

Акт

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы

НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский³³⁹.

---

³³⁸ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 106.

³³⁹ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 107.

Акт

Судебно-Медицинского исследования трупа

Волошина А. И.

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

(Детализированный лист)

Анатомический диагноз:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно

Семеновский³⁴⁰.

Свідчення про смерть А. Волошина залишив Юрій Шанта: «Рівночасно з арештом А. Волошина були також арештовані три колишні міністри Карпатської України – Степан Клочурак, др. Микола Долинай та др. Юлій Перевузнник. Всі вони спочатку опинилися у в'язниці Лефортово у Москві разом з А. Волошином. В часі смерті А. Волошина вони були в Лефортові, щойно дець пізніше були засуджені на 20 чи 25 років. Степан Клочурак і др. Микола Долинай після повороту до Праги залишили по собі важливі свідчення про смерть А. Волошина. Степан Клочурак випадково був свідком його смерті. Про це він повідомив Августина Штефана листом з Праги до Філадельфії, США. Ось зміст листа Степана Клочурака, що був поміщений в монографії Августина Штефана «Августин Волошин. Президент Карпатської України. Спомини» (С.147-148): «Дня 11 липня 1945 р. мене вели до мого опікуна (слідчого), який всіма нами «опікувався». Коли мене привели до дверей мого опікуна, двері були замкнені, але сусід нам сказав, що він знаходиться у одного тяжко хворого, від якого хотів би дещо довідатися.

Ми повернулися і перед дверима кімнати, де лежав старенький о. Волошин, мій сторож попросив, щоб опікун на хвилину вийшов.

---

³⁴⁰ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 109.

Двері відчинились і так уже залишилися відчиненими. Коли я побачив, що він лежить в агонії, смертельно блідий, я схвильовано поспитав, що з ним діється?! Чому не приведуть до нього лікаря?! – Не нужно, ему не нужна помощь. Мій опікун наказав відвести мене до його канцелярії і там почекати, поки він прийде. За нецілих півгодини прийшов мій опікун і, як завжди, почав мене випитуватися. Між іншим поспитав, кого залишив Волошин в Празі. Я тоді його запитав, чи є якась надія, щоб зберегти о. Волошина. На те він відповів: «Он ушел».

Я не розумів його добре, – продовжував свідок С. Ключурак і думав, що може о. Волошина кудись відвезли. Тому поспитав: «Куди він пішов?». Опікун зденеровано сказав: «Він не пішов, але... помер». «Усе це сталося так, як я переказав. Це я бачив своїми очима та сам чув». Лист йде далі: «Він лежав вже мабуть мертвий, а на другий день мій покровитель ще сказав мені: «Його знищила не тюрма, але хвороба, яку він приніс з собою з дому. Старенький мав цукровку» – виправдовувався опікун. Кінець листа: «Відносно дня смерті о. Волошина – це єдина правда, яку я міг би й іншими доказами підтвердити».

А. Штефан зауважив: «О. А. Волошин мав незначне поширення серця і його успішно лікував. Цукровки ніколи не мав. Твердження опікуна, що старенький приніс з собою з дому цукровку, дійсності не відповідає. Однак советські тюремники такі всезнайки, що можуть за 3 дні приворожити таку хворобу, яка їм потрібна». «Що зробили з тляними останками бл. п. о. А. Волошина – невідомо. Він помер, але пам'ять про нього безсмертна серед його земляків». Общирне свідчення про смерть А. Волошина подав др. Микола Долинай його племінниці др. Ользі Дутковій в Празі. На відміну від Степана Ключурака, який, як видно, дозволив А. Штефанові зразу опублікувати його свідчення в газеті «Америка» у Філадельфії, США, др. Микола Долинай розказав др. Ользі Дутковій про смерть А. Волошина під присягою, що нікому не розкаже про це так довго, заки хтось буде живий із його сім'ї. Це тому, що большевики, подібно як це робили нацисти, погрозили кожному звільненому в'язневі смертю цілій його сім'ї, якщо він комусь розкаже, що пережив, бачив і чув. Др. Ольга Дуткова дотримала дану обіцянку. Щойно після того, як помер син і внук дра Долиная трагічно на вулиці в Празі, др. О. Дуткова в листі від 21 серпня 1999 року поділилася з автором інформацією, яку отримала від міністра дра Миколи Долиная.

В'язень-лікар, др. М. Долинай, мав у Лефортові завдання перевірити чи вже є мертві тіла в'язнів, заки їх кудись відвезли закопати. Він мав сказати сторожеві, хто ще живе, а кого вже можуть класти на тачанку і забирати геть тих, що померли. Др. М. Долинай розповів др. О. Дутковій, що його одного разу взяв сторож з НКВД кудись до великого гангару, в котрому було коло 160-200 людей, зложених на дошках, куди далше принесли напівмертвих. Др. Долинай довідався, що туди приносили тих в'язнів, що не витримали тортури. Їх без похоронного обряду кидали у спільну могилу. Др. М. Долинай був родинним лікарем о. А. Волошина. «Між мертвими та вмираючими він впізнав вуйка по материнському знакові на шії», написала др. О. Дуткова. Про спосіб «допитів» слідчими о. А. Волошина говорить стан, в якому побачив його тлінні останки др. М. Долинай: «Побите око, вирваний золотий зуб, спухнутий, ноги як колоди, чорні, був без відома, вже не дихав». Читач може тільки здогадуватися, чому тіло було спухнуте, а ноги чорні, грубі як колоди. Лікар міг би подати докладніше причину такого стану, в який спосіб тортурували о. А. Волошина.

Сповнилися слова, які були сказані о. А. Волошином у відповідь міністру Ю. Реваєві, що НКВД тортурами може зломити його волю, душевну силу та характер і змусили підписати заяву на шкоду Карпатській Україні та українській справі взагалі: «Того вони не можуть зробити! Можуть мене й забити, але я не піддамся їхній волі», була відповідь о. А. Волошина. І не піддався, не просто лишень під загрозою смерти, але навіть під загрозою тортур. Для щирих українців о. Монс. Августин Волошин – Великомученик. Щодо дати смерти о. А. Волошина, то найкраще поінформована в тій справі др. Ольга Дуткова є переконана, що смерть настала 11 липня 1945 року, як подав Степан Клочурак. Агенти НКВД, як звичайно, спробували вмити руки від крові о. Волошина. Вигадали, що в той день, коли його замучили, 11 липня 1945 р., вони перевезли його на лікування до лікарниці в тюрмі Бутирки в Москві та що він помер там 19 липня на діабет, який приніс з собою з дому. Др. О. Дуткова рішуче відкидає фальшиву «документацію» НКВД про дату і причину смерти о. А. Волошина»³⁴¹.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. Зберігся «Заповіт», який він написав 19 серпня 1944 р. в Празі.

³⁴¹ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 86-88.

Враховуючи, що свого часу ми його опублікували в збірнику документів і матеріалів, які вже давно стали бібліографічною рідкістю, наводимо його повністю: «Переступивши 70 р. життя, вважаю потрібним заряди все, що треба, на випадок моєї смерти.

1. Душу мою вручаю Божому милосердю. Виражаю й ту мою глибоку вдячність Богові за те, що дарував мені добрих християнських родичів, і добру побожну жінку, що так щиро помагали мені і в духовному життю. Дуже вдячний я й за те, що покликав мене до священничої служби. Особливо вдячний за великі ласки, якими обдарував мене Бог після тяжких провин моєї молодости та необдуманости, і все захороняв мене для дальшої праці над спасенням душі.

Тіло моє, прошу по смерті поховати в гробі, приготованім при гробі покійної дружини Ірини в Ужгороді; коли б воєнні, або політичні обставини не дозволили, прошу тіло дочасно поховати там, де постигне мене смерть.

Похорон має бути скромний, без світських парад. На похороні прошу роздавати людям образочки, на котрих на одній стороні має бути образ Розп'яття з підписом: «Мій Ісусе милосердя» (100 дн. відп.); на другій стороні образ малий мій з проханням: «Помолімся за о. Августина Волошина, б. президента Карп. України, народженого 17.ІІІ.1874 в Келечині, помершого дн. ____ в _____.

І ці короткі молитви:

«Слава Отцю і Сину і св.Духу, нині і присно і во віки віков. Амінь» (100 дн. відп.).

«Ісусе помилуй мя!» (100 дн. відп.).

«Серце Ісусово на тебе ся здаю» (300 дн. відп.).

«Мати любови, болів і милосердя, молися за нас!» (300 дн. відп.).

«Ісусе, Маріє, Йосифе! Вам віддаю серце, душу й тіло моє» (100 дн. відп.).

«Св. Августине молися за мене!».

Отче наш... Богородице Діво... Милосердя двері...

По смерті прошу сейчас найняти 40 (сорок) Служб Божих за спасіння душі моєї.

2. Мій маєток в селі Селешка (окр. Крал. Клумец) віддаю Чину с.с. Василіянок в Ужгороді для піддержування сиротинців, заложенних пок. жінкою моєю і мною в Ужгороді і в Хусті, і для новіціату Чина.

На виплачення довгів маєтку в Подк. Банку в Ужгороді, лишаю вклад фонду імени мого в Хусті, в сумі 315 006. 85 (вал. 2.ІІІ.1939)

числ. вкладної книжки 24047 з пождами. Після угоди з Подкарпатським банком з дн. 29.IV.1938 ч.12022 на цілковите вирівнання всіх інтабулованих на маєтку й векселями покритих довгів маю заплатити 325 000 К. Я ще р. 1939 предложив банкови цей вклад на вирівнання довгу, тому й вимагаю від банку, щоб за довг за рр. від 1939 не рахував вищого пожду, як кілька платив банк за вклад. На покриття діференції нехай ужис банк вартість моїх акцій Подк. Банку, яких маю 100 і акції Ассекурац. Товариства Бескид, яких маю 134 в Подк. Банку.

Чину с.с. Василянок віддаю вповні і право моє на відшкодовання за те, що я від 1939 р. був насильно і несправедливо позбавлений уживання маєтку. Мад. Комісаріят Земельних Діл (скоро потім зрушений) р. 1939 сконфіскував мій маєток, уважаючи його приділеним із земельної реформи; я доказав заявою самого празького Поземк. Уряду, що я маєток свій купив з вільної руки від самого бувшого маїтеля гр. Юлія Андрашія, з одобренням Поз. Уряду і фідей-комісового суду, але той комісарят, хоч після своїх статутів супроти мого маєтку не мав компетенції, моє відкликання відкинув; на скаргу мою Найвисший Адм. Суд в Будапешті справу віддав Міністерству Земледільства, але діло ще й до нині не б полагожене. Відшкодовання має бути урядово установлене, і воно має бути значне, бо напр. лиш у винницях вродилося р. 1943 360 Гл. вина, яке мало ціну 7-8 пенге за літр.

Із відшкодовання нехай заплатить Чин всі інші долги маєтку, довг Сиротинця в Ужгороді 80 000 К. (земському Банку в Празі), а також довг Сиротинця в Хусті 110 000 К., з пождами (Єпархіяльній касі в Ужгороді).

Чин с.с. Василянок нехай постарается про те, щоб в каплицях Чина і Сиротинців була відправлена поодна заупокойна Служба Божа щороку за Ірину і Отця Августина.

3. Права видавання моїх книг, учебників, педагогічних підручників, молитовників, перекладів і т. д. віддаю як конфратер Чина св. Василя Вел. ужгородській друкарні цього Чина.

4. Мою віллю в Празі (XVI ч.1784 Под ліпками 12) з цілим зарядженням, гроші у вкладках і в готовості і життєві ассекурації віддаю сестрі Гелені Волошин, нар. 1873 в Келечині, яка має постаратися й про те, щоб сей мій заповіт був точно додержаний.

Із готових грошей має вона зложити в Єпархіяльній касі в Ужгороді:

а) 50 000 К. як фундацію для гр. кат уч. Семінарії в Ужгороді, щоб з доходків того капіталу щороку доповнювалися кабінети й бібліотека;
б) 50 000 К. як фундацію для Сиротинця дівчат духовників;
в) 50 000 К. як фундацію Сиротинця синів духовників (Конвікт);
г) 50 000 К. як фундацію для сиротинця дівчат дякоучителів в Ужгороді, щоб з пождів цих фундації щороку купувалися черевики, або одяги для найбільшніх сиріт.

Житєві асекурації маю такі:

а) в Товаристві «Адрія» на 5 000 К. (ч.156096),
б) в Товаристві «Адрія» на 15 000 К. (ч.396214),
в) в Товаристві «Асекуграціоні Генералі Трієст» на 10 00 К. (ч.123145).

Коли б моя сестра Гелена скорше померла, тоді все постановлене для неї переходить на другу сестру мою Ольгу Волошин пенсіоновану вчительку в Ужгороді, а коли б і ця померла, тоді все переходить на третю сестру Лавру, або її чоловіка о. Михайла Дутки, респе на їх дітей після віку.

5. Мій політичний заповіт. Передовсім відказую любому українському народу гаряче побажання моє, щоб більшість народу чимскорше обновила церковну єдність під головою наслідника св. ап. Петра. Твердо вірую, що оновлення церковної єдності принесе за робою й політичну свободу нашого народу, яку має забезпечити дорозумінням (федерацією) з сусідними народами. Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між ними й для католицької Церкви. Лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає нам можности найширшої й найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утілітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану. Без додержування цієї головної основи здорового розвитку культури, нарід наш знову може втратити свого тяжко здобуту свободу.

Зокрема милому народові моєї рідної Карпатської України пригадую страшні переслідування й терпіння, які пережив я в першій і другій світовій війні; пригадую йому, що перед першою світовою війною р. 1912 знову прослезилася Марія Повчанська Преч. Діва; передбачила Вона ті тяжкі часи й тоту братовбійчу боротьбу, яку вже

тоді зачав провадити наш народ підбурений злобними агітаторами проти своєї Церкви й проти народньої бднооти. Цю нерозумну боротьбу проти церковної і народньої єдності, уважаю я головними причинами тих тяжких допустів Божих, які пережив наш нарід в останніх 30 років. Із гарячої любови до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чим скорше обнови свою церковну й народну єдність і щоб в дучности не дав себе розбивати чужими інтересами.

«Мир Божий, що вище всякого розуму, нехай хором серця ваші й мисли ваші в Христі Ісусі» (Филип. 4, 7).

Дано в Празі дня 19 серпня 1944.

Августин Волошин

Цей свій заповіт п. о. Августин Волошин в повнім здоровлю душі й тіла власноручно підписав перед нами, як свідками: Степан Клочурак. Др. Микола Долинай»³⁴². У «Заповіті» Августин Волошин вважав, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй»³⁴³. До цього ми повинні прагнути. Академік Дмитро Яворницький писав у своїй автобіографії: «Моїм правилом в житті було працєю... працєю до тих пір, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце в твоїх грудях, працєю на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі». Ці слова мав повне право сказати Августин Волошин.

---

³⁴² Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 107-110.

³⁴³ Заповіт Волошина. *Карпатська Україна*. 1994. 14 квітня.

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ, ДІОНІСІЙ НЯРАДІ, АВГУСТИН ВОЛОШИН І КАРПАТО- УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА

У контексті української національної культури християнська церква займає особливе місце. Вона завжди виконувала і виконує роль морального регулятора суспільних відносин, інтегратора усіх духовних чинників національного життя в єдине ціле, що становить ядро національного характеру, роль хранителя народних звичаїв і обрядів, захисника національних інтересів українського народу в найважчі часи його історії. У різні періоди ХІХ-ХХ ст. українська культура зазнавала великого впливу цілого комплексу ідей, вироблених прогресивними діячами як Православної, так і Греко-католицької церков, які сприяли формуванню своєїрідної і самобутньої ідеології українського народу, зорієнтованої на визрівання його національної самосвідомості. Роль Греко-католицької церкви в цьому процесі важко переоцінити. Серед видатних людей попереднього століття важко знайти особу, яка би ще при житті досягла такої величї й любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрей Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, політичний діяч, меценат ... Але, необхідно погодитись, що водночас

нелегко також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Проголошення незалежності України, якої так домагався митрополит Андрей, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різнобічна діяльність Андрея Шептицького не втратила своєї актуальності до сьогодні. Витримали випробування часом його наукові, освітянські, просвітницькі ідеї. Їх вивчення і всебічний аналіз необхідні в умовах розбудови незалежної України. Це також стосується двох інших визначних представників Греко-Католицької Церкви – єпископа Діонісія (Діонізія) Няраді та майбутнього прем'єр-міністра і президента Карпатської України Августина Волошина. Ці три славетні постаті нашої історії добре знали один одного, спілкувалися між собою, обмінювались думками про майбутнє. Саме взаємини між ними через призму історії Закарпаття й перебуватимуть у центрі цього наукового дослідження.

У 20-30-х роках між Східною Галичиною і Закарпаттям встановилися досить тісні стосунки. Необхідно відзначити, що особливо цьому сприяв митрополит Андрей Шептицький, який постійно акцентував увагу на тому, що галичани і закарпатці – кровні брати, діти єдиної матері – України. У 1922 р. А. Шептицький здійснив поїздку до США і в Нью-Йорку зустрівся з представником Підкарпатської Русі за океаном о. Костянтин Рожковичем. Останній, будучи духовним управителем організації «Соединение», закликав до єдності закарпатців і галичан, бо, на його думку, «се родні браття, один народ, одна церков, одна мова, одна пісня і однакова доля»³⁴⁴. А. Шептицький «закликав усіх русинів до єдності, й тоді ми будемо вільними, адже у світі є справедливість, яка мусить бути виміряна кожному народові...»³⁴⁵. Так передавала закарпатська газета «Свобода» слова митрополита.

Саме «Свобода», яку очолював і визначав її ідейний зміст А. Волошин, зробила найбільший внесок у висвітлення діяльності Галицького митрополита. На її шпальтах ми знаходимо цілий ряд матеріалів з цього приводу. Так, 15 грудня 1927 р. у Львові проходила міжнародна конференція греко-католицького єпископату. Учасників її привітав і дав згоду взяти участь у ній митрополит Андрей³⁴⁶. Коли аналогічна конференція проходила в Римі, то для участі в ній

³⁴⁴ Свобода. 1922. 12 листопада.

³⁴⁵ Там само.

³⁴⁶ Свобода. 1927. 18 грудня.

запросили Шептицького. «Метою тих спільних нарад, – писав визначний дослідник історії церкви А. Пекар, – було дати можливість всім українським католицьким єпископам удома й на поселеннях взаємно пізнати себе і створити спільну Конференцію українських владик, яка мала подбати про одностайне видання літургічних книг, упровадити одностайність у літургічних відправах, оформити сумісне партикулярне право для всіх українських єпархій, застосувати нові методи у навчанні релігії та поживити діяльність церковних організацій в дусі католицької акції»³⁴⁷. Конференції планувалося проводити кожні п'ять років у Римі, а проміжні щороку в одному з осідків європейських владик.

На конференції 1929 р. в Римі Андрей Шептицький запропонував новий варіант «Літургікону», до якого було внесено лише незначні зміни. А. Пекар слушно зауважив, що «митрополит, замість зачекати на затвердження літургікону Апостольським Престолом, як того вимагало канонічне право, поспішився і негайно дав його надрукувати (1930 р.). А відтак, розіславши надрукований уже літургікон усім єпископам, наказав їх впроваджувати його в своїх єпархіях. На жаль, більшість владик появу нового літургікону оминула мовчанкою, бо в серці вони не схвалювали й самої літургічної реформи, розпочатої митрополитом. На спільних нарадах вони однак не мали відваги явно виступити проти задумів митр. Шептицького, тож тільки вдавано голосували, що ним пропонований літургікон приймають. Одинок Мукачівський єпископ Петро Гебей, який щиро підтримував почин митрополита, прийняв новий служебник і доручив своїм священикам, щоб його вживали»³⁴⁸. На наступній конференції 1932 р. Шептицький через хворобу був відсутній, а нарадами керував явний противник літургічних реформ Станиславівський єпископ Григорій Хомишин. На тлі запропонованих А. Шептицьким реформ «владики зовсім порізлилися і не знайшли способу, щоб дійти до якогось порозуміння... Ось так благородні задуми великого Митрополита пішли нанівець»³⁴⁹.

Один з квітневих номерів газети, перераховуючи видатних місіонерів Галичини, називав серед них і Шептицького. На думку редакції, він «вздовж і впоперек переїхав цілу Галичину, проповідуючи слово Боже...»³⁵⁰. «Свобода» в цілому ряді своїх

³⁴⁷ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 43.

³⁴⁸ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 43.

³⁴⁹ Там само. С. 44.

³⁵⁰ Свобода. 1927. 20 квітня.

матеріалів писала про велику і щирю любов галичан до свого митрополита. Коли в Галичині святкували 30-ті роковини його пастирської діяльності, галичани вирішили «поставити у Львові шпиталь» на його честь. Газета писала, що для такої великої душі, такого пастиря по серцю Ісуса найдостойніший дарунок ювілейний, дійсно шпиталь³⁵¹. Багато інформації про відносини між Галицьким митрополитом і закарпатцями можна почерпнути з релігійних видань «Душпастирь» та «Благовісник». Відомості про діяльність А. Шептицького, а також про становище на Закарпатті зустрічаються на сторінках «Українського Бескида», тижневика «Мета», газетах «Наша земля», «Нива», «Діло», «Український голос»³⁵².

Наприкінці 30-х років політична ситуація в Галичині була надзвичайно нагніченою, в деякій мірі, навіть вибуховою. Польська влада посилювала терор проти українців, що в свою чергу викликало до них ненависть у всьому цивілізованому світі й симпатії до справедливої боротьби галичан за автономні права. Газета «Нова свобода» регулярно знайомила закарпатців зі всім суттєвим, що там відбувалось. Становище українського населення Галичини стало настільки нестерпним, що митрополит Андрей Шептицький звернувся із своїм пастирським листом до цивілізованого світу. Лист був надрукований на шпальтах «Нової свободи» і став, в деякій мірі, постійною темою для обговорення: «Коло сто церков розібрано і розвалено. Много замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослужіння, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищені і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді... Неповинних людей не раз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей»³⁵³. В іншій публікації говорилося, що «... поляки нечуваним способом нищать у своїй державі все, що українське. Нищать стрілецькі могили, розв'язують українські товариства, унеможливають удержання шкіл, насильством і обманом перетягують несвідомих селян на латинський обряд, щоб таким чином скорше їх спольщити, а в останньому часі взялися до

³⁵¹ Там само.

³⁵² Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. 2012. Випуск 28. С. 19.

³⁵³ Нова свобода. 1938. 2 вересня.

радикального нищення православних церков...»³⁵⁴. Учасники Маніфестаційних зборів 16 жовтня 1938 р. у Великому Бичкові прийняли резолюцію, в якій підтримали визвольну боротьбу українців Галичини: «Українці Закарпаття шлють гарячий привіт прикарпатським братам, що провадять героїчну боротьбу з наїзниками-окупантами. Дякуємо їм за їх гарячу прихильність до наших змагань, за їх оборону наших прав. Віримо, що недалеко та хвилина, коли весь Український Народ від Попраду аж до Кавказу, буде сам господарем на своїй землі, бо тільки в своїй хаті своя правда і сила, і воля»³⁵⁵.

Високо оцінив діяльність А. Шептицького Августин Штефан. На його глибоке переконання «є чотири єпископи-василіяни, а саме: Павло Гойдич у Пряшеві, митрополит Андрій Шептицький у Львові, Йосафат Коциловський в Перемишлі і Василь Ладика у Вінніпезі»³⁵⁶. «Щоб світ знав, що діється в Угорській Русі, – писав А. Штефан, – треба було приятелів мати. І ми їх мали. Перш за все в Галичині. Карпатські українці могли різними дорогами діставатися до Львова чи до Перемишля. Наприклад, о. Августин Волошин перед 1914 р. три рази був в Галичині і кожного разу відвідував єпископа чи пізніше митрополита Шептицького ... о. д-р. Юлій Гаджега в 1911 р. був у Галичині. Тяжче було дістатися галицьким інтелігентам до Угорської Русі, а коли дісталися і не мали спеціального доручення від малярського уряду, то були визвані, щоб негайно вернулися додому. Для певности один добре одягнений пан відпровадив галицького гостя аж до колишньої галицько-малярської границі»³⁵⁷. Що стосується постаті А. Шептицького, то угорська влада навіть не наважувалася перешкоджати його приїзду: «В Успенському відпусті обов'язково брав участь владика й велике число єпархіального духовенства. 1928 р. на відпуст прибув також митрополит Андрей Шептицький, який виголосив зворушливу проповідь на тему: «Стійте у вірі!». Натовп богомольців із захопленням слухав натхненні слова великого Митрополита, а відтак багато з них говорили: «Це наш правдивий Мойсей!». А були й такі, що щиро заявляли: «Теперь уже не дбаю, якщо й умру!». Так ото, як подав часопис Душпастир, «імя митроп.

³⁵⁴ Там само.

³⁵⁵ Там само. 18 жовтня.

³⁵⁶ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. С. 21.

³⁵⁷ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. С. 195-196.

Шептицького записалося золотими буквами в серця усіх русинів (закарпат. українців)»³⁵⁸.

Діяльність Андрея Шептицького високо оцінювали директор греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді о. Василь Лар, єпископи В. Такач і П. Гебей. В. Лар пригадував, що «чув про митрополита Шептицького вже в гімназії, опісля незабутнім зістав для нього вислів каноніка, виховника богословія в Ужгороді, сьогодні єпископа Американських Русинів Кир Василя Такача. Він високо цинив Митрополита Шептицького. Одного дня, під час Першої світової війни, зайшли богослови до свого духовника о. каноніка В. Такача і нашли його в кімнаті дуже сумного, майже зі сльозами в очах. На запит, що сталося, – о. В. Такач сказав, що дуже сумує і болюче переживав поступування Тіси Пішти, прем'єра Мадярщини, який своїм розпорядженням посягнув на душу нашого народу, на святі речі – обряд і церковну мову, домагаючись зміни календаря і заведення мадярської мови в Греко-Католицькій церкві, щоб Службу Божу відправляти мадярською мовою в церквах Мукачівської єпархії. «Одинокий наш рятунок – це Львів, Митрополит Шептицький, – сказав на кінець о. В. Такач, духовник богословської семінарії»³⁵⁹. В. Лар констатував, що згодом він та ще кілька богословів почали більше цікавитися митрополитом та Греко-Католицькою церквою в Галичині, «хоч мадяри забороняли всякі зв'язки, а навіть згадки про Галичину. Та Бог так дав, що по Першій світовій війні наш край, наша Мукачівська єпархія визволилась з-під панування мадярів та під назвою Підкарпатська Русь прилучилася до ЧСР»³⁶⁰.

Митрополит А. Шептицький був добре обізнаний із релігійною ситуацією в Закарпатті. «Розмовляючи з Митрополитом, – пригадував В. Лар, – я переконався, що він ліпше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов'ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природню інтелігенцію... Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні, так і культурні»³⁶¹. Єпископ П. Гебей писав, що він разом з А. Волошином відвідав Львів, а коли вернулися, то із задоволенням оповідав, що «дуже вплинуло на нього це, коли у Львові почув, що

³⁵⁸ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 363.

³⁵⁹ Вегеш М. М. Андрей Шептицький. *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну* (Збірник наукових праць). Випуск другий. Ужгород, 1996. С. 84.

³⁶⁰ Там само. С. 85.

³⁶¹ Там само.

вірні Мукачівської єпархії також українці, що ми один народ з однією мовою, обрядом і вірою»³⁶². А. Пекар відзначав, що ще в 1911 р. Андрей Шептицький на шпальтах газети «Нива» опублікував апеляцію до примаса Угорщини щодо антиукраїнських утисків у Закарпатті³⁶³. Про відвідини А. Шептицьким Ужгорода і Пряшева ще наприкінці ХІХ ст. писав В. Шандор³⁶⁴.

Цікавий факт про відвідини Шептицьким Закарпаття зафіксував у своїй статті Я. Микитюк: «... Ми (розповідав ігумен Мукачівського монастиря – Авт.) правили Вечерню і нараз до нашої церкви увійшов дуже високий і поставний монах, припав на коліна й ревно молився. Його поява заінтригувала приявних на Вечерні – і вірних і всю монашу братію. Як закінчилась Вечерня, цей монах застукав до дверей нашого монастиря. Йому відкрив двері наш старий дверник, який кожному говорив «ти». Він побачив цього дуже високого монаха і запитав: «Хто ти такий і чого хочеш?». У відповідь почув: «Я брат Андрей зі Львова». А йому на це брат дверник: «Який ти брат, як борода не носиш?». На це монах відповів, що в Галичині Василяни не носять борід, а він хоче говорити з о. ігуменом. Так я познайомився з єпископом-номінатом Кир Андреем Шептицьким. Він розповів мені, що приїхав до нас у справі його висвяти. Ми розговорились і Владика заходився мене «українізувати». Відтоді ми почали передплачувати українську пресу зі Львова та започаткували нову сторінку духовної праці між нашими вірними на Закарпатті». Таке розповідав мені д-р Юлій Олесницький, коли я працював для нього в 1935-36 роках у Станиславові»³⁶⁵

Упродовж багатьох років існували дружні відносини між митрополитом Андреем Шептицьким і крижевецьким єпископом Діонісієм Наряді, доля якого наприкінці 30-х років була тісно пов'язана із Закарпаттям. Митрополит Андрей в одному зі своїх інтерв'ю зазначив, що вперше зустрівся з Д. Няраді 1895 р. в Загребі. Няраді тоді був студентом духовної семінарії. Ставши ректором семінарії Крижевецької єпархії у Загребі 1902 р. (у 28 років – Авт.),

³⁶² Там само.

³⁶³ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. І. Рим, 1967. С. 105.

³⁶⁴ Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від ІХ ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 123.

³⁶⁵ Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / Редакційна колегія: Дарія Бойчук, Осип Бойчук, Роман Хрохмалюк, Оксана Лемеха-Луцька, Михайло Логаза, Володимир Макар, Осип Новицький, Юрій Фединський, Василь Щербій; редактор-упорядник: Микола Климишин. Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том ХХІХ (Том ІІ). Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. 898 с.

Д. Нярадї добре усвідомлював, що від виховання молодих священиків значною мірою залежить майбутнє єпархії, тому з самого початку ретельно опікувався вихованням семінаристів та їхньою освітою. Він часто звертався з проханням до митрополита Андрея прийняти в греко-католицькі семінарії у Галичині та в Богословську академію у Львові семінаристів і студентів Крижевецької єпархії. Співпрацю Д. Нярадї з Шептицьким ще більше скріпили велеградські конгреси³⁶⁶.

1 квітня 1920 р. представник ЗУНР в Югославії Григорій Мекетей писав митрополиту Андрею Шептицькому про необхідність переконати Д. Нярадї переїхати з Югославії на Підкарпатську Русь, до Ужгорода. Його кандидатуру також підтримав Л. Цегельський. «Тоді д-р. Цегельський, – писав Г. Мекетей, – звернувся до мене, а для того, що я, як представник, пробуваю в Білгороді та стою в тіснім контакті з єпископом о. Нярадї. На мене зложено задачу переконати єпископа о. Нярадї, що його шкода на теперішнім постї, де управляє заледве 15. 000, наколи прибувши в Ужгород, буде мати широке поле до праці, зваживши, що буде мати до діла з 300. 000 нашого населення. Дальше мені заявили, що він мав би евентуально увійти в склад Директорії. Я мав його наклонити – коли б він згодився переїхати на Закарпаття, щоби він вибрався зараз під покришкою духовних справ... Я мав його наклонити, коли б він згодився переїхати на Закарпаття, щоби він вибрався зараз ... до Праги та зложив візиту Масарикови, Гузарови, а відтак поїхав на Закарпаття. Прийняттям його має зайнятися в Празі Д-р. Смаль-Стоцький, а в Ужгороді – радник Нечас. Я ще, однак, з єп. О. Нярадї не знісся з двох причин. Саме тепер він виїхав на візитацію і вертає щойно по великодніх святах, а по друге, я хотїв уперед запитати о думку в цій справі Вашу Ексцеленцію. Тому прошу при нагодї передати мені листа до Сінгалевича, який мені його доручить...»³⁶⁷. Немає нічого дивного, що представники ЗУНР пропонували саме кандидатуру Д. Нярадї, який завжди притримувався чїткої української орієнтації. Однак, єпископ прибуде на Закарпаття лише наприкінці 30-х років.

14 жовтня 1923 р. митрополит А. Шептицький і єпископ Крижевецький Д. Нярадї підписали спільне пастирське послання до духовенства та вірних із приводу 300-літнього ювілею мученицької

³⁶⁶ Рамач Я. Участь Галицької митрополії і Крижевецької єпархії у Велеградських конгресах у першій половині ХХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. Випуск 66. С. 83.

³⁶⁷ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування / За редакцією Андрія Кравчука. Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 1999. С. 703.

смерти священомученика Йосафата Кунцевича³⁶⁸, а в липні 1929 р. спільне пастирське послання з нагоди 50-літнього ювілею священства Папи Пія XI³⁶⁹. 27 травня 1936 р. в листі до Д. Няраді митрополит А. Шептицький писав про поширення комуністичної агітації в Галичині: «Ми тут переходимо хвилі страшеного напруження, видається, що вибух революції недалекий, комуністи чимраз сильніші в краю. Чи можемо очікувати Вашу Ексселенцію в Підлютім. Дуже сердечно запрошую. Прошу прийняти вискази моєї сердечної приязні»³⁷⁰. Щирим було привітання від митрополита Андрея з нагоди 30-літнього ювілею пастирської праці Д. Няраді: «З нагоди 30-літнього ювілею єпископства Вашого Блаженства, складаю Вам мої найсердечніше побажання. Працюючи в тих незвичайно тяжких часах над духовним добром і вічним спасенням народа, Ваше Блаженство збирають великі заслуги вічного щастя в небі, але праця Архієрея і душ пастиря получена з так численними і великими терпіннями і жертвами, що треба великої Божої благодати і великої чесноти до сповнення по Божому всіх обов'язків душ пастиря-єпископа. Я в своїх недостойних молитвах все пам'ятаю про Ваше Блаженство і прошу Всевишнього Бога про всі ласки потрібні до вічного спасення Вашого і до праці над спасенням ближніх... Прошу прийняти вискази моєї найвищої пошани»³⁷¹. На тісних взаємовідносинах між митрополитом А. Шептицьким і Д. Няраді акцентував К. Королевський³⁷². Листування двох визначних представників Греко-Католицької церкви складає понад 260 листів³⁷³.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, в результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, що залишився в Ужгороді³⁷⁴. Отже, у

³⁶⁸ Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали. 1899-1944. Т. IV. Спільні Пастирські послання. 1905-1944. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 131-144.

³⁶⁹ Марунчак М. В сорок-річчя смерти єп. Діонісія Няраді (1940-1980). *Свобода*. Український щоденник. 1980. Ч. 90. 19 квітня.

³⁷⁰ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування / За редакцією Андрія Кравчука. Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 1999. С. 865-866.

³⁷¹ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і Матеріали. 1899-1944. Т. I. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу; Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. 453.

³⁷² Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / Видання 2-ге, виправлене. Львів: Свічадо, 2016. С. 30, 84, 86, 319, 401.

³⁷³ Гаврош О. Діонізій Няраді (1874-1940). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій*. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 552.

³⁷⁴ Боржава Ю. Від Угорської Русі до Карпатської України. Філадельфія: Видавництво «Карпатський голос». С. 105.

Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа³⁷⁵. Вже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської Греко-Католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. В документі вказувалося, що «Віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною»³⁷⁶. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він навіть направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької Греко-Католицької єпархії Д. Няраді, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400. 000 вірних залишається без єпископа»³⁷⁷. 14 листопада 1938 р. кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет № 653/38, згідно з яким «цілковито уступає юрисдикція Всеопреосвященого Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у пародіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають»³⁷⁸. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося «нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини» і «більша частина Парохій мукачівської дієцезії Русинів в дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгороду»³⁷⁹. У зв'язку з тим, що «мукачівському єпископу Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої

³⁷⁵ Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 115.

³⁷⁶ Там само.

³⁷⁷ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. С. 84.

³⁷⁸ Там само. С. 84-85.

³⁷⁹ Нова свобода. 1938. 6 грудня.

приналежної до його юрисдикції», Ватикан «зволив поручити Високопреосвященному др. Діонісієві Нярадї, єпископові Крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю»³⁸⁰.

Владика Діонісій ось так розповідав про своє призначення до Хусту: «Дня 3 листопада ц. р. (1938) я, як Крижівський єпископ, поїхав до Риму «ад ліміна» (канонічна назва постійних звітів єпископів Папі – Авт.)... Там мене заскочили листопадові події на Закарпатті, тобто Віденський арбітраж і приділення Ужгороду й Мукачева до Мадярщини. Я вповні здавав собі справу про наслідки цих подій. Біля 400. 000 вірних лишалось без єпископа, без свого духовного проводу. У цій справі я зразу виготовив «Меморіал» і передав його на руки секретаря Священної Конгрегації для Східних Церков кардинала Євгена Тіссерана. Тоді мені призначили у Святішого Отця аудієнцію на 14-го листопада. На аудієнції, я очевидно представив Святішому Отцеві справи, які відносилися до моєї Крижівської єпархії. Тоді Святіший Отець заявив: «Я ще маю розглянути з тобою інші справи, які я вже обговорив з Секретарем Східної Конгрегації». Згадавши відтак про події в Карпатській Україні, Святіший Отець мене запевняв: «Ми негайно подбаємо про бідний народ Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших потрібних засобів». Три дні пізніше я одержав грамоту, силою якої мене призначено Апостольським Візитарем для Карпатської України, з правами Апостольського Адміністратора. Одночасно мені поручено негайно вибратись на Підкарпаття. По дорозі я ще поступав до моєї Крижівської єпархії, щоб налагодити наполегливі справи. Вже на третій день я дістав телеграму, щоб негайно їхав на Підкарпаття. Ось повна історія мого назначення!»³⁸¹.

Один з біографів Діонісія Нярадї М. Марунчак писав, що єпископ мав тісні взаємини із своєю вужчою батьківщиною – Закарпаттям (предки Д. Нярадї проживали в Руському Керестурі та поселились сюди із Закарпаття – Авт.). Протягом 1922-1927 рр. Д. Нярадї був одночасно адміністратором Пряшівської єпархії й зарекомендував себе як захисник вірників Греко-Католицької церкви від засилля

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Нова свобода. 1939. 7 січня.

московського православ'я³⁸². Сучасний дослідник Ю. Данилець віднайшов і проаналізував ділові документи єпископа Діонісія, які зберігаються у фонді «Кошицька жупа» (1923-1928). Зокрема ним виокремлено 9 листів-звернень, що охоплюють період із 1923 по 1927 рр.³⁸³. Опубліковані вченим документи переконують, що Д. Нярадї просив не применшувати роль православної агітації в Словаччині та Закарпатті. Передусім, єпископ наголошував, що раніше вона (агітація – Авт.) була лише спорадичною, але в останній час набула всезагального масштабу: «Якщо держава не зупинить ту агітацію, відчує не меншу шкоду, ніж Греко-Католицька церква»³⁸⁴. Необхідно погодитись з Ю. Данильцем, що «непослідовна політика чехословацької влади призвела до релігійних суперечностей між православними та греко-католиками, котрі часто закінчувалися трагічними випадками»³⁸⁵.

Ще в 1934 р. «Благовісник» повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове Греко-Католицьке єпископство у Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі затягувалось. Щодо призначення Д. Нярадї апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, «в очікуванні створення власної закарпатської митрополії»³⁸⁶. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» 12 грудня 1938 р. Д. Нярадї заявив: «Є отже дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може й через довгий час ... За моєю гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою, бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями, Резиденція апостольської адміністратори є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в столиці Уряду Карпатської України»³⁸⁷.

³⁸² Марунчак М. В сорок-річчя смерті єп. Діонісія Нярадї (1940-1980). *Свобода*. Український щоденник. 1980. Ч. 90. 19 квітня.

³⁸³ Данилець Ю. В. Документи апостольського адміністратора Пряшівської єпархії, єпископа Діонісія Нярадї на тему православного руху (на матеріалах архіву в Кошицях). *Historia Radu bazilianov sv. Yozafata*. Presov, 2017. С. 167-173.

³⁸⁴ Там само. С. 170.

³⁸⁵ Там само. С. 171.

³⁸⁶ Данилець Ю. В. Документи апостольського адміністратора Пряшівської єпархії, єпископа Діонісія Нярадї на тему православного руху (на матеріалах архіву в Кошицях). *Historia Radu bazilianov sv. Yozafata*. Presov, 2017. С. 171.

³⁸⁷ Пекар А. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія. *Українські Карпати*. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 1993. С. 402.

Необхідно погодитися з твердженням П. Р. Магочія, що «оскільки Нярадї був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду»³⁸⁸. Аналогічної думки притримувався також Ю. Боржава: «Коли з початком 1938 р. карпато-український національний рух побідно рушив вперед, у багатьох старших священиків заговорила совість і вони зачали вертатися до свого карпато-українського народу. Це стало видимим, коли Св. Отець Папа Пій XI, вислухавши звіт свого особистого секретаря... зараз після віденського арбітражу, бо вже 15. XI. 1938, іменував Апостольським Адміністратором для Карпатської України, відомого і заслуженого єпископа Крижевацької єпархії, д-ра Діонісія Нярадї. Цим актом Свята Столиця перша визнала владу о. А. Волошина»³⁸⁹. Не випадково А. Волошин у «Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», прийнятому 3 листопада 1938 р. закликав: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу»³⁹⁰. На глибоке переконання В. Шандора, «назначенням єпископа Нярадї апостольським адміністратором у Хусті Греко-Католицька церква була з боку юрисдикції упорядкована»³⁹¹. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Д. Нярадї єпископом Карпатської України.

«Майже все духовенство, – писав Ю. Боржава, – надзвичайно тепло поставилося до свого нового єпископа, навіть мадярофілам імпонувала його щирість, святість і скромність. Єпископська канцелярія була відкрита для кожного і новий єпископ помагав кожному, хто звернувся до нього»³⁹². До того ж Папа іменував А. Волошина Монсеньйором його Святості³⁹³. Про приїзд Д. Нярадї в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ Чехословаччини повідомило уряд А. Волошина 26 листопада 1938 р. «Ця вістка, – повідомляла «Нова свобода», – викликала велике вдоволення народу

³⁸⁸ Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 115.

³⁸⁹ Боржава Ю. Від Угорської Руси до Карпатської України. Філадельфія: Видавництво «Карпатський голос». С. 43; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2006. С. 276; Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / Відповідальний редактор І. Гранчак. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 437-448.

³⁹⁰ Августин Волошин. Твори. Ужгород, 1996. С. 375.

³⁹¹ Шандор В. Спомини. Т. I. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 257.

³⁹² Боржава Ю. Від Угорської Руси до Карпатської України. Філадельфія: Видавництво «Карпатський голос». С. 43.

³⁹³ Там само. С. 45.

Карпатської України»³⁹⁴. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію. 4 грудня 1938 р. він провів першу Службу Божу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом одні в житті і смерті!»³⁹⁵. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». У одному з перших своїх «Пастирських листів» Д. Няраді закликав: «Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, видправлялася по намірені Святого Отця: «Про мир всього світа», а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, в чії руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу»³⁹⁶. У Пастирському листі від 23 грудня 1938 р. Д. Няраді сповістив вірників, що «нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Диви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровителькою-Заступницею Підкарпатської Держави»³⁹⁷. Ще раніше, 18 грудня 1938 р. Д. Няраді відвідав Перечин, де виголосив промову, в якій «закликав вірників стояти при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення»³⁹⁸.

Вступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Няраді виклав свій план дій в інтерв'ю головному редакторові газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р. «Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священик був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і якнайточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції ... Священик не сміє відтягатися від культурної праці між своїми

³⁹⁴ Нова свобода. 1938. 27 листопада.

³⁹⁵ Там само. 4 грудня.

³⁹⁶ Там само. 6 грудня.

³⁹⁷ Нова свобода. 1938. 23 грудня.

³⁹⁸ Там само. 18 грудня.

вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т. п.; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків ... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру ... Відчити лекцій а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу ... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян ... Для народу є конче потрібним видавати як найбільше дешевих популярних книжок»³⁹⁹.

Д. Нярадї активно почав впроваджувати свій план в життя. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священників», яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол (Зореслав). Контакт з духовенством він підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Всього вийшло п'ять чисел. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформація про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися у приміщенні державної друкарні в Хусті. Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі учительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200-250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала Греко-Католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою А. Волошина Д. Нярадї з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіянина М. Калинця⁴⁰⁰.

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з «Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів», в якому закликав, щоб вони «свідомі своїх священних завдань, як найдалше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам, душ пастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на

³⁹⁹ Там само. 12 грудня.

⁴⁰⁰ Нова свобода. 1938. 13 грудня.

території, на котрій нам приходиться розвивати нашу священнику діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище»⁴⁰¹. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик та деякі інші. Їх звинуватили в анти чеській, антиукраїнській і про угорській пропаганді та ув'язнили в табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про зміну священників у поодиноких округах⁴⁰².

Антін Кущинський яскраво описав відзначення в Хусті Свята злуки ЗУНР і УНР та участь в цих заходах Д. Няраді: «Хустська катедра не могла вмістити січовиків і вони рядами заповнили не лише широкий майдан кругом церкви, а і всі бічні вулиці ген-ген далеко, аж до окраїн міста. Єпископ Діонісій Няраді, подібний своєю сивою маєстатичною головою і своїм способом триматися – до митрополита Шептицького, в асисті великого числа священників служив урочисту архіерейську Службу Божу в намір енні української державности, а потім благословив січове військо та чарував його своїм пастирським натхненим патріотичним словом»⁴⁰³. А. Кущинський писав, що за порадою Д. Няраді «на церковних вежах замаяв наш державний жовто-синій прапор»⁴⁰⁴.

10 березня 1939 р. Д. Няраді видав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: «В особливі ший спосіб поручаю і заряджую, щоб у день створення Сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх пародіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Сойму) й у самий день створення Сойму по Службі Божій – також через чверть години»⁴⁰⁵. Три священники були обрані послами (депутатами) Сойму Карпатської України – К. Феделеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він

⁴⁰¹ Там само. 1939. 1 січня.

⁴⁰² Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 69.

⁴⁰³ Кущинський А. Закарпаття в боротьбі (Спогад). Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середюка, 1981. С. 91.

⁴⁰⁴ Там само. С. 86.

⁴⁰⁵ Ліхтей І. Єпископ Діонісій Няраді і Карпатська Україна (листопад 1938-березень 1939). *Дзвони*. 1995. № 3. С. 5.

«об люблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник»⁴⁰⁶.

Утворення Карпатської України вітали також українці Східної Галичини: «У Львові в ті дні славної боротьби Карпатської Січі галицькі українці спонтанно організували могутню маніфестацію на честь Карпатської України. Відбувся масовий похід на Ринку, де колись старшини гетьмана Богдана Хмельницького з його сином Тимошем збирали одкуп від львівських міщан, та на Руській вулиці, де пізніше висланці гетьмана Івана Мазепи змовлялись з галицькими представниками проти московського царя. А великий дзвін на Святому Юрі, що все мовчить і своїм голосом завіщає тільки про надзвичайні події і що востаннє дзвонив жалібно про смерть Біласа і Данилишина, тепер вдарив радісно й урочисто на славу подій в Карпатській Україні. Подібні маніфестації відбулися і в інших містах Галичини. В Стрию, наприклад, польська поліція, не можучи мирним способом розігнати демонстрантів, вжила зброю, через що були ранені та було багато арештовань ...»⁴⁰⁷. Митрополит Андрей Шептицький надіслав вітального листа Августина Волошину: «Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Прем'єре! Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту. Прийміть вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митрополит»⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ Гренджа-Донський В. Публіцистика. *Твори Василя Гренджі-Донського*. Т. ІХ. Вашингтон, 1989. С. 223.

⁴⁰⁷ Куцинський А. Закарпаття в боротьбі (Спогад). Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середюка, 1981. С. 137.

⁴⁰⁸ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С. 193.

Між А. Шептицьким і А. Волошином упродовж багатьох років тривало взаємне листування, про що засвідчив у своєму щоденнику В. Лар. Августин Волошин часто прочитував йому листи від Шептицького, в яких містилися «батьківські настановлення – якби то пожвавити церковно-релігійне життя в Мукачівській єпархії та спинити наступ московського православ'я»⁴⁰⁹. На жаль, на сьогодні опублікована далеко не вся епістолярна спадщина Великого митрополита. Відомо, принаймні, про два листи А. Волошина до А. Шептицького, які стосуються періоду Другої світової війни. 28 липня 1941 р. А. Волошин писав митрополиту щодо створення Українського Патріархату: «Ваша Ексселенціє, Милостивий Отче Митрополите! Передовсім сердечно вітаю Вашу Ексселенцію з нагоди 40-літньої архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус допоміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу. При цій нагоді дозвольте мені піддати одну скромненьку думку. Для здійснення загального бажання релігійного об'єднання нашого народу, чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, притуплення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат. Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність. Працю церкви міг би значно підперти, крім інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евентуально під веденням оо. Василіян. Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоровля для здійснення Ваших ідей. Цілую Вашу руку з глибокою пошаною поздоровляю Вас Ваш Син в Христі Августин Волошин»⁴¹⁰.

Другий лист-привітання датований 11 грудня 1942 р.: «З нагоди дня св. Апостола Андрея прошу прийняти і від мене вирази глибокого поклону, теплого поздоровлення і щирого побажання всього найкращого. Молю Бога, щоб дарував Вам много ласки, тілесної і душевної сили, дочекатися щасливого вирішення справ нашого

⁴⁰⁹ Сергійчук В. Українські державники: Митрополит Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. С. 289.

⁴¹⁰ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і Матеріали. 1899-1944. Т. І. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу; Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. 446.

народу, особливо же повної свободи для праці нашої Церкви між нашим добрим, але духовно занедбаним народом України. Вірую, що Ваша благословляюча рука ще виправить туди багато здібних працівників на славу Богу, для ширення правдивої цивілізації, що й буде підвалиною щасливішої будучности нашого народу. Цілую руки і вручаюся св. Молитвам. Ваш покірний син в Христі Августин Волошин»⁴¹¹. Про відвідини А. Волошина в часі Другої світової війни писав також у своїх споминах майбутній провідник УГКЦ Йосиф Сліпий: «У часі гітлерівської окупації помер в Празі ректор Українського вільного університету професор Горбачевський, і тамошня громада прохала Митрополита прислати єпископа на похорон. Митрополит післав о. Галянта до мене, щоби я вибрався до Праги, і я поїхав та відправив похорон. При тій нагоді стрінувся з новим ректором УВУ і професорами та був у президента Карпатської України отця-директора Августина Волошина, що мешкав у своїй віллі в Празі на Сміхові под. Ліпками»⁴¹².

Про контакти керівництва ОУН і митрополита А. Шептицького з Августином Волошином писав В. Шандор: «Увійшов я у зв'язок з д-ром Б. Левицьким, і він листом від 26 квітня 1981 р. інформував мене: Навесні 1944 р. звернувся до мене Ярослав Гайвас, один з провідних членів ОУН під керівництвом полк. Мельника, з проханням, чи не міг би я взяти на себе важливу місію до президента А. Волошина від ОУН-солідаристів, що пізніше була створила т. зв. Українську Національну Раду з професором Величківським на чолі. Гайвас вручив мені оригінал статуту цієї Національної Ради з підписами митрополита Шептицького та інших визначних осіб, на якому було вписане і прізвище президента А. Волошина й залишене місце для його власноручного підпису... Невдовзі я відвідав президента Волошина в його празькій віллі. З'ясував йому завдання, з яким я до нього прийшов. Президент уважно вислухав мене і відповів отакими словами: «На жаль, я не можу підписати цей документ, а саме з таких причин: як карпатський українець, почуваю себе зв'язаним з українським народом в його цілості. А найперший мій обов'язок – це думати про мою ближчу батьківщину, Карпатську Україну. Коли я живу «думати», то маю на увазі обирати такі політичні позиції і

⁴¹¹ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування / За редакцією Андрія Кравчука. Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 1999. С. 994.

⁴¹² Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, видання 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 145.

провадити таку політику, яка в першій марі керується інтересами карпатоукраїнського народу. Ви бачите, що в світі діється? Вся наша батьківщина за згодою західних великих держав знов знаходиться під більшовиками. Питання Карпатської України дещо ускладнюється тим, що Карпатська Україна була складовою частиною Чехословаччини, а вона тепер є союзником західних демократій і в цій політичній концепції – навіть і Кремля. Мушу вам одверто сказати, що я орієнтуюся на ЧСР і за найбільшу помилку своїх земляків вважаю те, що вони перед лицем трагічного кінця Карпатської України і перед очима загарбницьких мадярських військ націлили свою зброю проти чеських вояків, шукаючи собі ворога там, де його не було. Сьогодні я повністю переконаний, що серед карпатських українців повинна бути така політична сила, яка б відважилася стати на позиції міжнародного права й підтримала б намагання Бенеша та його оточення, спрямовані на відновлення Чехословацької Республіки в її первісних кордонах. Я думаю і глибоко переконаний, – продовжував президент Волошин, – що така моя позиція не йде врозріз з інтересами українського народу, що вона тепер є єдиною можливою політичною концепцією карпатських українців, і вона ... безпосередньо підтримує інтереси братнього нам, українцям, чеського народу в його боротьбі за незалежність серед тих трагічних обставин, які тепер розвиваються. Тому, дуже вас прошу, перекажіть ці мої мотивації тим людям, які організують цю установу і які хотіли б мене бачити в її проводі. Прошу Вас, передайте також Реваєві, підпис якого я вже тут бачу, щоб він обов'язково свій підпис зняв. З'ясуйте йому, будь ласка, мою позицію й передайте йому моє прохання. Ми тепер не можемо нічого робити, що могло б загрожувати концепції федеративної ЧСР. А що буде пізніше – це побачимо. Я думаю, що доля Карпатської України залежить не від Національної Ради і від мого підпису, але від становища в Україні та в усьому світі», – закінчив свої міркування д-р Волошин»⁴¹³.

Незважаючи на це, А. Волошин, врешті-решт, підписав запропонований документ: Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А. Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: «Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом

⁴¹³ Шандор В. Спомини. Т. 2. Карпатська Україна. 1939-1945. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. С. 160-161.

Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіма з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що впливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові⁴¹⁴.

Про хід переговорів А. Волошин відповідав на запитання майора Вайндорфа в Лефортивській в'язниці. Наведемо деякі місця із «Справи А. Волошина»:

Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

---

⁴¹⁴ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. С. 110-111.

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з «вождем» українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А. Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А. Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: Знаходячись в Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю. Ревай і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що «вождь» українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А. Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А. Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації – Ю. Ревая, А. Штефана – забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані «durchlassehein» на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю. Ревай, А. Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А. Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А. Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А. Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А. Мельник, його секретар і професор римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор римського університету Онадський

(або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення «Самостійної України».

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню «Самостійної України» буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю. Ревай, А. Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю. Ревай, А. Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якісь плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю. Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження

переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю. Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю. Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю. Ревая і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А. Мельником та його соратниками в Римі⁴¹⁵.

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «удалити угорців з Карпатської України».

По-різному склалися долі визначних мислителів і патріотів України. З єпископом Нярадї угорські окупанти поводитися жахливо. Його взяли під домашній арешт, а згодом вислали з Карпатської України. «Ніяк не можу забути той добрий і благий народ, веселий і відвертий, сильний, здоровий і бистрий, – казав він. – Цілий час думаю про них і завсіди вони є перед моїми очима»⁴¹⁶. 14 квітня 1940 р. Діонісій Нярадї раптово помер при загадкових обставинах у селі Мрзло Поле. Самого Августина Волошина – ректора УВУ – вперше було заарештовано радянськими органами НКВС уже 11 травня 1945 р. Цього разу його завезли в приміщення УВУ, забрали ключі від ректорської канцелярії та архіву й відпустили. Другий арешт А. Волошина органами НКВС відбувся 15 травня теж у його помешканні за адресою: Прага-Сміхов, Під Ліпками, 12. Капітан Смершу Шибайлов доправив його на Делострелецьку вулицю, де його

⁴¹⁵ Центральный Архив Министерства Государственной Безопасности Российской Федерации (Москва). Н – 17681. Л. 27-29.

⁴¹⁶ Гаврош О. Діонісій Нярадї (1874-1940). *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії.* Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 552.

було замкнено в тюремному підвалі. З Праги Волошина вивезли до Москви у в'язницю Лефортово, потім перевели в Бутирську тюрму. В ув'язненні 71-річний Августин Волошин перебував 52 дні, де був підданий численним допитам, жорстким фізичним і моральним тортурам. 19 липня 1945 р. серце президента Карпатської України не витримало. Про останні дні Галицького митрополита писав один із його найближчих соратників Кирило Королевський: «... 1 листопада (1944 р.) всі спокійно сиділи за столом, коли-то несподівано з'явився слуга Гавриляк, аби повідомити, що Митрополит помирає. Черговий лікар, сестри і брат студит на хвилину вийшли, щоб приготувати ін'єкцію. В ту мить, як вбігли до нього, побачили, що його голова вже відкинулася назад. Була за п'ятнадцять друга пополудні. Він мав 79 років, 3 місяці і 7 днів»⁴¹⁷. Зважаючи за величезний авторитет митрополита серед місцевого населення, навіть радянська влада не наважилася здійснювати перепони прощанню людей з Андреем Шептицьким. Мало того, у жалобній церемонії навіть взяв участь тодішній перший секретар ЦК КПУ Микита Хрущов, який привіз на поховання вінок особисто від Сталіна.

Отже, ще будучи єпископом Станиславівської єпархії, Андрей Шептицький почав цікавитись становищем Греко-Католицької церкви в Закарпатті. Особливо зміцнилися ці контакти в 20-30-х роках, особливо під час існування Карпатської України. Галицький митрополит привітав утворення незалежної держави в Карпатах і в значній мірі спричинився до призначення в Карпатську Україну Апостольським адміністратором Діонісія Няраді. Історичні документи свідчать, що між А. Шептицьким з одного боку, та А. Волошином і Д. Няраді з другого дружні взаємини не припинялися протягом всього їх життя. Нерідко взаємини А. Шептицького і А. Волошина носили суто політичний характер. Такими вони були під час перебування президента Карпатської України в еміграції. Закарпатська періодика, яка видавалася в краї протягом міжвоєнного періоду, постійно повідомляла своїх читачів про становище Греко-Католицької церкви у Східній Галичині та багатогранну діяльність Галицького митрополита.

⁴¹⁷ Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / Видання 2-ге, виправлене. Львів: Свічадо, 2016. С. 442.

**АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ, ЙОСИФ СЛПШИЙ,
ГРИГОРІЙ ХОМИШИН, ТЕОДОР РОМЖА.
УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У
БОРОТЬБІ З ТОТАЛІТАРНИМИ РЕЖИМАМИ**

Замість вступу

Стрімке відродження в 90-х роках ХХ століття Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) обумовило зміну не тільки суспільних, але й духовних доміант і, відповідно, підвищення інтересу до складної історії церкви в радянські часи. У цьому контексті наукової актуальності набула потреба зняття усіх фальсифікованих радянською ідеологічною системою звинувачень на адресу УГКЦ, яка працювала на збереження національної ментальності, духовних і культурних традицій мільйонів українців.

Ліквідація УГКЦ на західноукраїнських землях у повоєнний після Другої світової війни період стала темою багатьох наукових досліджень, в яких з різних позицій висвітлювалися причини, перебіг, масштаби, результати та багато інших питань, пов'язаних з даною акцією. Ця подія здобула значний резонанс в Україні та за її межами, а її наслідки, незважаючи на хронологічну віддаленість, донині позначаються на житті українського суспільства. Однак, попри інтерес науковців до загальних процесів даної проблематики, спеціального наукового дослідження щодо початків переходу Греко-Католицької Церкви у підпілля, передумов, підготовки, проведення та результатів Львівського церковного собору 1946 р. як найважливішої складової процесу ліквідації УГКЦ у загальній антиунійній політиці радянського режиму досі не зроблено.

Потреба в поверненні до цієї теми продиктована також недостатнім ступенем і якістю висвітлення багатьох питань, що внаслідок різних ідеологічних підходів, величезної полярності поглядів, довільного трактування, а то й відвертої фальсифікації фактів у доробку певної частини дослідників, звужують можливість здійснення детального наукового аналізу. Залишки старої радянської парадигми мають прояви і в сучасних оцінках окремими політичними силами та церковними організаціями місця УГКЦ в суспільному житті України. Тож дослідження методів та засобів антиунійної політики радянської влади в 40-х роках ХХ століття, ролі і значення в цьому процесі Львівського церковного собору 1946 р., підготовка, проведення та реалізація якого зумовило перехід Греко-Католицької Церкви на підпільну діяльність, залишається актуальним завданням і з наукової точки зору, і як суспільно значима необхідність.

Розділ 1. Становище УГКЦ під владою двох тоталітарних режимів у 1939-1941 рр. Початки підпілля

У кінці 1930-х років, незважаючи на прагнення польського політичного режиму здійснити політику ополячення основної маси українців, Українська Греко-Католицька Церква відігравала помітну роль у суспільно-політичному й національно-культурному житті західноукраїнських земель. Станом на 1939 рік її церковно-організаційну структуру склали 3040 парафій, що об'єднували 4,3 млн. віруючих, їй належало 4440 храмів і каплиць, Богословська академія (у Львові) і п'ять духовних семінарій, дві духовні школи, 127 монастирів і монастирських домів⁴¹⁸. Вона була своєрідним генератором історичної пам'яті та національної свідомості галицького українства, суспільною протидією асиміляторській політиці Варшави. Очолювана митрополитом А. Шептицьким церква у 1939 р. нараховувала 10 єпископів, 2950 священиків, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології⁴¹⁹. Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-освітні товариства Галичини, зокрема, «Просвіту», «Рідну школу», «Сільський господар», «Пласт», «Луг» та ін.⁴²⁰. УГКЦ також сприяла формуванню національних господарсько-виробничих, банківсько-економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством.

Залишаючись впливовою для українців духовно-релігійною структурою, УГКЦ здійснювала свою діяльність в умовах співіснування із церковними структурами та віруючими інших віросповідань. Окрім греко-католиків на західноукраїнських землях під Польською державою проживали організовані конфесії римо-католиків (2 млн.), православних (1,5 млн., зокрема, на Волині і Холмщині) та іудеїв 0,8 млн.⁴²¹. Напередодні розв'язання Другої світової війни УГКЦ інтенсивно розвивалася й активно діяла в різних

⁴¹⁸ Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і християнство. К.: Богдана, 1997. С. 15.

⁴¹⁹ Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали 1941-1944 / упоряд. Ж. Ковба; Ред. А. Кравчук. К.: Дух і Літера, 2003. С. 6.

⁴²⁰ Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 237.

⁴²¹ Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 2001. С. 16.

галузях громадського й культурного життя, сприяла вихованню національних кадрів, проводила добротну діяльність.

Проте події, пов'язані з геополітичними планами та діями двох найбільших тогочасних диктаторських режимів Європи, перекреслили цю подвижницьку роботу. Більшість західно-українських земель стали об'єктом агресивної уваги Радянського Союзу, натомість менша їхня частина внаслідок розгрому німецькою армією Польської держави опинилися під контролем нацистської Німеччини. Відповідно були розірвані і духовно-релігійні зв'язки, що єднали один народ у міжвоєнний період.

Релігійна політика радянської влади на приєднаних у 1939 році західноукраїнських землях ще не мала однозначно дискримінаційного щодо УГКЦ характеру. У сучасній історичній літературі є різні оцінки поведінки та результатів діяльності комуністичних органів відносно греко-католиків у 1939-1941 роках, але в цілому відзначається, що тиск та репресії, спрямовані проти церковної організації та священнослужителів, не набули системного характеру. Так В. Сергійчук відзначав, що захопивши Галичину, більшовицька влада не поспішала з ліквідацією Греко-Католицької Церкви. На фоні припинення діяльності багатьох політичних партій і громадських організацій, бруталного наступу проти римо-католицької конфесії «...уніатів у 1939-1941 роках «визволителі» зі Сходу не чіпали. Можливо, усвідомлюючи наявність великої маси греко-католиків, що залишалися на той час поза межами їхнього впливу на окупованих чужинцями Холмщині, Надсянні, Лемківщині, Закарпатті, ще не вірили в успішну ліквідацію Греко-Католицької Церкви»⁴²². Львівський дослідник М. Гайковський, посилаючись на записи хроніки львівського монастиря Студитів імені Св. Йосафата (осінь 1939 року), зазначав, що «... перші кроки між державою і церквою виглядають доволі пристойно», одночасно стверджуючи, що уже «... у вересні 1939 р. компартійні органи розпочали планову антирелігійну роботу проти Греко-Католицької Церкви»⁴²³.

Оцінюючи характер взаємин між УГКЦ та комуністичною владою після 1939 року, В. Пащенко вказував, що конфлікт між ними був неминучим. Після проголошення радянської влади «... сталінська

⁴²² Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 16.

⁴²³ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 17.

бюрократія почала впроваджувати усталені вже форми управління державою, духовним життям. Стосовно релігійних об'єднань це означало непомірні податки з громад та духовенства, їх усебічні утиски, а то й репресії»⁴²⁴. Тобто все, що на той час було звичним атрибутом радянської дійсності і не мало якихось спеціальних підходів щодо релігійних організацій. На думку В. Марчука, радянський режим «... досить обережно потрактував історичну місію Греко-Католицької Церкви й поступово обмежував її діяльність»⁴²⁵.

Радянська держава офіційно декларувала атеїстичну антицерковну політику, яку почала проводити ще на початку 1920-х років. У численних директивах уряду радянської України того часу неодноразово підкреслювалося, що релігія і церква є єдиним легальним оплотом контрреволюції в країні. А з 1933 р. релігійні організації в УРСР проголошувалися ще й «оплотами фашизму», що стало моральним обґрунтуванням подальшого розгортання репресій, спрямованих на остаточне викорінення релігії як ворожої ідеології. Здійснювалося повальне закриття храмів, більшість з них пристосовувалася під клуби чи господарські приміщення, інші просто руйнувалися. Набув тотального характеру терор проти священнослужителів, який проявлявся в переслідуваннях, засланнях та знищенні православного духовенства.

З приєднанням восени 1939 р. Західної України до СРСР та УРСР, після розгрому Української православної автокефальної церкви в радянській Україні й ліквідації конфесій, що відстоювали ідею незалежності української держави і кліру, Москва зіткнулась із організаційно сильним супротивником її політичного курсу – УГКЦ. Її лідер, митрополит А. Шептицький, був противником політичного терору, людиною непересічних людських і громадянських якостей, досвідченим парламентарієм, послідовним поборником національно-культурних прав народу. Будучи натхненником національних змагань і бажаючи вивести свій народ на вищий рівень суспільного життя – власної державності, митрополит спрямовував українські політичні сили до усвідомлення цього державницького прагнення. Витоки тісної співпраці А. Шептицького з національним рухом лежали у його переконанні, що УГКЦ є суто українська установа, яка повинна

⁴²⁴ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002.

⁴²⁵ Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 199.

служити своєму народові, плекати його традиції, мову, культуру, всіляко сприяти його духовному розвитку, підтримувати його національні прагнення⁴²⁶. Завданням же УГКЦ її глава вважав виховання національного провуду та громадян, плекання у них чеснот справедливості та любові до ближнього.

Тому новому режиму до утвердження свого тотального контролю над суспільством доводилося ці фактори враховувати. Оцінюючи УГКЦ як генератора національної самосвідомості галичан, О. Лисенко підкреслював, що церква «... мала досвід протистояння, протидії асиміляторській політиці польського уряду. Глава уніатів митрополит А. Шептицький, який так і не присягнув польським властям, залишався послідовним поборником прав своєї пастви і після входження Західної України до складу УРСР»⁴²⁷.

У перші тижні німецько-польської війни керівництво та духовенство УГКЦ закликали людей зберігати спокій і безпеку доступними їм засобами. Уже 1 вересня 1939 р., коли розпочалося німецьке бомбардування Львова, Тернополя, Станіславова та інших міст Галичини, митрополичий ординаріат звернувся до духовенства із проханням застерегти вірних перед ідеологічною навалюю провокаторів та різних агітаторів: «Не слухайте намов людей, що їх не знаєте, не поступайте без поради старших, відповідальних наших провідників духовних і світських»⁴²⁸. Наближення Червоної армії до Львова викликало певні сподівання на полегшення життя не тільки у радянофілів, але й у частини інтелігенції, і навіть духовенства. Так літописець монастиря Студитів у Львові, відгукуючись на поведінку мешканців Львова під час вступу радянських військ до міста, писав: «Я дивлюся, як збігаються українці Львова і моментально роблять сотні із червоними кокардами і ідуть відбирати уряди. І всі хлопці – товариші, підбадьорені, убрані як на цирку, але ідуть, бо хвиля свободи України близько... Бачу між стрільцями отця Гриньоха, професора Богословської академії, отця Дурбака і много-много світської інтелігенції, і навіть нашого отця Ігумена (настоятеля

⁴²⁶ Филипович Л. Митрополити Андрей (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної Церкви. *Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік»*. Львів, 1989. С. 188-195.

⁴²⁷ Лисенко О.Є. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 1995. №3. С. 73.

⁴²⁸ Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941-1944). *Питання історії України*. Чернівці, 2000. Т. 4. С. 176.

монастиря Студитів Климентія Шептицького – Авт.), зауважую, як переходять між стрільців і щось говорять»⁴²⁹.

Про роль священиків у збереженні національного почуття західноукраїнським суспільством заявлялося 27 вересня 1939 року в радіопередачах київського радіо, в яких висловлювалася вдячність галицькому духовенству за те, що воно «... так вірно підтримувало український дух поневоленого народу»⁴³⁰. Такий пасаж засобу комуністичної пропаганди можна пояснити ще невизначеністю можливого розвитку подій в регіоні внаслідок розгортання Другої світової війни та потребою заручитися хоча б на короткий час симпатіями, бодай незначної частини місцевого населення, для якого УГКЦ була незаперечним авторитетом. Тож на перших порах декларувалася лінія, за якою нова влада особливо не чіпала греко-католицьких священнослужителів, за умови, щоб вони не вели антирадянської пропаганди.

Саме такі настрої були відображені у вищезгаданій хроніці монастиря Св. Йосафата у Львові, де у записі від 28 вересня 1939 р. відзначалося: «Влада сказала, що до церкви не будемо мішатися. Навіть радіо вчора з Києва говорило, що духовенству галицькому много завдячує, що так вірно піддержувало духа українського між нашим народом. Наразі небезпеки нема. Але це може змінитись, бо можуть сконфіскувати все майно, і будемо бідні, або розженуть монахів, і будемо переслідувані»⁴³¹.

На думку окремих зарубіжних дослідників, нова радянська влада в Галичині вела себе достатньо толерантно стосовно до греко-католицького духовенства, надаючи йому повну свободу релігійної діяльності за умов не виголошення промов антирадянського змісту⁴³². У директиві НКВС СРСР від 15 вересня 1939 року, адресованій оперативним групам НКВС у складі підрозділів Червоної армії, які готувалися для військового походу до Польщі, вказувалося про необхідність проведення невідкладних заходів (арештів, ув'язнень,

⁴²⁹ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 26.

⁴³⁰ Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 408. Оп. 1. Спр. 685. Арк. 3.

⁴³¹ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 27.

⁴³² Stehle H. *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)* / Przekiad z niem. Warszawa: Real Press, 1993. S. 200.

«нейтралізації») представників польської місцевої влади, а щодо духовенства, то « ... арешти духовних осіб поки що не здійснювати, особливо католиків»⁴³³.

Скоро стало очевидним, що комуністична українізація Західної України націлювалася на нищення існуючих за часів Польської держави національно-культурних інституцій українців (Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, «Просвіти» та ін.), із заміною їх на нові культурно-освітні та наукові осередки, національні тільки за формою. Головний же зміст їхньої діяльності спрямовувався на виховання населення в дусі комунізму, «пролетарського інтернаціоналізму», а також відвертого атеїзму та богоборства. Впровадження комуністичної ідеології супроводжувалося нищенням традиційного духовного життя регіону, де найшановніше місце посідала релігія. Уже в перші тижні після вступу військ Червоної армії недолуга політика атеїстичної агітації армійських політпрацівників продемонструвала відверто вороже ставлення значної частини військовослужбовців до церкви і священників, спричинила непоодинокі випадки пограбування останніх⁴³⁴. Такі дії погано узгоджувалися із декларованими гаслами поваги до релігійних почуттів віруючих.

Одним із перших відвертих випадів влади проти церкви стало положення про конфіскацію церковних земель і скасування монастирів, прийняте в декларації та постановах Народними Зборами Західної України. У жовтні 1939 р. митрополит А. Шептицький визнав їх не чинними і відкрито висловив протест. У посланні до священництва і монаших згромаджень він обурено писав: «Воєнні обставини змусили нас досі мовчати і не дали змоги стати рішучо у Вашій обороні перед насильством, тим болючішим, що покривалося ложжю, висказаною волею народу. Це наше дотеперішнє, противне нашій волі мовчання, нехай ніхто не толкує в тому дусі, що годимось з насильством. Ми не тільки не годилися, але й рішучо протестуємо проти зділаної Вам кривди»⁴³⁵. У відповідь на ухвалу Народних Зборів, утиски і репресії радянської влади на західноукраїнських землях митрополит у своєму посланні наголошував: «Не може бути, щоб така незаконна і кривдяча ухвала лишилася без ніякого

⁴³³ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 19.

⁴³⁴ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899-1944.: у 2 т. Львів: Місіонер, 1998. Т.2; кн.2: Церква і суспільне питання. 1998. С. 94-95.

⁴³⁵ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 347.

спротиву... Для того і ми, яко Галицький митрополит торжествено проти цього насильства протестуємо, а усім переслідуваним виражаємо наш глибокий біль і наше обурення за таке кривдяче і незаконне поступування»⁴³⁶. Митрополит намагався опротестувати ту частину декларації Народних Зборів, яка проголошувала конфіскацію церковних земель і скасування монастирів, хоч змінити позицію влади було неможливо. Насильницька перебудова всього соціального й господарського устрою, націоналізація церковних і монастирських земель послабила церкву економічно, завдала їй значних матеріальних збитків.

Невдовзі священикам було заборонено відвідувати хворих у лікарнях з метою сповіді, причастя або поховального обряду (нова влада трактувала це як кримінальний злочин, що карався шістьма місяцями ув'язнення). У багатьох церковних приміщеннях влаштовано сілкоми, клуби тощо⁴³⁷.

Окрім адміністративних та економічних методів тиску, що були доволі звичними для комуністичної практики попередніх десятиліть, в існуванні УГКЦ комуністичний режим вбачав насамперед політичний аспект її підпорядкування Ватикану, що сприймався як ворог Радянського Союзу. Крім всього, церква була своєрідним бар'єром на шляху радянизації Західної України та русифікації її населення. То ж зрозумілою ставала антицерковна політика комуністів, спрямована на підрив організації УГКЦ, її сили та впливу на українське суспільство. Так було запроваджено дію радянського чинного законодавства про відокремлення церкви від держави і школи від церкви та положення про релігійні об'єднання, що призвело до обмеження ролі церкви у суспільному житті. Були закриті її навчальні заклади: Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи (Богословське наукове товариство та ін.), видавництва, призупинені релігійні видання, скасоване викладання релігії у школах і вузах. Таким чином комуністичний режим намагався суттєво обмежити сфери діяльності та впливу церкви і духовенства на суспільство.

Сучасна дослідниця Л. Бабенко вважає, що, прийшовши в Західну Україну, більшовики перейняли антиунійну ненависть, притаманну колишньому царському самодержавству. Але якщо самодержавство дбало про усунення УГКЦ винятково як конкурента

⁴³⁶ Там само. С. 348.

⁴³⁷ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відп. ред. В. А. Смолій]. К.: Наукова думка, 2002. С. 18-32.

православ'ю, то політика комуністичної влади зумовлювалася комплексом інших за сутністю причин: виключення релігії із суспільного життя згідно марксистської парадигми; ворожими стосунками з Ватиканом як центром антикомунізму; сприйняття УГКЦ як «агента Ватикану»⁴³⁸.

Хоча після утвердження радянської влади західноукраїнські землі офіційно не були заборонені, тиск на них постійно посилювався. Перешкоджання викладання Закону Божого в школах, експропріація церковних земель, скасування права на друкарську діяльність, закриття духовних семінарій – все це до певної міри послаблювало позиції церкви в регіоні, водночас посилюючи у настроях релігійно налаштованого населення заперечення та внутрішній опір «безбожній владі»⁴³⁹.

Позбавлення духовних осіб громадянських прав, непомірне (п'ятиразове у порівнянні із представниками трудових категорій) оподаткування, залучення священників до виконання обов'язкових громадських робіт, заборона священникам спілкуватися з віруючими у лікарнях та тюрмах, віднесення священнослужителів до категорії «нетрудових елементів» – далеко не всі засоби, якими послуговувалася радянська влада для приниження служителів церкви. Щоб запобігти безцеремонному втручання державних органів в церковні справи, обмежити тиск на священників, митрополит А. Шептицький звернувся із скаргою безпосередньо до керівника республіки М. Хрущова. У листі від 3 вересня 1940 року він акцентував увагу секретаря ЦК КП(б)У на великих податках з духовенства, несплата яких тягнула до судового переслідування парохів. Усвідомлюючи критичність своїх вимог, митрополит закінчив лист в дипломатичному тоні: «Глибоко пересвідчений, що це не є ані вашим наміром, ані наміром вашого уряду України, ані Центрального уряду... А всі ми лояльно відносимося до радянської влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними

⁴³⁸ Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянизації західноукраїнських земель. *Україна і Ватикан*. Серія збірників наукових праць. Вип. І.: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / [за загальною ред. д. філос. н. А. Колодного (гол. ред.), д. і. н. О. Реєнта, д. філос. н. П. Яроцького, д. філос. н. Я. Филипович, д. філос. н. С. Кияка]. Івано-Франківськ-Київ, 2008. С. 166.

⁴³⁹ Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002-2003. Т.4: Україна і Друга світова війна (1939-1945). 2003.

податками довір'я до неї»⁴⁴⁰. Невдовзі розміри оподаткування священників було дещо переглянуто в сторону зменшення.

Митрополит А. Шептицький послідовно дотримувався визначеного ним курсу щодо нової влади, який аж ніяк не був до неї прихильним. «Настала нова епоха, – писав він на початку жовтня 1939 р. у своєму пастирському зверненні «До духовенства». – Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому запові, не будемо мішатися до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі»⁴⁴¹.

У своїх наступних розпорядженнях духовенству А. Шептицький чітко висловив відношення Греко-Католицької Церкви до більшовицької влади. У його словах «... слухатися законів, оскільки вони не противні Божому Запові», а також не мішатися до політики проглядається позиція не надавати підтримки новій владі⁴⁴². Митрополит робив все для того, щоб зберегти церкву та її вірних у нових умовах. Він заборонив священникам покидати парафії, продовжував підтримувати стосунки з Ватиканом.

В умовах заборони публічних виступів духовенства, що йшли у розріз з офіційною декларованою політикою комуністичних органів, невизначеності майбутнього самої церкви, А. Шептицький, незважаючи на реальну загрозу репресій, протестував проти радянської пропаганди безбожництва, втручання влади в релігійні і церковні справи. Митрополит усвідомлював шкідливість фанатичної пропаганди атеїстичних постулатів і тому вимагав від вірних стійкості у вірі.

В сучасній історіографії, присвяченій постаті та діяльності А. Шептицького (на це вказували М. Гайковський, В. Марчук, В. Пащенко та ін.), утвердилася думка, що саме завдячуючи його вмілому керівництву та безперечному авторитету, Греко-Католицька Церква зазнала найменших серед інших конфесій втрат і змогла організовано й ефективно протистояти антирелігійній політиці більшовиків у передвоєнний період. Національно спрямована релігійна, політична, суспільна діяльність А. Шептицького перетворили його на одну з найавторитетніших постатей

⁴⁴⁰ Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балага та ін.]. Ужгород, 2000. С. 128.

⁴⁴¹ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали. 1899-1944. Т. II. Кн. 1: Церква і суспільне питання. Львів: Місіонер, 1998. С. 356-360.

⁴⁴² Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899-1944.: у 2 т. Львів: Місіонер, 1998. Т.2; кн.2: Церква і суспільне питання. 1998. С. 765.

західноукраїнської спільноти і, водночас, політично вразливу, оскільки вона викликала пильну увагу органів радянської влади⁴⁴³.

Серед заходів превентивного характеру щодо тиску з боку влади слід відзначити прагнення митрополита підготувати і провід, і духовенство, та вірних церкви до можливого факту свого потенційного арешту. Щоб запобігти обезголовленню церкви, він ще у жовтні 1939 р. таємно відіслав довірену особу до Папи Пія XII з листом, в якому йшлося про висвячення ректора Богословської академії Йосифа Сліпого на єпископа та пропозиції його кандидатури як ймовірного наступника на митрополичому престолі. Такий вибір А. Шептицький обґрунтував у таємному листі – своєрідному духовному заповіті до духовенства митрополії від 26 липня 1940 р. на випадок смерті або ж, коли б він був «ув'язнений, вивезений або ж змушений опустити Львів». У цьому листі митрополит вказував, що висвячення Й. Сліпого в єпископський сан з наданням йому права успадкування титулу Галицького митрополита, архієпископа Львівського і єпископа Кам'янця-Подільського, здійснено в таємниці від органів радянської влади при повному погодженні та підтримці з боку Папи Римського Пія XII. У листі вказувалося: «Ми у Львові заховували посвячення преосв. Йосифа в тайні приготуємо на переслідування зі сторони уряду СРСР, який, по нашій думці, нехибно скорше або пізніше розгромить нашу церкву. В часах такого переслідування, як те якого ми його очікуємо може бути для добра церкви річею конечною, щоби гонителі не знали хто є зверхником єпархії»⁴⁴⁴.

Геополітичні і територіальні зміни 1939 року значно вплинули на діяльність та функціонування УГКЦ. Галицькі землі, після запровадження нового адміністративно-територіального устрою, були поділені на чотири області – Дрогобицьку, Львівську, Станіславську і Тернопільську, територіальні межі яких не відповідали раніше існуючим за часів Польської держави воєводствам і, відповідно, межам церковно-організаційного підпорядкування. В умовах нових взаємин між державою і церквою ці моменти ставали досить зручним

⁴⁴³ Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянизації західноукраїнських земель. *Україна і Ватикан*. Серія збірників наукових праць. Вип. I.: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / [за загальною ред. д. філос. н. А. Колодного (гол. ред.), д. і. н. О. Реєнта, д. філос. н. П. Яроцького, д. філос. н. Я. Филипович, д. філос. н. С. Кияка]. Івано-Франківськ-Київ, 2008. С. 167.

⁴⁴⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 98-99.

для органів комуністичної влади, приводом висунення претензій або здійснення тиску на керівництво єпархій.

Щоб зберегти контроль над церковною структурою та забезпечити управління Львівською, Станіславською та Перемиською єпархіями, митрополит А. Шептицький ще восени 1939 р. створив постійно діючий колективний орган – Митрополичу раду, яка засідала щотижня в четвер в митрополичих палатах. До участі в роботі ради запрошувалися усі священники, а сама рада виконувала роль координатора діяльності цих єпархій. Було продумано і налагоджено систему контактів з усіма парафіями. Таким чином забезпечувалася і передача доручень й послань митрополита до духовенства та вірних. Із травня 1940 року Митрополича рада була перейменована у Архиєпархіяльний собор, який став постійно діючим координаційним органом УГКЦ, розробляв стратегію і тактику за нових обставин. У ході проведення численних засідань було прийнято 56 постанов собору, що стосувалися усіх сторін церковного і суспільного життя⁴⁴⁵. Таким чином, керівництво церкви прагнуло забезпечити діяльність своєї організації в умовах утвердження комуністичного режиму із відповідними для цього процесу наслідками.

Приєднання західноукраїнських земель до основної частини українських територій дало підстави переглянути і УГКЦ, і Ватикану перспективу поширення своєї діяльності на Схід. Вона була обумовлена як об'єктивною реальністю широкого географічного простору уже єдиної держави – СРСР, так і політикою радянського режиму, спрямованою на депортації та примусове переселення вглиб країни сотень тисяч мешканців західноукраїнських земель. У жовтні 1939 року митрополит А. Шептицький за згодою із Ватиканом утворив чотири екзархати поза Галичиною і призначив екзархів у радянській Україні (єпископ Й. Сліпий), Росії (ігумен студитів о. К. Шептицький), Білорусії (єпископ А. Неманцевич), Волині, Холмщині і Підляшші (єпископ М. Чарнецький). У зв'язку з початком масових депортацій мешканців Західної України у Сибір, Казахстан, на Далекий Схід (детально про це подається у відповідному збірнику документів⁴⁴⁶, загалом же кількість оцінюється в 10% населення)

⁴⁴⁵ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 34.

⁴⁴⁶ Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. / відп. ред. Ю.Сливка. Львів, 1996. Т.1. 420 с.

постала проблема проведення духовної пастирської роботи серед переселенців та депортованих. Таку думку митрополит висловив у своєму розпорядженні від 17 квітня 1940 р., в якому писав: «Подаю до відома Всеч. Духовенства, що бажаючи сповнити свої душпастирські обов'язки супроти тих наших вірних, які є переселені за східні границі нашого краю, наміряю звернутися до уряду СРСР з проханням дозволити і уможливити мені і десятиєм священикам душпастирську працю поміж тими переселеними. Всеч. отців завзиваю, щоби до мене зголосилися ті, які бажали би взяти участь в тій моїй душпастирській виправі»⁴⁴⁷.

На прохання митрополита А. Шептицького Папа Пій XII схвалив ініційовану таємним собором екзархів УГКЦ (18-19 вересня 1940 р.) акцію поширення уніатства на території СРСР⁴⁴⁸. На соборі екзархів було встановлено головні канонічні, літургійні та пасторальні засади структури церкви УГКЦ та її діяльності в нових державно-політичних умовах.

Такий рішучий поворот у сторону місіонерської діяльності на просторах СРСР став несподіваним навіть для Ватикану, що не спішив підтримувати ініціативи львівського митрополита. Тільки наприкінці 1941 р., після річної паузи, Папа Пій XII в цілому схвалив заходи керівництва УГКЦ і затвердив титулування екзархів Апостольськими, а митрополита А. Шептицького – Апостольським делегатом для екзархів⁴⁴⁹. Таким чином на думку заокеанського дослідника А. Сапеляка, за надзвичайно складних обставин УГКЦ не тільки прагнула зберегти свою структуру, але й намагалася поширювати вплив на великі території Сходу⁴⁵⁰.

Діяльність державних органів радянської влади не обмежувалася заходами економічного, податкового та адміністративного впливу на церкву і священиків. У жовтні 1939 року на західноукраїнських землях розпочинається активна робота каральних органів, спрямована на «виявлення та нейтралізацію антирадянських елементів». У відомстві на той час всесильного наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії був виданий таємний наказ від 11 жовтня 1939 р. «Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, які

⁴⁴⁷ Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали 1941-1944 / упоряд. Ж. Ковба; Ред. А. Кравчук. К.: Дух і Літера, 2003. С. 260.

⁴⁴⁸ Мартирологія Українських Церков.: у 4 т./ упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і священик Тарас Р. Лончина. Торонто-Балтимор: «Смолоскип», 1985. Т.2: Українська католицька церква: документи, матеріали. Християнський самвидав України, 1985. С. 201-203.

⁴⁴⁹ ЦДАУЛ. Ф. 358. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 3.

⁴⁵⁰ Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Буенос-Айрес: Львів: Місіонер, 1999. С. 168.

виявляються агентурною розробкою», де визначалися завдання взяття на облік осіб, які «... в силу свого соціального і політичного минулого, релігійних переконань, моральної і політичної обмеженості є ворожими соціалістичному ладу»⁴⁵¹, тобто, до переліку підозрілих попадали також і представники духовенства та релігійного активу.

Атмосфера, в якій приходилося проводити свою діяльність греко-католицькому духовенству, з кожним місяцем погіршувалася. Цікавими в цьому плані є свідчення греко-католицького священика Григорія Харчука про становище церкви та духовенства на периферії, зокрема, на Тернопільщині. Зазначаючи, що загалом «... большевицькі часи в парохії Кійданці з дочерного Романове село були страшні», що «... большевики під час свого побуту в парохії нікого не вбили... місцевого священика з парохіяльного дому не прогнали... оставили [йому] біля дому одноморговий город, котрів мусів сам управляти». Характеризуючи спробу проведення владою антирелігійних зібрань, очевидець зазначав, що ці заходи успіху не мали і ніхто з місцевих людей участі в них не брав. Щодо культових споруд, то церкви не закривали, але «... треба було бути завсігди обережним з відправою богослужінь в неділі і свята, а головно коли ходило о яку трудову ударну кампанію»⁴⁵².

Частина духовенства була піддана арештам, ув'язненням або депортаціям, частина покидала свої парафії, переїздила у Львів, інші міста або на території, окуповані німцями. Наприкінці 1939 року А. Шептицький у листі до секретаря Східної конгрегації Ватикану кардинала Є. Тіссерана зазначав, що: «Певне число священиків, не маючи з чого жити та впавши в нервову депресію внаслідок паніки та загальної атмосфери, втекли з нашого регіону та перейшли на території, окуповані німцями. Таким чином єпархія втратила 30 священиків; ця еміграція продовжується і я даю дозвіл на виїзд з краю кожному, який вважає, що не може працювати під цим режимом»⁴⁵³.

Загалом кількість священиків, які у 1939-1941 роках покинули свої парафії та перебравись через радянсько-німецький кордон, у сучасній науковій літературі оцінюється в межах сотні⁴⁵⁴. Подібну

⁴⁵¹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 51.

⁴⁵² Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 164.

⁴⁵³ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899-1944.: у 2 т. Львів: Місіонер, 1998. Т.2; кн.2: Церква і суспільне питання. 1998. С. 894.

⁴⁵⁴ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 32-33.

цифру (понад 100) називав у своїй праці і В. Кубійович, відзначаючи, що на землях Польського генерал-губернаторства перед діячами створеного у 1940 році Українського Центрального Комітету (УЦК) гостро постало питання вирішення проблеми, пов'язаної з втікачами-священиками із радянських територій. Комітет намагався забезпечити приміщеннями та працею тих священиків, які хотіли продовжити душпастирську діяльність, іншим пропонував роботу учителя. УЦК навіть «... вдалося виклопотати для українських священиків грошову допомогу від уряду Генеральної губернії у довоєнному розмірі»⁴⁵⁵.

Серед духовенства УГКЦ почали траплятися поодинокі випадки зречення від духовного стану з переходом на світську роботу. Так восени 1939 року священик з міста Буська на Львівщині о. Дихало, за повідомленням колишніх парафіян, «... без жодної важкої причини, тільки для лакіинства грошима, зрікся добровільно тайни священства і рівночасно обняв посаду учителя в школі в Буську і почав учити своїх колишніх учеників, що Бога нема, церква то є обман, молитись і ходити до церкви не потрібно»⁴⁵⁶. Але більшість священиків продовжували свою духовну місію.

Радянські спецслужби розгорнули активну роботу щодо вербування агентів серед духівництва. У таємному наказі НКВС УРСР «Про недоліки в агентурно-оперативній і слідчій роботі управлінь НКВС західних областей УРСР» від 13 листопада 1939 року органам НКВС наказувалося створювати спеціальну агентуру з релігійного активу для «розкладання і профілактичної роботи серед церковників»⁴⁵⁷. Відповідні заходи на місцях не забарилися.

У листопаді 1939 року УНКВС по Станіславській області розпочало оперативну справу («розробку») під кодовою назвою «Чума», підставою для якої стали відомості про діяльність упродовж 1932-1939 рр. на території Станіславщини клерикальної партії «Українська національна обнова» (УНО), до якої безпосередню причетність мали єпископ Г. Хомишин і адвокат Й. Назарук. Заведення справи у відповідній інформаційній довідці обґрунтовувалося тим, що в програмних діях УНО головним завданням

⁴⁵⁵ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго, 1975. С. 3-10.

⁴⁵⁶ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 33.

⁴⁵⁷ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 57.

визначалася боротьба за селянські маси через залучення їх до релігійного громадського товариства «Скала» і відрив від революційної боротьби. Тож працівники НКВС вбачали небезпеку для радянського суспільного устрою в подібній діяльності з боку релігійних діячів та представників української «націоналістичної» інтелігенції, які нібито проводили агітацію проти комуністичного руху та радянського уряду⁴⁵⁸. У рамках цієї справи під увагу енкавееців, окрім Г. Хомишина, попав підозрюваний у стосунках з націоналістичним підпіллям настоятель чоловічого монастиря в м. Станіславі Йосиф Лучинський та ряд інших священників⁴⁵⁹.

Наприкінці 1939 року УНКВС по Львівській області відкрило оперативну справу під назвою «Ходячие». Об'єктам цієї розробки приписували антирадянську діяльність, а також вороже ставлення до радянської влади та факту возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. В коло оперативних заходів потрапили митрополит Андрей Шептицький, архімандрит монастирів ордену Студитів Климентій Шептицький, архієпископ Йосиф Сліпий, єпископи І. Бучко, М. Будка, отці Л. Куницький, О. Ковальський, В. Лаба та інші (всього приблизно 50 осіб)⁴⁶⁰. На цей час органи НКВС на Львівщині провели арешти ряду священників УГКЦ⁴⁶¹.

Однією із підстав посилення карального тиску на представників церкви була інформація, яку поширювали представники духовенства у своїх проповідях перед віруючими про закриття церков, арешти священників, інші насильницькі дії нової влади. Таким чином, священники самі подавали співробітникам НКВС необхідний для розробки оперативний матеріал. На відміну від часів Польської держави звична практика обговорення та оцінок духовенством суспільних процесів у радянських органів викликала гостре неприйняття. Такі дії кваліфікувалися як антирадянські, а в місцеві управління НКВС західних областей була відправлена директива НКВС УРСР «Про агентурно-оперативну роботу по релігійниках в Західній Україні», де зазначалося про необхідність «вмілого і правильного вирішення агентурно-оперативних питань» щодо різних релігійних течій, в тому числі, і греко-католиків (уніатів), що були «серйозною оперативною базою». Для цього обласним управлінням

⁴⁵⁸ Там само. С. 60.

⁴⁵⁹ Там само.

⁴⁶⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 67.

⁴⁶¹ Сердюк Н. Репресії органів НКВС-НКДБ щодо УГКЦ. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки.* К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 8.

рекомендувалося звернути увагу на виявлення та ліквідацію націоналістичних елементів і організаційних осередків контрреволюційної діяльності церковників; здійснювати припинення спроб використання легальної можливості проведення антирадянської діяльності, зокрема, через релігію; використовувати у боротьбі проти греко-католиків інформаційну та агентурну базу колишньої польської контррозвідки і політичної поліції⁴⁶².

Конкретизація стратегічного та оперативних завдань щодо роботи проти УГКЦ давалася в наказі Л. Берії «Про агентурно-оперативну роботу по антирадянських формуваннях серед католиків» від 8 лютого 1940 р. У ньому зазначалося, що: «Католицька церква останнім часом активізувала свою роботу в СРСР у напрямку залучення осіб з релігійного середовища у католицтво, з подальшим вербуванням для шпигунської та іншої антирадянської пропаганди на території Радянського Союзу», а також зазначалося, що існуючий стан агентурно-оперативних заходів органів НКВС проти католиків залишається на низькому рівні⁴⁶³. Цим же наказом визначалася структура в системі НКВС, яка безпосередньо забезпечувала відповідну роботу – 2-й відділ Головного управління Державної Безпеки (ГУДБ) НКВС СРСР та, відповідно, 2-гі відділи УДБ НКВС союзних республік. Керівники союзного і республіканського наркоматів внутрішніх справ та обласних управлінь зобов'язані були подавати у НКВС СРСР доповідні записки про стан агентурно-оперативної роботи по католицькому духовенству і «антирадянських формуваннях» серед католиків. Таким чином, боротьба проти релігійних організацій, підпорядкованих Ватикану, виходила за рамки суто антирелігійної, атеїстичної боротьби Радянської держави, набираючи форм боротьби з політичним противником методами і засобами політичної розвідки та контррозвідки. Уся репресивна структура СРСР зосереджувала свою увагу на заходах по локалізації з наступною ліквідацією діяльності такого супротивника.

Першим етапом цього плану став відбір та аналіз інформації про становище УГКЦ, її лідерів, сильні та слабкі місця церкви. Упродовж двох місяців в західних областях України працювала група відповідальних оперативних працівників УДБ НКВС УРСР, які вивчали релігійну ситуацію на місцях. За підсумками їхньої роботи

⁴⁶² Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 60-64.

⁴⁶³ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 69.

була підготовлена й відправлена в 2-ий відділ ГУДБ НКВС СРСР доповідна записка, в якій зроблено аналіз церковної структури УГКЦ, характеристика чільних представників церковної ієрархії, внутрішні церковні течії та напрями. Згідно із отриманими оперативними даними церква на території західних областей складалася з трьох єпархій: Львівської, Станіславської і Перемишльської під управлінням митрополита А. Шептицького. У Львівській єпархії, яку очолював А. Шептицький, нараховувалося 1200 храмів, 3 монастирі і духовна семінарія; у Станіславській, під управлінням єпископів Григорія Хомишина і Івана Лятишевського – 811 церков, 73 молитовні будинки; у Перемишльській, під управлінням єпископів Йосафата Коциловського і Григорія Лакоти – 810 церков і 9 монастирів. Були з'ясовані давні розбіжності між єпархіями щодо форм обрядів: у Львівській єпархії, що орієнтувалася на Схід, група священників, очолювана Климентієм Шептицьким, ініціювала питання про українізацію уніатської церкви, відходу від унії та створення «української народної церкви»⁴⁶⁴. У довідці вказувалося про прихильне ставлення до такого розвитку подій з боку А. Шептицького. Керівники Станіславської і Перемишльської єпархій орієнтувалися на Захід, виступали за окатоличення українського населення. Робилося узагальнення про світоглядне протистояння між поборниками українізації церкви на чолі з митрополитом А. Шептицьким та групою єпископа Г. Хомишина. Вказувалося також на зв'язки духовенства з націоналістичними діячами. Результатом вивчення релігійної ситуації в західноукраїнських областях став висновок про те, що УГКЦ залишається серйозним чинником впливу на свідомість західних українців, антирелігійна робота належно неорганізована, серед першочергових заходів визначено завдання посилення розкладницької роботи серед духовенства та віруючих⁴⁶⁵.

Якщо проаналізувати кількісну характеристику стану церкви через півроку перебування нової влади, навіть із врахуванням можливості неповних даних, то варто зауважити значне скорочення кількості храмів та молитовних споруд (більше ніж на 500). Ще один важливий аспект даної інформації – серйозне ознайомлення із внутрішньо церковними поглядами та розбіжностями в стані керівництва церковних єпархій. У майбутньому отримані відомості

⁴⁶⁴ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 128.

⁴⁶⁵ Там само. С. 126-130.

про ці розбіжності органи влади будуть активно використовувати для боротьби з греко-католицизмом на теренах західноукраїнських областей.

Керівництво республіканського НКВС вимагало від обласних управлінь застосування жорсткіших репресивних заходів для викриття «контрреволюційної» діяльності церковників, зокрема, арештів. У вересні 1940 р. нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов, у відповідь на донесення Станіславського УНКВС про ворожу діяльність ряду греко-католицьких священиків («розповсюджують провокаційні плітки про появу всяких див, організовують релігійні ходи і серед віруючих розповсюджують антирадянську агітацію»), зазначав, що «... намічені вами заходи з розробки церковників не забезпечують повного викриття їх антирадянської діяльності і виявлення організаторів провокацій» і пропонував підлеглим «задокументувати факти антирадянської діяльності попів Хощевського, Давидюка, Дякона і у разі підтвердження – заарештувати їх»⁴⁶⁶.

Внаслідок зростаючого тиску влади траплялися випадки відходу від унії віруючих, деякі священики полишили свої парафії. Через проведення заходів провокаційного характеру, щоб підірвати авторитет церкви, влада різними заходами домагалася виникнення сварок та загострення стосунків між священиками за парафії, прихожан, прибутки. Вищестоящі органи інформувалися про приклади розкладницької діяльності місцевими відділами НКВС. Зокрема, у звіті начальника Станіславського УНКВС повідомлялося: в селі Струпків Отинійського району Станіславської області священик Іванчук покинув службу в церкві, тому що, за його словами, ні держава, ні віруючі його не підтримували (в якості аргументу наводив приклад, що на останній службі в неділю в церкві було всього 15 прихожан); у сусідньому Городенківському районі від служби в церкві на користь світської роботи відмовилися священики Гаврилків, Саган, Дудлів; в Перегінському районі цієї ж області від церковної діяльності відмовилися священики Циганенко, Костирка, Карепчик⁴⁶⁷. В іншому повідомленні вказувалося, що в м. Ковель на Волині припинила своє існування греко-католицька парафія, що належала до кафедрального

⁴⁶⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 81-82.

⁴⁶⁷ Там само. С. 122-124.

собору єпископа М. Чарнецького⁴⁶⁸. Ці та інші приклади в документах НКВС мали демонструвати ефективність роботи відповідних підрозділів на місцях. Щоправда єпископ Г. Хомишин пізніше стверджував, що за час першої більшовицької окупації з його єпархії відмовилися від духовної діяльності тільки троє із понад п'ятсот священиків⁴⁶⁹.

У грудні 1940 року було складено, а в січні 1941 р. затверджено особисто Л. Берією план агентурно-оперативних заходів, спрямований на внутрішній розкол та ослаблення УГКЦ. Показовим фактом цього документу була кількісна інформація про структуру церкви – три єпархії, що об'єднували 2821 парафію, 11 монастирів і три монаші ордени (Василіан, Студитів, Редemptористів), де вказувалося на тенденцію зменшення кількості діючих церков і громад. Серед заходів, спрямованих на «розкладання» і підрив впливу церкви, були виділені наступні:

«1. Організація розколу уніатської церкви шляхом використання існуючих протиріч між прихильниками так званих західного і східного обрядів.

2. Дискредитація керівників уніатської церкви в очах віруючих шляхом оприлюднення фактів їх побутових суперечностей, порушення канонічних законів і зловживань в справах управління церковним майном.

3. Організації серед уніатів течії за відрив від Ватикану і створення «незалежної» уніатської церкви.

4. Активізація православних церковників на боротьбу за приєднання уніатів до Православної церкви...»⁴⁷⁰.

Для забезпечення «кращих умов» для оперативної роботи по духовенству пропонувалося запровадити при облвиконкомах уповноважених у справах культів, а також вирішити питання з Народним комісаріатом фінансів СРСР про те, щоб «... обкладення духовенства відповідними податковими органами західних областей УРСР здійснювалося по узгодженню з місцевим апаратом НКВС»⁴⁷¹.

⁴⁶⁸ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 249-253.

⁴⁶⁹ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали. 1899-1944. Т. II. Кн. 1: Церква і суспільне питання. Львів: Місіонер, 1998. С. 432-434.

⁴⁷⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 100-101.

⁴⁷¹ Там само. С. 101.

Реалізація цих заходів значно ускладнила церковну діяльність, обумовлювала труднощі здійснення душпастирської місії, провокувала суперечки між священиками, між духовенством та віруючими. Так у доповідній записці управління НКДБ по Станіславській області вказувалося, що у зв'язку із зменшенням кількості священиків у сільській місцевості виникли проблеми з регулярними богослужіннями в ряді населених пунктів області. Практика сумісництва священиками відправ в кількох парафіях призвела до зростання невдоволення в середовищі церковників, оскільки частина таких сумісників отримувала значно більші доходи, ніж ті, хто працював з однією парафією. Відповідно назріваючі протиріччя приводили до відкритих конфліктів (в документі наведено близько десятка таких прикладів)⁴⁷².

Місцеві органи НКВС ефективно використовували подібні факти для провокацій та посилення суперечностей серед священиків, пропонуючи одним підтримку й сприяння і здійснюючи на непоступливих тиск і шантаж. Чекісти намагалися примусити єпископа Г. Хомишина в односторонньому порядку змінити існуючу систему територіального розподілу Станіславської єпархії на території області, де частина деканатів УГКЦ підпорядковувалася Львівській архиєпархії. Формально єпископу Г. Хомишину пропонувалося встановити церковну юрисдикцію над усіма релігійними громадами в межах адміністративної території Станіславської області. Насправді, мета НКВС полягала у створенні ще одного джерела конфлікту між Станіславським єпископом та митрополитом А. Шептицьким. Після відмови, обґрунтованої необхідністю узгодження таких дій із митрополитом та Римом, був зроблений висновок про необхідність «... організувати відповідний «натиск» на Хомишина, щоб змусити його стати на потрібний нам шлях»⁴⁷³.

Одним із методів вирішення цього питання передбачалося через фінансові та судові органи підготувати заходи, щоб заставити єпископа нести відповідальність за церковні парафії, які на території Станіславської області відносилися до Львівської архиєпархії. Із Києва в Станіславське УНКВС 11 лютого 1941 року була відправлена вказівка про наполегливіші дії стосовно єпископа Г. Хомишина.

⁴⁷² Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 106-108.

⁴⁷³ Там само. С. 107.

Зокрема рекомендувалося зобов'язати його нести повну відповідальність за діяльність усіх парафій на території області, незалежно від їхнього церковного підпорядкування; спонукати до змін існуючої територіальної системи розподілу парафій. Вказувалося на необхідність посилення додаткового оподаткування священників, які несли службу в кількох місцях по сумісництву, а також збільшити особистий податок на самого Г. Хомишина⁴⁷⁴. Зрозуміло, що такі та подібні їм заходи мали негативні наслідки для функціонування церковних структур на місцях.

У протистоянні з духовенством репресивні органи використовували і засоби шантажу, пов'язані із загрозою арешту та ув'язненням їхніх рідних та близьких. Так в лютому 1941 року оперативники УНКДБ по Дрогобицькій області провели роботу по вербуванню канцлера Перемишльської єпархії о. М. Грицеляка, шантажуючи його долею заарештованого сина. Зрештою, під тиском М. Грицеляк спочатку пообіцяв певну співпрацю, але невдовзі в категоричній формі відмовився від будь-яких контактів із представниками влади, відзначивши, що релігійне служіння для нього є найвищою цінністю, а спілкування із офіцерами НКВС суперечить його духу та поглядам. Тому вищому керівництву подавалася пропозиція щодо узгодження санкції на арешт М. Грицеляка, а також повідомлялося про активний підбір компрометуючих матеріалів щодо впливових осіб ряду деканатів Самбірського, Добромильського і Стрийського районів з метою їхньої компрометації та «розкладання Греко-католицької церкви»⁴⁷⁵.

Співробітники УНКВС по Львівській області ретельно збирали інформацію про наявність серед служителів УГКЦ опозиції Ватикану, бажаючи організувати боротьбу, спрямовану на розрив церкви з Римом. Найбільше для цієї місії підходила кандидатура доктора богослов'я і філософії Гавриїла Костельника. Документи НКВС, в яких зафіксовано спілкування оперативних працівників з Г. Костельником свідчать, що він не приховував власного негативного ставлення до Ватикану, стверджував, що тривалий час вів боротьбу, спрямовану на розрив уніатської церкви з Ватиканом. В якості «аргументів» щодо отримання бажаного результату органи використовували як позитивну характеристику ділових якостей та

⁴⁷⁴ Там само. С. 130-131.

⁴⁷⁵ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 148.

світоглядної позиції Г. Костельника, дану його соратником о. В. Целевичем, так і факт арешту та утримання під вартою його сина Б. Костельника. Зокрема, В. Целевич, характеризуючи Г. Костельника, відзначав: «Чоловік дуже здібний, хороший оратор і публіцист. Костельник – великий ворог західного напрямку Греко-католицької церкви... вороже налаштований по відношенню до Папи і взагалі католицизму, але про це він розказує тільки в приватних розмовах. Думаю, що Костельник міг би очолити роботу, спрямовану на незалежність Греко-католицької церкви від Ватикану»⁴⁷⁶.

Спроби енкавеесівців схилити Г. Костельника до активної співпраці через арешт його сина-школяра, звинуваченого в антирадянській діяльності та зв'язках з націоналістичним підпіллям, зустріли з боку Г. Костельника відвертий опір. Він не піддався прямому шантажу, заявивши, що «... якщо він (син – Авт.) винуватий, нехай його судять, але прийняти на себе у зв'язку з цим які-небудь зобов'язання він (Г. Костельник – Авт.) незгідний»⁴⁷⁷. Пропозицію очолити рух за створення на території Західної України Автокефальної православної церкви Г. Костельник відхилив, мотивуючи це сумнівом в досягненні успіху, оскільки вплив УГКЦ на населення регіону і її авторитет був досить великий. У відповідь на пропозицію керівництва Львівського УНКВС скласти план заходів по створенню Української автокефальної православної церкви Г. Костельник подав реферат, у якому висловив думку про те, що «... ідея про перетворення західноукраїнської уніатської церкви в автокефальну православну надто передчасна і нереальна, бо немає реального тла під собою». В якості аргументу об'єктивної неможливості такого процесу він підкреслив, що навіть за найсприятливіших умов, при повній свободі церковної діяльності, такий результат міг бути досягнутий через «... довгу і нелегку ідейну боротьбу, щоб західноукраїнських уніатів перевести на православ'я. А доки існує загальний страх за майбутність церкви взагалі, доти кожний уніат буде придержуватися ось такого висновку: «Якщо церкви не буде, то нащо взагалі творити православну автокефалію – нащо в муках родити мертворождену дитину?»⁴⁷⁸.

⁴⁷⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 70.

⁴⁷⁷ Там само. С. 145.

⁴⁷⁸ Костельник Г. Чи можливе перетворення уніатської церкви в Західній Україні в автокефальну православну церкву? 10 лютого 1941 р. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки*. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 129-130.

Таким чином, у довоєнний час Г. Костельник фактично відмовився від підготовлюваної органами НКВС для нього ролі розкольника УГКЦ, але його постать та позиція і надалі залишалися в полі зору спецслужби. Можна цілком погодитися з думкою Б. Боцюрківа, що радянські органи намагалися використати фігури Станіславського єпископа Г. Хомишина, стосунки якого з митрополитом А. Шептицьким на той час були напруженими, та о. Г. Костельника, як прихильника візантійсько-православної течії в УГКЦ, для створення внутрішньої опозиції в середині УГКЦ, однак їхні спроби виявилися невдалими⁴⁷⁹.

Окрім репресивних дій, органи радянської влади намагалися залучити до процесу боротьби з УГКЦ структури Російської православної церкви. Щоб ослабити авторитет греко-католиків, РПЦ ініціювала процес підпорядкування греко-католицьких парафій Московській патріархії. Так у 1940 році новопризначений владика Галицько-Волинської єпархії РПЦ Олексій (Громадський) отримав від патріаршого місцєблюстителя Сергія завдання привернути до православ'я віруючих греко-католиків. Однак після невдалих спроб виконати завдання архієпископ писав у листі до Сергія, що «... за рік більшовицьке правління викликало таку ненависть до Москви, що треба надовго забути про православну місію в Галичині»⁴⁸⁰. На початку 1941 року митрополит РПЦ Миколай особисто прибув до Львова, щоб вивчити ситуацію та перспективи можливого навернення греко-католиків у православ'я. За результатами поїздки він висунув пропозицію «... задля подальшого успіху православної місії серед уніатів Галичини створити в Тернопільській єпархії вікарну катедру з титулом єпископа Львівського для безпосереднього управління галицькими православними приходами», присутність якого, на його переконання «... у цій цитаделі унії матиме надзвичайно велике значення для престижу Православної церкви»⁴⁸¹. Були навіть окреслені заходи, що мали проводитися для «подальшого возз'єднання уніатів з Православною церквою», але без активної підтримки з боку влади, що нібито залишалася осторонь, цей процес успіху не мав.

⁴⁷⁹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 48.

⁴⁸⁰ Там само. С. 24-25.

⁴⁸¹ Мартирологія Українських Церков.: у 4 т. / упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. Т.1: УПЦ: документи, матеріали. Християнський самвидав України, 1987. С. 623.

Аналізуючи справи, пов'язані із ймовірним «з'єднанням» УГКЦ з РПЦ, єпископ Й. Сліпий вказував, що «... ціла акція, розвинена нез'єднаною ієрархією на Західній Україні та Білорусії свідчить, що вона має тихий дозвіл і поміч НКВС і це ще більше ослаблює її і так німецькі сили. Її уживає влада для розбиття нашої Церкви»⁴⁸². Проте здійснити виконання окреслених заходів Московського патріархату, на його переконання, перешкодив напад гітлерівських військ.

Чимало священників, незважаючи на тиск з боку цивільних та каральних органів, продовжували свою діяльність. Проти них застосовувалися не тільки шантаж і провокації, але й жорсткіші заходи. Так наприкінці 1940 року були заарештовані Степан Книш, парох в Невиці, Йосиф Яворський, парох у Ляшкові, Володимир Харина, парох Знесіння коло Львова, Микола Притуляк, катехит у Сколе, Михайло Перетятко, ігумен Чину Редемптористів, Іван Прокопчук, парох Вербівчика та ін.⁴⁸³ Деякі із заарештованих священників загинули від рук енкавєєсівців у в'язницях західноукраїнських міст з початком німецько-радянської війни.

Серед страчених органами радянської влади був і священник Андрій Бандера, батько провідника ОУН (б) Степана Бандери. Заарештований 23 травня 1941 року він був вивезений на Схід перед наступаючими німецькими військами, а 8 липня 1941 року Військовий трибунал Київського військового округу виніс йому смертний вирок. А. Бандера звинувачувався у тому, що він як батько «...керівника закордонного «проводу» антирадянської націоналістичної організації ОУН Бандери Степана, який нелегально втік в Німеччину, підтримував з ним систематичний зв'язок через спеціальних кур'єрів... через яких був в курсі всієї діяльності організації ОУН. Як переконаний український націоналіст, активно допомагав оунівському підпіллю в проведенні контрреволюційної роботи, спрямованої проти СРСР; в своєму будинку переховував втікача терориста Стефанишина, був співучасником нелегальної переправи із СРСР в Німеччину свого сина Бандеру Богдана – члена організації ОУН»⁴⁸⁴. Невдовзі вирок був виконаний.

⁴⁸² Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 35.*

⁴⁸³ Сердюк Н. Репресії органів НКВС-НКДБ щодо УГКЦ. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки.* К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 12.

⁴⁸⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 172.

Подібна доля спіткала й інших служителів церкви. У липні 1941 року львівська газета «Українські щоденні вісті» опублікувала статтю «Мучеництво українського духовенства», в якій подавався список священиків, заарештованих, ув'язнених або ж страчених більшовицьким режимом у кількості 42 осіб⁴⁸⁵. За даними польського дослідника історії церкви Б. Кумора, за період 1939-1941 років у радянських в'язницях загинуло 34 і було депортовано вглиб СРСР 41 греко-католицького священика⁴⁸⁶.

Митрополит А. Шептицький у листі до Риму від 7 листопада 1941 р. підсумував: «Більшовицька займанщина, що тривала майже два роки, спричинила повну руїну нашого бідного і знедоленого народу. Число жертв, що їх вивезено, ув'язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 200 000. У моїй єпархії (Львівській – Авт.) було вбито або померло у в'язниці 12 священиків, а в Перемиській близько – 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священиків»⁴⁸⁷.

Та, незважаючи на жорсткі заходи комуністичних державних і репресивних органів, церква зуміла зберегти свою ієрархію та структуру. Більшість священиків залишилися вірними своєму духовному покликанню.

Відповідь на питання, чому ж радянський режим не зумів ліквідувати УГКЦ у передвоєнний період, висловлена у листі митрополита А. Шептицького до папського нунція Ротти від 30 березня 1941 року. Митрополит відзначав, що більшовики не приховували свого устремління знищити церкву, однак робили це «... уповільнено, оскільки боялися, щоб не збурити надто великого спротиву серед цілого загалу населення», також через побоювання громадської думки в Європі, а ще через те, що «... не почувалися тут як вдома»⁴⁸⁸.

Що ж стосується відношення радянської держави до проблеми УГКЦ, то вона в цілому була половинчастою. Приєднавши західноукраїнські землі до складу СРСР, більшовицький режим розпочав здійснювати звичну для себе політику войовничого атеїзму і безбожництва, намагаючись звузити суспільну діяльність УГКЦ та інших релігійних організацій. В умовах Західної України УГКЦ як

⁴⁸⁵ Мучеництво українського духовенства. *Українські щоденні вісті*. 1941. 5 липня.

⁴⁸⁶ Kumor B., *Historia Kościoła. Cz. 8. Czasy wspaniałe. 1914-1992*. Lublin, 1996. S. 595.

⁴⁸⁷ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 23.

⁴⁸⁸ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*. Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 49.

релігійно-церковна організація мала розвинену структуру і релігійну інфраструктуру. Тому обмеженість часу не дозволила правлячому режиму повністю ліквідувати її. Перепоною цьому були і суб'єктивні чинники: постать глави УГКЦ – митрополита А. Шептицького; консолідованість вищих ієрархів і духовенства; широка суспільна підтримка церкви з боку місцевого населення.

Оскільки атеїстична агітація та пропаганда не мали помітного успіху, влада у звичний для себе спосіб залучила до боротьби з УГКЦ репресивні органи, які з кінця 1939 року розпочали планомірну роботу по ослабленню і розколу церкви як організації, політику тиску, шантажу та репресій стосовно духовенства з метою залякати та підпорядкувати своєму впливу греко-католицьке духовенство. Незважаючи на часткові успіхи в цьому напрямі, владі загалом не вдалося встановити контроль над УГКЦ, підірвати її суспільний авторитет, підпорядкувати греко-католиків Московському патріархату Російської православної церкви.

Початок німецько-радянської війни та окупація у червні 1941 року західноукраїнських територій військами нацистської Німеччини обумовив для Української греко-католицької церкви час нових випробовувань. З початком встановлення на західноукраїнських землях німецького окупаційного режиму більшість населення регіону поклало надії на можливість відродження української державності. Нелояльність місцевих українців до сталінського режиму проявилася в поширенні антирадянського націоналістичного руху, який розглядав «московський більшовизм найголовнішим ворогом побудови самостійної Української держави»⁴⁸⁹. Зрештою не тільки в Західній Україні греко-католицькі священники, але й на інших землях частина православного духовенства та віруючих, зазнавши утисків і переслідувань від комуністичного режиму, повірили, що німці принесли справжнє визволення, вітали прихід німецьких військ, закликали молитися за їхню перемогу⁴⁹⁰.

Позиція УГКЦ під час німецької окупації по різному подається у науковій літературі. Якщо радянська історіографія обмежувалася виключно ідеологічними штампами на зразок «вірна прислужниця фашистського режиму» і т. п., що у свій час були започатковані ще памфлетами Я. Галана, то сучасні дослідники намагаються

⁴⁸⁹ Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002-2003. Т.4: Україна і Друга світова війна (1939-1945). 2003. С. 134.

⁴⁹⁰ Там само. С. 356-357.

об'єктивніше потрактувати суть та зміст поведінки церкви та духовництва під час війни. Так В. Пащенко запропонував оцінити як саму церкву, так і окремі факти співробітництва з нацистами, виходячи з конкретно-історичних позицій. Він вважає, що частина священників УГКЦ в пошуках шляхів до створення незалежної України потрапила до тенет рейху, частина відіграла роль консолідуючого духовного елемента у створенні дивізії СС «Галичина». Але це не повинно кидати тінь на всю багатомільйонну греко-католицьку конфесію⁴⁹¹.

Частина науковців пояснює поведінку УГКЦ у роки війни результатом політики «радянизації» на західноукраїнських землях. Так М. Гайковський вказував, що усвідомлюючи наближення війни, духовенство УГКЦ поклало великі надії «на повалення кривавої, безбожної Радянської влади», тому, як і більшість місцевого населення, вітало німецьку армію як визволительку⁴⁹². В. Марчук відзначав, що УГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацистів, а проголошені подяки німецькій армії за визволення від більшовицького режиму були зумовлені припиненням масових репресій, депортацій і нищення радянськими органами церкви⁴⁹³. На переконання В. Войналовича, поведінку церкви і духовенства (і не тільки УГКЦ) під час війни не можна зводити виключно до наслідків попередньої політики радянського режиму. В основі логіки позиції її ієрархів був більш системний підхід. Відчувши реальну загрозу, самим підвалинам українського християнського суспільства під час першого приходу радянської влади на територію Західної України, керівництво УГКЦ робило все, щоб зі зміною влади, церква, для виконання свого духовного обов'язку, могла адаптуватися до нових умов і структурно, і обрядово. Першочерговим завданням вони вважали збереження організаційної структури та забезпечення за нею ролі духовного провідника і захисника народу. А тому потрібно було йти на певні компроміси і поступки⁴⁹⁴.

Таким чином, більшість відомих дослідників в тій чи іншій формі констатували той факт, що церква, як авторитетний суспільний

⁴⁹¹ Пашук А. Українська церква і незалежність України. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 24.

⁴⁹² Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 35.

⁴⁹³ Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 205.

⁴⁹⁴ Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 341.

інститут, не могла стояти осторонь тогочасних процесів і подій, повинна була реагувати на суспільні настрої та прагнення. Не випадково О. Лисенко підкреслював, що позиція церкви в часи нацистського режиму визначалася подвижницькою місією «...прагнучи через існуючі координаційно-допоміжні органи полегшити життя своїх співвітчизників за умов окупації, духовенство, яке займало активну громадянську позицію, не могло в тій чи іншій формі не співробітничати з гітлерівцями»⁴⁹⁵.

На відношення церкви та частини віруючих до нового політичного режиму не могла не вплинути політична лінія, яку визначили нацисти на початковому етапі свого перебування в Україні. Вони прагнули демонструвати лояльне ставлення до релігійної сфери на окупованих німецькою армією територіях. Напередодні німецько-радянської війни керівник Служби Безпеки (СБ) Третього рейху Г. Гейдріх дав інструкцію майбутнім місцевим службам гестапо «...не чинити ніяких дій проти прагнення Православної церкви до поширення свого впливу. Не слід нічого чинити проти церкви»⁴⁹⁶. Німці усвідомлювали, що антирелігійна політика більшовицького режиму, особливо в Західній Україні, мала широкий спротив, тому готові були підтримати релігійні почуття місцевого населення в обмін на лояльність до нового режиму.

Німецька окупаційна влада дозволила відновити закриті більшовиками храми, що використовувалися в якості складів, клубів, їдалень тощо. З ініціативи української громадськості та духовенства було покінчено з войовничим атеїзмом, відновлено урочисте святкування церковних свят. УГКЦ отримала офіційне визнання з боку місцевої німецької адміністрації щодо участі в національному та культурному житті⁴⁹⁷. Було поновлено діяльність церковних товариств, релігійних видавництв, навчальних закладів, вдалося домогтися дозволу на відкриття Богословської академії, духовних семінарій, випуску щоквартальника «Богослов'я».

Початок війни позначився для західноукраїнського суспільства важливою подією державно-політичного значення. Український військовий підрозділ «Нахтігаль» випередив основні сили німецьких військ і 30 червня 1941 р. увійшов у Львів, зорганізував проведення Українських Національних Зборів, на яких був оприлюднений «Акт

⁴⁹⁵ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 21.

⁴⁹⁶ Літопис Голготи України. Дрогобич: Відродження, 1994. Т.2.: Репресована церква. С. 12.

⁴⁹⁷ Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941-1944). *Питання історії України*. Чернівці, 2000. Т. 4. С. 175.

відновлення Української Держави». У ньому зокрема зазначалося: «Волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України»⁴⁹⁸. В Акті вказувалося також про утворення української влади на західноукраїнських землях та підпорядкування її майбутньому українському національному уряду з центром у Києві. Головою Крайового правління – уряду, який невдовзі був реорганізований в Українське Державне Правління, став один із провідників проводу ОУН (б) Я. Стецько. В усі місцеві осередки ОУН було надіслано інструкції про взяття влади на місцях та організації місцевих українських органів, що мали засвідчитись окупаційній адміністрації, налагодивши з нею співпрацю⁴⁹⁹. Серед першочергових завдань вказувалося на необхідність проведення урочистих масових заходів на відзначення проголошення «Акту відновлення Української Держави».

Відгукнувся на цю важливу подію і провід УГКЦ. Уже 1 липня у пастирському листі митрополит А. Шептицький заявив: «Зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України... Узнаємо головою Краєвого правління Західних областей України пана Ярослава Стецька. Від уряду, ним покликаного до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узгляднили би потреби і добро всіх, замешкуючи наш край народності й суспільної верстви належить»⁵⁰⁰. 5 липня він звернувся до вірних з пастирським листом, у якому закликав: «Усі, що почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя». У зверненні лунали заклики до національної єдності та злагоди, які він вважав передумовою побудови незалежної і сильної України. Також митрополит визначив, що «...кожний душпастир відправить в найближчу неділю по отриманні цього заклику благодарственну Богослужбу та по пісні «Тебе Бога

⁴⁹⁸ Акт 30 червня 1941 р. *Українське державотворення*: зб. документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 126.

⁴⁹⁹ Кубійович В. *Українці в Генеральній Губернії. 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету*. Чикаго, 1975. С. 12.

⁵⁰⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 5; *Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки*. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 168.

хвалим...» внесе многолітствія побідоносній німецькій армії та Українському Народові»⁵⁰¹.

У багатьох містах, містечках та селах Галичини відбулися багатолюдні заходи з проведенням урочистих молебнів, в яких активну участь взяли і греко-католицькі священники. У Станіславі участь в урочистому богослужінні та віче взяв Станіславський владика Г. Хомишина, який теж висловив сподівання, на те, щоб «Українська держава забезпечила щастя, добробут і спокійне життя всім громадянам української землі без огляду на різниці віросповідні, національні і суспільні»⁵⁰². Він закликав вірних і духівництво до консолідації, дотримання християнських чеснот та терпимості, оскільки лише за таких умов український народ зможе витримати всі лихоліття⁵⁰³.

Митрополит А. Шептицький, в першу чергу, спрямовував діяльність церкви на здійснення церковно-духовної місії, забезпечення душпастирської опіки, підвищення суспільної ваги посади священника. З цією метою ним було написано і опубліковане в пресі «Послання до духовенства про організацію парохії і громади» від 10 липня 1941 р. У ньому визначалися невідкладні завдання священників у той важкий період: «На першому місці треба подбати про родини й добро арештованих і вивезених більшовиками вірних. Їх родинам належить поміч, яку мусить душпастир радо й сам уділити, й так зорганізувати, щоб вдовицям, сиротам або жінкам і дітям, що на довгий час позбавлені опіки батька й мужа, мають право жадати тієї опіки від церкви. Душпастир нехай вважає себе куратором таких родин і нехай зробить з найпоряднішими господарями контракт о спілку, який запевнив би неприязним якийсь дохід з їх ґрунтів»⁵⁰⁴. Він закликав священників взяти активну участь у налагодженні місцевої української адміністрації, у випадках інертності або ж гострого політичного протистояння в місцевих громадах: «...душпастир повинен своєю властю назначити вїйта, радних і начальника міліції,

---

⁵⁰¹ ЦДАВОВУ. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 7; Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 170.

⁵⁰² Альманах Станіславівської землі: зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. Т.2. Париж, Сідней, Торонто, Нью-Йорк, 1995. С. 102.

⁵⁰³ Там само. С. 62.

⁵⁰⁴ Послання митрополита Андрея Шептицького до духовенства «Про організації парохії і громади». *Українські щоденні вісти*. 1941. 10 липня.

пригадуючи вірним конечність послуху для німецької військової, а з часом цивільної влади»⁵⁰⁵.

Усвідомлюючи загрозу внутрішніх конфліктів, митрополит висловив застереження щодо непримиренності та радикальності окремих політиків: «Мусимо від усіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів, внутрішньої партійної боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, якщо б для неї мав великі заслуги. Всі, що пережили большевицьку навалу, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого не можна терпіти»⁵⁰⁶. Було звернуто також увагу громадськості на необхідність відновлення національної школи, організацію місцевого самоврядування, відновлення діяльності громадських культурно-освітніх товариств і кооперації.

Таким чином, окрім констатації наслідків більшовицької політики, в цьому посланні А. Шептицького відсутні будь-які політичні заяви чи заклики на користь гітлерівської Німеччини. Озвучені тільки конкретні напрямки духовної і організаційної діяльності священників серед українського населення.

У рамках загальної політики окупаційної влади, митрополичий ординаріат УГКЦ закликав духовенство активізувати зусилля населення по збору одягу, взуття, металу, грошей на користь німецької армії, організувати здавання і закупівлю сільськогосподарської продукції. З початком вивозу населення на примусові роботи в Німеччину у пастирському листі А. Шептицький закликав українських віруючих до послуху та сумління⁵⁰⁷.

Німецькі окупанти не заперечували діяльності українських громадських товариств, церкви, якщо вона не йшла всупереч німецьким інтересам. Німці навіть дозволили створити 6 липня 1941 р. Раду Сеньйорів, яка невдовзі перетворилася на Українську Національну Раду. Першим її головою був відомий адвокат, голова уряду ЗУНР (1918 р.) Кость Левицький, а після його смерті 12 листопада 1941 р. на цю громадську посаду було обрано митрополита А. Шептицького⁵⁰⁸.

Благодійна місія завжди була головною у діяльності УГКЦ. Церква допомогла в порятунку від голодної смерті 40 тисячам

⁵⁰⁵ Послання митрополита Андрія Шептицького до духовенства «Про організації парохії і громади». *Українські щоденні вісти*. 1941. 10 липня.

⁵⁰⁶ Там само.

⁵⁰⁷ Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали 1941-1944 / упоряд. Ж. Ковба; Ред. А. Кравчук. К.: Дух і Літера, 2003. С. 16-17, 20.

⁵⁰⁸ Кубійович В. Мої візити у митрополита Андрія Шептицького. *Український історик*. 1989. № 1-3. С. 121.

полонених червоноармійців у німецьких концтаборах на території митрополії, 25 тисячам дітей, евакуйованим з Покуття у часи страхітливої повені, у інших благодійницьких акціях. Створено і взято під опіку дитячі будинки у містах Збаражі і Золочеві, а також у селі Войнилів на Станіславщині⁵⁰⁹.

Завдяки дипломатії і праці керівного проводу, УГКЦ набирала організаційної сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя. Її структура в роки німецької окупації зазнала змін в сторону чисельного зростання у порівнянні з радянським періодом. Греко-католицька митрополія, яка загалом входила до адміністративної області – дистрикту «Галичина» у складі Польського генерал-губернаторства, на той час складалася з трьох єпархій: Львівської, очолюваної митрополитом А. Шептицьким, Перемишльської – єпископом Й. Коциловським та Станіславської – єпископом Г. Хомишиним. Адміністративно Львівська архієпархія поділялася на п'ять протопресвітеріатів, які склали 54 деканати. На 1943-1944 рр. Львівська архієпархія налічувала 1267 парафій, 1261 церкву, 1061 священика, 53 монастирі, 271 ченця і 419 черниць. Станіславська єпархія була поділена на 20 деканатів, 465 парафій, 886 церков, 482 священика та 68 монастирів. У межах Перемишльської єпархії діяло 45 деканатів, 629 парафій, 1268 церков, 700 священиків і 66 монастирів⁵¹⁰.

У період окупації західноукраїнських земель відновилося й активне внутрішнє церковне життя, скликалися церковні собори. У вересні 1941 р., за участю 78 священиків відбувся Львівський архієпархіальний собор, що розглянув питання духовного життя вірних, проблеми християнської родини, катехизації молоді, формування у дітей християнського сумління. На соборі окремо згадувалася також справа «арештованих т. зв. Бандерівців», доля членів уряду Я. Стецька та інших діячів ОУН, заарештованих нацистами⁵¹¹.

23 вересня 1941 року митрополит надіслав послання із похвалою та вдячністю на адресу німецької армії і особисто А. Гітлера, яке було пов'язане із вступом німецьких військ до Києва. У ньому, зокрема, заявлялося: «Український народ бачить в цьому визволенні столиці від більшовицького іга знамення свого визволення від рабства... Справа

⁵⁰⁹ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в «Генеральній губернії» (1939-1944 рр.). Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 1997 р. С. 146.

⁵¹⁰ Мартирологія Українських Церков.: у 4 т./ упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і священик Тарас Р. Лончина. Торонто-Балтимор: «Смолоскип», 1985. Т.2: Українська католицька церква: документи, матеріали. Християнський самвидав України, 1985. С. 57.

⁵¹¹ Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр. Місіонер, 2000. С. 140-167.

знищення і викорінення більшовизму, яку ви, як фірер великого німецького рейху, взяли за мету в цьому поході, забезпечує вашому превосходительству вдячність всього християнського світу»⁵¹². Однак, настрої в цей час були не такими однозначно пронімецькими, як на початку липня. У повсякденному житті уже проявлялися справжні наміри нацистського режиму стосовно долі та майбутнього України. Запровадження жорстких економічних та адміністративних норм цивільного життя, арешти сотень представників національних сил, зокрема ОУН, масові страти єврейського населення змушували по іншому глянути на природу політики нацистів в Україні.

В січні 1942 року А. Шептицький, як голова Української Національної Ради у Львові, разом з рядом інших відомих українських політичних діячів, підписав звернення до А. Гітлера, в якому в обережній формі лунала критика антиукраїнських дій з боку німецької сторони, зокрема, розчленування території України, збереження колгоспів, важкий податковий тягар, переслідування національних політичних сил⁵¹³.

Гітлерівські окупанти, маючи цілковите панування на теренах України, все ж не вдавалися до грубого ігнорування почуттів віруючих, не насаджували силовими методами атеїзм, як це робила радянська влада. Проте весь подальший розвиток подій переконав церковне керівництво в безпідставності сподівань на подальшу відбудову церковного життя. У листопаді 1941 р. гітлерівський міністр А. Розенберг надіслав рейхкомісару України Еріху Коху секретні інструкції, в яких рекомендувалося заборонити церквам і сектам займатися політикою і робити публічні заяви; єпископи мали стати не виразниками українського народу, а фактично чиновниками, призначуваними міністерством окупованих територій. Його нові інструкції від 13 травня 1942 р. вимагали дозволяти існування релігійних громад лише за умови, якщо вони не займатимуться політикою і будуть безпечними для німецької влади⁵¹⁴. У грудні 1941 року німецька окупаційна адміністрація прийняла до виконання інструкцію про ставлення до українського населення і, зокрема, церкви, в якій зазначалося, що діяльність церковних громад на території України не забороняється доти, доки священники не

⁵¹² Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 180.

⁵¹³ Там само. С. 184-189.

⁵¹⁴ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 13.

займаються політичною боротьбою⁵¹⁵. Такі інструкції не в останню чергу були пов'язані з активізацією ідеї українського екуменічного руху, що отримувала підтримку і серед частини духовенства, і серед українських політиків.

Так створена у жовтні 1941 р. у Києві за участю ОУН (м) Всеукраїнська Національна Рада намагалася гармонізувати церковно-релігійне та національне життя в Україні⁵¹⁶. З цією метою було сформовано Українську Церковну Раду, яка на початку 1942 р. ухвалила рішення просити А. Шептицького стати Патріархом УАПЦ. Як відомо, відроджені автокефальні єпархії були украй бідні – і матеріально (бракувало церковної утварі, богослужбених книг), і організаційно (не вистачало кадрів, навчальних закладів). Це прохання офіційно вручив митрополитові у квітні у Львові о. Йосиф Кладочний⁵¹⁷. Однак пропозицію прийнято не було. Владика, за словами Кладочного «...сказав, що не має у него сили фізичної, щоби тепер їхати до Києва... Митрополит зачинає 78-й рік життя, є хворий і вже багато років прикутий до крісла, стояти не може зовсім, не володіє майже зовсім правою рукою. Час від часу і лівою не володіє, і підписує документи, беручи перо в уста...». По друге, «...Шептицький був тієї думки, що Патріарха треба вибирати з-перед самих автокефалістів. І якщо новообраний Патріарх підчиниться Папі, тоді Митрополит є готовий підчинитися владі новообраного Патріарха». Водночас він не відмовлявся від допомоги автокефалістам, зауваживши що «...нез'єднані, які приймуть віру католицьку не відрікаються віри православної, але доповнюють її наукою церкви католицької, загальної соборної»⁵¹⁸.

Сам Й. Кладочний підтримував у Києві стосунки із головою Всеукраїнської Національної Ради М. Величківським, головою міста Києва В. Багазієм, заступником голови проводу українських націоналістів, археологом і поетом О. Ольжичем-Кандибою, іншими відомими діячами. Спільно з Кладочним душпастирською діяльністю у столиці займався греко-католицький парох Ю. Процюк. Згідно з ухвалами Архиепархіальних соборів у 1941-1942 рр. було закладено греко-католицькі парохії для десятків

⁵¹⁵ Сурмач О. І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2001. С. 12.

⁵¹⁶ Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років XX століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. С. 20-22.

⁵¹⁷ Шкраб'юк П. Виноградник Господній: Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного. Львів: ВВП «Місіонер», 2003. С. 167-168.

⁵¹⁸ Там само. С. 168-169.

тисяч галичан, що мешкали у Кам'янці-Подільському, Проскурові, Вінниці, Житомирі й навіть Чернігівщині. Туди ж надсилали й молодих священників⁵¹⁹. Однак широкого поширення на Схід греко-католицизм не отримав, що, не в останню чергу, було пов'язане з політикою німецької окупаційної влади стосовно самої церкви.

У той важкий для віруючих час УГКЦ робила все можливе для духовного зміцнення свого народу, збереження його високих морально-етичних цінностей. Церква рішуче засуджувала терор і репресії як методи політичної боротьби. Осуд насильницьких методів А. Шептицький виклав 21 листопада 1942 р. у відомому пастирському листі «Не убий», застерігаючи, що прокляття церкви впаде на всіх, хто проливає невинну кров⁵²⁰. Владика не тільки викривав факти терору окупантів, але й визначив заходи задля фізичного збереження вірних, духовної опіки і відновлення української державності.

Масові розстріли мирного населення, насильницьке вивезення його до Німеччини, грабунки і насильство викликали рішучий осуд греко-католицьких владик. Протест проти гітлерівського геноциду, засудження злочинів нацизму висловив митрополит у низці своїх пастирських листів та послань. У пастирському листі до вірних у грудні 1941 р. він засудив репресивні акції, свавілля гітлерівців і закликав українців зберігати національну гідність, стійко боронити свободу, свої родини і громади⁵²¹. У серпні 1942 р., в листі до Папи Пія XII, А. Шептицький відверто наголошував, що після звільнення німецькою владою з-під більшовицького ярма церква відчула деяке полегшення, яке, однак, тривало не довше, ніж один чи два місяці. «...Потрохи уряд встановив режим терору і корупції, насправді неймовірний, який з дня на день стає дедалі важчим, тяжчим і нестерпнішим. Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є, до більшої міри, ніж більшовицький режим, злим, майже диявольським», – писав він у листі до Папи Пія XII, з обуренням описуючі масові розстріли євреїв в Україні та залучення до цих каральних акцій української поліції⁵²². З осудом геноциду євреїв владика звертався безпосередньо до Гітлера, який з приводу цього звернення заявив, що: «графа Шептицького за такі дії варто було би

⁵¹⁹ Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років XX століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. С. 169-170.

⁵²⁰ ЦДІАУЛ. Ф. 358. Оп. 3. Спр. 14 Арк. 20-23.

⁵²¹ Там само. Арк. 1-5.

⁵²² Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали. 1899-1944. Т. II. Кн. 1: Церква і суспільне питання. Львів: Місіонер, 1998. С. 283-284.

повісити, але митрополит Шептицький може собі таке дозволити»⁵²³. Варто згадати, що митрополит, переховуючи у своїх палатах, врятував від загибелі львівського рабина Єзекіїла Леві. За наказом А. Шептицького в церквах і монастирях священники і ченці переховували від знищення євреїв, особливо дітей⁵²⁴.

УГКЦ продовжувала застерігати громадян від нерозважливих вчинків, бути політично витриманими, не піддаватися на міжетнічні провокації. Застереження впливало із загальної настанови церкви, яка в час знецінення людського життя активно виступала проти найстрашнішого гріха – людиноббивства. Про це йшлося на III і IV Архиєпархіальних соборах 1942–1943 років. Зокрема третій собор на основі декретів «Про п'яту заповідь», «Про ліберальну совість» ухвалив вісім правил про людиноббивство; четвертий собор уже ґрунтовно зайнявся богословсько-пасторальним опрацюванням п'ятої заповіді «Не убий!», пошуком шляхів покращення існуючого морально-психологічного стану суспільства⁵²⁵. П'ятий собор 1944 р. знову звернув увагу краян на поборюванні незгод, ворожнечі й ненависті між народами.

Терор окупаційного гітлерівського режиму обумовив і спроби застосування насильства по відношенню до греко-католицьких священників. Якщо німецька влада змушена була зважати на безперечний авторитет митрополита А. Шептицького, то Станіславський єпископ Г. Хомишин відчув таке насильство уже на початку 1942 року. У лютому 1942 р. його арештувало гестапо. Звинувачували владика в тому, що він нібито посилав своїх людей в Кам'янець-Подільську область для проведення релігійної агітації на користь УГКЦ. Після розмови на цю тему владика був відпущений додому. Однак населення міста було незадоволене тим, що гестапівці під конвоєм вели містом їхнього єпископа. Через гучний резонанс цього випадку, начальник Станіславського відділення СБ В. Астман вибачився перед Г. Хомишиним⁵²⁶. Проте такого масового переслідування священників, як у радянський період, духовенство не зазнало.

⁵²³ Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 208.

⁵²⁴ Гайова О. Митрополит Галицький. *Український альманах 2001*. Варшава, 2001. С. 103.

⁵²⁵ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в «Генеральній губернії» (1939-1944 рр.). Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 1997 р. С. 144-145.

⁵²⁶ Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. С. 99.

При цьому його частина активно включалася в національно-визвольну боротьбу українського військово-політичного руху. Греко-католицькі священики дієво допомагали підпільним структурам, пов'язаним з діяльністю ОУН і УПА. Монастирі і церкви були духовною і матеріальною опорою повстанців і підпільників у їх боротьбі проти гітлерівського, згодом сталінського режимів. Виходячи із засад християнської моралі, митрополита консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Але воно тісно пов'язане з народом, не стояло осторонь трагедії краю. Монастирі надавали допомогу пораненим бійцям УПА. У монастирі Чину Студитів у с. Уневі Перемишлянського району на Львівщині діяв підпільний шпиталь для хворих повстанців. Душпастирську обслугу віруючих повстанців священики-капелани виконували за місцем бойових дій підрозділів УПА⁵²⁷. Влітку 1944 р., до складу представницької Української Головної Визвольної Ради церква рекомендувала о. І. Гриньоха, члена Центрального проводу ОУН(б). Авторитетному священику доручено було скласти текст «Присяги вояка УПА».

На початку 1943 року, після невдачі німецької армії під Сталінградом, гітлерівці зрозуміли, що виключно своїми силами військову перемогу не здобудуть, тому почали залучати до боротьби на німецько-радянському фронті представників різних національностей, створюючи з ним окремі військові формування. Перша українська частина – стрілецька дивізія СС «Галичина» почала формуватися після наради високих посадових чиновників генерал-губернаторства, військових, поліції, членів УЦК, колишніх військовиків Української Галицької Армії. Творці дивізії з української сторони, за словами голови УЦК В. Кубійовича «мали на меті виключно український інтерес» і до створення дивізії підходили з політичних розрахунків, бо «щоб створити зачаток Української армії, треба було платити»⁵²⁸. Він вважав, що «...з творенням дивізії здійснюється одне з найщиріших бажань українського народу – зі зброєю в руках взяти участь у боротьбі з більшовизмом, ...оскільки більшовизм є його найбільшим ворогом і несе йому не лише матеріальну і духовну руїну, а й національну смерть»⁵²⁹. На думку

⁵²⁷ Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балого та ін.]. Ужгород, 2000. С. 308-311.

⁵²⁸ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго, 1975. С. 3.

⁵²⁹ Там само. С. 12.

керівництва УЦК та ОУН (м), створення дивізії СС «Галичина» мало стати початком зародження майбутньої Української армії для боротьби з більшовизмом⁵³⁰.

Ідею створення такої дивізії не сприйняло керівництво ОУН (б). Невдоволення викликали ті обставини, що дивізія мала бути німецькою частиною, під німецьким командуванням, що вступати до неї мали право лише галичани, ще більше поглиблюючи цим штучний поділ українського народу. Результатом таких протилежних поглядів на доцільність створення дивізії став той факт, що до служби в ній було відібрано 35 тисяч чоловік. Загальна чисельність дивізії при її формуванні становила 22 тисяч чоловік⁵³¹. Щоправда вітчизняні історики подають дещо інші цифри, зокрема, особовий склад дивізії – 13 тисяч осіб⁵³². На їхнє переконання, сподівання українських політиків на утворення української військової структури, як військово-політичного інструменту, з допомогою якого можна було зайняти позицію рівноправного німецького партнера, було ілюзією. Німцям потрібно було «гарматне м'ясо», щоб заповнити поріділі лави вермахту, а їхні політичні цілі було цілком відмінні від політичної мети українців⁵³³.

Але на той час частина українських юнаків справді сподівалася на перспективу військової участі у війні. При формуванні дивізії СС «Галичина» у складному становищі опинилися ієрархи УГКЦ, оскільки їм потрібно було виголошувати відозви і заклики до вступу в дивізію. Цього вимагали як представники німецької окупаційної адміністрації, так і частина українських політиків, які підтримували плани створення українських військових формувань. У складі дивізії було сформовано групу військових священників-капеланів, чисельністю до 10 осіб, яких призначив митрополит А. Шептицький. При військовій управі дивізії СС «Галичина» діяв відділ духовної опіки, очолюваний віце-ректором Львівської духовної семінарії, професором Богословської академії В. Лабою, котрий підписувався у діловій документації як «референт душпастирства при Головній Бойовій Управі стрілецької дивізії СС «Галичина»⁵³⁴.

⁵³⁰ Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. С. 12.

⁵³¹ Уорвол Ник. Войска СС. Кровавий слід [пер. с нем. и составление Н.Лаврова]. Ростов на Дону, 2000. С. 202.

⁵³² Політична історія України. ХХ ст.: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002–2003. Т.4: Україна і Друга світова війна (1939–1945). 2003. С. 432.

⁵³³ Там само. С. 432–433.

⁵³⁴ Лаба В. Заслужена роль польового духівництва. *Українська Галицька Армія. Матеріали до історії*. Т.ІІІ. Вінніпег: БМВ, 1963. С.72–75.

На переконання А. Боляновського, окрім В. Лаби, до дивізії було направлено ще 20 священників. Зокрема, в її штаб був скерований о. Володимир Стецюк й згодом о. Любомир Сивенький, в 29-й полк – о. Левенець, в артилерійський полк – о. Іван-Всеволод Лецишин й згодом о. Емануїл Кордуба, в санітарну сотню – колишній капелан охоронного батальйону № 201 о. І.-В. Дурбак й згодом о. Іван Томашівський, в польово-запасний (згодом вишкільно-запасний) полк – о. Осип Карпінський й згодом о. Юліан Габрусевич; із часом до дивізійників приєдналися о. Іван Голойда, о. Данило Ковалюк та інші душпастирі. Вказані капелани отримали військові ступені: В. Лаба – майора, а решта – хорунжого. Забезпечення дивізії душпастирями виявилось кращим, ніж у регулярних з'єднаннях німецької армії: у вермахті один капелан припадав на 15 000 вояків, у сформованій з українців дивізії ця пропорція становила 1:500. Створення дивізії дієво підтримали й інші представники кліру, зокрема член митрополичої капітули Г. Костельник, чий сини теж проходили службу в цій дивізії⁵³⁵.

До пасивної участі у підготовці особового складу дивізійників долучалося і духовенство на місцях. Так на початку липня 1943 р., за дорученням єпископа Г. Хомишина у Станіславі майбутніх вояків благословив єпископ І. Лятишевський і декілька священників. Пізніше у квітні 1945 р., цей факт став підставою для органів НКДБ для арешту Г. Хомишина. Сам Г. Хомишин на допитах слідчих НКДБ стверджував, що він не брав ніякої участі в організації військового формування, а на прохання кількох священників його парафії відпустити в якості військових священників в дивізію відповів відмовою⁵³⁶.

Подібне пояснення в такій же ситуації висловлював і єпископ Й. Сліпий. Спростовуючи звинувачення радянського слідства у співпраці з нацистами, він неодноразово підкреслював, що «...митрополит Андрей Шептицький, а так само єпископи Греко-католицької церкви, в тому числі і я, свого благословення на створення дивізії СС «Галичина» не давали, і духовенство ніякої участі у формуванні цієї дивізії не приймало»⁵³⁷. Що ж до духовної опіки дивізійників, то Й. Сліпий пояснював, що не посилати в дивізію священників не могли, оскільки це б суперечило релігійній совісті,

⁵³⁵ Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів: Світ, 2000. С. 68-71.

⁵³⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 619-622.

⁵³⁷ Там само. С. 641-646.

залишаючи своїх вірних греко-католиків на розсуд долі. Такі пояснення ієрархів диктувалися не тільки бажанням якимось нівелювати свою можливу причетність до висунутих проти них політичних звинувачень, але й в цілому відповідали морально-етичній позиції керівництва УГКЦ під час війни.

У 1943 році, в розпал загострення військово-політичного протистояння на Волині між українськими і польськими національними військовими формуваннями, протистоянням загонів УПА з німецькими каральними підрозділами, радянськими партизанами, митрополит А. Шептицький у своєму пастирському листі намагався застерегти вірних від провокаційного збурення частини української молоді на жорстокі і криваві дії. Зокрема він писав: «Ми були свідками навіть страшних убивств, сповнених молодими людьми, може навіть у добрих намірах, але з жахливими наслідками для народу. Ми бачили не раз людей, що передавали нашим молодим неначе накази народних провідників та наказували для добра когось убивати... а жаль такі випадки виробили в молодих фальшиві пересвідчення про те, коли кому можна відібрати життя»⁵³⁸. Подібний підхід демонстрував і єпископ Г. Хомишин, який завжди був противником насильницьких дій проти будь-якої сторони та прихильником винятково легальних методів боротьби за державність. У листопаді 1943 р. у листі до митрополита А. Шептицького він окреслював ті негативні наслідки, що проявлялися серед частини прихильників радикальних методів боротьби: «Під притокою підпільних боївок витворюється також формальний бандитизм, а вслід за тим анархія. Многі з нашого духовенства, а також загал суспільності не здає собі справи, який ворожий чинник тут криється і до якої цілі він стремить. Вправді ніхто не знає, який буде вислід війни, але в кожному разі упадок моралі в нашій народі дуже пагубно вплине так під оглядом національним як і політичним»⁵³⁹.

Позиція керівництва церкви, так і більшості представників духовенства залишалася на засадах поміркованої громадянської та християнської моралі. Хоча було зрозумілим і те, що безпосередні контакти священників на місцях з українським національним підпіллям, членами бойових загонів УПА теж були складовою виконання душпастирської діяльності. Рядові священники приймали активну участь у національному русі, при цьому не тільки в

⁵³⁸ Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чину XVII–XX ст. Рим: БМВ, 1979. С. 40.

⁵³⁹ Буруцький С. Держава, церква, людина. Львів: Світ, 2003. С. 107.

культурницькому чи релігійному, але й у політичному. На фоні радикальних прийомів боротьби структур ОУН і УПА це нерідко приводило до певного напруження стосунків між єпископатом та рядовим духовенством.

У роки війни церква загалом була складовою частиною загальноукраїнського визвольного руху. Митрополит А. Шептицький завжди підтримував національні прагнення українців, хоч як духовний провідник, засуджував крайнощі цього руху, що ішли врозріз із моральними принципами християнства. У своїх посланнях митрополит часто виступав проти «політики без Бога», засуджував будь-які прояви національної нетерпимості та радикального націоналізму, зазначаючи, що в разі масового втілення в життя його постулатів наслідки будуть таким ж руйнівними, як і від реалізації постулатів комуністичних⁵⁴⁰.

Попри всі складнощі відносин з націоналістичним рухом УГКЦ зберігала свою сталу і тривку позицію єдності з народом та його визвольними прагненнями. Протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних, але й допомагали українському Рухові Опору.

Якщо окреслювати становище УГКЦ під двома тоталітарними режимами в 1939-1944 роках, то слід відзначити в першу чергу послідовне прагнення церковного керівництва в особі А. Шептицького, єпископів церкви не тільки зберегти її структуру, але й забезпечити духовну діяльність серед населення. Відношення комуністичної влади визначалося принципами відділення церкви від держави і звуженням сфери її суспільної участі. Однак достатньо міцна і організована структура УГКЦ, її високий моральний авторитет і підтримка серед західних українців, вагома постать митрополита А. Шептицького не дозволили комуністичному керівництву реалізувати політику тотального атеїзму та богоборства. Задіяні методи та прийоми партійно-радянських органів та спецслужб дещо ослабили економічну, культурницьку, організаційну сфери діяльності, але не стали причиною внутрішньої кризи, не привели до очікуваного результату – розвалу.

Під час гітлерівської окупації керівництво УГКЦ намагалось уберегти вірних від нових небезпек, виконувати свою духовну місію,

⁵⁴⁰ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 43.

не втручаючись у державні справи та діючи в рамках тих законів і умов, які диктували існуюча влада та обставини. Завдяки гнучкій організаторській, ідеологічній та дипломатичній діяльності вищого духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким, церква зуміла в складних умовах війни зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя, утверджувати серед українського народу християнські цінності, національну єдність і злагоду як передумови для здобуття українцями власної державності. УГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духівництва та чернецтва, однак її керівництво не залишилося байдужим щодо репресій німецьких окупаційних властей проти мирного населення, засуджуючи такі дії у пастирських листах та зверненнях до вищого німецького керівництва.

Керівництво та духовенство УГКЦ в умовах війни та розрухи залишалися на національних позиціях, прагнули зберегти і підтримати серед віруючих духовні та громадянські християнські цінності, бути важливим суспільним інститутом, що мав консолідуючу роль морально-духовного авторитета на західних землях України.

Розділ 2. Антиунійна політика комуністичного режиму і підготовка ліквідації УГКЦ

Весна 1944 року стала початком повернення на західноукраїнські землі радянських військ, що перейшли у загальний наступ, звільнивши Правобережну Україну та наблизившись до західноукраїнських земель. Березневі бої на радянсько-німецькому фронті на теренах Тернопільщини і Станіславщини викликали занепокоєння в багатьох мешканців Західної України, у тому числі, і в представників греко-католицького духовенства. Атмосферу загальної тривоги дуже промовисто подав митрополит А. Шептицький у своєму листі до кардинала Є. Тіссерана від 22 березня 1944 року. Передбачаючи швидкий прихід більшовицьких військ (насправді німцям вдалося ще на три місяці утримати позиції), він писав з приводу повернення радянської влади: «Ця звістка сповняє страхом наших вірних. Всі інтелігенти, які впродовж цих останніх років кооперували з німцями, хоч би в спосіб найменш добровільний, є переконані, що заражені на повну смерть. Вони покидають місто чи край ... Загальна паніка огортає священиків. В 30 селах, зайнятих більшовиками, 24 священики залишили свої місця осідку. Свій спосіб поведінки вони

вияснюють фізичною неможливістю лишатися, або, в кінці аргументами, які доводили б, що їм грозить повна смерть. Священикам, які не залишили своїх сіл, большевицька армія не робить нічого злого, зате в селах, залишених парохами, більшовики палять і руйнують приходства»⁵⁴¹.

Наскільки цей страх перед поверненням радянського режиму був обґрунтований окреслив у своїй книзі Б. Боцюрків, вказуючи, що за роки війни «... церква відкрито стояла на боці противників цієї влади та підтримувала незалежницькі прагнення українського руху», і що «... зважаючи на загальну ситуацію в Західній Україні, в діяльності митрополита та переважної частини духовенства важко було уникнути переплетіння політичного і релігійного аспектів»⁵⁴². На переконання дослідника, саме ця обставина і послужила ґрунтом для нападок радянських органів на церкву, хоч сам Б. Боцюрків вбачав підставою співпраці галицьких українців з нацистами те, що більшість з них, в тому числі й греко-католицькі священики, ніколи не вважали себе радянськими громадянами, розцінювали радянську анексію їхніх земель 1939 року як протиправний акт, і в ході війни не могли уявити можливості повернення більшовиків назад⁵⁴³.

З відновленням радянської влади, сталінський режим знову розгорнув широкомасштабний процес їх радянизації, неухильного і послідовного викорінення всіх громадських інституцій, що не вписувалися у жорстоку схему тоталітарної держави та виявляли опір її утвердженню. Більше того навіть у культурно-духовній сфері, завжди дратівливій для місцевого населення, одразу ж після вигнання німецьких військ, військово-політичним керівництвом Червоної армії були зроблені кроки, що неминуче викликали невдоволення й спротив галичан. Так за постановою Політради 4-го Українського фронту від 12 вересня 1944 року, підписаній генералами І. Петровим і Л. Мехлісом, було дано доручення демонтувати з усіх символічних могил та курганів в населених пунктах хрести та знаки тризуб, а також написи «Борцям за волю соборної України», натомість на їх місці встановити піраміди таobelіски, увінчані п'ятикутними червоними зірками та червоними прапорами. У постанові зазначалося, що кургани із тризубами «... споруджені німецькими наймитами-

⁵⁴¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 54.

⁵⁴² Там само. С. 56.

⁵⁴³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 56-57.

оунівцями в знак їхньої солідарності з фашистськими загарбниками»⁵⁴⁴.

За загальними оцінками вітчизняних дослідників, влітку 1944 року Греко-Католицька Церква була ослаблена значними втратами, які перенесла впродовж війни. Незважаючи на звернення до духовенства митрополита А. Шептицького та владики Г. Хомишина залишатися на своїх місцях, понад 300 її священиків покинуло свої парафії. Крім того, за роки війни значно зменшилась і кількість віруючих унаслідок мобілізацій до Червоної армії в 1939 – 1941 рр., до УПА, до дивізії СС «Галичина», через вивезення на каторжні роботи до Німеччини, масові розстріли мирного населення фашистами та добровільну еміграцію багатьох цивільних мешканців у 1943 -1944 рр.⁵⁴⁵.

Незважаючи на це, УГКЦ зберегла свою структуру, моральний авторитет, залишаючись однією з потужних національних сил, що мала значний вплив на місцеве українське населення, в тому числі і на діяльність структур ОУН та УПА. Останні розгорнули активний ідеологічний та військовий спротив відновленню радянської влади, що викликало значне занепокоєння у більшовицького політичного та військового керівництва⁵⁴⁶. За цих умов, коли основні сили системи НКВС-НКДБ були задіяні у боротьбі з повстанським рухом, вести активний наступ на церкву для радянської сторони було малоперспективним.

Відношення до УГКЦ у перші місяці відновленої більшовицької влади вибудовувалися в руслі загальних змін політики комуністичної держави до релігії та церкви. Ще у 1943 році, за висловом М. Гайковського, «з ласки Сталіна», практично знищена радянськими каральними органами ієрархія Московського патріархату Руської православної церкви, була частково реанімована⁵⁴⁷. З ініціативи Й. Сталіна 4 вересня у Кремлі відбувся прийом керівництва Московського патріархату, після чого РПЦ отримала повне сприйняття та підтримку з боку політичного і державного керівництва

⁵⁴⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 746-747.

⁵⁴⁵ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. С. 121-122; Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 64-65.

⁵⁴⁶ Андрухів І. О., Француз А. Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне-Івано-Франківськ, 2001. С. 111-121.

⁵⁴⁷ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І.* Львів: Місіонер, 2006. С. 37.

СРСР за свою патріотичну позицію в роки війни. 14 вересня 1943 р. при Раді Народних Комісарів СРСР було створено Раду у справах РПЦ (РСРПЦ), на яку покладалося завдання координувати державну релігійну політику і забезпечувати взаємозв'язок між державним керівництвом та ієрархами РПЦ. Головою Ради Й. Сталін призначив полковника НКДБ Г. Карпова, давши йому доручення про відповідне кадрове укомплектування штатів обласних відділів РСРПЦ таємними співробітниками органів держбезпеки⁵⁴⁸.

Подібні посередницькі структури для втілення сталінської моделі свободи совісті і віросповідань між урядом держави і церквою через деякий час було утворено й в УРСР⁵⁴⁹. Для контролю за діяльністю інших церков та конфесій у травні 1944 р. було створено ще й Раду в справах релігійних культів (РСРК) при союзному уряді, яку спочатку очолив полковник НКВС К. Зайцев, та невдовзі його змінив полковник держбезпеки І. Полянський. Безперечно, головною метою нібито «релігійного відродження» в СРСР, започаткованого Сталіним в роки війни, було використання церкви та її авторитету серед співвітчизників для здійснення прагматичних політико-ідеологічних планів у країні та за її межами. Насправді Рада у справах РПЦ фактично функціонувала як філія Наркомату Державної Безпеки, забезпечуючи відповідну політичну лінію у релігійній сфері. Комуністичний атеїстичний режим ніколи не допускав церкву до справи ідеологічного виховання радянських людей. Власне він перетворив Російську православну церкву у своєрідну одержавлену інституцію, зняряддя імперської політики СРСР.

Республіканські структури – Раду у справах РПЦ і Раду у справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів Української РСР очолили українські письменники П. Ходченко і П. Вільховий. Б. Боцюрків вважав, що ні П. Ходченко, ні П. Вільховий не були кадровими співробітниками радянських спецслужб, тому реальне керівництво з боку структур НКВС-НКДБ по лінії цих державних органів здійснював підполковник держбезпеки С. Карін (С. Даниленко) – кадровий чекіст, який в структурах НКВС-НКДБ тривалий час курував саме роботу з українськими церковними організаціями. Він був довіреною особою наркома держбезпеки УРСР

⁵⁴⁸ «Русская православная церковь стала на правильный путь». Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г. Г. Карпова И. В. Сталину 1943-1946 гг. *Исторический Архив*. 1994. Т. 3. С. 139-148; Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. С. 297-306.

⁵⁴⁹ Літопис Голготи України. Дрогобич: Відродження, 1994. Т.2.: Репресована церква. С. 89.

С. Савченка, виконував його доручення з організації боротьби з структурами ОУН і УПА в Західній Україні, координації боротьби з УГКЦ, неодноразово представляючись як «уповноважений у справах релігій при РНК УРСР»⁵⁵⁰.

Саме С. Карін у липні-вересні 1944 року розгорнув в західноукраїнських областях активну оперативну роботу місцевих органів НКВС-НКДБ по збору і аналізу інформації про становище й діяльність УГКЦ та її ієрархів під час нацистської окупації. Співробітники держбезпеки здійснювали широке коло заходів, вивчаючи поведінку багатьох представників української інтелігенції та духовенства, про що свідчать документи партійних і каральних органів⁵⁵¹. Окремі методи збору інформації щодо священників Станіславської єпархії УГКЦ описав в своїй праці І. Андрухів, вказуючи на численні помітки і підкреслення, зроблені оперативними працівниками на сторінках українських газет при перегляді підшивок періодичних видань часів окупації⁵⁵².

Практично одразу ж, після повернення органів НКВС-НКДБ до Львова було поновлено оперативну розробку по справі «Ходячие», заведено 8 нових агентурних справ на греко-католицьких священників, розпочато створення нової агентурної мережі, що мала забезпечувати інформацію з найближчого оточення митрополита та керівництва єпархій⁵⁵³.

І хоч ще з січня 1943 року по відомству НКВС діяла Інструкція по роботі з релігійними організаціями на визволеній території, яка передбачала взяття на облік управліннями НКВС усіх, без різниці віросповідання, служителів культу за часів окупації, а також тлумачення діяльності частини духовенства, особливо із Західної України, як «агентури та активних посібників німецьких загарбників»⁵⁵⁴, до кінця 1944 року органи держбезпеки практично не проводили арештів та ув'язнень греко-католицьких священників.

⁵⁵⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 59.

⁵⁵¹ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 203-211; Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 223-231; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 304-328.

⁵⁵² Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. С. 121-122.

⁵⁵³ Андрухів І. О., Француз А. Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне-Івано-Франківськ, 2001. С. 120.

⁵⁵⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 190-191.

Виняток склали двоє осіб, один з яких – колишній ректор Кременецької духовної семінарії П. Табинський, заарештований за звинуваченням у співпраці з окупантами⁵⁵⁵.

Цей короткочасний період відносного спокою для УГКЦ дослідники оцінювали як період певної лояльності і толерантності радянського режиму до церкви⁵⁵⁶. За характеристикою Б. Боцюрківа, радянська влада, у порівнянні з 1939-1941 роками, «...демонструвала своє дещо лагідніше ставлення до УГКЦ та взагалі до релігії. Єпископат та духовенство не турбували, від військової служби було звільнено священників, дияконів, семінаристів, дяків і навіть деяких церковних старост, ще діяли Богословська академія і духовна семінарія. Відвертої антирелігійної кампанії не велося, радянських військових, навіть офіцерів, можна було побачити в церкві під час служби»⁵⁵⁷. На певний конструктивний характер взаємин між державою й УГКЦ та визнання владою прав на релігійну діяльність церкви вказує у своїй праці і В. Войналович⁵⁵⁸. На переконання М. Гайковського, голова УГКЦ А. Шептицький «облишив свої передвоєнні настрої й привітав новий курс політики СРСР у питанні релігій та церков», наводячи як аргумент відому фразу митрополита на Архиєпархіальному соборі 4 вересні 1944 року «...безбожництво перестало бути прапором боротьби для Советів»⁵⁵⁹.

Про тогочасні вагання А. Шептицького у виборі позиції щодо радянської влади вказував у доповідній записці і підполковник С. Карін, який у серпні 1944 року мав особисті розмови з митрополитом. Щоправда версії документа про становище УГКЦ, в основу якого лягла доповідна С. Каріна, в опублікованих збірниках документів⁵⁶⁰ дещо відрізняються за змістом, однак у них, з посиланням на таємну агентуру біля митрополита, зафіксовано

⁵⁵⁵ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 120.

⁵⁵⁶ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. С. 122.

⁵⁵⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 64.

⁵⁵⁸ Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 347-348.

⁵⁵⁹ Гайковський М. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. *Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках*: збірник документів і матеріалів / упоряд. Гайковський М. І. Львів: Місіонер, 2006. С. 37.

⁵⁶⁰ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 212-219; Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 196-222.

прагнення встановити добрі відносини та взаєморозуміння з радянським урядом⁵⁶¹.

Сам С. Карін, координуючи процес збору інформації про «злочинну» діяльність священнослужителів УГКЦ, її митрополита та владик єпархій, вважав недоцільним будь-які активні акції проти УГКЦ, поки живий А. Шептицький у силу його авторитету та особистісних якостей. У своїй доповідній він вказував, що: «Вплив митрополита Шептицького і авторитет серед віруючих і духовенства уніатської церкви в Західній Україні – величезні. Без перебільшення можна сказати, що такого безумовного авторитету і впливу немає жоден із голів церковних течій в СРСР»⁵⁶².

Сподіваючись хоча б на терпиме ставлення до УГКЦ, на Архиєпархіальному соборі УГКЦ 4 вересня 1944 р. митрополит у своєму виступі відзначив: «Зі зміною зовнішніх обставин очікуємо від урядових чинників більше батьківської опіки для нашого бідного народу»⁵⁶³. Митрополит звернувся з листами до керівників Львівської області І. Грушецького і М. Козирєва про допомогу у відправі церковної делегації у Москву та до голови РСРК при РНК СРСР І. Полянського, в якому просив прийняти делегацію від УГКЦ для «нормалізації відносин з радянським урядом»⁵⁶⁴.

Митрополит Шептицький усвідомлював тогочасну силу Радянської держави і тому, для блага очолюваної ним церкви, взяв курс на зближення з владою, не порушуючи при цьому головних принципів УГКЦ. Водночас він намагався захистити і відстояти майно та власність церкви перед загрозою її націоналізації, неодноразово апелюючи як до обласних, так і республіканських органів влади⁵⁶⁵. У жовтні важкохворий Андрей Шептицький надіслав подібні листи до Ради у справах релігій при уряді СРСР, а також до Голови Раднаркому УРСР і секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова. Прагнучи лояльності від влади церква передала на потреби Червоної армії, що боролася на фронтах війни, 100 тис. карбованців. У своєму листі до В. Молотова від 27 жовтня голова РСРК І. Полянський підкреслював, що Рада «...в

⁵⁶¹ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 218; Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 218.

⁵⁶² Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 98.

⁵⁶³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 66.

⁵⁶⁴ Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 16-18, 40-41.

⁵⁶⁵ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 20.

цілях закріплення нинішньої орієнтації Шептицького, просить задовольнити ті потреби уніатської церкви, які можуть мати для неї суттєве значення, а саме: не перешкоджати відкриттю, у випадку потреби, нових приходських церков, залишити недоторканими існуючі монастирі, Богословську академію і духовну семінарію і дозволити видання релігійного журналу»⁵⁶⁶. Якщо РСРК як державний орган, зважаючи на потенціал авторитету митрополита А. Шептицького, готова була піти на певні поступки церкві, щоб схилити керівництво УГКЦ на свою сторону, то спецслужби продовжували активну оперативну роботу проти церкви.

У середині жовтня 1944 року НКДБ УРСР скерував в західні області директиву щодо посилення оперативної роботи стосовно Греко-Католицької Церкви. У ній наголошувалося на ворожості церкви до радянського устрою, зв'язках з Ватиканом та організації відповідної ватиканської резидентури, а також ставилося завдання поборювати «ворожі підступи» уніатів, відновити усі агентурні справи, взяти в активну агентурну «розробку» усіх релігійних діячів, стосовно яких мались компрометуючі матеріали⁵⁶⁷. 31 жовтня 1944 р. нарком держбезпеки СРСР В. Меркулов спрямував до республіканських та обласних структур директиву №140 з відповідним «Оглядом антирадянської діяльності Ватикану і римокатолицького духовенства в СРСР», в якому Греко-Католицька Церква звинувачувалася у нелегальних зв'язках з Ватиканом. Серед найважливіших завдань у директиві визначалися організація пошуку агентури, засланої Ватиканом у СРСР, а також створення власної агентурної мережі з осіб, які мають зв'язки у католицькому середовищі⁵⁶⁸.

У розпалі діянь щодо збереження церкви у новій ситуації 1 листопада 1944 р. митрополит А. Шептицький помер. Незважаючи на напружені стосунки між церквою та радянським режимом, участь в похованні митрополита, окрім ієрархів та духовенства УГКЦ, взяли також єпископи польської католицької, російської, вірменської і української Православних церков, тисячі віруючих. За оцінкою Ю. Федоріва, це був перший випадок у історії Греко-Католицької Церкви, коли її архиєрея хоронили офіційні представники чотирьох

⁵⁶⁶ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 739.

⁵⁶⁷ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 360-363.

⁵⁶⁸ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 232-240.

церков⁵⁶⁹. Під час похорону були присутні представники влади, очолювані М. Хрущовим, а також чимало працівників системи НКДБ, в тому числі і С. Карін, який залишався уповноваженим і спецслужб, і Ради у справах релігійних культур по роботі з УГКЦ.

Керівництво митрополією перейшло до його правонаступника Йосифа Сліпого, який намагався продовжити лінію А. Шептицького на збереження церкви та її адаптацію в нових політичних умовах. Він усвідомлював, що радянське керівництво прагнуло використати вплив та авторитет УГКЦ у боротьбі проти національного Руху Опору, вимагаючи від ієрархів виступити зі зверненнями про припинення збройної боротьби. Служителі церкви намагалися маневрувати, формально виконуючи вказівки, що межували з формою наказів. Так станіславський єпископ Г. Хомишин опублікував 13 листопада 1944 р. пастирський лист «Всечесному духовенству і вірним, мир о Господі», в якому закликав вірних жити за християнськими заповідями, засуджував убивства невинних людей, не згадуючи і не тавруючи при цьому учасників збройного підпілля ОУН і УПА, як того вимагали радянські власті⁵⁷⁰.

Посилився тиск і на митрополита Й. Сліпого, від якого, як доказу лояльності до радянської влади, теж вимагали звернення до учасників Руху Опору. Оскільки передбачалася поїздка делегації УГКЦ до Москви на переговори з головою РСРК І. Полянським, то 23 листопада митрополит змушений був оприлюднити своє пастирське послання «Духовенству і вірним, мир у Господі і благословення». У ньому він звертався до «різних озброєних ватаг-відділів», які «заманюють до себе мирних жителів під позовами патріотичних і суспільних гасел, закликаючи до опору державній владі, а через те стягують на невинних карні експедиції та репресії». У зверненні він нагадував про християнські закони, вказуючи, що людина, яка «... проливає невинну кров, навіть свого ворога, політичного противника, стоїть на рівні з чоловіковбивником, що вбиває для грабежу». Хоча у зверненні заявлялося, що «діяльність деяких націоналістичних угруповань має за наслідок те, що тисячі молоді гинуло і гине марно та пропадає для українського народу. Вони, надія кращого майбутнього, замість позитивної праці і здобутків роблять, навпаки, велику шкоду і

⁵⁶⁹ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 293-294.

⁵⁷⁰ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. С. 125.

народові, і Церкві»⁵⁷¹, митрополит ні разу не вжив назв ОУН і УПА як структур, проти яких нібито спрямоване його послання.

Уповноважена делегація УГКЦ в середині грудня вирушила до Москви. Її маршрут, спосіб пересування та розміщення був під повним контролем органів держбезпеки. У порівнянні із запропонованим А. Шептицьким складом делегації відбулися певні зміни. Замість Й. Сліпого, який після смерті А. Шептицького посів місце митрополита, керівником делегації він призначив К. Шептицького. Сам Й. Сліпий пояснював свою відмову від поїздки наступним чином: «Я тепер при нинішніх обставинах їхати в Москву з делегацією не можу. Мене можуть заарештувати, але це пів біди, може статися катастрофа з аеропланом, можуть напасти на поїзд партизани чи може виникнути інше нещастя в дорозі»⁵⁷². Окрім К. Шептицького до складу делегації увійшли визначені ще А. Шептицьким священники Г. Костельник, І. Котів і Г. Будзінський. Забезпечення поїздки та розміщення делегації у Києві і Москві здійснював НКДБ УРСР⁵⁷³.

22 грудня 1944 року відбулася зустріч делегації УГКЦ із головою РСРК при РНК СРСР І. Полянським, під час якої члени делегації ознайомили його зі зверненням митрополита Йосифа Сліпого від 23 листопада, передали текст меморандуму, в якому пропонувався статус УГКЦ в умовах радянської дійсності, а також квитанції про перерахування у фонд Червоного Хреста 100 тис. крб.

У меморандумі містилися пропозиції звільнити церковних служителів від військової та інших повинностей; гарантувати недоторканність церков, каплиць і конфесійних цвинтарів; дозволити діяльність Богословської академії, духовних семінарій, монастирів, церковних шкіл, музеїв, садочків, сиротинців, лікарень; допустити церкву до викладання релігії у всіх народних і середніх школах; звільнити від усіх державних і комунальних податків церковні будівлі, а також приміщення духовних семінарій, монастирів, а оподаткування помешкань єпископів, крилошан і парафіяльних священників прирівняти до приміщень державних установ; виділити в Москві та Києві по одній церкві для використання греко-католиками, які там проживають, із правом Львівському митрополитові призначати священників до цих церков⁵⁷⁴.

⁵⁷¹ ЦДДАУЛ. Ф. 201. Оп. 1р. Спр. 122. Арк. 3-5.

⁵⁷² Ликвідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 250.

⁵⁷³ Там само. С. 256-258.

⁵⁷⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. Львів, 1996. Т.2.: 1953-1966. С. 759.

Зрозуміло, що подібні прохання не мали великих шансів бути задоволеними, оскільки навіть привілейована РПЦ на такі умови розраховувати не могла. Однак цей меморандум склався ще за часів А. Шептицького, тому його положення можна вважати програмою-максимумом з боку керівництва УГКЦ на переговорах з радянською стороною. Голова РСРК І. Полянський прийняв меморандум для ознайомлення, а під час розмови порушив питання про ставлення церкви до дій українських повстанців, заявивши, що «...Греко-католицька церква може і повинна сказати своє авторитетне слово, може і повинна спрямувати свої зусилля на найскорішу ліквідацію цього зла»⁵⁷⁵. Члени делегації намагалися ухилитися від прямих відповідей, вказуючи на неможливість впливу на таких людей шляхом церковних проповідей та пастирських звернень, що, очевидно, не влаштовувало радянських представників. Зрештою, на наполегливе запитання, чи засуджує церква бандерівщину і націоналістичний політичний рух, Г. Костельник відповів: «Ми засуджуємо цей рух в теорії і на практиці, ми проти гітлеризму і націоналістів, ми за мирне будівництво»⁵⁷⁶. Загалом зустріч завершилася у спокійній атмосфері, сторони залишилися задоволеними характером переговорів.

Під час другої зустрічі, яка відбулася 27 грудня, І. Полянський у відповідь на прохання, викладені у меморандумі, дипломатично заявив членам делегації, що в Радянському Союзі всі релігійні організації діють у рамках існуючого законодавства про культури і ні для кого, в тому числі й УГКЦ, винятку не буде. Тобто, частина прохань, що виходила за традиційні для радянського способу життя рамки, була відхилена, однак у питаннях здійснення релігійних обрядів УГКЦ отримала позитивну відповідь. На думку Б. Боцюрківа, відповідь Полянського означала відхилення більшості пунктів меморандуму глави УГКЦ, що не узгоджувалися із чинним законодавством про культури. Дослідник вважав, що тогочасні ієрархи церкви, звертаючись до керівництва СРСР з подібними проханнями, навіть не усвідомлювали ступеня неможливості їхнього виконання, а сама увага до церкви з боку радянської сторони диктувалася на той час виключно потужним в Західній Україні Рухом Опору загонів УПА⁵⁷⁷. В якості аргументу Б. Боцюрків (з посиланням на спогади Й. Сліпого) навів приклад запрошення членів делегації до Верховного

⁵⁷⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі. Львів, 1996. Т.2.: 1953-1966. С. 762.

⁵⁷⁶ Там само. С. 765.

⁵⁷⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 79.

Головнокомандування, де під час розмови з генералами їм дали зрозуміти, що ставлення до УГКЦ буде залежати від того, яку позицію вона обере щодо боротьби проти УПА⁵⁷⁸. Насправді про це свідчать стенограма та доповідні учасників цієї зустрічі з радянської сторони. Делегація перебувала у приміщенні НКВС СРСР і мала зустріч не з керівниками Політичного управління Червоної армії (як вони вважали), а з генералами НКВС й НКДБ Федотовим, Леонтьєвим і Судоплатовим, які назвалися іншими іменами. Під час розмови члени делегації намагалися переконати радянських генералів у необхідності врахування специфіки національного та політичного розвитку західноукраїнських земель, пояснити недовіру галичан до комуністичного режиму, неодноразово твердили, що збройний бандерівський рух був створений для боротьби з німцями, і не мав спеціального спрямування проти радянської сторони⁵⁷⁹.

Опубліковані документи спецслужб, в тому числі і матеріали прослуховування, про зміст й характер розмов членів делегацій між собою та на зустрічах з представниками влади у Києві і Москві, вказують на особливу увагу представників каральних структур до з'ясування позиції церкви щодо бандерівського руху. Характерним був епізод, який вразив членів делегації – спілкування генералом-українцем (цим генералом був П. Судоплатов) хорошою українською мовою⁵⁸⁰. Пізніше саме П. Судоплатов буде безпосереднім куратором підготовки і проведення Львівського собору, а також організатором фізичного усунення закарпатського єпископа Т. Ромжі.

Підсумком цієї зустрічі стала домовленість сторін про сприяння з боку церкви в організації зустрічі для переговорів між представниками радянської сторони та керівництвом УПА, а також обіцянка релігійних представників спробувати переконати збройне підпілля скласти зброю, в обмін на державну гарантію – амністії учасникам національно-визвольних змагань.

Оцінюючи хід переговорів та їхніх наслідків, можна припустити, що радянські каральні органи ще не мали на той час достатніх сил і ресурсів, щоб знищити повстанський рух, тому намагалися використати у боротьбі з ними авторитети та впливи греко-католицьких священиків. Що ж до долі самої церкви, то на думку І. Біласа: «Його (Сталіна) кінцеві наміри були однозначними:

⁵⁷⁸ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 83.

⁵⁷⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі. Львів, 1996. Т.2.: 1953-1966. С. 278-285.

⁵⁸⁰ Там само. С. 292.

знищення Греко-католицької церкви, яка на протигагу РПЦ, насмілилася його застерігати, – мовляв, необхідно брати до уваги особливості Західної України і «переміни робити обережно». До того ж, церква ця відстоювала ідеї національної державності, сприяла створенню військових формувань на окупованій ворогом території. Такого Сталін не прощав нікому»⁵⁸¹.

Питання оперативної розробки УГКЦ залишалося на постійному контролі у місцевих управліннях НКВС та НКДБ. Так в директиві Львівського УНКДБ районним відділам від 27 січня 1945 року відзначалося, що «... багато священників уніатської церкви нині надають активну допомогу бандформуванням УПА, переховують нелегалів-бандитів, забезпечують їх продовольством, а також інформують їх про обстановку в селах. Окремі священники, беручи активну участь в діяльності підпілля ОУН, надають свої квартири для нелегальних зібрань націоналістів, влаштовують явки «провідників» ОУН»⁵⁸². Тож ставилися завдання посилити контроль та агентурну роботу щодо представників УГКЦ з метою виявлення та нейтралізації противників влади.

У тогочасних директивах НКДБ УРСР про активізацію роботи щодо уніатів вказувалося на недоліки у роботі органів держбезпеки на місцях, нарком держбезпеки УРСР Савченко наказував начальникам обласних УНКДБ взяти роботу четвертих відділів, за якими була закріплена робота по релігійних організаціях, під свій особистий контроль, проводити «вигідну для нас» церковну лінію, особливу увагу звернути на придбання агентури з числа прихильників приєднання до РПЦ. Пропонувалися також і радикальніші міри – скористатися арештами уніатів для збору матеріалів для компрометації УГКЦ»⁵⁸³.

Упродовж зими 1945 року керівництво місцевих органів НКДБ продовжували вимагати від митрополита УГКЦ схилити керівництво УПА до переговорів про умови припинення збройного опору. Зусиллями архимандрита К. Шептицького Головний штаб УПА нарешті погодився на переговори, які відбулися в ніч з 28 лютого на 1 березня 1945 року. Уповноважений РСРК у Львівській області С. Карін від імені уряду УРСР пообіцяв не переслідувати офіцерів і

⁵⁸¹ Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. С. 310.

⁵⁸² Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 312-313.

⁵⁸³ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 218-220.

бійців УПА, якщо вони добровільно складуть зброю. Представники УПА погодилися передати радянські пропозиції командувачеві УПА Р. Шухевичу, однак, небезпідставно не вірячи у правдивість обіцянок С. Каріна, його пропозиції так і залишилися без відповіді⁵⁸⁴. Головна мета радянської сторони – використання авторитету церкви у процесі нейтралізації бандерівського партизанського руху досягнута не була. Тому частина уніатських священників все частіше попадала в поле зору місцевих органів НКДБ із звинуваченнями у зв'язках та підтримці повстанців.

Взимку 1945 року відбулися важливі зміни зовнішньополітичного характеру, що вплинули на настрої мешканців західноукраїнських територій. На Ялтинській 1945 року конференції глави провідних держав – учасників антигітлерівської коаліції остаточно вирішили питання кордонів повоєнної Польщі. Сподівання значної частини вірних УГКЦ на те, що Галичина залишиться у межах довоєнних кордонів Польщі не виправдалися. Згідно радянсько-польських домовленостей 1944 року з прикордонних земель активно проходив процес взаємної депортації польського й українського населення, що позбавляло УГКЦ відчутної соціальної бази. У засобах масової інформації активно проводилася антикатолицька кампанія, до якої долучилася й РПЦ на чолі з новообраним патріархом Алексієм.

Радянське керівництво в особі Й. Сталіна і В. Молотова на початку 1945 року ініціювало заходи, скеровані на підвищення ролі Російської православної церкви у боротьбі з католицизмом і повернення її вірних у православ'я. Рада у справах РПЦ спільно з партійними органами вирішувала практично всі кадрові питання церкви, включно з призначеннями її ієрархів. Органи держбезпеки широко засиляли своїх людей у церковні структури й, за висловом І. Біласа, «... використовували одержавлену РПЦ як інструмент впливу на свідомість народу з метою централізації і зміцнення імперії в дусі тоталітаризму, навернення всіх конфесій у лоно Російської православної церкви»⁵⁸⁵.

На початку лютого нарком НКДБ УРСР С. Савченко затвердив план оперативних заходів стосовно УГКЦ, який мав широкий комплексний характер, спрямований на фактичну ліквідацію церкви. Пунктами плану визначалися заходи по дискредитації та

⁵⁸⁴ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. С. 128.

⁵⁸⁵ Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. С. 98.

компрометації вищих ієрархів УГКЦ, арешти священників, причетних до повстанського руху, інші оперативні методи. Та особливої уваги заслуговують організаційні заходи, якими передбачалося: виявити греко-католицьких священників, схильних до возз'єднання з РПЦ; організувати ініціативну групу греко-католиків, через яку провести кампанію за возз'єднання; «обробити» Г. Костельника і доручити йому очолити рух за возз'єднання; від імені ініціативної групи організувати делегацію до православного екзарха РПЦ в Україні та в Московську патріархію для вироблення умов возз'єднання⁵⁸⁶. Щодо ролі Православної церкви в цьому процесі, то передбачалося створити у Львові православний єпископат, очолюваний єпископом – українцем з правом місійної діяльності; передати православній громаді один із уніатських Кафедральних соборів; підготувати відповідне звернення до віруючих-уніатів із закликом «повернення в лоно православ'я»⁵⁸⁷. Те, що частина антиуніатських заходів у розробленому енкадебістами плані відводилася структурам Російської православної церкви, вказувало на повну залежність та підконтрольність цієї церкви радянським спецслужбам. РПЦ, по суті, виступала не союзником чи партнером НКДБ, а зняряддям боротьби радянського режиму проти УГКЦ.

Фактичним автором цього плану був підполковник С. Карін, який підписав його в ранзі заступника начальника четвертого управління НКДБ УРСР. Через два дні, після затвердження С. Савченком, разом із супровідним листом план був спрямований наркомові НКДБ СРСР В. Меркулову. У листі вказувалося, що головна мета викладених у плані заходів – «...відрив Греко-католицької уніатської церкви від Ватикану, її ліквідації і возз'єднання з Православною церквою», а для забезпечення його виконання передбачалися «...арешти уніатського духовенства, причетного до активної діяльності ОУН-УПА, агентури противника чи скомпрометованого антирадянською діяльністю в період німецької окупації»⁵⁸⁸.

Незважаючи на те, що спецслужби офіційно не мали в напрямах своєї компетенції завдань проведення заходів щодо релігійних організацій, системи збору і аналізу даних, за якими передбачалося

⁵⁸⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 355.

⁵⁸⁷ Там само. С. 356.

⁵⁸⁸ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 358-359.

здійснення репресивних заходів по відношенню до УГКЦ, вказувало на загальну координацію цього процесу з боку вищого політичного керівництва СРСР. Заходами органів НКДБ проводилася попередня оперативна підготовка по формуванню необхідної документальної бази для політичних звинувачень на адресу представників УГКЦ.

По лінії НКДБ було активізовано оперативну роботу по агентурній справі «Ходячие». Готувалися мотивування арештів «ворожого» єпископату, і проведення підготовчої роботи щодо «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ. Зацікавленість Москви у впровадженні цієї справи була досить активною, про що свідчить той факт, що управління НКДБ західних областей відправляло інформацію по матеріалах справи, окрім свого республіканського керівництва ще й безпосередньо до союзних наркоматів. Так начальник УНКДБ по Львівській області О. Воронін доповів наркому держбезпеки СРСР В. Меркулову про виявлені упродовж кількох місяців факти співпраці греко-католицьких священиків із нацистською владою, зв'язки з націоналістичним підпіллям та загонами УПА і виклав пропозиції щодо заходів по ліквідації УГКЦ в західних областях України⁵⁸⁹. Зокрема, для припинення «антирадянсько-націоналістичної діяльності» УГКЦ він рекомендував приступити до арешту духовенства, що зв'язане з підпіллям ОУН і УПА, не допускати створення будь-якої дияконської чи інших шкіл уніатської церкви; провести роботу по приєднанню віруючих до Православної церкви; використати у пресі проти греко-католицького духовенства різні документи, які були підписані ними в період німецької окупації і вказували про їх зв'язки з ОУН і УПА⁵⁹⁰.

Тому стає зрозумілим наказ Й. Сталіна голові РСРПЦ Г. Карпову у лютому 1945 року розробити детальний план із ліквідації УГКЦ. Уже 1 березня 1945 р., у відповідності з пропозиціями плану НКДБ УРСР, Г. Карпов зобов'язав обласних уповноважених РСРПЦ у західних областях України до 1 травня провести інвентаризацію усіх церков і монастирів, перереєстрацію релігійних громад і священиків. Для забезпечення виконання цього доручення уповноважені на місцях повинні були тісно співпрацювати з місцевими відділами НКДБ, здійснюючи збір компрометуючих матеріалів на багатьох священиків⁵⁹¹.

⁵⁸⁹ Там само. С. 404-418.

⁵⁹⁰ Там само. С. 446-448.

⁵⁹¹ Концур Н. Становище Української греко-католицької церкви після відновлення радянської влади в західній Україні. *Мандрівець*: Всеукраїнський науковий журнал. Тернопіль, 2006. № 6. С.14-17.

15 березня 1945 р. Г. Карпов направив Сталіну, Молотову і Берії розроблену ним детальну (на десяти сторінках машинопису) інструкцію з конкретним планом ліквідації УГКЦ, відому ще як «Інструкція №58». Ознайомившись із документом, Сталін 17 березня наклав резолюцію «згідний»⁵⁹². Аналіз змісту цього документу дозволяє зробити висновок про врахування у ньому практично усіх пунктів плану з ліквідації УГКЦ, розробленого НКДБ УРСР і відправленого на погодження наркомові В. Меркулову в лютому 1945 року. Таким чином можна констатувати повну співпрацю репресивних органів та органів, покликаних здійснювати державну політику в релігійній сфері, спрямовану на нищення УГКЦ.

У вступі документу він зазначав: «Згідно з Вашими вказівками від 2 березня 1945 р., Рада у справах Російської Православної Церкви при РНК СРСР здійснила попереднє вивчення питання про взаємовідношення між католицизмом та православ'ям, про зовнішні зв'язки Ватикану і Російської Православної Церкви в минулому і подає при цьому на Ваш розгляд короткі матеріали з тих питань та свої міркування». Далі у документі, який складався з п'яти розділів, відзначалося, що «...Російська Православна Церква в минулому не докладала достатніх зусиль для боротьби з католицизмом, а в даний час може і повинна відіграти значну роль у боротьбі проти Римо-католицької церкви (і проти уніатства), що стала на шлях захисту фашизму і яка прагне зміцнити свій вплив у повоєнному світі»⁵⁹³. Далі йшов детальний виклад пунктів із ліквідації УГКЦ та обмеження впливу Ватикану й Римо-католицької церкви⁵⁹⁴. Реалізувати цей план мали спільно РСРК і РСРПЦ, їхні уповноважені в УРСР і західних областях із допомогою місцевих органів влади, силових структур та окремих ієрархів РПЦ.

Тут слід погодитися з думкою багатьох відомих істориків і дослідників церкви, що саме цей документ можна вважати початком широкомасштабної кампанії радянської влади за ліквідацію УГКЦ⁵⁹⁵. Відомо також, що вже 17 березня Г. Карпов надіслав листа-вказівку голові Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І. Полянському. Серед інших доручень в листі вказувалося: «Рада у

⁵⁹² Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. С. 310-316.

⁵⁹³ ЦДАГОУ. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 97.

⁵⁹⁴ Там само. Арк. 98-100.

⁵⁹⁵ Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. С. 12; Концур Н. Наслідки Львівського Собору і їх вплив на систему міжнародних і міжцерковних відносин УГКЦ. *Етнос. Культура. Духовність*. Чернівці, 2006. Ч.2. С.93-100.

справах Руської Православної Церкви при РНК СРСР повідомляє, що всі пропозиції, викладені у листі (мається на увазі план ліквідації УГКЦ – Авт.) санкціоновані 17 березня Головою Ради Народних Комісарів Союзу РСР товаришем Сталіним. У зв'язку з цим Вам слід забезпечити виконання пропозицій, викладених в розділі I, пункт «е» і в розділі II, пункти «а» і «б». Решта 20 пунктів пропозицій буде виконувати Рада у справах РПЦ»⁵⁹⁶. У пункті «е» пропонувалося заснувати ініціативну групу, завданням якої мало стати оголошення про розрив із Ватиканом і проведення роботи серед уніатського духовенства щодо його переходу у православ'я.

Щоб реалізувати плани політичного керівництва СРСР, потрібно було залучити до їх виконання партійні органи УРСР. Тому Г. Карпов у квітні 1945 р. звернувся до М. Хрущова з листом, у якому інформував про план з ліквідації УГКЦ. Серед рекомендованих РСРПЦ при Раднаркомі СРСР пропозицій були заходи, забезпечення реалізації яких покладалося саме на українські республіканські структури. До таких заходів відносили необхідність утворення у Львові православної єпархії на чолі з ново висвяченим єпископом М. Оксіюком, у підпорядкування якого передавалися православні парафії Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Тернопільської областей; підтримку православних структур і монастирів; оформлення приєднання до Московської патріархії РПЦ Мукачево-Пряшівської православної єпархії на Закарпатті; створення із частини греко-католицьких священиків ініціативної групи, яка «...декларативно заявить про розрив з Ватиканом і закличе уніатське духовенство до переходу у православ'я»⁵⁹⁷. У листі прямо вказувалося, що «...Рада в справах РПЦ просить Ваших вказівок Уповноваженому Ради при Раднаркомі Української РСР тов. Ходченку і Уповноваженому Ради при Львівському облвиконкомі тов. Вишневському про надання необхідного сприяння екзарху України митрополиту Іоану і Львівському єпископу Оксіюку в проведенні названих заходів»⁵⁹⁸.

Про те, що план ліквідації УГКЦ відпрацьовувався у Москві, свідчать і інші документи, що надходили з Москви на адресу М. Хрущова. Той же Г. Карпов 25 квітня 1945 року надіслав у Київ для ознайомлення республіканського керівництва погоджений з Молотовим текст звернення Московського патріарха РПЦ Алексія для

⁵⁹⁶Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 9-10.

⁵⁹⁷ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1638. Арк. 97-98.

⁵⁹⁸ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1638. Арк. 99.

духовенства та віруючих УГКЦ із закликом переходу у православ'я, з метою його розповсюдження у західних областях України⁵⁹⁹. Йшли вказівки і по лінії НКДБ. Так 22 квітня 1945 року нарком держбезпеки В. Меркулов надіслав таємну шифрограму С. Савченку, у якій давав такі настанови: спрямувати слідство «...на ретельне викриття організуючої ролі уніатської церкви в справі антирадянського оунівського руху, виявлення зв'язків керівників уніатської церкви з центральним керівництвом ОУН, агентами Ватикану і німецької розвідки»; організувати вивчення архіву А. Шептицького та відбір матеріалів, «...що мають політичний інтерес, стосовно можливості їх оперативного використання»; максимально використовувати сприятливу для чекістів внаслідок арешту церковного керівництва ситуацію «...по-перше, для переходу у православ'я; по-друге, для розробки всіх тих уніатів, які неодмінно повинні піти у підпілля»⁶⁰⁰.

Щоб підготувати громадську думку до необхідності застосування репресивних заходів щодо УГКЦ було використано працю Г. Костельника «Догматичні підстави папства», яка за висловами наркома С. Савченка «... значною мірою полегшила нам, і полегшує у подальшому, проведення запланованих заходів у бажаному для нас напрямку». Інформуючи секретаря з пропаганди ЦК КП(б)У К. Литвина, С. Савченко відверто зазначав, що написана та відредагована за їхньою вказівкою книга Г. Костельника мала незвичайне агітаційно-пропагандистське призначення з метою розвінчання Ватикану і Папи Римського, яка повинна послужити для уніатських священиків догматичною підставою їх переходу в православ'я. Савченко визнавав також, що брошура Г. Костельника для прискіпливих рецензентів не позбавлена недоліків, однак значення книги як апології возз'єднання уніатів з православ'ям є надзвичайно важливим⁶⁰¹.

Також в процесі розгортання ідеологічного наступу на УГКЦ максимально було використано можливості засобів масової інформації. У газетах публікувалися сфабриковані заяви відречення від УГКЦ віруючих і окремих служителів культу, різні документи, підписані представниками УГКЦ в період німецької окупації, де

⁵⁹⁹ Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 45-47.

⁶⁰⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 571-572.

⁶⁰¹ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 315-319.

йшлося про їх зв'язки з ОУН чи УПА, а також контакти з німецькою адміністрацією.

З цією метою партійні органи Львівщини використали досить відомого письменника Ярослава Галана, який вже зарекомендував себе затятим противником уніатської церкви та митрополита А. Шептицького. Початком відкритого наступу держави на церкву стала поява 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна» статті «З хрестом чи з ножем?», автором якої під псевдонімом Володимир Росович виступив відомий публіцист і письменник Ярослав Галан. Він звинувачував Греко-Католицьку Церкву у зраді українського народу, співробітництві з нацистськими окупантами, зв'язках з УПА і оунівським підпіллям, називав духовенство злочинцями, що заслуговують суворої кари, звинувачував митрополита А. Шептицького та його наступника Й. Сліпого у пособництві німецьким окупантам⁶⁰².

Для забезпечення процесу масового поширення статті, наступного після її виходу дня, Львівський обком партії постановив зобов'язати обласне видавництво видати брошурою статтю В. Росовича «З хрестом чи з ножем?» тиражем 10 тис. примірників⁶⁰³. Публікацію передрукували усі західноукраїнські обласні газети, а 10 квітня, у своєму спеціальному додатку для західних областей, республіканська газета «Радянська Україна».

Реакція греко-католицького духовенства на статтю була достатньо жорсткою. Священик І. Котів заявляв: «Стаття виходе з надр НКДБ-НКВС... Ми добре розуміємо, що стаття штовхає нас у бік православ'я, але було б смішно думати, що якась різка стаття може з маху вирішити питання щодо воз'єднання греко-католиків з православними. Це справа не місяця і не одного року, оскільки унія прищеплювалася віруючим і духовенству більше як 300 років підряд»⁶⁰⁴. Львівський священик Іван Кравець теж виступав на захист митрополита А. Шептицького, який, за його словами, «навчав молодь любити народ України». На захист А. Шептицького та УГКЦ виступили відомі львівські науковці та митці Б. Барвінський, О. Степанівна-Дашкевич, Я. Музика та інші, які висловлювали

⁶⁰² Росович В. З хрестом чи з ножем? *Вільна Україна*. 1945. 8 квітня.

⁶⁰³ Пашенко В. Ярослав Галан. Міфи і факти біографії і творчості. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2002. Вип. 2. С. 65..

⁶⁰⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 268; Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 281.

обурення з приводу брутальних методів боротьби з церквою⁶⁰⁵. Однак подібні висловлювання не могли вплинути на загальний хід процесу, який набирав уже загрозливого для Греко-католицької церкви характеру.

Уранці 11 квітня відділ міліції оточив Свято-Юріївський комплекс у Львові, а під вечір туди прибули енкадебісти з ордерами на арешти та обшук. В ніч на 12 квітня 1945 р. органи держбезпеки арештували у Львові й Станіславі весь єпископат УГКЦ, що перебував на території УРСР, – митрополита Й. Сліпого, єпископів Г. Хомишина, М. Будку, М. Чарнецького, І. Лятишевського. Лише у Львівській області були також заарештовані прелати О. Ковальський, Л. Куницький, священники В. Белей, С. Сампар, Й. Труш, Р. Білик та інші, всього 33 діячі УГКЦ. Окрім релігійних осіб на території Собору Св. Юра затримано ще 17 осіб нібито причетних до націоналістичного підпілля⁶⁰⁶. У Соборі Св. Юра, Духовній академії та дяківській школі 12-14 квітня проводились ретельні обшуки, було затримано 159 студентів, визнані придатними для проходження військової служби і невдовзі мобілізовані до лав Червоної армії.

Митрополита Й. Сліпого спочатку відправили до львівської тюрми по вул. Лонського, а наступного дня – до Лук'янівської тюрми в Києві. Йому інкримінували ворожу антирадянську діяльність не тільки під час німецької окупації, але й у довоєнний час, коли він був ще ректором Богословської академії, а також мав зв'язки з націоналістичним Рухом Опору⁶⁰⁷. Подібні звинувачення висувалися й іншим заарештованим ієрархам, які стали для слідчих НКДБ простими арештантами, по відношенню до яких застосувалися звичні для того часу методи зізнання.

Дослідник О. Мишанич, на основі опрацьованих кримінальних справ стосовно вищих ієрархів УГКЦ, що зберігається в Державному архіві СБУ, прийшов до висновку про застосування до заарештованих фізичних методів впливу. Доволі часто ієрархів допитували пізно увечері, а то й ночами: митрополита Й. Сліпого викликали на допити

⁶⁰⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 269-271; Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. С. 281-286..

⁶⁰⁶ Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 48-49.

⁶⁰⁷ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 208; Хома І. Йосиф Сліпий: отець та ісповідник Української мученицької церкви. Рим, 1992.

48 разів; єпископа М. Чарнецького – 60 разів, майже щоразу вночі, часто допити тривали по 10-15, інколи і по 18 годин⁶⁰⁸. Однак глава УГКЦ та більшість інших ув'язнених ієрархів не підкорилися диктату НКДБ, незважаючи на умови в'язниці, тиск слідчих, різні методи впливу, включаючи насильство і тортури.

Увечері 12 квітня 1945 року у Станіславі було заарештовано єпископа-помічника І. Лятишевського, а вранці наступного дня – єпископа Г. Хомишина. При арешті Г. Хомишина енкаведисти проявили надмірну жорстокість. Як засвідчив у своїх спогадах очевидець, під час арешту «...розлючені енкаведисти вхопили Владику, копали його чоботами, а потім кинули по сходах. Преосвященні вже не могли стати на ноги і їх, як мішок, викинули на вантажну машину та повезли в НКВД на допит»⁶⁰⁹. Із Станіславської тюрми Г. Хомишина переправили до Лук'янівської тюрми у Київ. У постанові про пред'явлення звинувачення Г. Хомишину акцентувалося, що «...з моменту встановлення радянської влади він проводив активну антирадянську агітацію, зводив наклепи на радянську владу та її політику, будучи агентом Ватикану, вживав активних заходів на відрив українського народу від російського, намагаючись розповсюдити вплив католицької віри на територію Радянського Союзу»⁶¹⁰.

Допитували Г. Хомишина у Лук'янівській тюрмі понад 8 місяців, неодноразово застосовуючи фізичні засоби впливу. На останньому допиті слідчий жорстоко побив Г. Хомишина книгами, що лежали в нього на столі. У результаті моральних і фізичних тортур, 28 грудня 1945 року, єпископ помер в тюремній лікарні⁶¹¹.

Арешти та слідчі дії стосовно греко-католицького духовенства проводилися управліннями НКДБ доволі інтенсивно. Станом на 25 квітня 1945 р. лише в одному Львівському обласному управлінні НКДБ проводилося 27 кримінальних справ на 27 арештованих духовних осіб та слухачів греко-католицьких теологічних навчальних закладів, кожного з них звинувачували у зв'язках з німецькими окупантами та українськими націоналістами. Аналогічна ситуація спостерігалася і в Дрогобицькій, Тернопільській та Станіславській

⁶⁰⁸ Мишанич О. Митрополит Й. Сліпий перед «судом» КГБ (за архівними джерелами). К., 1993. С. 70-78.

⁶⁰⁹ Лебедович І. З мартирології духовенства Західної України. Філадельфія: БМВ, 1978. С. 78.

⁶¹⁰ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і український націоналізм. *Питання історії України*: зб. наукових статей. Чернівці, 2002. Т. 5. С. 103.

⁶¹¹ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004.

областях. А загалом, згідно з даними НКДБ, у 1945 р. в Україні було заарештовано 96 священників УГКЦ⁶¹². До Москви регулярно надходили рапорти керівників обласних управлінь НКДБ про вжиття радикальних заходів щодо УГКЦ, однак центр вимагав ще рішучіших дій.

Вже після арешту й ув'язнення всього єпископату УГКЦ, НКДБ СРСР направив в республіканські органи директиву №53, в якій вкотре наголошувалося на активізації агентури Ватикану, пропаганду ідеї возз'єднання православ'я з католицизмом. Як і в попередніх директивах, греко-католицьке духовенство характеризувалося у традиційному для радянської пропаганди дусі. Москва вимагала від обласних управлінь НКДБ в Західній Україні особливо зосередитися на «розробці» католицького духовенства та віруючих⁶¹³.

Арешти ієрархів й церковного активу викликали неоднозначну реакцію серед громадськості. Так директор Українського національного музею у Львові І. Свенціцький заявляв: «Я чекав більшовиків і ніколи не симпатизував німцям чи націоналістам. Мене націоналісти били за мої москвофільські симпатії. Сьогодні я розчарований діями обласної більшовицької влади. Але разом з тим не хочеться вірити, щоб обласне керівництво без згоди зверху зважилося на такий трюк, як арешт митрополита. Мені байдуже буде, якщо і мене арештують. Признаюся, що у мене з'явилася апатія до життя»⁶¹⁴. Відомий науковець, академік В. Щурат обурювався: «Чому така зневага до народу? Адже після арешту священників в Галичині не знайдеться жодної людини, яка б схвалила політику радянської влади»⁶¹⁵. Подібні оцінки висловлювали й інші представники львівської інтелігенції, хоча публічних виступів практично ніхто не робив.

Однак поволі їхнє обурення стихало. І хоча, як відзначалося в інформаційній довідці львівського обкому партії для ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 р., частина представників інтелігенції ще негативно оцінювала події щодо арешту ієрархів УГКЦ, наводилися також приклади схвальних відгуків, на зразок: «Українському народу потрібна лише релігія, а не Папа Римський», а тому «...чимало з

⁶¹² Сердюк Н. Репресії органів НКВС-НКДБ щодо УГКЦ. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки*. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 21.

⁶¹³ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 559-560.

⁶¹⁴ Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 53.

⁶¹⁵ Там само.

уніатських священників згодяться перейти в православ'я»⁶¹⁶. У цьому ж документі було подано і вислів Г. Костельника, який, оцінюючи квітневі події 1945 року, вважав, що «...уніатська церква в СРСР волею радянської влади ліквідована. Митрополит Йосип Сліпий і єпископи уже не вернуться до влади... Поставлено питання про неминучий розрив уніатської церкви з Ватиканом і про підпорядкування її Патріарху Московському і всія Русі»⁶¹⁷.

Незважаючи на те, що в руках радянських органів були усі можливі доступні методи впливу, побороти УГКЦ і її вірних було досить важко. Багато священників УГКЦ готові були повторити шлях арештованих, аніж зрадити церкву. Так ігумен Жовківського монастиря ордену Василіан на Львівщині М. Пелех апелював до влади: «Стаття «З хрестом чи з ножем?» написана неправильно. Москва ще відповість за це. Знайдуться люди, які займуться цим питанням. Православна релігія невірна, і нас ніхто не переконає. Митрополита і єпископів арештували неправильно, за це люди ще будуть відповідати. Ви усі станете перед судом Божим»⁶¹⁸. Жовківський декан Я. Мухнатський відмовився перейти у православ'я, як це йому було запропоновано чекістами, і заявив, що залишиться ревним католиком. Такого ж змісту і висловлювання монаха-василіянина Дацишина: «Ми, священники Василіани скоріше всі мучення приймемо на себе, але своїй вірі не зрадимо і в православ'я не перейдемо»; та священника М. Долошицького: «Я прийняв присягу перед єпископом на вірність католицькій релігії і без нього перейти в православ'я не можу»⁶¹⁹. Безперечно, такі непокірні священнослужителі не залишилися поза увагою органів держбезпеки.

Висловив свою позицію з приводу арешту католицької ієрархії і професор І. Крип'якевич, заявивши, що «...арешт священника – це арешт духу народного. Арешт митрополита – це арешт усієї Галичини. Радянське правосуддя тепер повинне виправдати себе перед масами: або засудити священників, або визнати свою повну неспроможність і цим ще більше викликати недовір'я до себе і нелюбов. Маси борються з радянською владою, щоправда пасивно, але борються. Якщо митрополита арештували, то слід пред'явити звинувачення,

⁶¹⁶ Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. С. 287.

⁶¹⁷ Там само. С. 289.

⁶¹⁸ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 289.

⁶¹⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 291.

заспокоїти не лише український народ, але й суспільну совість усієї Європи»⁶²⁰.

Отже, дев'ятимісячний термін взаємин УГКЦ із радянською владою після звільнення західноукраїнських земель від фашистської окупації позначився рішучими змінами в політиці комуністичного режиму стосовно уніатської церкви. Якщо у перші місяці співіснування радикальні дії влади стримувалися величезним авторитетом митрополита А. Шептицького та його намаганнями нормалізувати стосунки із комуністичною владою задля збереження церкви, то після його смерті ситуація змінилася. Спроби комуністичного режиму використати вплив УГКЦ для нейтралізації національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях успіху не досягли. Тому карально-репресивні органи, що проводили значну агентурно-оперативну роботу з виявлення фактів та зв'язків представників церкви з німецьким окупаційним режимом та формуваннями ОУН і УПА, почали активну діяльність з підготовки плану ліквідації церкви. За ініціативою Й. Сталіна до розробки й реалізації плану було залучено державні органи – Раду у справах РПЦ та Раду у справах релігійних культур, та все ж головну роль на цьому етапі відіграли структури НКДБ і НКВС, які безпосередньо провели у квітні 1945 року арешти та ув'язнення вищого керівництва церкви.

Арешт вищого духовенства УГКЦ був тільки частиною загального плану, який мав, в першу чергу, залякати греко-католицьке духовенство, примусивши його стати більш зговорливим щодо перспективи переходу у православ'я. Рішучість радянської влади мала продемонструвати західноукраїнському населенню готовність продовжити репресивні дії супроти прихильників унії. Публічні звинувачення ієрархів Греко-Католицької Церкви в співпраці з нацистськими окупантами та підтримці ними націоналістичного руху теж були чітко вираженим проявом пропагандистської лінії, спрямованої на дискредитацію не тільки цієї церкви, але й Ватикану та його політики загалом.

Оскільки така діяльність могла викликати міжнародний резонанс, голова РСРК І. Полянський у травні 1945 р. вимагав від своїх підопічних при роботі з католиками «... проводити тактику зовні коректну, не даючи ніякого приводу для надмірного загострення відносин між місцевими органами Радянської влади і

⁶²⁰ Там само. С. 290.

духовенством»⁶²¹. Водночас він підкреслював, що уповноважені на місцях при виникненні суперечностей між місцевими католицькими громадами і структурами РПЦ повинні вирішувати питання на користь православних. Стосовно арешту керівництва УГКЦ І. Полянський вказував: «Греко-католицька (уніатська) церква, у лиці митрополичого управління, зайняла абсолютно нетерпиму у політичному відношенні позицію і стала на шлях боротьби із Радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух. У зв'язку з цим, у нинішній час проводяться заходи, які скеровані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного уніатського духовенства і переходу віруючих у православ'я. З цією метою, зокрема у Львові, організована єпархія Православної церкви. З усіх питань даного листа Рада пропонує подати Ваші міркування на розгляд Ради не пізніше 30 травня ц. р. ... Лист поверніть у Раду, не знімаючи з нього копії, одночасно з Вашими міркуваннями з усіх питань, до яких він торкається»⁶²².

Процес переведення греко-католиків до Православної церкви неминуче зачіпав організаційні та канонічні питання функціонування церковних організацій. Тому велика увага влади надавалася процедурі створення та діяльності ініціативних груп, які б виступали за розрив із Ватиканом на підтримку ідеї повернення в православ'я. Ключовим в цьому питанні була не тільки форма проведення ліквідації унії, але й персоналії людей, які б взялися за організацію цієї справи. Оскільки план Карпова передбачав створення відповідної «ініціативної групи» з числа греко-католицьких священиків по поверненню духовенства і вірних у православ'я, то в цьому напрямі працювали і партійні, та державні органи республіки, і структури держбезпеки.

У згадуваному листі до М. Хрущова від 20 квітня Г. Карпов відзначав, що «... Раді відомо, що всередині уніатської церкви, в особі Костельника та інших священиків створюється ініціативна група, яка має декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати греко-католицьке духовенство до переходу у православ'я»⁶²³. Однак в реальності на той час Г. Костельник ще не визначився до кінця із своєю майбутньою роллю. Про це свідчать записи бесіди Г. Костельника із С. Каріним від 22 квітня 1945 року, де співробітник держбезпеки зафіксував сумніви священика в доцільності своєї участі

⁶²¹ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 390.

⁶²² Там само. С. 390-391.

⁶²³ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 261.

в створенні подібної групи. І тільки після достатньо жорстких аргументів, більше схожих на погрозу, Г. Костельник запевнив С. Каріна в тому, що через тиждень після Пасхи подібна група буде створена. До речі, в ході бесіди якраз і було сформульовано назву «Ініціативна група по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Православною»⁶²⁴. Показовим фактом є те, що у процесі спілкування Г. Костельника із С. Каріним, на прохання першого спецслужби йшли на окремі поступки у звільненні з-під арешту, чи пом'якшенні умов щодо заарештованих ними раніше священиків.

Увага представників спецслужб до особи Г. Костельника, пропозиції співпраці з владою ґрунтувалися на аналізі поведінки священика під час поїздки в Москву та стосунках із С. Каріним взимку-весною 1945 року. На прохання держбезпеки у квітні 1945 р. Г. Костельник підготував реферат «Чи можливе перетворення уніатської церкви в Західній Україні в автокефальну православну церкву?», у якому не схвалював репресивних дій та курсу «твердої руки» стосовно усієї УГКЦ. На його думку, це призвело до моральної депресії у народі, який став глибоко співчувати тим, хто постраждав, а почуття віруючих владі слід було б поважати. Прагнучи застерегти чекістів від згубного, на думку Костельника, для справи переведення в православ'я жорсткого підходу, він намагався переконати їх у тому, що вкорінена у галичан глибока католицька духовність не дасть можливості для швидкого та насильницького переведення до православ'я, і це справа поступових у часі та продуманих за формою дій⁶²⁵.

Однак ці пропозиції Г. Костельника щодо перевиховання віруючих і духовенства не відповідали намірам влади, яка не бажала зволікати з їх реалізацією. Органи НКДБ звичайними для себе методами примусу і терору хотіли виконати завдання «возз'єднання уніатської церкви з Православною» негайно і кардинально. Задля цього вже через кілька тижнів після арешту єпископату УГКЦ, у травні 1945 р. було оголошено про створення і початок роботи так званої «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-католицької церкви з РПЦ» (далі – Ініціативна група).

Вона складалася з трьох священиків: Гавриїл Костельник – керівник, настоятель Преображенської церкви у Львові, від Львівської

⁶²⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 566-568.

⁶²⁵ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 551-554.

області; Михайло Мельник – генеральний вікарій Перемиської єпархії – від Дрогобицької та Антоній Пельвецький – декан Гусятинського деканату від Станіславщини (за територіально-адміністративним устроєм м. Гусятин був у складі Тернопільської області – Авт.). На майбутнє НКДБ УРСР планувало об'єднати навколо цієї групи те духовенство УГКЦ, яке погодиться підкоритися Московській патріархії РПЦ. Ця група вважалася центральною Ініціативною групою, і за задумом енкадебістів, їй повинні були підпорядковуватися кілька її аналогів на місцях. Однак, на місцевому рівні по єпархіях чи областях подібні групи практично ніякої діяльності не проявили і всю роботу на себе взяла саме група Г. Костельника.

Керівники держбезпеки розуміли, що очолювати Ініціативну групу повинен відомий і помітний у колах уніатського духовенства церковний діяч. Співробітники НКДБ зупинили свій вибір на особі Г. Костельника, здатний, на їхню думку, об'єднати навколо себе широкий загал духовенства і віруючих. Енергійний і авторитетний священнослужитель, окрім пастирських обов'язків, займався науковою і викладацькою роботою, високоосвічений – мав богословську і філософську освіту, захистив дисертацію з теології, завідував кафедрою філософії Львівської духовної академії, мав репутацію доброго пастиря і видатного промовця. На користь Г. Костельника був і той факт, що йому довіряв митрополит А. Шептицький, з ним рахувались інші ієрархи УГКЦ. Однак, вважаємо, вирішальним аргументом для представників НКДБ було те, що Г. Костельник здавна не приховував неприязнь до Ватикану і пропагував ідею створення самостійної української церкви.

Серед причин, які змусили Г. Костельника піти на співпрацю з радянськими органами щодо приєднання УГКЦ до православ'я, львівські науковці М. Кашуба та І. Мірчук вважали, що «...як далекоглядний політик Г. Костельник розумів, що чекає вірних та ієрархію церкви чужоземного підпорядкування на території такого нетолерантного, м'яко кажучи, режиму, яким був сталінський котел і тоталітаризм». Не слід відкидати також його амбітні риси характеру, які проявилися пізніше й були вміло використані владою⁶²⁶. На думку сучасника Г. Костельника священника І. Гриньоха керівництво НКДБ уживало методи підступного шантажу і погроз, використовуючи його

⁶²⁶ Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник: філософські погляди. Львів: Світ, 2002. С. 80.

антирадянські виступи, арешт і заслання сина Богдана, добровільний вступ двох синів до української дивізії СС «Галичина», через що Г. Костельник змушений був піти на співпрацю з радянським режимом⁶²⁷.

Сучасний дослідник І. Андрухів вважає, що на вибір Г. Костельника вплинув ряд чинників суб'єктивного і об'єктивного характеру. Перш за все, це смерть митрополита А. Шептицького, якого він глибоко поважав і мав від нього відповідну повагу. З новим митрополитом Й. Сліпим у нього були складні стосунки, в тому числі й особиста образа ще з дорадянських часів. По-друге, за час німецької окупації Г. Костельник «засвітився» в співпраці з «націоналістами» та з «фашистськими окупантами», тож змушений був, щоб не потрапити за ґрати йти на поступки НКДБ⁶²⁸. В. Марчук стверджує, що репресивні органи радянської влади небезпідставно вважали Г. Костельника потенціальним ворогом, який у роки німецької окупації відверто писав: «Жадна держава так не мучила своїх підданих, як більшовицька... Як же нам було не бажати, щоб цей чортівський млин розпався вкінці на наших очах». Після повернення радянської влади, припускав дослідник, деякий час Г. Костельник ймовірно провів у більшовицькій в'язниці у Львові, де його напевно духовно зламали⁶²⁹.

Цілком поділяючи думки авторитетних вчених щодо спонукальних мотивів вибору Г. Костельника, вважаємо, що чекісти максимально використали й особисту трагедію священика, який вважав трьох своїх синів загиблими. Наприкінці квітня 1945 року, у скерованій до радянських органів заяві Г. Костельник писав, що «... був уніатом і загубив гідність пастиря... був націоналістом і загубив гідність людини... а націоналізм посиротив мене і мою дружину – убив трьох наших синів. Ми стали нещасними батьками... В нашому краї немає родини, яка б не оплакувала якусь жертву націоналізму. Ми кажемо націоналізму – годі крові! Ми кажемо унії – годі ганьби!»⁶³⁰. Те що Г. Костельник взяв на себе місію ініціатора переведу УГКЦ в православ'я, відповідало також його внутрішньому релігійному переконанню, а зовнішній тиск з боку влади тільки прискорив цей вибір.

⁶²⁷ Гриньох І. Російсько-більшовицький погром. *Світильник істини*. Джерела до історії. Ч. 3. Торонто; Чикаго, 1983.

⁶²⁸ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004.

⁶²⁹ Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. С. 236.

⁶³⁰ Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради. (Історична хроніка). К.: Наукова думка, 1970. С. 298.

Щодо двох інших членів Ініціативної групи, то вони не були такими впливовими, однак досить придатними для задуманої радянськими органами акції і їх вдалося схилити до співробітництва. Доктор богослов'я Михайло Мельник служив настоятелем в своєму рідному селі Нижанковичі поблизу Дрогобича і водночас виконував обов'язки генерального вікарія Перемишльської єпархії УГКЦ, користувався довірою місцевого населення і духовенства. За однією з версій у квітні 1945 р. він теж був арештований органами НКДБ і, не витримавши катувань і морального тиску, погодився співпрацювати з владою у створенні Ініціативної групи⁶³¹. Отець Антоній Пельвецький виявився привабливою для працівників НКДБ кандидатурою завдяки тому, що був комунікабельним, підтримував широкі знайомства і приязні взаємини з багатьма священнослужителями Станіславської єпархії.

На думку І. Гриньоха: «Всі керівні постаті «Ініціативної групи» на підставі того, що про їх вербування відомо не було ні ентузіастам ліквідації Української Католицької Церкви, ні добровольцям з рядів українського католицького духівництва, які спонтанно, з власної волі зголосилися, щоб довершити якийсь небувалий акт історичного значення»⁶³². Він вважав, що вони стали жертвами більшовицького насильства над свободою людського сумління, яким випало «...у дальшому бути слухняним інструментом такого ж насильства над тисячами і мільйонами душ інших людей»⁶³³.

Отож, застосовуючи різні методи впливу, радянські органи НКДБ змусили згаданих вище духовних осіб брати участь у ретельно запланованій спеціальній операції, при цьому справжні її цілі від них приховувалися, їм не довіряли, контролювали, ними маніпулювали. Управлінням НКДБ по Львівській області у серпні 1945 р., цілком у дусі радянських органів, завели на них агентурну справу «Відродженці». Підставою для її заведення були сумніви чекістів у щирості намірів Г. Костельника щодо переходу у православ'я, нібито його бажання зберегти Греко-католицьку церкву як самостійну Православну церкву без підпорядкування Московському патріархату РПЦ⁶³⁴.

⁶³¹ Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом. *Сучасність*. 1970. Ч.7-8. С. 169.

⁶³² Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом. *Сучасність*. 1970. Ч.7-8. С. 169.

⁶³³ Там само. С. 170.

⁶³⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 26-27.

На початку травня у Львів прибув П. Вільховий, який мав зустрічі із членами Ініціативної групи, після чого про її створення було оголошено публічно. 28 травня її члени підготували два документи, які через підполковника С. Каріна передали для голови РНК УРСР М. Хрущова. Одним із них був лист до Ради Народних Комісарів УРСР про становище Греко-Католицької Церкви в Західній Україні⁶³⁵, а другим – звернення Ініціативної групи до духовництва УГКЦ, яке вони мали намір оприлюднити лише після дозволу уряду⁶³⁶.

У листі члени Ініціативної групи оцінювали унію з Ватиканом як «історичну зраду українському народові», зверталися до уряду УРСР з проханням визнати їх тимчасовим церковно-адміністративним органом УГКЦ і дозволити розпочати возз'єднавчий процес з РПЦ. Пояснюючи ситуацію, вони заявляли, що «...церква опинилася у становищі безвладдя і дезорганізації. Це болісно позначається на нашому церковному житті; довший час воно так не могло б бути. Тому ми, підписані, чільні представники з наших трьох єпархій, рішилися вивести нашу церкву з анархії в стан консолідації для перетворення її у Православну церкву, і просимо одобрити цей наш почин»⁶³⁷.

У зверненні до духовенства відзначалося, що «...державна влада визнаватиме тільки зарядження нашої «Ініціативної групи», а ніякої іншої адміністраційної влади в Греко-католицькій церкві не буде признавати. Самозрозуміло, що наша «Ініціативна група» стоїть і стоятиме твердо на становищі щирого патріотизму до УРСР і всього Радянського Союзу, бо це диктує здоровий розум і українського серця»⁶³⁸. Щоб активізувати готових до переходу у православ'я осіб, у зверненні наголошувалося: «Ми повинні зберегти все, що причиняється до розвитку релігійного життя. Однак, це, головне, залежить від духовної мудрості нашого духовенства. Коли духовенство піде тим єдиним розумним і правильним шляхом, яким іде Ініціативна група, то воно й рішатиме у внутрішніх справах нашої Церкви. З цього приводу просимо всечасних отців деканів скликати духовенство на наради і прочитати їм цього нашого листа. Наші одностайні священники повинні якнайскоріше вступити в члени Ініціативної групи, бо для них буде потрібна наша посвідка. Вступати в члени Ініціативної групи можуть також і дяки»⁶³⁹. Таким чином,

⁶³⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 8-13.

⁶³⁶ Там само. 1-198.

⁶³⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 12.

⁶³⁸ Там само. Арк. 5.

⁶³⁹ Там само. Арк. 6-7.

члени Ініціативної групи чітко наголошували на своєму прагненні перебрати на себе церковну адміністративну владу в УГКЦ і здійснити відповідні повноваження.

Обидва документи було направлено на схвалення до Москви, однак радянське керівництво не поспішало з їх публікацією та відповіддю. У той же час нарком С. Савченко 31 травня 1945 р. надіслав обласним управлінням чергову директиву про посилення роботи проти уніатської церкви, взяття на облік і контроль усіх греко-католицьких деканів, організацію нарад деканів з приводу переходу у православ'я, тіснішу співпрацю із уповноваженими при облвиконкомах у справах релігійних культів. У відгуках населення на створення та діяльність Ініціативної групи, які фіксували органи держбезпеки, переважали негативні оцінки та рішучість священників, і віруючих залишатися у своїй вірі⁶⁴⁰.

Після деякої паузи, 18 червня уповноважений РСРПЦ при РНК УРСР П. Ходченко санкціонував діяльність Ініціативної групи «... як єдиного тимчасового церковно-адміністративного органу, якому надається право керувати в повному обсязі існуючою греко-католицькою парафією в західних областях України і переводити справу воз'єднання зазначених парафій з Руською православною церквою»⁶⁴¹. У документі вказувалося, що свої дії Ініціативна група повинна погоджувати з Радою у справах РПЦ при РНК УРСР та її обласними уповноваженими.

У червні 1945 р. М. Хрущов доповідав у ЦК ВКП(б) Сталіну про вжиті заходи: «В результаті проведеної роботи у середовищі уніатського духовенства утворилася «Ініціативна група». Ця група надіслала на адресу Раднаркому УРСР такі документи: «Лист у Раду Народних Комісарів про становище Греко-католицької церкви в Західній Україні»; Лист «Ініціативної групи» до всього духовенства Греко-католицької церкви. Цей документ вони розішлють духовенству після того, як ми дозволимо існування «Ініціативної групи»... Вважаю, що слід погодитися з їх проханням, надати їм можливість розіслати лист духовенству Греко-католицької церкви, після чого опублікувати ці документи в газетах Західної України. Ми дозволили республіканським газетам ввести «змінні полоси» для

⁶⁴⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 760-762.

⁶⁴¹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 14.

населення західних областей України, в яких можна опублікувати ці документи»⁶⁴².

Отримавши від Москви згоду, М. Хрущов дав відповідні розпорядження і завідувач відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У К. Литвин надіслав вказівку першим секретарям обкомів партій західних областей (крім Закарпатської) опублікувати в обласних газетах спершу лист Ініціативної групи та відповідь РНК УРСР⁶⁴³.

Утворення Ініціативної групи, публікація її документів і намагання перебрати на себе адміністрування справами УГКЦ викликали серед духовенства Львівської архієпархії серйозний спротив. Опозиційна група в складі 61-ї особи (які представляли 300 священників, настоятелів монастирів, священників) на чолі з архимандритом ЧСВВ К. Шептицьким та радником митрополичого ординаріату І. Котівим підготувала колективне звернення до заступника голови РНК СРСР В. Молотова від 1 липня 1945 р., яке одразу набуло широкого розголосу серед церковного кліру й вірних УГКЦ⁶⁴⁴.

Делегати зі Львова священники І. Котів і Й. Кладочний 16 липня зустрілися у Києві з П. Вільховим і висловили вимоги не втручатися у внутрішні справи церкви й порушувати тим самим надані радянською Конституцією права і свободи віруючих. Вони просили не «возз'єднувати» УГКЦ, а дозволити обрати згідно з канонами тимчасовий керівний орган на час відсутності митрополита і єпископів. Крім того, заявили, що майже все духівництво Львівської єпархії не визнає повноважень Ініціативної групи. Делегати вручили П. Вільховому текст листа до В. Молотова, в якому наголошувалось: «Внаслідок заарештування всього єпископату Греко-католицької церкви в Західній Україні, а також цілого ряду наших священників, та через заборону виконувати управу нашою Церквою кому-небудь з греко-католицького духовенства, наша Церква опинилася в дуже аномальному стані. Це становище ускладнене ще більш через те, що виникла «Ініціативна група по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Православною церквою» з осідком у Львові. Ця група, яку

⁶⁴² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 109.

⁶⁴³ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 222-223.

⁶⁴⁴ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 84.

очолюють о. д-р Костельник (Львів), о. д-р Мельник (Дрогобич) та о. Антін Пельвецький (Станіславів), видала відозву до всечесного духовенства в західних областях України з датою 28 травня 1945 року і з підписом вищеназваних священників. Тому що відозва містить у собі багато фальшу та перекручень загальновідомих історичних фактів, ми, греко-католицьке духовенство, не будемо відповідати на цю відозву. Ми хочемо в цьому листі викласти тільки урядові СРСР своє ставлення до влади та висловити свої прохання... Ставлення наше до акції о. Костельника є вповні негативне, його акцію засуджуємо, як шкідливу, суто нецерковну... Ми не можемо йти за голосом, який закликає до відступництва від Віри. ...Просимо о полишенні нам і нашому народові в Західній Україні тої свободи в церковних справах, якою ми користувалися сотки літ та до якої на основі радянських законів маємо право»⁶⁴⁵.

У відповідь на лист опозиційної групи до В. Молотова П. Вільховий просив уповноваженого РСРК у Львівській області усно довести до відома групи священників на чолі з архимандритом К. Шептицьким і священником І. Котівим: «Оскільки керівництво УГКЦ зайняло по відношенню до радянської влади ворожу позицію, а також створена після арештів єпископату уніатської церкви Ініціативна група на чолі з доктором Г. Костельником, отримавши дозвіл на існування від РНК УРСР, провела роботу на возз'єднання ГКЦ з православною церквою», то РСРК «...не вважає за потрібне розглядати порушені у згадуваному листі питання»⁶⁴⁶.

Відгукнулися на події в церковному середовищі і українські повстанці. У травні 1945 року органи держбезпеки перехопили донесення повстанських командирів, в якому вказувалося: «Більшовики почали переслідувати Греко-католицькі церкви. Будуть насаджувати православ'я. Робити все можливе, щоб організація не дала безпосередніх приводів для репресій і виступати активно на захист священників. До евентуальних православних попів, якщо таких будуть присилати, бути стриманими, то будуть поголовно агенти НКВД. Не бити їх для принципу, тільки за безпосередню агентурну роботу»⁶⁴⁷. Про репресії щодо греко-католицького духовенства,

⁶⁴⁵ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 85-86; Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 79-80.

⁶⁴⁶ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 118.

⁶⁴⁷ Культурне життя в Україні. Західні землі. К.: Наукова думка, 1995. Т.1.: 1939-1953. С. 277.

створення Ініціативної групи, очолюваної Г. Костельником, гоніння на священиків, які відмовлялися переходити в православ'я повідомляла в травні і повстанська газета «Стрілецькі вісті»⁶⁴⁸.

У липні 1945 р. було розповсюджено звернення ОУН до греко-католиків із закликом не переходити у православ'я. У ньому викривалася не тільки політика партійно-державних і каральних органів, але й підривна діяльність РПЦ, очолюваної патріархом Алексієм. У заклику лунала пересторога до тих священиків, які погодилися на перехід: «Хай зятялять собі всі зрадники і перевертні, що доки ми, українські повстанці, ходимо по світі, доти ми всіх сталінських агентів і вислужників... провчатимемо нашим повстанських звичаєм, незалежно від того, хто це буде»⁶⁴⁹.

Приїзд до Києва делегації зі Львова, колективний лист 61 священика Львова до В. Молотова викликали незадоволення наркома С. Савченка. У листі до М. Хрущова він доповідав, що прийом львівської делегації у Києві головою РСРК П. Вільховим і претензії, висловлені членами делегації, завдали справі переведення греко-католиків на православ'я великої шкоди й рекомендував відповідним цивільним органам більше такого не допускати. Він критикував недостатньо активну діяльність уповноважених РСРК республіки, вказував на необхідність негайно взяття на облік всіх священиків, які утримуються від переходу в православ'я або виявляють антирадянські настрої і подачі цих матеріалів в органи НКДБ. Серед висловлених С. Савченком недоліків – твердження про те, що обласні управління НКДБ повністю взяли на себе роботу з ліквідації унії, а можливості апарату уповноважених у справах релігійних культів та уповноважених у справах РПЦ, створених при обласних радах депутатів трудящих, використовуються слабо. До недоліків роботи співробітників свого комісаріату було віднесено й те, що оперативні працівники НКДБ, викликаючи греко-католицьких священнослужителів для співбесід, нерідко відкрито вимагали підписки з обіцянкою перейти на православ'я, що призводило до зривів і розконспірації інтересів органів держбезпеки⁶⁵⁰.

Отже, цей та інші документи спецслужб свідчать про те, що органи НКДБ УРСР покладали на свої обласні та районні структури

⁶⁴⁸ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 61.

⁶⁴⁹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 63.

⁶⁵⁰ Там само. С. 122-124.

завдання забезпечення проведення політичної акції, що своїми наслідками мала привести до ліквідації УГКЦ як самостійної церковної структури. При цьому здійснювалися такі кроки у звичний для спецслужб таємний спосіб із використанням маскуванню своїх безпосередніх дій за допомогою радянських цивільних установ. Однак методи – збір інформації, моральний і психологічний вплив на духовенство і віруючих УГКЦ, залишалися частиною чекістського стилю, що передбачав елементи залякування та заохочення – «батога і пряника».

Яскраві свідчення, в тому числі і на багатому архівно-документальному рівні, про тісну співпрацю органів держбезпеки з маріонетковою Ініціативною групою в процесі ліквідації УГКЦ, в навершенні її священиків до православ'я, тільки підкреслюють значимість проблеми нищення церкви, діяльність якої була небажаною для радянського режиму. Часто працівники НКДБ самостійно, без посередництва уповноважених у справах релігійних культів при облвиконкомах, організували наради священиків, супроводжували Г. Костельника та інших членів Ініціативної групи в поїздках по районах західноукраїнських областей. З метою переведення греко-католицьких парафій під юрисдикцію Ініціативної групи проводилися наради духовенства, на яких священики підписували відповідний протокол. Такі наради скликалися з метою прийняття ухвали її учасниками про перехід до православ'я.

Як показали архівні матеріали уповноважених у справах релігійних культів та районних інспекторів тогочасної Станіславської області⁶⁵¹, кожній нараді передувала ретельна підготовка з боку органів радянської влади та відповідних репресивних структур. Збиралася інформація про настрої і налаштованість священиків для залякування, енкадебісти здійснювались арешти найактивніших противників ліквідації унії, котрих звинувачували за стандартним формулюванням «скомпрометували себе антирадянською діяльністю». Розрахунок був на те, що за відсутності відвертих противників розриву з унією решта священиків буде слухняно голосувати за «возз'єднання». Серед попередніх заходів – заздалегідь узгодження і опрацювання сценарію подібних нарад: складання списків тих, хто братиме слово на зібраннях, тексти їх виступів, узгоджені чи підготовлені чекістами. Усі промови мали на меті довести закономірний характер повернення УГКЦ у лоно православ'я.

⁶⁵¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). Ф. Р-388. Оп. 2. Спр. 74-87.

Задля більшого впливу на духовенство і гарантії успіху, заклики до возз'єднання мали лунаати з уст не лише сторонніх для церкви осіб (діячів культури, науковців, журналістів тощо), а впливових священнослужителів, які мали своїм авторитетом нейтралізувати вплив противників, власною переконаністю позбавляти сумнівів тих, хто вагався. Таку відповідальну роботу найчастіше доручали виконувати членам Ініціативної групи. Так Г. Костельник провів 36 нарад духовенства деканатів у Львівській, Тернопільській і Станіславській областях, його колега А. Пельвецький – близько 30 нарад у Станіславській і Тернопільській областях⁶⁵².

Органи держбезпеки відверто підтримували діяльність Ініціативної групи і у справі призначення нових деканів. Про це свідчить директива від 1 грудня 1945 року генерала Вороніна своїм районним підлеглим, у якій чітко вказувалася методика такого призначення: «У зв'язку з реорганізацією деканату керівник Ініціативної групи д-р Костельник призначає нових деканів, котрі дали згоду на возз'єднання з Православною церквою. При цьому направляємо вам пошту, що виходить від Ініціативної групи, в якій, в одному документі Костельник звертається до голови Райвиконкому передати призначення на посаду декана священнику, прізвище якого вказане в іншому документі. Вам необхідно ці документи передати голові Райвиконкому і домовитися з ним, щоб він негайно викликав священника до себе, познайомився з ним і передав документ Костельника... Для початку роботи з деканами зобов'яжіть їх провести наради з дяками (там, де вони не були проведені) по питанню возз'єднання з Православною церквою»⁶⁵³.

Однак, досить часто траплялися й невдачі Ініціативної групи з «добровільного» збору підписів священників на перехід у православ'я. Радянські органи зрозуміли, що опір греко-католицького духовенства неможливо подолати одними лише закликами до возз'єднання. І владою було обрано шлях застосування тотальних репресій і шантажу, що, як виявилось, справляло на священників значно сильніше враження, ніж палкі промови членів Ініціативної групи.

Тільки в Станіславській області за період з 1 серпня і до кінця грудня 1945 р. було арештовано 33 священники, які найактивніше виступали проти «возз'єднання», звинувативши їх у «зв'язках» з

⁶⁵² Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.1. С. 449-450.

⁶⁵³ Там само. С. 392-393.

німецькими окупантами та «буржуазними націоналістами». Відповідно, кількість діючих священиків до кінця року скоротилася з 372-х до 339-х осіб. У Львівській області станом на 20 листопада 1945 р. було арештовано 104 особи (священиків, монахів, монахинь, мирян), у Дрогобицькій – 35 арештовано і 18 репресовано, у Тернопільській із 45 священиків, вороже налаштованих до «возз'єднання», частина виїхала до Польщі, а решту – арештовано⁶⁵⁴.

Для зростання чисельності прихильників Ініціативної групи в областях використовувався і метод проведення індивідуальних співбесід уповноважених представників органів місцевої влади з священиками, під час яких нерідко лунали погрози позбавити останніх права на душпастирську діяльність. Так, якщо станом на 1 серпня 1945 р. до Ініціативної групи в Станіславській області входило лише 55 осіб (51 священик і 4 дяки), то наприкінці року – вже 177 священиків і 37 дяків⁶⁵⁵.

У грудні 1945 року, підводячи підсумки діяльності республіканських органів держбезпеки по лінії ліквідації УГКЦ, нарком С. Савченко доповідав наркому НКДБ СРСР В. Меркулову: «По всім чотирьом областям УРСР, в яких діяли уніатські приходи (мались на увазі галицькі області – Авт.), із числа 1267 деканів і священиків приєдналися до Ініціативної групи 966 осіб, або 76, 2%. Всього, станом на 15 грудня ц. р., по цих областях взято на облік 1140 осіб, що приєдналися до Ініціативної групи, з них: генеральних вікаріїв – 1, деканів – 76, священиків – 890, дияконів – 17, монахів – 3, дяків – 153»⁶⁵⁶. Але, як зауважив у листі до московського патріарха Алексія Г. Костельник, за переконанням стали православними лише половина з них, «... інші зробили це тому, що немає іншого виходу з ситуації, що склалася»⁶⁵⁷.

Офіційний Ватикан, отримуючи інформацію про масові репресії проти греко-католицького духовенства на західноукраїнських землях, про заходи радянського режиму щодо остаточної ліквідації УГКЦ, намагався через поширення відповідних заяв привернути увагу світової громадськості до проблем уніатської церкви. Папа Пій XII 23

⁶⁵⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 428-429.

⁶⁵⁵ Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 рр. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. С. 42-43.

⁶⁵⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 451.

⁶⁵⁷ Гайковський М. Хресна дорога Української Греко-Католицької Церкви (1939-1941 та 1944-1947 рр.). Львів: Місіонер, 2007. С. 56.

грудня 1945 р. видав Енцикліку «До всіх Східних Церков», у якій зазначалося: «З великим смутком Ми довідалися, що на землях, недавно прилучених до Росії, найдорожчі наші брати й сини українського народу терплять тяжкі переслідування своєї вірності до Апостольського Престолу; і не бракує таких, що всіма способами стараються відірвати їх від спільности Матері-Церкви та довести проти їхньої волі й найсвятішого переконання до злуки з нез'єдиненими»⁶⁵⁸.

Висловлюючи щире співчуття духовенству і вірним УГКЦ в пору лихоліть, Папа Римський усвідомлював, що процес ліквідації Греко-католицької церкви в СРСР набирає обороти і закликав виявити стійкість перед брутальним натиском влади. «Найближчим часом можна сподіватися ще гірших кривд тим, хто не згодиться зрадити найсвятішу справу віри, – звертався він до українців. – Тому вже тепер, найдорожчі сини, заохочуємо вас пильно в Господі, щоб ви ніколи не відреклися вашої віри й вашої вірності Матері-Церкві та не далися залякати жодними погрозами, ні жодними шкодами, ані навіть небезпекою заслання і втрати самого життя»⁶⁵⁹. Але ні офіційна Москва, ні республіканське керівництво не зважали на подібні заяви.

Отже, після визволення Червоною армією західних областей від гітлерівських військ та відновленням на звільнених територіях радянської влади, на фоні загострення загальнополітичних процесів, пов'язаних із продовженням боротьби загонів УПА та підпілля ОУН, УГКЦ як національна релігійна організація опинилася під пильною увагою радянського політичного керівництва та репресивних структур.

Радянське керівництво вимагало від ієрархів УГКЦ довести свою лояльність владі шляхом переконання українських повстанців скласти зброю і припинити боротьбу. Це ще більше ускладнило становище церкви, оскільки вона, як носій національної ідеї, не могла перетворитися в очах народу на прислужницю комуністичної системи.

Розробляючи сценарій знищення УГКЦ, радянська влада використовувала репресії, гоніння, переслідування, залякування проти священнослужителів та віруючих. Після арешту митрополита Й. Сліпого, чотирьох єпископів та десятків священників, звинувачених органами держбезпеки у різноманітних політичних діях, що нібито

⁶⁵⁸ Мартирологія Українських Церков.: у 4 т. / упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. Т.1: УПЦ: документи, матеріали. Християнський самвидав України, 1987. С. 733-734.

⁶⁵⁹ Там само. С. 738.

несли загрозу для українського народу, влада перейшла до планового процесу ліквідації УГКЦ як цілісної релігійної структури. Ідеологічною підставою цієї акції стала ідея розриву унії з Ватиканом та «повернення» до РПЦ. Для реалізації цієї мети з числа помітних греко-католицьких священиків середньої ланки було сформовано «Ініціативну групу по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Православною», яку очолив протоієрей УГКЦ Г. Костельник. Із самого початку діяльність цієї групи керувалася і контролювалася державними органами, найбільш активними з яких були органи держбезпеки. Упродовж другої половини 1945 – на початку 1946 року, завдяки різноманітним, здебільшого, адміністративно-примусовими методами, під керівництво та вплив Ініціативної групи було переведено близько половини діючих на той час греко-католицьких священиків. І хоч значна частина з них зробили це всупереч своїм світоглядним і релігійним переконанням, для радянської сторони це був формальний привід декларувати такий процес переходу греко-католицького духовенства в православ'я як добровільний і масовий.

Розділ 3. Львівський церковний собор та його наслідки

Діяльність Ініціативної групи дала підстави органам держбезпеки перейти до наступного етапу виконання загального плану з ліквідації УГКЦ. Уже у вересні 1945 р. НКДБ УРСР розробило відповідні заходи, що мали пришвидшити процес переходу священиків-уніатів до Православної церкви. Передбачалося проведення єпархіальних з'їздів, на яких це питання узгоджувалося б по відповідних єпархіях⁶⁶⁰. Однак неприйняття такої ідеї значною частиною священиків та й самим Г. Костельником змусила чекістів врахувати тонкощі саме церковно-канонічного права.

На рівні НКДБ УРСР у грудні 1945 року було прийнято рішення про підготовку Загального церковного собору УГКЦ (Загальногалицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційного закріплення ліквідації Греко-католицької церкви і возз'єднання її з Православною церквою». Як вказувалося у відповідному листі С. Савченка на адресу В. Меркулову, скликання такого «... собору буде найбільш чуттєвим ударом по Ватикану, ...виб'є підґрунтя у бандитсько-терористичного підпілля ОУН та

---

⁶⁶⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 267-268.

інших націоналістичних формуваннях і створить передумови для використання уніатських священників в сфері православ'я для релігійно-патріотичної роботи в західних областях України»⁶⁶¹. Нарком С. Савченко запевняв, що тогочасні можливості влади «...повністю гарантують проведення «загальногалицького» собору в бажаному для нас напрямі» і просив виділити для проведення цих заходів 500 тис. карбованців⁶⁶². У кінці січня 1946 року надійшла телеграма від В. Меркулова, у якій повідомлялося про дозвіл на проведення церковного собору, виділення понад 400 тис. крб. для забезпечення цього заходу, а також рекомендація уникати у назві собору терміну «загальногалицький»⁶⁶³.

Відповідні заходи проводилися і по лінії радянських органів. У середині грудня 1945 року у Києві відбулася спільна нарада уповноважених Ради в справах РПЦ та РСРК при облвиконкомах західноукраїнських областей, в якій, окрім республіканських керівників цих структур П. Ходченка і П. Вільхового, взяли участь також московські керівники Г. Карпов і І. Полянський. На цій нараді було окреслено загальний підхід щодо організації та проведення собору. Після наради пройшла ще одна нарада у вузькому колі. В ній взяли участь московські керівники Г. Карпов, І. Полянський та їхні підлеглі Уткін і Пуго, П. Ходченко і П. Вільховий, члени Ініціативної групи Г. Костельник, А. Пельвецький і М. Мельник, а також представники республіканського НКДБ полковник С. Карін (Даниленко) і капітан О. Богданов. На цій нараді обговорювалися питання готовності до скликання «...собору представників греко-католицького духовенства з метою офіційного прийняття і оголошення акту розриву з Ватиканом і возз'єднання з російською православною церквою»⁶⁶⁴. Після цієї наради Г. Карпов та І. Полянський побували на прийомі у голови РНК УРСР М. Хрущова та його заступника Л. Корнійця, де, за висновком П. Ходченка, було схвалено заходи по підготовці проведення собору⁶⁶⁵.

У процесі опрацювання цієї проблеми було визначено хронологічні межі здійснення цього заходу – перша декада березня 1946 року, приурочена до так званого «тижня православ'я». Таким

⁶⁶¹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 439-440.

⁶⁶² Там само. С. 440.

⁶⁶³ Там само. С. 497-498.

⁶⁶⁴ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1639. Арк. 149-150.

⁶⁶⁵ Там само. Арк. 150.

чином, проведення собору священиків УГКЦ з боку влади переслідувало мету узаконити за церковно-канонічним правом фактичний стан розгрому церкви, що здійснювався на той час активними методами владних і репресивних органів.

Структури НКДБ сформували розгалужену вивідувальну мережу для систематичного таємного збору інформації стосовно УГКЦ. З метою запобігання будь-яких непрогнозованих дій, з боку греко-католицького духовенства, серед священиків було проведено численні арешти. За період відновлення радянської влади (з літа 1944 р. – до березня 1946 р.) «по уніатській лінії» було заарештовано 287 осіб, серед них 1 митрополит, 4 єпископи, 182 священики, 11 настоятелів монастирів, 6 дияконів, 23 ченці, 9 слухачів Богословської духовної академії, решта віруючі, у тій чи іншій формі пов'язані з діяльністю націоналістичного підпілля або загонами УПА. Під юрисдикцію Ініціативної групи Г. Костельника адміністративними методами було переведено 1805 парафій на чолі з їх пастирями. Письмове зобов'язання про це часто вдавалося добути шляхом «індивідуальної обробки», а також в ході проведення нарад духовенства⁶⁶⁶.

Таким чином, з організаційної точки зору радянських органів були створені відповідні передумови для проведення собору, на якому мали бути прийняті заздалегідь очікувані рішення. Щоб позбавити когось із священиків бодай думки про можливість уникнення прямої чи опосередкованої участі у планованому дійстві, влада в черговий раз пішла на демонстративне залякування. У газетах західних областей України 1 березня 1946 р. було надруковане повідомлення прокурора УРСР Р. Руденка про висунуті заарештованим у 1945 році ієрархам церкви звинувачення. У повідомленні вказувалося: «За активну зрадницьку і підсобницьку діяльність на користь німецьких окупантів слідчими органами арештовані Сліпий Й. А., митрополит Греко-католицької (уніатської) церкви; Чарнецький М. А., Будка М. М., Хомишин Г. Л., Лятишевський І. Ю., єпископи уніатської церкви. При арешті у названих осіб знайдені документи, які викривають їх у злочинних зв'язках з німецько-фашистськими окупантами, зокрема з гестапо та іншими каральними та розвідувальними органами»⁶⁶⁷. Арештованих звинувачували у активному співробітництві з

⁶⁶⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 518.

⁶⁶⁷ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 330.

німецькими властями, сприянні у «збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної армії», «в їх участі у формуванні дивізії СС «Галичина» для боротьби з партизанським рухом і Червоною армією». Такі звинувачення підпадали під кваліфікацію статей 54-I та 54-II Кримінального кодексу УРСР – «...зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій силі СРСР, його державної незалежності, а саме: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча чи переліт за кордон», за які передбачалася вища міра покарання – розстріл із конфіскацією майна, а за пом'якшувальних обставин – 10 років позбавлення волі теж із конфіскацією майна⁶⁶⁸.

Радянська преса широко коментувала повідомлення, публікувала схвальні відгуки мешканців краю. Проте в інформації до ЦК КП(б)У секретар Львівського обкому партії І. Грушецький відзначив, що значна частина віруючих зустріла повідомлення прокурора УРСР, як і звістку про проведення церковного собору далеко неоднозначно, у більшості наведених документів негативна⁶⁶⁹. Відтак партійні і державні органи зосередили максимум зусиль на забезпеченні проведення собору у відповідності із визначеним планом.

Для підвищення рівня представництва, ініціаторів проведення собору з числа духовенства було вирішено висвятити у сан єпископів. Уповноважені Рад у справах релігій та РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко і П. Вільховий у листах до Москви патріарху Алексію та екзархові України Іоанну пропонували висунути і негайно висвятити із числа священиків-уніатів хоча би двох єпископів. Серед найімовірніших кандидатур було названо найбільш прийнятними претендентами членів Ініціативної групи М. Мельника та А. Пельвецького, які зарекомендували себе надійними провідниками політики радянської влади і яких підтримував Г. Костельник. «Майбутні православні єпископи після рішення собору, – наголошував П. Вільховий, – мають... противників чи «небажаних» священиків зміщувати, звільняти, переводити і на їх місце підбирати й призначати таких, хто забезпечить лінію патріархату»⁶⁷⁰.

На виконання цієї вимоги за поданням Ініціативної групи було підбрано до складу делегації, за характеристикою секретаря Ініціативної групи С. Хруцького, десять «найвидатніших та

⁶⁶⁸ Там само.

⁶⁶⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 48-51.

⁶⁷⁰ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1638. Арк. 105-111.

найавторитетніших» греко-католицьких священників, а саме: Є. Юрик, Й. Маринович, Т. Марко, І. Крук, В. Дрелих, М. Крутяк, К. Добрянський, Р. Дорик, Ю. Ванчицький, М. Павлосюк. Разом з Г. Костельником, А. Пельвецьким та М. Мельником вони відбули до Києва. 22 лютого вони взяли участь в урочистій літургії, яку відправив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Іоанн, з нагоди так званого «першого возз'єднання», коли всі члени галицької делегації перейшли в православну віру. Після літургії відбувся постриг у монаший чин А. Пельвецького та М. Мельника. Того ж дня, під час вечірнього Богослужіння у Володимирському соборі, за участю вищих ієрархів Українського екзархату РПЦ відбувся акт наречення кандидатів в єпископи, а 24-25 лютого проведено хіротонію (висвячення) А. Пельвецького та М. Мельника. Першого було призначено єпископом Станіславської, а другого – Самбірсько-Дрогобицької єпархій РПЦ⁶⁷¹. Патріарший екзарх не оминув своєю увагою і Г. Костельника, якому за «велику подвижницьку роботу» було надано найвищий серед одруженого духівництва сан – митрофорного протоієрея та нагороджено нагрудним золотим хрестом із прикрасами⁶⁷².

Радянські органи усіма можливими засобами сприяли діяльності новопосвячених православних владик. Так з утворенням Станіславської православної єпархії у межах адміністративно-територіальних районів при облвиконкомі офіційно утворений відділ у справах Російської православної церкви. На ім'я уповноваженого РСРПЦ Бельнова 27 лютого 1946 р. надійшла вказівка від уповноваженого РСРПЦ в УРСР П. Ходченка, в якій вказувалося, що «...член Ініціативної групи д-р Пельвецький (бувний уніатський священник) возз'єднаний з Православною церквою і рукопокладений на єпископа Православної церкви. Вам необхідно надати єпископу Антонію всебічного сприяння щодо забезпечення його пристойним приміщенням для квартири та єпархіального управління, а також уважно ставитись і до всіх інших його потреб як у побутовому, так само і в службовому відношеннях»⁶⁷³. На той час православна єпархія

⁶⁷¹ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 324-325.

⁶⁷² Там само. С. 326.

⁶⁷³ ДАІФО. Ф. Р-389. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 9.

РПЦ складалася лише з чотирьох офіційно зареєстрованих приходів у містах Станіславі, Галичі, Снятині і Коломиї⁶⁷⁴.

Після вирішення завдання із забезпечення собору архієрейським представництвом, органами влади був відпрацьований порядок денний собору і чіткий план його проведення. Напередодні собору 6 березня 1946 р., на квартирі керівника Ініціативної групи Г. Костельника відбулася нарада за участю 18 священників, на якій обговорювалися питання про порядок соборних засідань і урочистостей. Секретар Ініціативної групи С. Хруцький у розмові із священниками заявив: «Ми вирішуємо історичну справу. Після воз'єднання закінчить своє існування унія і буде єдина Православна церква»⁶⁷⁵. Головування доручили активним членам Ініціативної групи. Першу доповідь стосовно діяльності Ініціативної групи по воз'єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною церквою було доручено зробити А. Пельвецькому. Увесь порядок денний складався із чотирьох доповідей, три наступні з яких мав виголосити Г. Костельник. Серед тем виступів: мотиви воз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою; церковні питання, пов'язані із поворотом до Православної церкви; територіальний поділ єпархій і деканатів згідно з державним адміністративним поділом на області і райони⁶⁷⁶.

Радянські органи пильно слідкували як за підготовкою до собору, так і за його ходом. Г. Карпов з початком березня щодня спілкувався з Києвом і Львовом, надсилав вказівки і рекомендації, вимагав регулярно надсилати інформації про хід собору. 1 березня він телеграфував до Києва ієрархам РПЦ: «Бажаю всякого благополуччя Вашій поїздки до Львова і успіху як главі патріаршої делегації. Шлю привіт. З повагою, Г. Карпов». (До Львова виїжджали делегати Московської патріархії єпископи Макарій і Нестор, керуючий справами Українського екзархату о. мітрат К. Ружицький). Того ж дня він надіслав в Україну ще три телеграми П. Ходченку, в якій наказував: «Співдійте виїздові до Львова митрополита Йоанна. Також слід особисто Вам виїхати. Виступати на Соборі не треба. Якщо потрібні вказівки, телефонуйте»⁶⁷⁷.

Делегованому у Львів помічнику Уткіну і місцевому

⁶⁷⁴ Там само. Спр. 5. Арк. 5.

⁶⁷⁵ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 36.

⁶⁷⁶ Там само. С. 35.

⁶⁷⁷ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 300.

уповноваженому РСРПЦ у Львівській області Вишневському Г. Карпов дав доручення кожного дня з 5 по 10 березня інформувати його про перебіг подій: «Мого приїзду не чекайте. Відповідальним являється Уткін, якому слід разом з Ходченком і Вишневським провести необхідні заходи. На випадок неясностей, необхідності вказівок, телефонуйте»⁶⁷⁸. Тож серед представників світської влади на соборі були здебільшого особи республіканських і місцевих органів⁶⁷⁹.

По лінії НКДБ відповідальним за проведення собору залишався полковник С. Карін, який разом із капітаном О. Богдановим здійснювали безпосередню організацію відповідних заходів: забезпечення приїзду, поселення учасників, видачу продовольчих талонів і пайок, загальну охорону місця проведення церковного зібрання – Собору святого Юра та готелів, де селилися делегати⁶⁸⁰. Загальну координацію заходів, пов'язаних із забезпеченням дотримання виробленого плану, здійснював заступник наркома НКДБ УРСР генерал-лейтенант П. Дроздецький⁶⁸¹.

Влада здійснювала не тільки ідеологічне й організаційне, але і фінансове забезпечення акції з ліквідації УГКЦ. Розпорядженням РНК СРСР від 24 січня 1946 р. за підписом В. Молотова з резервного фонду уряду на різні витрати, пов'язані з проведенням собору було виділено 400 тис. крб. Голова Ініціативної групи Г. Костельник ще 16 лютого 1946 року звернувся до голови Львівського облвиконкому М. Козирєва з проханням виділити для делегатів місця в готелях, забезпечити їх харчуванням та транспортом для підвозу від готелю до місця проведення собору на час проведення собору з 7 по 10 березня⁶⁸². Прикметним моментом цих звернень було те, що довідку про необхідну кількість продуктів на 260 осіб на 4 дні затвердив полковник С. Карін (Даниленко)⁶⁸³. Для забезпечення цього прохання М. Козирєв навіть звернувся за допомогою до заступника голови РНК УРСР Л. Корнійця⁶⁸⁴.

⁶⁷⁸ Там само. С. 301.

⁶⁷⁹ Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. С. 89.

⁶⁸⁰ Там само. С. 331; Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 139.

⁶⁸¹ Сердюк Н.С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944-1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2006. С. 14.

⁶⁸² ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 4. Арк. 20-23, 28-31, 34.

⁶⁸³ ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 4. Арк. 23.

⁶⁸⁴ Там само. Арк. 37.

Ось як описував деталі процесу підготовки та забезпечення побутових умов делегатів безпосередній учасник собору Ю. Герич: «Делегатів назначував райком партії, звичайно, після відповідної препарації. Кожний делегат одержав квиток на проїзд залізницею до Львова й назад у «м'яких вагонах». Місця були резервовані й дбайливо бережені. На місці, у Львові, відпущено делегатам на увесь час тривання «собору» готель «Брістоль». Вхід до готелю було замкнено для всіх, що не мали ніякого діла з працями «собору». Для делегатів оголошено точні вказівки щодо їхньої поведінки, заборонено приймати відвідини. Рідня якогось священника-делегата могла його вправді відвідати, але розмова відбувалась в приватності свідка й тривала лише декілька хвилин. Заборонено було теж отцям-делегатам виходити куди-небудь з готелю, їхній маршрут був визначений заздалегідь: з готелю «Брістоль» до катедри Св. Юра й назад. Ці всі обмеження і «засоби безпеки» – тлумачилися делегатам, – були на те, щоб охоронити їх від «ворожої пропаганди й можливого нападу на їхні імунні особи». Удержання в готелі, вибагливі обіди і напитки (вина, лікери і т. п.,) – все те було безплатне. Кошти поносила держава»⁶⁸⁵.

Щодо кількості греко-католицьких священників, які підтримували Ініціативну групу напередодні проведення собору, в науковій літературі містяться суперечливі відомості. У виступі А. Пельвецького на самому соборі озвучені цифри, що до Ініціативної групи вступило 986 священників і не підтримав її діяльність 281 духовна особа⁶⁸⁶, тобто загальна кількість священників складала 1267. За даними вітчизняного дослідника О. Уткіна Ініціативна група мала вплив на 997 священників, а всіх священників було 1270⁶⁸⁷. У праці російського дослідника Д. Поспеловського стверджується, що всього греко-католицьких священників налічувалось 2000, але на волі на час проведення собору залишилося 1297, з яких 997 підтримали «возз'єднання» з РПЦ⁶⁸⁸.

Безумовно, що достовірність усіх цих підрахунків є достатньо умовною, в основному почерпнута із радянських джерел, на що вказував і В. Сергійчук. За наведеними ним даними, на грудень 1945 року у чотирьох галицьких областях нараховувалося 2286 греко-

⁶⁸⁵ Герич Ю. Як відбувся «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 89-90.

⁶⁸⁶ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 61.

⁶⁸⁷ Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій. *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 109.

⁶⁸⁸ Поспеловский Д. Православная церковь в истории Руси, России и СССР: учеб. пособ. М.: Библейско-богословский институт Св. Апостола Андрея, 1996. С. 218.

католицьких громад⁶⁸⁹, тобто навіть та частина священиків, яка по факту здійснювала духовну діяльність, не могла в повній мірі забезпечити душпастирську місію в цих громадах. Співвідношення ж між реальним і потенційним станом чисельності греко-католицького духовенства поки що залишається недостатньо вивченою проблемою і вимагає ще свого скурпульозного дослідження.

За даними мандатної комісії собору, для участі в ньому було запрошено 225 делегатів-священиків – членів Ініціативної групи і 22 делегати від мирян з трьох греко-католицьких єпархій (Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської), прибуло на собор 216 священиків і 19 мирян. Запрошені священики, які не приєдналися до Ініціативної групи, брати участь у соборі відмовилися⁶⁹⁰. Варто зауважити, що за даними згадуваного Ю. Герича, кількість учасників була набагато меншою, ніж її представила мандатна комісія і А. Пельвецький, і не перевищувала 140 осіб⁶⁹¹. Цікаво, що у списку відсутніх запрошених був відомий український історик, син священика І. Крип'якевич. Дослідження М. Марущака свідчать, що «...оцінка Крип'якевичем І. П. репресій, які здійснила влада щодо ієрархів УГКЦ, була негативною. Незважаючи на це, Крип'якевича І. П., як віруючого, примушують взяти участь в роботі Собору»⁶⁹². Гостьову делегацію від Московського патріархату очолював екзарх України митрополит Київський і Галицький Іоанн.

Вранці 8 березня 1946 р. Львівський собор розпочав свою роботу. Процедуру цього дійства у піднесено-схвальному тоні передано у тогочасному виданні «Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. у Львові», виданому одразу ж по завершенню його роботи. У ньому, зокрема, було зазначено: «О год. 10.30 починається молебен «О призначенні Св. Духа». Його правлять всі три основники Ініціативної групи. Співають священики, делегати Собору. Співають гарно, з піднесенням. Недаром, бо ми – співуча нація. Ніколи ще не було в храмі Св. Юра стільки священиків зі всіх трьох єпархій: Львівської, Станіславської і Перемишльської, 216 делегатів і 19 світських членів Собору. Кінчився молебен. До президіального столу підходять о. д-р Костельник, о. Антоній Пельвецький (учасники Собору ще не знають, що перед ними Преосвященний єпископ Антоній) і

⁶⁸⁹ Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 112.

⁶⁹⁰ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 39.

⁶⁹¹ Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88.

⁶⁹² Марущак М. «Ліквідація УГКЦ» – ідеологічна диверсія Москви проти визвольного руху на західноукраїнських землях. *Державність*. 1992. Ч. 4. С. 36.

о. д-р Мельник (Дрогобицький владика). Місця секретарів займають оо. Павлосюк Микита і Ванчицький Юрій. Так ухвалено на предсоборному засіданні в дні 6.ІІІ.1946 р. І пощо, навіщо потрібна тут формальна процедура вибору президії? Може, на світських зборах цього уникнути не можна. О. д-р Костельник в очах всіх делегатів не тільки Адміністратор Церкви, але більше, – всіма признаний вождь всього великого церковного руху. І спокійно, з найбільшою простотою і скромністю, о. д-р Костельник займає місце предсідника і, стоячи, вітає оо. делегатів, членів і гостей Собору, оголошує порядок нарад Собору»⁶⁹³.

Першим з доповіддю про діяльність Ініціативної групи виступив єпископ вже Російської православної церкви А. Пельвецький. У своїй доповіді він окреслив мету роботи собору: «Нинішній Собор є Собором Греко-Католицької Церкви, скликаним Ініціативною групою для того, щоб у нових умовах нашого державного життя, коли український народ воз'єднався, переглянути постанову Берестейського Собору 1596 року і вирішити питання нашого воз'єднання з Руською Православною Церквою...». Серед формальних причини скликання собору було названо: «а) винятковий стан, щоб Церква існувала без єпископів, взагалі не може довго тривати; б) вже тепер по деяких парафіях забракло святого мира; в) неможливо нам організувати Богословський інститут, а також висвячувати нових священників, бо православні ще не признають нас за своїх, а католики вже не признають нас за своїх. До нормалізації церковного життя може нам відчинити двері тільки Собор, який ствердить наше повернення до Православної Церкви»⁶⁹⁴.

У ході доповіді А. Пельвецький зачитав вітальну телеграму московського патріарха Алексія, коли під час доповіді з'явилася делегація ієрархів РПЦ з Києва, їх привітав і представив делегатам собору Г. Костельник.

Після А. Пельвецького з доповіддю «Про мотиви воз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою» виступив Г. Костельник. Основну доповідь собору Г. Костельник розпочав з екскурсу в історію унії, намагався переконати присутніх, що Рим систематично і послідовно використовував Берестейську унію

⁶⁹³ Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. / відп. ред. Ю.Сливка. Львів, 1996. Т.1. С. 35.

⁶⁹⁴ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006.

для поглинення православ'я. «Відколи папи стали світськими королями у своїй папській державі і навіть надцарями, відтоді папи реалізували свою ідею, щоб увесь християнський світ перетворити в «*imperiū romanū papale*» (в папську римську імперію). Тоді вони де тільки могли, там нищили Грецьку Церкву. Їх тактика була завжди однакова: де папи не могли знищити Грецької Церкви задля політичних умов, там вони пропагували чи насаджували унію. Коли ж осягнули всю владу над уніатами, то цілком нищили грецький тип Церкви і насаджували своє латинство»⁶⁹⁵.

Отже, одним з перших мотивів розриву з Ватиканом Г. Костельник вважав те, що унія не виправдала надії українців: «Унія внесла кривавий роздор в нашому суспільстві, стала засобом знищення його... Підірвались усі історичні основи унії! Хто ще й нині хотів би унії триматися, той тіні хапається! Дякувати Богові, ми вільні і хочемо одним серцем і одною душею прославляти Бога і Христа Господа з найближчими братами: з православними українцями, росіянами, білорусами і з усіма православними народами. Адже православ'я є історичною вірою слов'ян, а слов'яни — спадкоємці християнської віри й культури греків. Хочемо, щоб наше релігійне серце було не в Римі, який нам нічого не дав, який навіть для нас, уніатів, був мачухою, а щоб воно було в Києві, який є матір'ю всієї Русі, а також у Москві, яка є столицею і оборонною силою всієї Русі і всіх слов'ян. Сама доля, саме Боже Провидіння ставить нас на великий шлях. Невже ж маємо противитися цьому великому нашому покликанню? Я ще за часів польського впливу передбачав і писав про те, що перше християнське тисячоліття було грецьке, друге романсько-германське, а третє повинно бути слов'янське. Тепер це вже здійснюється, і ми повинні йти назустріч цій нашій великій долі»⁶⁹⁶.

У заключній частині доповіді Г. Костельник закликав учасників собору: «Перед нами стоїть велика справа, і ви, всечесні отці, подолайте всі труднощі, відкрийте очі незрячим, підбадьорюйте малодушних, віддайте всі свої сили для повернення нашого галицького народу до віри своїх предків, до чистої християнської віри, до Святого Православ'я! Я пропоную, щоб наш Собор ліквідував постанови Брестського Собору 1596 року, зрікся Рима та унії з Римом, вернувся до Святої Православної Церкви. Пропоную просити Його

⁶⁹⁵ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 65.

⁶⁹⁶ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 70-71.

Святість Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі прийняти нас до Всеруської Православної Церкви... На закінчення хочу сказати, що наш Собор висловлює свою вдячність Урядові Радянського Союзу за наше визволення та об'єднання всіх українських земель. Цьому щасливому повороту в Божому Провидінні ми і вдячні, за те, що можемо стати на великий шлях воз'єднання з Церквою нашого народу»⁶⁹⁷.

В основу доповіді Г. Костельника лягли вже відомі положення, викладені у відомих листах до РНК і священників в травні 1945 р. Після його виступу розпочалася «дискусія», в якій брали участь наперед визначені співдоповідачі з відредагованими текстами. Виступи у ході дискусії священників І. Лоточинського, Й. Мариновича, Й. Ванчицького, І. Іваньо, Г. Закаляка, Й. Гривнака та інших, за виключенням В. Лесюка, а також мирян С. Щурка, П. Дурбака не порушували плану. Всі вони були на підтримку пропозицій оповідачів А. Пельвецького і Г. Костельника.

А коли священник Василь Лесюк запропонував уважати собор тільки першим етапом, а ухвалення остаточного рішення про воз'єднання перенести на пізніший час, то Г. Костельник обговорення на цьому припинив, заявивши: «На Соборі оо. делегати не видвинули ні одного аргументу проти нашого воз'єднання з Православною Церквою. У своїй же пропагандивно-підготовчій діяльності я зустрічався тільки з прикрим фактом «заляканої совісті». А, як історія свідчить, такі важні справи, як та, що її нині маємо вирішити, можуть повстати раз на 500 літ. Тому треба відкинути всі сентименти, щоб орлиним оком обняти цілість ситуації і стати на шлях, який веде у творчу майбутність. Без сумніву, в нинішньому світі все дуже переплутане, але Бог нам дав і спеціальну поміч для нашої орієнтації. Хіба тільки Апостольський Собор мав таке благословення свише, як наш»⁶⁹⁸.

Після цього було запропоновано перейти до процедури голосування. Воно відбувалося у відкритому режимі, підняттям рук, причому за голосуючими спостерігали як співробітники НКДБ, так і об'єктиви кінокамер, які знімали «історичний собор» для кінохроніки. Відповідно делегати «одноголосно» підтримали проект ухвали з чотирьох пунктів: «1) анулювати постанови Брестської унії 1596 року; 2) відірватись від Римської (папської) церкви; 3) повернутися до

⁶⁹⁷ Там само. С. 75.

⁶⁹⁸ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 43.

прадідівської православної віри; 4) возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в радянському Союзі»⁶⁹⁹. Далі одностайно були прийняті ще кілька документів. Зрештою Ю. Герич про цей момент собору писав: «Треба було проголосувати. Отці-делегати сиділи непорушно. Мабуть кожний думав, що піднявши руку, поповнює насильство над своєю совістю, стягає з себе проклин своїх вірних і своєї Церкви. Але, поволі, зачали руки підноситися. Їх піднялося трохи поза сто. Цього вистачило. Тих сто рук відголосували долю всієї Церкви, послужили за вияв трьох тисяч священників і п'яти мільйонів вірних»⁷⁰⁰.

Головним документом була постанова собору. Вона проголошувала: «Зібравшись уперше в кафедральному храмі святого Юра у Львові, в умовах, коли всі українські землі, зібрані в єдину Радянську Соціалістичну Республіку, Собор стверджує:

1. Рим штучно відколовся в XI столітті з первісної братерської Православної Соборної Церкви, щоб накинути свою диктатуру всій Церкві. Церковна унія була нав'язана нашому народові в XVI столітті римсько-католицькою шляхетською Польщею з метою спольщення і латинізації нашого українського і білоруського народу. Тепер, коли український народ став хазяїном на своїй землі, було б нерозумним підтримувати далі уніатські тенденції і було б непрощеним гріхом розпалювати в нашому народі ненависть та братовбивчу боротьбу, причиною якої була і завжди буде унія.

Виходячи з цих засад, Собор постановив скасувати постанови уніатського Брестського собору 1596 року, ліквідувати унію, анулювати залежність від Рима і повернутись до нашої батьківської Святої Православної віри і до Руської Православної Церкви.

2. Грунтуючись на словах Христа «да будут всі єдино», тобто християнам слід єднатися в любові й богопочитанні, Собор вважає необхідним звернутися до Святішого Алексія, Патріарха Московського і всієї Русі, з проханням прийняти нас в лоно Руської Православної Церкви, і довести постанови ці до відома Раднаркому УРСР, а також Голови Ради в справах Руської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.

3. ...Собор від імені всього духовенства і віруючих висловлює свою глибоку подяку й довір'я Урядові Радянського Союзу і

⁶⁹⁹ Там само. С. 118.

⁷⁰⁰ Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88-91.

Української РСР, а також свідчить про свою нерушиму вірність Батьківщині.

4. У зв'язку з поверненням до Святої Православної Церкви, Собор постановив послати відповідні телеграми його Блаженству Константинопольському Вселенському Патріархові, Святішому Патріархові Московському і всієї Русі Алексію, Високопреосвященному Іоанну, митрополиту Київському і Галицькому, екзархові всієї України, а також прийняти звернення від Собору до всього духовенства і віруючих уніатської Церкви із закликом повернутися до віри своїх предків»⁷⁰¹.

Хоча собор вже не вирішував долю УГКЦ, бо на той час вона по суті була розгромлена, його рішення нібито легітимізували цей процес. Отже, головне заплановане завдання собору було виконане вже першого дня його роботи. Вранці 9 березня у Москву Г. Карпову відправлено термінову телеграму: «Перший день пройшов добре. Постанова прийнята одноголосно. Уткін, Ходченко, Вишневський»⁷⁰². Безсумнівно, подібні повідомлення надходили по каналах партійно-державних органів і структур держбезпеки до вищого керівництва у Києві і Москві. Зокрема завідувач організаційного-інструкторського відділу Львівського обкому партії І. Богородченко у звіті до ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У зробив короткий виклад діяльності Ініціативної групи від часу створення до початку роботи собору. Наведені партійним чиновником дані дещо відрізнялися від тих, що звучали під час Львівського собору: повідомлялося про перехід у православ'я 908 священників, не приєднаних 251 священника, щодо кількості учасників собору – було названо цифру 208 представників. Аналізуючи виступи учасників собору, партпрацівник, перш за все, відзначив схвальні виступи ряду учасників собору, а також навів слова виступу священника Василя Лесюка: «Необхідно відтягнути роботу Собору, зачекаєм з винесенням поспішного рішення. Слід обміркувати, і в кого яка совість, той сам про себе буде вирішувати». Богородченко підкреслив, що проти цієї пропозиції рішуче виступив Костельник і заява Лесюка не вплинула на сценарій роботи собору⁷⁰³.

Наступного дня 9 березня відбувся процес церковно-канонічного оформлення переходу у православ'я. У Соборі Св. Юра сповідалися

⁷⁰¹ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 127-128.

⁷⁰² Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 364-365.

⁷⁰³ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 12-13.

12 священників, які возз'єдналися з РПЦ у Києві в лютому 1946 р. Собор розглянув питання «канонічного оформлення», ухваленого рішення про «возз'єднання», а під час спільної літургії, яку провели єпископи Макарій, Антоній і Михайл, владику Макарій здійснив чин «приєднання до Православної церкви», прийнявши від 204-х делегатів-священників відречення від католицизму. Після літургії одразу ж відбулася панахида за упокій душі митрополита А. Шептицького, яку після нападів на його ім'я з боку влади, можна оцінити як поступку з боку організаторів собору цим «возз'єднанням» священникам, щоб утамувати їхню совість.

Після Богослужіння собор продовжив свою роботу. Зокрема, було ухвалено низку звернень та вітальних телеграм. У «Зверненні Собору до духівництва і віруючих Греко-католицької церкви в західних областях України» наводилися мотиви ліквідації Берестейської унії 1596 р., розриву з Ватиканом і возз'єднання з Православною церквою. «Унія, нав'язана нашим предкам 1596 р., спричинила тривалий роздор у нашому народі, – стверджували автори звернення Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький. – Православ'я для нас рідне, своє від віків, воно в історії найсильніше об'єднувало наш народ і тепер веде воно нас до єдиноможливої єдності... Ми належимо до Святої Православної Церкви. Господь Бог, безсумнівно, благословить наше велике діло»⁷⁰⁴, і у підсумку закликали всіх, хто ще цього не зробив, «піти слідами» Собору».

У зверненні до патріарха Московського і усієї Русі Алексія делегати просили «признати нашу постанову і прийняти нас до Всеруської Православної Церкви», засвідчивши його своїми підписами⁷⁰⁵. Хоча за логікою і хронологією подій, воно мало бути найпершим зверненням Ініціативної групи ще у травні 1945 року, замість відомої заяви до РНК УРСР від 28 травня 1945 року. У телеграмах на ім'я Сталіна, Хрущова, голови Президії Верховної Ради УРСР Гречухи, патріарха Алексія, екзарха Іоанна учасники собору висловлювали «глибокі подяки» за все, що було зроблено для «зібрання разом українських земель» та «ліквідації нашого церковно-релігійного роз'єднання»⁷⁰⁶.

Насамкінець учасники собору ухвалили зміни в церковно-адміністративній, шлюбній, богослужбовій практиці. Відтепер єпархія

⁷⁰⁴ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 129-131.

⁷⁰⁵ Там само. С. 135-136.

⁷⁰⁶ Там само. С. 133, 137-139, 141-145.

діяла в межах існуючого обласного адміністративного поділу⁷⁰⁷. Заключну частину роботи собору зайняла церемонія за участю прибулого митрополита Київського і Галицького Іоанна, екзарха України. Саме йому на руки Г. Костельник склав повноваження голови Ініціативної групи, як такої що виконала своє завдання. Митрополит зачитав вітальну грамоту патріарха Московського, якою Греко-Католицька Церква приймалася в лоно Православної і вручив її Г. Костельнику.

З великою доповіддю виступив керуючий справами РПЦ в екзархаті України протоієрей К. Ружицький. Він вважав за потрібне знову занурити учасників собору в історію Православної церкви, піддавав критиці політику Папи Римського запровадити в Русі латинство ще за часів княгині Ольги. Не гірше за ідеологів марксизму-ленінізму говорив про класову боротьбу, реакційну політику російських царів, братерство трьох народів – українського, російського та білоруського. Він, зокрема, відзначав: «До класової боротьби на Україні приєднується боротьба релігійна, бо український народ був православним. Українським селянам доводилося страждати під утисками нових господарів на Україні, тому багато хто переходили на територію сусідньої одновірної Московської держави. Тоді польсько-литовські власті вирішили будь-якою ціною ліквідувати Православ'я, віру українського народу. Але як цього неможливо було зробити відразу, була запроваджена унія, яку і оформили на Брестському соборі 1596 року. Та не всі православні єпископи стали на путь зради. ... Православні білоруський і український народи не пішли за унією. Боротьба з нею і захист Православ'я були написані на прапорах повстань Лободи і Наливайка, Тараса Трясила, Гуні, Острянина. І Богдан Хмельницький під час своїх переговорів з царем Олексієм Михайловичем про возз'єднання України з Росією, як на основний фундамент і духовну силу, вказував на православну віру, що поєднує російський і український народи... Ця релігійна єдність братніх народів — російського, українського та білоруського — зробила легким і жаданим для українців і білорусів, входження їх (у 1772-1793 – 1795 рр.) до складу Російської держави»⁷⁰⁸.

Тоді ж, звертаючись до учасників собору, митрополит Іоанн висловив відверте прагнення Московського патріархату підпорядкувати УГКЦ, щоб значно посилити себе і свій вплив на

⁷⁰⁷ Там само. С. 50-51.

⁷⁰⁸ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 118-121.

віруючих. «Від усієї душі благаю, – закликав він, – щоб нинішнє торжество було початком повної ліквідації уніатства в нашій країні і тоді християни не тільки всієї України, але й всього нашого Союзу, будуть складати одну зв'язану взаємною любов'ю сім'ю, одно стадо під управлінням єдиного пастиря – святійшого патріарха Московського»⁷⁰⁹.

10 березня у Соборі Св. Юра відбулися урочисті Богослужіння за участю гостей, інші церемоніали та спільний обід у ресторані готелю «Брістоль». Після цього делегати роз'їхалися по домівках. Перед від'їздом частина учасників собору надіслала на адресу редакції львівської газети «Вільна Україна» листа з подякою на адресу керівництва та персоналу ресторану «Брістоль» за те, що «...кожне побажання під час сніданків, обідів та вечерь було сповнено скоро та докладно, їда та напоитки були кожного разу смачні та подостатком подані. Довго пам'ятатимемо наш побут у Львові і весь робочий персонал в ресторані «Брістоль» в часі Св. Собору»⁷¹⁰. Про «приємне» перебування делегатів собору довго пам'ятало і керівництво самого ресторану, оскільки після усіх процедур воно змушене було звернутися до уповноваженого РСРПЦ по Львівській області І. Вишневського з проханням допомогти в оплаті додаткового рахунку за вино для учасників собору в сумі 23008 крб.⁷¹¹.

Незважаючи на зусилля офіційної влади, членів Ініціативної групи, Львівський собор не міг остаточно вирішити всі проблеми, пов'язані з насильницьким переведенням греко-католиків у православ'я.

У доповідних партійних функціонерів із західних областей на адресу вищестоящих органів повідомлялося про нібито піднесення серед окремих представників віруючих, які підтримали рішення собору та приховано вороже відношення більшості населення до рішень собору по ліквідації церкви⁷¹².

На початку квітня 1946 р. члени колишньої Ініціативної групи Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький прибули до Києва, де зустрілися з М. Хрущовим та М. Гречухою. Вони вручили керівникам УРСР схвалені Львівським собором документи, мали розмову щодо

⁷⁰⁹ Там само. С. 125.

⁷¹⁰ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 365-366.

⁷¹¹ ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 4. Арк. 43.

⁷¹² Там само. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 22-23; Спр. 439. Арк. 13-16.

доведення рішень собору до широких мас, видання книги «Діяння Львівського собору». Переглянули також чорновий монтаж документального фільму про підготовку і проведення собору.⁷¹³

4 квітня львівська делегація прибула до Москви, де її прийняв патріарх Алексій. Йому було зачитано і вручене звернення з приводу приєднання до Православної церкви. Згодом делегація була на широкому прийомі, яку влаштував Г. Карпов для патріарха Алексія, митрополита Іоанна та членів львівської делегації, очолюваної Г. Костельником. Тоді ж на місцях за підписом Г. Карпова була відправлена інструкція про реєстрацію священників і парафій у зв'язку з «возз'єднанням» Греко-Католицької Церкви з РПЦ, де регламентувалися порядок і процедура реєстрації, вказувалося, що «возз'єднані» священники і диякони, а також приходи (громади) повинні реєструватися негайно⁷¹⁴.

У Москві члени делегації дали інтерв'ю кореспондентові ТАРС, в якому обґрунтовувалися не стільки церковно-канонічні, скільки політико-ідеологічні підстави його проведення. Безособові відповіді на питання більше вказували на зредагований стиль інструктора райкому партії по ідеології, ніж на представників духовенства. Пояснюючи причини рішень собору, вказувалося, що «учасники Собору, заслухавши доповіді і обміркувавши історичні й теологічні мотиви, одноголосно постановили вернутися в лоно прадідівської віри та возз'єднання з Руською Православною Церквою»⁷¹⁵. На питання про репресії чи арешти уніатського духовенства було дано категоричну негативну відповідь і запевнення, що окрім заарештованих в квітні 1945 року ієрархів УГКЦ, «... перед Собором і після Собору ніяких арештів духовенства Греко-Католицької Церкви не було», а щодо сприйняття населенням рішень собору: «Вони прийняли рішення Собору як цілком зрозумілий захід, продиктований бажанням віруючих і ходом історії»⁷¹⁶. Після поїздки до Києва та Москви практична місія членів колишньої Ініціативної групи була закінчена.

Незважаючи на постанови Львівського собору, значна частина греко-католицьких священників продовжувала активний і пасивний опір заходам радянської влади щодо повної ліквідації УГКЦ. У квітневому 1946 року спецповідомленні начальника Львівського

⁷¹³ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років XX століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 218.

⁷¹⁴ ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 9.

⁷¹⁵ Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 98.

⁷¹⁶ Там само. С. 98-99.

обласного управління НКДБ Вороніна вищим органам влади вказувалося на численні приклади негативної реакції греко-католицьких священиків щодо проведеного собору та його рішень, їхньої готовності продовжувати свою релігійну діяльність за уніатським обрядом⁷¹⁷.

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священиків, які перейшли у православ'я, зокрема М. Шовала, А. Білика, А. Хощевського на Станіславщині, Бобиляка на Тернопільщині⁷¹⁸. За даними офіційної влади, до кінця 1946 року на Станіславщині, перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священики⁷¹⁹. На Тернопільщині серед неприєднаних 55 греко-католицьких священиків мотивували свою відмову острахом перед можливими репресіями з боку націоналістичного підпілля⁷²⁰. Однак, на думку І. Андрухів, погрози з боку ОУН та УПА проти священиків, що перейшли в православ'я, мали більше психологічний характер, масового застосування терору проти них не було. Подібної точки зору дотримувався і Б. Боцюрків, спростовуючи кліше радянської історіографії про націоналістичний терор банд стосовно православних священиків.

Незважаючи на організований владою та новим церковним керівництвом тиск, частина священиків та віруючих УГКЦ відмовлялася від переходу у православ'я. «На основі Собору, який відбувся у березні місяці 1946 р., колишнє греко-католицьке духовенство приєдналося до Російської Православної Церкви і повело за собою віруючих і парафіян, – доповідав Києву уповноважений Ради у справах релігійних культів при РНК УРСР по Львівській області П. Кучерявий 7 вересня 1946 р. – Але на 1 вересня 1946 р. у області 48 священиків чинять впертий опір возз'єднанню з православ'ям, залишаються поки що вірними Папі Римському у присязі й т.п. Ці

⁷¹⁷ Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.2. С. 656-659.

⁷¹⁸ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 324.

⁷¹⁹ ЦДАВОВУ. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 45.

⁷²⁰ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989). Тернопіль, 2003. С. 34-35.

священики поки що служать в церквах на периферії, у м. Львові вже немає діючих Греко-Католицьких Церков. Греко-католицьке духовенство викладає свої мотиви (я переконаний у своїх вченнях, я не можу порушити присягу, совість не дозволяє, я не згідний з догматом Костельника та ін.). ... Є випадки, коли деякі греко-католицькі священики покинули свої парафії і перейшли на цивільну роботу, ... покинули свої парафії й виїхали в невідомому напрямку. По моєму, у Львівській області пора закінчувати розмови з уніатським духовенством, оскільки їх залишилося десятка чотири й необхідно дозволити ужити до них більш рішучі заходи»⁷²¹.

Загалом до кінця 1946 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священиків, з них з Львівської єпархії – 532, Перемиської – 203, Станіславської – 277, тобто всього 43%. (Але навіть з цієї кількості не всі прийняли православ'я за переконаннями. За офіційними даними станом на 1 листопада 1946 р. продовжували діяти значна кількість греко-католицьких парафій: у Тернопільській області – 136, Станіславській – 54, Львівській – 48 і Дрогобицькій – 32)⁷²². На думку І. Біласа, у результаті масових арештів у в'язницях і таборах перебувало щонайменше 1600 священиків, а кілька сотень перейшли на нелегальний стан, багато з них продовжували пастирську службу⁷²³.

Таким чином, Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд і ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів процесу ліквідації Греко-Католицької Церкви, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянизації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення собору, якщо можна так вважати, була імітація легітимності й спроба представити світовому суспільству насильницьку акцію як «вільне волевиявлення українського народу». Тож видається слушним твердження о. Ігоря Мончака, що «... ставити наголос не псевдособорі 1946 року як на моменті «ліквідації» Галицької митрополії було б в інтересах уряду СРСР. Цим уряд усував себе від

⁷²¹ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 417-418.

⁷²² ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1640. Арк. 125-126.

⁷²³ Білас І., Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн.1. С. 130.

обвинувачень як головного автора «ліквідації» церкви, а вину спихав як на саме галицьке духовенство та, щонайменше, на Московську церкву. Така фальшива інтерпретація подій прийнялася навіть на Заході»⁷²⁴.

Але ці намагання виявилися марними, про що свідчили реакція і відгуки у пресі органів держави та численної української діаспори. Для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації Української греко-католицької церкви, у епіцентрі якої опинився Львівський собор 1946 р. з його рішеннями, здійснена комуністичним режимом спільно з Руською православною церквою у її інтересах. Вона була спрямована проти Ватикану та католицизму й мала ціль послабити їх позиції у християнському світі.

Радянська сторона відслідковувала реакцію Західного світу, старанно фіксуючи відгуки світової преси, формуючи на їх основі відповідні інформаційні огляди. Подібна інформація лягала на стіл не тільки вищого партійного і державного керівництва, але й керівників республіканських і обласних рівнів, які робили відповідні аналізи світової преси. В одному з таких оглядів наводилися витримки з різних провідних газет Європи та США, що стосувалися долі Української церкви. Зокрема, американська газета «Нью-Йорк Таймс» 17 березня 1946 р. опублікувала матеріали про рішення Львівського собору та заяву кардинала Тіссерана з приводу репресій проти церкви та віруючих у Західній Україні, в якій заявлялося: «Розторгнення Берестейської унії підкреслює напружену і рішучу боротьбу, яка точиться між Москвою, що діє через Православну церкву, яку вона намагається використати як політичну зброю, і Ватиканом... Оскільки в Росії фактично не дозволена ніяка інша християнська церква крім Московської православної церкви, гасло полягає в тому, що західноукраїнська католицька церква повинна зникнути... Собор, який зібрався у Львові та прийняв рішення анулювати унію західноукраїнської церкви з Римською церквою ухвалену 1596 р., очолювався кількома священиками-відступниками, один з яких опублікував брошуру, скеровану проти верховної влади Римського Папи»⁷²⁵.

В іншому номері ця газета повідомляла: «Львівського митрополита і майже всіх єпископів заслано в далеку Московщину.

⁷²⁴ Мончак І. Хто ліквідував греко-католицьку церкву. *Берестейська Унія (1596–1996)*: статті й матеріали. Львів: Логос, 1996. С. 124.

⁷²⁵ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 439. Арк. 46-47.

Церковний маєток розграбили, а священництво запроторили в тюрми і робочі роти... Москва показала своє правдиве обличчя: указом одобрила «бажання народних мас» і підчинила збунтованих українських католиків червоному патріархові в Москві»⁷²⁶.

Римська газета «Пополо» від 19 березня заявляла, що повідомлення московського радіо щодо приєднання західноукраїнської церкви до Православної «... є трюком самої підлої властивості... Всі єпископи і духовенство Західної України були заслані, запроторені в тюрми і замінені тепер купкою відступників на чолі з тим же самим Г. Костельником, якому за його старання була обіцяна посада митрополита Львівського. Ці зрадники віри і своєї пастви ненависні віруючим. Всі керівники релігійних парафій, які не бажали зраджувати свій народ і віру, під ворожим тиском усунені і на їх місце знайдені нещасні, готові на все, які написали під диктовку звичайну відозву до визволителів. Стиль не новий, – підсумовувалося в газеті і прогнозувалося, що тиск на незговірливих священників УГКЦ тільки посилиться»⁷²⁷.

Авторитетний в католицькому світі єзуїтський журнал «Чивильта Каттолика» характеризував позицію Радянського Союзу відносно західноукраїнської уніатської церкви як «політику підступу і насильства». Автори огляду зазначали, що «... журнал указує на факти «переслідування», які по його словах, нібито були здійснені проти єпископів і священників уніатської церкви з тим, щоб примусити їх приєднатися до Російської православної церкви... Католицьке духовенство було замінено священниками-відступниками, які проголосили своє приєднання до Російської православної церкви і відмову підпорядковуватися авторитету Папи»⁷²⁸.

Єрархи УГКЦ української діаспори теж засуджували радянський режим і керівництво Російської православної церкви за насильницьке протизаконне і неканонічне приєднання уніатської церкви до Православної, де вказувалося, «... що так звана злука західноукраїнської уніатської церкви з Російською православною є неможливою подією, тому що всі законні єпископи української уніатської церкви вже давно арештовані й депортовані совітськими чинниками. Це не є злука, а примусове прилучення, заряджене радянською владою». Від імені українців греко-католиків Канади

⁷²⁶ Там само. Арк. 48.

⁷²⁷ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 439. Арк. 50.

⁷²⁸ Там само. Арк. 52.

вони заявили: «Як громадяни Канади ми вимагаємо, щоб свобода проголошена Атлантичною Хартією, розповсюджувалася на тих нещасних людей, які нині переслідуються Совітами, вимагаємо визволення і права повернутися до своїх парафій та припинення переслідування українських католиків»⁷²⁹.

Греко-католицькі єпископи в США К. Богачевський і А. Сенишин оприлюднили також заяву із рішучим протестом проти насильної ліквідації уніатської церкви в Україні. «Совіти покористовуються Православною церквою і уживають терористичних способів, щоб примусити уніатських священників і вірних підкоритися Москві, – наголошували вони. Ієрархи підкреслили неканонічність рішень Львівської собору: 216 священників, залучених владою для його проведення, не могли представляти інтереси тритисячного кліру та чотирьох мільйонів вірних. Було би кривдою для українського народу та його Церкви прийняти як правдивий факт проголошення, що синод скликаний у Львові 8 березня ц.р., зірвав Берестейську унію, що в'язала Українську Католицьку Церкву з Римом 350 літ, та загнав її знову в обійми Московської православної церкви»⁷³⁰.

На підтримку гнаної УГКЦ виступили представники Української автокефальної православної церкви, яка продовжувала свою діяльність поза межами зони радянської окупації українських та східноєвропейських територій. Зокрема, учасники Другого собору єпископів УАПЦ під головуванням митрополита Полікарпа (Сікорського), що проходив 14-18 березня 1946 р. у німецькому містечку Есслінгу-на-Неккері, ухвалили звернення до всіх християнських церков, а також окреме звернення до Католицької церкви, в якому висловлювалося співчуття з приводу насильницького приєднання греко-католиків до РПЦ⁷³¹. Від імені священнослужителів і віруючих Української автокефальної церкви в Північній Америці висловив протест її глава єпископ І. Теодорович⁷³², а від Української католицької церкви в Канаді – екзарх Ладика та єпископ Саварій⁷³³.

⁷²⁹ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 390.

⁷³⁰ Гайковський М. І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 391.

⁷³¹ Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балого та ін.]. Ужгород, 2000. С. 269.

⁷³² Там само. С. 270.

⁷³³ Там само. С. 275.

Українська діаспора за океаном, яка пильно стежила за подіями на батьківщині, була стурбована долею близьких і рідних людей, бурхливо реагуючи на ліквідацію батьківської церкви. Другий конгрес українців Канади у червні 1946 р. ухвалив з цього приводу спеціальну резолюцію. У ній наголошувалося, що він «...протестує перед цілим культурним і свободолюбивим світом проти насильственного втручання совітського уряду в справі віри українського народу та використання Російської православної церкви для скріплення своєї диктатури над українськими народами». З'їзд українців у канадській Оттаві у вересні 1946 р. теж відгукнувся резолюцією щодо подій в Галичині, в якій відзначалося: «Войовничий безбожний матеріалізм і дикий московський імперіалізм сьогодні руйнують основи християнського життя, християнської цивілізації, демократичного ладу та нищать культурні надбання нашого народу на його рідних землях»⁷³⁴.

Особливо болісно і обурливо сприймали розгром УГКЦ представники Закордонного представництва УГВР та закордонних частин ОУН, а також досить численна західноукраїнська еміграція. У зв'язку з трагічними подіями на батьківщині, УГВР оприлюднила у травні 1946 року звернення до всіх українців на чужині. У ньому зазначалося: «Переводячи послідовно жорстоку боротьбу з національними надбаннями, поборюючи прояви національної волі на західноукраїнських землях, большевики з перших днів окупації розпочали боротьбу з Українською греко-католицькою церквою, цією твердинею національної культури українського народу на західноукраїнських землях. Всіх єпископів арештовано, три з них померли у в'язницях, заарештовано понад 300 священників... Большевики створили Ініціативну групу трьох священників, які відозвою 28 травня закликали все духовенство західноукраїнських земель пірвати з уніатською традицією і підкоритися Московському патріархові... Релігійний терор на західноукраїнських землях, насильство над сумлінням скріпили фронт революційно-визвольної боротьби українського народу під проводом УГВР за незалежність Української Держави, яка єдина забезпечить свободу думки світогляду і віри українцям... Закликаємо протестувати проти насильства над релігією і сумлінням нашим. Розповісти

---

⁷³⁴ Швець І. Збірник. Статті, доповіді, промови. Сідней, 1996. С. 189.

демократичному світові правду про гніт і сваволю на наших землях»⁷³⁵.

В іншій заяві, оприлюдненій на Заході, керівництво УГВР інформувало світове суспільство, що в Україні «... по-варварському знущаються большевики з релігійних почувань українського населення... Вся акція мала на меті: а) знищити Греко-католицьку церкву як релігійну національну інституцію, яка дуже поважною мірою охороняє український народ від русифікаторських впливів Москви; б) терором зламати деяку частку духівництва, змусити його до співпраці з НКВД і в цей спосіб підірвати авторитет церкви серед нашого народу взагалі»⁷³⁶.

Що ж до реакції оунівського підпілля на галицьких землях, то, за словами Б. Боцюрківа: «Дивує, що «возз'єднавча» кампанія не зіткнулася з будь-якою серйозною протидією з боку потужного українського Руху Опору»⁷³⁷. Тільки влітку 1946 року ОУН у формі ультиматуму вимагала від священників, які перейшли у православ'я зректися свого відступництва з погрозою щодо можливих насильницьких дій. Деякі священники підкорилися цій вимозі, але більшість, через прагматичний підхід щодо необхідності збереження парафіяльного духовенства під формальним виглядом возз'єднання та через страх репресій з боку НКДБ відмовилися відступати від примусово нав'язаного православ'я, а дехто звернувся навіть за захистом до органів НКВС⁷³⁸.

Якщо говорити про позитивні відгуки щодо рішень Львівського собору, то свої привітання Московському патріарху Алексію надіслали тільки представники Православних церков – екзарх Болгарії Стефан, архієпископ Нью-Йорка Карпато-Русі та Віленський архієпископ Корнилій⁷³⁹.

Один із представників Української православної церкви в США І. Гундяк через особисте послання до Г. Костельника звернувся з пропозицією поширити «возз'єднавчу» на Америку, закликавши тамтешніх греко-католиків приєднатися до православ'я⁷⁴⁰. Але цей

⁷³⁵ Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен-Рим-Париж, 1966. С. 208.

⁷³⁶ Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен-Рим-Париж, 1966. С. 209.

⁷³⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 179.

⁷³⁸ Там само. С. 179-180.

⁷³⁹ Большевицький церковний собор у Львові 1946 року. Нью-Йорк, 1952. С. 60.

⁷⁴⁰ Сергійчук В. І. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. С. 117-121.

випадок чи не єдиний у своєму роді схвальний відгук заокеанських українців на насильницьку ліквідацію УГКЦ.

Виклад розвитку подій на соборі, відображений у публікаціях радянських часів⁷⁴¹, з точки зору комуністичної влади мав демонструвати логіку історичної об'єктивності здійсненої режимом антиуніатської акції. Однак, для духовенства і віруючих УГКЦ це був акт відвертого насильства, який сприймався однозначно негативно. Про це свідчать матеріали спогадів і інтерв'ю репресованих священників, простих віруючих, що містяться в архіві Львівського Інституту історії церкви Українського католицького університету⁷⁴².

Що ж до наукових оцінок самого Львівського собору та прийнятих на ньому рішень, то у церковних колах, що зберегли вірність унії, і в наукових дослідженнях, сам він, та прийняті на ньому постанови вважають нелегітимними й неканонічними. Цих підходів дотримується і більшість сучасників церковних та світських дослідників історії УГКЦ. Суть їхньої позиції зводиться до наступного. Тогочасний собор у проведеному вигляді юридично не спроможний був вирішувати питання про возз'єднання церков. Зібрання, іменоване як собор Української греко-католицької церкви, відбулося без участі жодного з її єпископів, які перебували в тюрмах і на засланні. Це автоматично робило його неканонічним, а прийняті у такому випадку рішення були незаконними, оскільки грубо порушували встановлені Вселенськими соборами церковні закони. Тож ні одне із рішень Львівського собору за церковними канонами не можна вважати легітимним.

По-друге, Г. Костельник був призначений главою УГКЦ з правами її митрополита не Ватиканом, тобто церковною владою, а рішенням радянського режиму, який згідно положень тогочасної конституції про відділення церкви від держави, не мав на це законних прав. Крім того, делегати собору не обиралися за канонічним правом, отже не могли юридично і канонічно представляти увесь загальний клір і вірних⁷⁴³. На переконання історика церкви Ю. Федоріва: «Всякий собор, який відбувається проти волі ієрархів, без участі єпископів, не є ніяким собором. Його рішення не мають ніякого канонічного

⁷⁴¹ Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946; Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984.

⁷⁴² Український католицький університет (Львів). Архів Інституту історії Церкви. Спр. №П-1-1-107-769.

⁷⁴³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 182.

значення. Це (в теорії) визнає також Російська православна церква»⁷⁴⁴.

На думку Ю. Герича, у відповідності з церковними законами, Російська православна церква як помісна не мала права втручатися у внутрішні справи іншої помісної церкви, тим більше Греко-католицької, підпорядкованої Ватикану. Таким чином, на його переконання, радянська влада, яка, згідно таємно укладеного плану і за допомогою репресивних органів і РПЦ ліквідувала Греко-Католицьку Церкву на теренах України, і офіційно скріпила цю акцію Львівським псевдособором 1946 р., брутально порушила елементарне право людини на віросповідання, визнане у всьому світі, навіть у інших тоталітарних державах⁷⁴⁵.

Цю точку зору підтримує І. Білас, який, порівнюючи ліквідацію Київської митрополії в 1839 році і Львівської у 1946 роках прийшов до висновку, що безпосередній провідник ліквідації УГКЦ Г. Костельник не був її митрополитом, як той же митрополит Семашко, не мав ніяких повноважень для скликання собору в 1946 році, та й не звертався за їх одержанням до вищої церковної влади. Таким чином, собор 1946 року був скликаний проти всіх і всяких правил Католицької церкви. Львівський собор ставив собі за мету ліквідувати Греко-Католицьку Церкву і через це не може зватися греко-католицьким. Тому всі католики були морально зобов'язані відмовитися від рішень цього собору, бо згідно з нормами Католицької церкви такий собор є незаконний. Г. Костельник не одержав також повноважень від РПЦ, бо він не був православним. Собор 1946 року не міг бути православним також з тих міркувань, що рішення собору не торкалися православних, а інакочергових. Отже, Г. Костельник міг одержати повноваження для скликання такого роду собору тільки від уряду УРСР. Оскільки собор 1946 року вирішував справи великої важливості, які могли втягнути країну у міжнародні ускладнення, то ясно, що Г. Костельник не міг скликати собор на власний ризик і від власного імені. Отже, собор не є чиєюсь приватною забаганкою, а державним заходом.

Зрештою, у 1990 році в розпал процесів легалізації УГКЦ, 23 січня у Львові відбувся церковний собор УГКЦ, на якому його учасники одностайно підтримали постанову, де вказувалося: «Відкинути і визнати неіснуючим т. зв. Львівський собор 1946 року,

⁷⁴⁴ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 315.

⁷⁴⁵ Герич Ю. Як відбувався «воссоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88.

згідно якого Українська Греко-Католицька Церква нібито самоліквідувалась і переходила в лоно Російської Православної Церкви як її частина». Основними підставами такого рішення для учасників собору 1990 року було визнано наступні положення: «Всі рішення і постанови т. зв. собору були і є недійсними і не зобов'язуючими для Української Греко-Католицької Церкви як так, що творилися силою репресій уряду СРСР при безпосередній активній участі вищого духовенства Російської Православної Церкви і у відсутності ієрархії Української Греко-Католицької Церкви. Той т. зв. собор був неканонічним і юридично не правосильним і, як суто політичний, ніколи не був визнаний Римськими Архієреями і Вселенською Католицькою Церквою, віткою якої була і є Українська Греко-Католицька Церква»⁷⁴⁶.

Доля конкретних ініціаторів та активних учасників процесу нищення УГКЦ теж була достатньо промовистою. У вересні 1948 року, за загадкових обставин, було убито голову Ініціативної групи Г. Костельника. Представники влади традиційно пов'язали його смерть із так званим слідом «українських буржуазних націоналістів»⁷⁴⁷. У 1949 році загинув Я. Галан. У двох цих випадках напередодні загибелі, з Г. Костельника та Я. Галана було знято охорону, а в останнього ще й вилучено особисту зброю. У 1955 році загинув ще один із трьох чільних членів Ініціативної групи – єпископ Самбірсько-Дрогобицької єпархії РПЦ М. Мельник. І хоч на документальному рівні поки що не віднайдено документів про безпосередню причетність до цих убивств тогочасних радянських спецслужб, більшість дослідників вважають саме такий розвиток подій найімовірніший. Непрямим свідченням жорсткої лінії до колишніх активістів Ініціативної групи була доля її секретаря С. Хруцького, заарештованого та депортованого з України у 1948 році, якому навіть після смерті Й. Сталіна у 1954 році було відмовлено в праві повернутися в Україну та відновити свої громадянські права⁷⁴⁸. Ці люди, чия діяльність та енергія спрямовувалися на підтримку антиунійної лінії тогочасного режиму, для комуністичної влади залишалися небажаними свідками істинної політики більшовиків, спрямованої на знищення УГКЦ. Тому цей режим робив все можливе для їхньої нейтралізації.

⁷⁴⁶ Собор Греко-Католицької Церкви постановляє. *Вісті з Риму*. 1990. Лютий.

⁷⁴⁷ ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 5. Арк. 123-125.

⁷⁴⁸ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3613. Арк. 12, 15.

Отже, Львівський церковний собор 1946 р. став кульмінаційним моментом антиунійної політики радянської влади, спрямованої на ліквідацію греко-католицизму на західноукраїнських землях. У процесі дослідження було з'ясовано, що рішення про скликання собору приймалося не церковними діячами, навіть тими, що входили до складу Ініціативної групи, а, перш за все, органами держбезпеки. На переконання спецслужб собор як акція церковно-канонічного оформлення процесу переведення греко-католиків під юрисдикцію РПЦ мав формально завершити процес ліквідації унії в Галичині.

Закарпаття офіційно увійшло до складу УРСР після закінчення радянсько-німецької війни і ця подія вирішальним чином вплинула на політичне, національне, культурне і релігійне життя місцевого населення. Якщо врахувати той факт, що радянсько-чехословацький договір про юридичне оформлення процесу входження Закарпаття до складу УРСР та СРСР було укладено 29 червня 1945 року, тобто в розпал кампанії по підготовці до ліквідації УГКЦ в Галичині, то стала зрозумілою і майбутня доля греко-католицької єпархії на її теренах. На момент державно-політичних змін на Закарпатті зберігалася доволі строката конфесійна ситуація. За даними В. Пашенка, тут діяли 460 греко-католицьких громад Мукачівської єпархії, 90 православних Мукачівсько-Пряшівської єпархії Сербської православної церкви, 80 реформаторських, більш як 40 римо-католицьких громад, а також 8 уніатських і 7 православних монастирів⁷⁴⁹. У кількісному вимірі віруючих до греко-католиків належали понад 460 тис. закарпатців, 81 тис. дотримувалися католицизму латинського обряду, 78 тис. були протестантами, а 109 тис. вважали себе православними⁷⁵⁰.

У силу історичних обставин Мукачівська греко-католицька єпархія не входила до УГКЦ з митрополічим осідком у Львові, а була підпорядкована Ватикану. На час Першої світової війни значна частина парафій відійшла від неї до сусідніх єпархій у Пряшеві, Орадеї та Гайдудорозі, що, відповідно, у післявоєнний період належали Чехословаччині, Румунії та Угорщині⁷⁵¹. У міжвоєнний період, коли на Закарпатті посилювались впливи мадяризації і латинізації, частина вірних перейшла у православ'я, підпавши під вплив русофільської течії. Однак, ті віруючі та греко-католицьке духовенство, що

⁷⁴⁹ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 107.

⁷⁵⁰ Пушкеш Л. О. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 19.

⁷⁵¹ Стоколос Н. Шляхи до міжконфесійної злагоди в світлі маловідомих історичних джерел. *Матеріали і тези міжнародної конференції «Духовне відродження культури України: традиції і сучасність»*. Рівне, 1994. С. 2-3.

залишилися вірні своєму духовному вибору, стали згуртованішими і менш вразливими для зовнішніх антицерковних проявів, на противагу єдиновірцям в Галичині. На переконання В. Войналовича, феномен греко-католицизму на Закарпатті, що базувався на здатності виживання, адаптації до існуючої політичної, соціально-економічної та релігійної ситуації зі збереженням власної ідентичності, значною мірою пояснювався сформованою на території Мукачівської єпархії особливою поліетнічною спільнотою, яка виявила свій високий етноконсолідувальний потенціал від зовнішніх впливів державних режимів⁷⁵².

Під час Другої світової війни Мукачівська греко-католицька єпархія нараховувала 433 священника. Уніатське духовенство належало до високоосвіченої, доволі заможної і авторитетної частини закарпатської спільноти: 93% священнослужителів УГКЦ мали вищу, решта – середню богословську освіту. Вони мали в особистому користуванні по 10-30 га земельних угідь; загалом у розпорядженні парафій та монастирів УГКЦ перебувало 16 300 га землі, що оброблялася найманною робочою силою⁷⁵³. Таким чином авторитет духовенства визначався як загальним інтелектуальним, так і матеріальним станом, який вигідно відрізняв його від православних священників.

Під час війни греко-католицька єпархія зазнала певних змін в адміністративному плані. У травні 1943 р. помер єпископ О. Стойка, після чого управління закарпатськими греко-католиками, хоч і тимчасово, опинилося в Угорщині, в руках ординарія Гайдудорозького єпископства М. Дудаша, якого було призначено Апостольським адміністратором Мукачівської єпархії. Незадовго до вступу радянських військ, 8 вересня 1944 р. Мукачівська єпархія УГКЦ отримала єпископа-помічника в особі молодого, але надзвичайно авторитетного серед віруючих, 33-річного уродженця Гуцульщини священника Теодора Ромжі, висвячений у сан єпископа у 1944 р., він, за висловом Л. Пушкаша, «... був найвідповіднішим як з погляду тогочасної ситуації, так і у зв'язку з дня на день очікуваними політичними змінами. Адже о. Теодор мав добру римську духовно-інтелектуальну школу. Знав особливості підрадянського життя,

⁷⁵² Войналович В.А. Парти́но-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 391.

⁷⁵³ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 рр. *Ковчег: наук. зб. із церковної історії / за ред. о. Б. Гудзяка*. Львів: Ін-тут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. Ч. 2. С. 297.

володів російською мовою... Відомими були його непересічні особисті якості і здібності... а передусім цілковита і безумовна відданість Христовій, Єдиній, Святій, Католицькій і Апостольській Церкві, за яку Теодор готовий був віддати життя»⁷⁵⁴.

Молодий владика мав також бездоганну з точки зору політичної оцінки репутацію. Він не був втягнутий ні в одну з груп греко-католицьких священиків, які мали певні симпатії пропольського, прословацького, проугорського чи антирадянського спрямування. Така нейтральність давала йому ряд переваг, але й, з точки зору комуністичних органів, була підставою для нагальної необхідності долучити ієрарха до реалізації свого наміру щодо приєднання греко-католиків до православ'я. Так само, як і православним священикам, йому було запропоновано попросити Московського патріарха, аби той прийняв його церкву під юрисдикцію РПЦ.

Ще восени 1944 р. Кремль почав реалізовувати свій задум щодо Закарпаття, яке, згідно з укладеною між Й. Сталіном і президентом Чехословацької республіки Е. Бенешем угодою, після перемоги над Німеччиною мало відійти до складу СРСР. Упродовж осені 1944 р. – зими 1945 р. політичне життя на Закарпатті зосереджувалося навколо акції «возз'єднання» цього краю з УРСР. Організуючи так звані народні комітети, що пропагували возз'єднання закарпатських русинів зі своїми «братами на Сході» і займалися збором підписів за реалізацію цієї ідеї, політвідділ 4-го Українського фронту, що керував цей процес, включав до їх складу не лише місцевих комуністів, але й представників православних громад⁷⁵⁵.

Оскільки православні парафії цього краю належали до зарубіжного релігійного осередку – Сербської православної церкви, комуністична адміністрація інспірувала рух за їх приєднання до Московського патріархату. З цією метою в грудні 1944 р. було надіслано спеціальну делегацію представників Православної церкви Закарпаття до столиці СРСР, яка повернулася до Ужгорода з благословенням патріарха Алексія і конкретним планом подальших дій у цьому напрямку. У свою чергу, керівництво РПЦ звернулося до уряду СРСР з проханням надати допомогу Карпато-Руській

⁷⁵⁴ Пушкеш Л. О. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 77.

⁷⁵⁵ Магочій П. Пряшівська греко-католицька парохія: русинська чи словацька церква. *Ковчег*. Ч.4. Львів, 2003. С. 163.

православній церкві в «поверненні» їй від УГКЦ храмів, церковних будинків і земельних наділів⁷⁵⁶.

Тогочасна православна єпархія переживала далеко не найкращі часи, була однією з найменш забезпечених матеріально, особливо бракувало храмів. За підтримки державних органів її представники розраховували виправити власні справи за рахунок уніатської церкви. Тож ліквідація Греко-Католицької Церкви, що стала черговим кроком в політиці радянизації земель закарпатського краю, не в останню чергу була вигідна також РПЦ.

Опинившись восени 1944 р. в умовах тоталітарної і атеїстичної держави, перед УГКЦ постало завдання вижити, для цього її керівництвом було обрано, як здавалося, єдиновірний шлях – пристосування, шляхом відсторонення від надто небезпечної громадської та політичної діяльності. Практично все духовенство Мукачівської єпархії УГКЦ негативно поставилося до ідеї приєднання Закарпаття до УРСР, вважаючи, що найперспективнішим для цих земель і своєї церкви було б перебування у складі Чехословаччини⁷⁵⁷. Однак, щоб уникнути загострення стосунків з радянською адміністрацією, священнослужителі, намагалися дотримуватись нейтральної, аполітичної позиції.

Комуністичні органи діяли у звичний спосіб, поєднуючи різні форми впливу на греко-католиків. З метою залякати тих, хто ще вагався, або ж проявляв невдоволення репресивні органи ще наприкінці 1944 р. заарештували і стратила трьох та депортувала в Сибір 15 священників УГКЦ Закарпаття⁷⁵⁸. За звинуваченням у шпигунській діяльності 2 лютого 1945 р. було кинуте за ґрати, пізніше засуджено до страти й розстріляно 76-літнього настоятеля греко-католицької парафії в селищі Рахів Петра Дем'яновича⁷⁵⁹. У березні того ж року в Будапешті співробітниками «Смершу» заарештовано і вивезено до Ужгорода прелата О. Ільницького та священника С. Фенцика⁷⁶⁰.

На Закарпатті спішно створювалися за радянським зразком органи місцевого управлінського апарату. 27 квітня 1945 р. в Ужгороді

⁷⁵⁶ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 рр. *Ковчег: наук. зб. із церковної історії / за ред. о. Б. Гудзяка*. Львів: Ін-тут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. Ч. 2. С. 291.

⁷⁵⁷ Маркус В. Нищення Греко-Католицької Церкви в Мукачівській єпархії в 1945-1950 рр. *Записки НТШ*. Париж, 1962. Т. 169.

⁷⁵⁸ Kumor V., *Historia Kościoła. Cz. 8. Czasy wspaniałe. 1914-1992*. Lublin, 1996. S. 502.

⁷⁵⁹ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 104.

⁷⁶⁰ Там само. С. 105.

при Народній Раді постало управління у справах культів, до компетенції якого належали «...усі справи церковні, релігійні, включно упорядкування справ про майно церковних (релігійних) громад та вирішення майнових справ між ними на території Закарпатської України»⁷⁶¹. Співробітники цього управління контролювали дії місцевих органів влади, які під тиском громадської думки інколи вирішували питання на користь греко-католиків. Цією структурою було опротестовано ухвалу окружного народного комітету в Хусті про повернення УГКЦ незаконно відібраних і переданих православним громадам храмів і церковного майна в селах Горінчово, Данилово, Липча і Телятин⁷⁶².

Використовуючи досвід наступу на Греко-Католицьку Церкву в Галичині, радянським органам вдалося частину уніатських парафій перетворити у православні й збільшити частку парафій РПЦ. Навесні 1945 року Народна Рада Закарпатської України ухвалила декрети про свободу віросповідань та перерозподіл церковної власності. Згідно їхніх положень у місцевостях, де частка греко-католиків не перевищувала третини від загальної кількості населення, повинні були передати усю парафіяльну власність, включно з храмом, православній більшості; де греко-католиків було більше третини, їхнє церковне майно мало бути у відповідній пропорції поділене між ними й православними. Таким чином було ліквідовано 60 греко-католицьких парафій, декількох священиків усунено з посад, 10 заарештовано (кількох з них після заступництва Т. Ромжі було звільнено), одного страчено⁷⁶³.

У результаті таких дій комуністичного режиму весною 1945 року Греко-Католицька Церква мала на Закарпатті уже 281 парафій, 459 діючих храмів, 367 священиків і 462 тис. парафіян, натомість православна володіла 172 храмами, в яких служили 136 священиків, а кількість віруючих сягала 142 тис.⁷⁶⁴.

Територія Закарпаття юридично увійшла до складу Радянського Союзу в той час, коли в Галичині уже розгорнулася повномасштабна реалізація плану розгрому УГКЦ. Там влада форсувала цей процес у зв'язку з широкомасштабним національно-визвольним рухом

⁷⁶¹ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 341.

⁷⁶² Довганич О. Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: з історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття. Ужгород, 1999. С. 12.

⁷⁶³ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 190.

⁷⁶⁴ Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 2001. С. 381.

українського народу під проводом ОУН і УПА, вважаючи церкву одним із важливих його чинників, що в цілому відповідало істині. На Закарпатті діяльність українських політичних та військових формувань була незначною, тож прямої ідеологічної «прив'язки» УГКЦ до національного Руху Опору забезпечити не вдалося б. Тому у владних структурах йшов пошук інших мотивів, які б забезпечили обґрунтування необхідності нейтралізації церкви, серед них на перший план пропонувалася ідея використання активної «місіонерської діяльності» структур РПЦ, а заходи по ліквідації з боку влади та Міністерства держбезпеки мали залишатися «в тіні»⁷⁶⁵.

Поширити процес ліквідації УГКЦ на Закарпаття водночас із заходами в Галичині комуністична влада виявилася неспроможною внаслідок кількох обставин. Керівництво закарпатської греко-католицької єпархії знаходилося у Ватикані, що перебував у конфронтації з урядом СРСР. Спектр політичних уподобань серед віруючих і духовенства цієї церкви традиційно відзначався багатобарвністю, з незначним представленням проросійських настроїв. Живучість УГКЦ в Карпатській Русі, на думку дослідників, якраз і полягала в тому, що «... вона здатна була пристосовуватися, але все ж таки не асимілюватися з політичними та культурними реаліями світського життя, в якому вона існувала»⁷⁶⁶.

Та все ж звістки про арешти керівництва і всього єпископату УГКЦ на галицьких землях, діяльність Ініціативної групи по возз'єднанню з РПЦ під керівництвом Г. Костельника викликали неприховану тривогу і у священників, і у віруючих Мукачівської єпархії УГКЦ. Єпископ Т. Ромжа у своїх проповідях закликав духовенство і вірних зберігати вірність церкві. Він, всупереч постійним погрозам та перешкодам з боку світської влади, проводив відвідини місцевих громад, силою морального духу та особистого прикладу, впливаючи на поведінку своїх парафіян. Передбачаючи реальну небезпеку репресій, щодо своєї особи, він восени 1945 року таємно висвятив на свого наступника священника Олександра Хіру⁷⁶⁷.

Влада посилювала тиск на греко-католиків і з боку Православної церкви. Згідно з проханням православного духовенства, 22 жовтня

⁷⁶⁵ Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. С. 135.

⁷⁶⁶ Магочій П. Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії. *Ковчег*. Ч.4. Львів, 2003.

⁷⁶⁷ Пекар Ат. Ісповідники віри нашої сучасності: Причинки до мартирологів Української Католицької Церкви під совітами. Рим-Торонто, 1982. С. 217.

1945 р. синод РПЦ прийняв у свою юрисдикцію Мукачівсько-Пряшівську єпархію, яку очолив уродженець із Східної України новопосвячений єпископ Уманський Нестор⁷⁶⁸. Організаційно це єпископство поділялося на 5 архідияконатів і 32 деканати з 280 парафіями, місцем перебування єпископа залишався Ужгород, де діяла також духовна академія⁷⁶⁹. За спогадами сучасників, єпископ Нестор, маючи підтримку місцевої влади, підбурював православних служителів на захоплення греко-католицьких храмів і парафій з усім їхнім майном. Внаслідок таких дій упродовж зими 1945-1946 років в УГКЦ було відібрано 73 храми, однак жоден із священників у православ'я не перейшов⁷⁷⁰.

Ставало зрозуміло, що без активних дій саме по лінії репресивно-каральних органів докорінно змінити ситуацію не вдасться. Тому на керівників Мукачівської єпархії УГКЦ чекістами заведено агентурну справу під назвою «Хрестоносці», по якій активно «розроблялися» Т. Ромжа, Ф. Мішкольц, М. Мурані та ін. Їм висувалися стандартні звинувачення в тому, що «...займалися за завданням Ватикану активною антирадянською діяльністю», суть якої спрямовувалася проти воз'єднання Закарпатської України з УРСР, а також полягала у збиранні для Ватикану розвідувальних даних про становище на Закарпатті⁷⁷¹.

Після проведення Львівського собору 1946 р. радянські органи активізували роботу по ліквідації Греко-Католицької Церкви в Закарпатті, шляхом приєднання окремих її парафій до православ'я, конфіскації її храмів, утиску священників. Спроби у 1946 році повторити методику переагітації священників на православ'я закінчувалися як правило невдачею. Місцевий уповноважений Ради у справах релігійних культів у Закарпатській області С. Лямін-Агафонов надіслав до Києва план приєднання Мукачівської єпархії до РПЦ. «Унія впроваджена насильно, і треба її насильно ліквідувати, – пропонував він. – А для цього необхідно: 1) доручити уповноваженому в справах РПЦ по Закарпатській області через православне духовенство підібрати 2-3 католицьких священників і 2-3 авторитетних віруючих, що співчують православ'ю та бажають до

⁷⁶⁸ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2846. Арк. 147-154.

⁷⁶⁹ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 рр. *Ковчег*: наук. зб. із церковної історії / за ред. о. Б. Гудзяка. Львів: Ін-тут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. Ч. 2. С. 291.

⁷⁷⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 191.

⁷⁷¹ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2846. Арк. 154.

нього повернутися, допомогти організувати з них Ініціативну групу; 2) вслід за переходом хоча б двадцяти уніатів до православ'я негайно передавати їм церкви; 3) у випадку слабкої діяльності Ініціативної групи, одночасно по всій області, передати Греко-католицькі церкви православним двадцяткам»⁷⁷². Однак цей план не був реалізований внаслідок стійкої позиції єпископа Т. Ромжі, який зі своїм духовенством демонстрували непоступливість владі й вірність Ватикану.

Незважаючи на необмежені можливості і безкарність, влада все ж не змогла створити за «галицьким сценарієм» зручне знаряддя для ліквідації УГКЦ у вигляді «Ініціативної групи» духовенства. Клір не залякали навіть проведеними органами держбезпеки арештів священників: А. Азарія, Т. Дурневича, М. Мукули, І. Міня, І. Поповича та інших. Пошуки серед уніатських священнослужителів авторитетної кандидатури, яка взяла б на себе обов'язки рушія так званого об'єднавчого процесу, теж виявилися марними, бо впливовий священник О. Хіра, якого влада намагалася використати з цією метою, на співпрацю з комуністами не погодився, за що поплатився особистою свободою⁷⁷³. Отець С. Фенцик, якому пропонувалася аналогічна роль теж заявив, що «... греко-католицький священник так низько впасти не може». Його було засуджено до найвищої міри покарання і страчено в Ужгородській в'язниці 30 березня 1946 р.⁷⁷⁴. Отже, перші спроби утворити Ініціативну групу провалилися завдяки стійкості та непоступливості греко-католицьких священників.

Ще одна спроба адміністративним способом утворити «Ініціативну групу» для переведення УГКЦ на православ'я була зроблена у березні 1947 року. Особливістю цієї групи було те, що у її складі, внаслідок труднощів, що виникли з добором необхідних кандидатур, не було жодного з священнослужителів УГКЦ. Справою ліквідації унії на Закарпатті довелось займатися світським особам. Очолити «Ініціативну групу», до складу якої мали увійти облпрокурор І. Андрашко, співробітник обласної адвокатури М. Калінов, головлікар Мукачівської лікарні І. Керечанін, директор Ужгородського державного музею П. Сова, лікар В. Гомічков, адвокат Ф. Чекан, заступник завідуючого обласним земельним відділом

⁷⁷² Довганич О. Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: з історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття. Ужгород, 1999. С. 14.

⁷⁷³ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 213.

⁷⁷⁴ Там само. С. 215.

М. Катеринюк, редактор газети Г. Фейер, було доручено адвокатові М. Ютковичу⁷⁷⁵.

20 березня 1947 р. у приміщенні Ужгородського міськвиконкому, за участю його голови Стасєва, було проведено першу нараду цієї групи. Головуючий П. Сова у своїй доповіді зупинився на завданнях і планах, що поставили перед учасниками наради обласні керівники, і окреслив коло тих духовних осіб, які, на його думку, могли б приєднатися до цієї діяльності. Головою Ініціативної групи Сова запропонував обрати лікаря І. Керечаніна, однак той категорично відмовився. Робота наради зайшла в глухий кут, Ініціативну групу створити не вдалося, а її учасники, так і не порозумівшись, розійшлися ні з чим. 17 квітня 1947 р. П. Сова, доповідаючи уповноваженому Ради у справах релігійних культів при облвиконкомі С. Ляміну-Агафонову, про роботу щодо створення Ініціативної групи, змушений був констатувати зрив цього починання і визнати свою повну беспорядність у цій справі⁷⁷⁶.

Для більш детального ознайомлення з релігійно-конфесійною ситуацією в краї у квітні 1947 р. в область прибув заступник уповноваженого Ради у справах РПЦ по УРСР П. Ходченка Г. Катунін, з підсумковою доповідною запискою якого пов'язують початок нової фази активної кампанії проти уніатської церкви⁷⁷⁷. Він доповідав керівництву республіки, що в роки Другої світової війни уніатське духовенство не лише співпрацювало з окупантами, але й активно виступало проти Радянського Союзу, і це дозволяло йому займати привілейоване становище й витіснити православ'я. За словами Г. Катуніна єпископ Т. Ромжа агресивно настроєний проти радянської влади, домагається від її органів припинення «надуманих утисків уніатів православними», а своїми протестами «культивував у ньому свавілля та непокору розпорядженням радянської влади». Г. Катунін доповідав, що перебуваючи у Мукачевому, намагався переконати єпископа Т. Ромжу у необхідності переходу у православ'я, однак отримав негативну відповідь. Він звинуватив єпископа в тому, що той «... як глава уніатської церкви... несе відповідальність за поведінку свого духовенства, яке нацьковує віруючих на православних, займається антирадянською агітацією в парафіях, що перейшли від уніатів, розповсюджуючи провокаційні чутки про нетривалість

⁷⁷⁵ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2846. Арк. 148.

⁷⁷⁶ Там само. Арк. 148-149.

⁷⁷⁷ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 111-112.

возз'єднання Закарпатської України з УРСР»⁷⁷⁸. У висновку доповідної в черговий раз лунали пропозиції щодо більш рішучих адміністративних та репресивних дій по ліквідації уніатської церкви та репресій проти її духовенства⁷⁷⁹.

Уповноважений РСРК при Раді Міністрів УРСР П. Вільховий теж приділив багато уваги релігійній ситуації в Закарпатській області. Він відзначав, що глава Ватикану Папа Пій XII намагається утримати юрисдикцію над Мукачівською єпархією, видавши 19 січня 1946 р. енцикліку з нагоди 300-річчя Ужгородської унії. П. Вільховий звинуватив уніатську церкву у співробітництві з угорською і нацистською окупаційною владою і пропонував посилити з нею боротьбу⁷⁸⁰.

Весною 1947 року влада перейшла до активних репресивних дій. Всупереч декларованому принципу відокремлення церкви від держави, місцеві державні органи продовжували виносити ухвали, де на власний розсуд регулювали діяльність релігійних спільнот, втручаючись у їх внутрішні справи заради задоволення політичних інтересів. Одним з дієвих механізмів швидкого впровадження своїх планів влада вважала позбавлення церковних служителів церковних установ, засобів до життя, тобто землі. З цією метою запроваджувалася націоналізація земель. Позбавлення права і можливості користуватися земельними угіддями стало одним із способів ліквідації греко-католицьких монастирів. Так ще 12 грудня 1946 р. єпископ Т. Ромжа звернувся до керівництва республіки зі скаргою на дії сільради с. Середнє, яка конфіскувала всі земельні наділи жіночого монастиря Св. Андрія – 6 га орної землі та сінокоосу і близько 3 га виноградників⁷⁸¹. Незважаючи на те, що ці землі мали дуже обмежену площу і оброблялися самими монахинями, без застосування найманої робочої сили, столична влада заперечила проти повернення їх монастиреві.

У боротьбі з УГКЦ радянська влада посилила наступ на уніатські монастирі, закриваючи їх, а майно і землю передаючи РПЦ. Для розвитку православних обителів штучно створювалися «тепличні» умови. Так в 1945-1946 рр. в невеличкому Святомиколаївському православному монастирі в с. Іза Хустського округу, число насельників якого не перевищувало 20 осіб, серед засновників якого

⁷⁷⁸ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2846. Арк. 150-151.

⁷⁷⁹ Там само. Арк. 152-153.

⁷⁸⁰ Там само. Спр. 5069. Арк. 318-330.

⁷⁸¹ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 348-349.

був один з лідерів русофільського руху та ініціатор «возз'єднання» Закарпаття з Російською Федерацією о. Алексій (Кабалюк), було збудовано велику каплицю. У 1946-1949 рр. на клопотання о. Кабалюка від Московського патріархату було отримано дозвіл на діяльність жіночого скита, який існував у тому ж с. Іза з 1924 р. без визнання попередніх світських і церковних властей. У цей же час збільшилося вдвічі число монахів чоловічого православного скита у Городилові, тут було збудовано новий корпус для ченців, трапезну і кухню, монахи займалися сільським господарством і бджільництвом. У 1947 р. було збудовано нову церкву в православному жіночому скиті в с. Угля Тячівського р-ну, а в 1948-1952рр. – в жіночому скиті в с. Копашневі⁷⁸².

На вимогу столичних властей 24 березня 1947 р., згідно з таємним рішенням Закарпатського облвиконкому від 2 грудня 1946 р., під юрисдикцію РПЦ було передано центр духовного життя на Закарпатті – Мукачівський Святомиколаївський монастир на Чернечій горі. Однією з вагомих причин такого кроку було намагання влади знищити духовний центр закарпатських греко-католиків. У серпні 1946 року, на відзначення свята Успення Пресвятої Богородиці до монастиря зійшлося понад 50 тисяч паломників, що вислухали патріотичну проповідь єпископа Т. Ромжі⁷⁸³. Тому доля монастиря була вирішена у київських кабінетах, а безпосередню розправу над монахами та віруючими забезпечила місцева влада. Дане рішення було узгоджено з Радою у справах Православної церкви при Раді Міністрів СРСР. Зроблено це було із використанням міліцейських та військових підрозділів, що застосували грубу фізичну силу по відношенню до монахів та поселенців монастиря. Ліквідація вказаного монастиря проведена шляхом переселення монахів-василіан до Імстичівського монастиря Василіан, розташованого в Іршавському окрузі Закарпатської області⁷⁸⁴.

У відповідь на такі дії влади єпископ Т. Ромжа відрядив до Ради в справах релігійних культів у Москві генерального вікарія о. О. Пунька з меморандумом, в якому від імені всього греко-католицького духовенства заявив рішучий протест проти переслідувань церкви. На переконання Б. Боцюрківа цей документ

⁷⁸² Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балого та ін.]. Ужгород, 2000. С. 312-314.

⁷⁸³ ЦДАВОВУ. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 36.

⁷⁸⁴ Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балого та ін.]. Ужгород, 2000. С. 216-217.

вплинув на зрив планів влади провести в кінці серпня 1947 року у Святомиколаївському монастирі зібрання з приводу «возз'єднання» громад УГКЦ із РПЦ⁷⁸⁵. Тисячі паломників, які традиційно збиралися щороку на свято Успення в монастирі, на цей раз оминули його, полишивши представників ієрархії РПЦ зі Львова і Києва без будь-якої підтримки чи уваги.

Невдача із сценарієм переходу уніатських священників до РПЦ, що намагалася здійснити місцева влада, активізувала чекістські структури, що до того часу очікували позитивного для себе розвитку подій, не втручаючись в організацію цього процесу. У першу чергу, органи МДБ провели ряд заходів по нейтралізації впливу Т. Ромжі, що в кінцевому підсумку завершилися смертю єпископа. За версією влади, Т. Ромжа, зазнавши тілесних ушкоджень у випадковій автопригоді, попав у лікарню, де невдовзі від отриманих травм помер. Так у повідомленні, 9 грудня 1947 р., скерованому заступником міністра держбезпеки УРСР Поперекою до МДБ СРСР, подавались обставини того, що сталося з єпископом. Вказувалося, що 27 жовтня 1947 р. близько 11-ї години ранку на шосе між селами Лохово та Іванівці, Мукачівського округу автомашини марки «Студебекер» на великій швидкості наїхала на бричку, в якій знаходився єпископ Ромжа. Заступник міністра при цьому навіть не згадував про те, кому належала вантажівка і хто знаходився за її кермом. У результаті цього наїзду єпископ та особи, що його супроводжували, – священник Д. Бачинський, секретар капітули А. Березнай, богослови М. Бугир і М. Маслей зазнали тілесних ушкоджень. Їх було доставлено до Мукачівської міської лікарні, де, як сказано в повідомленні, «від отриманих поранень» єпископ помер 1 листопада 1947 р. 0 год. 50 хв. Судово-медична експертиза засвідчила, що смерть наступила внаслідок набряку мозку з крововиливом⁷⁸⁶.

Такою була офіційна версія загибелі єпископа Ромжі, якої дотримувалася й радянська історична наука. Проте останніми роками широкому загалу стали доступні публікації з іншим трактуванням обставин таємничої смерті керівника Мукачівської єпархії УГКЦ, що перешкоджав планам ліквідації унії на Закарпатті. У спогадах уже згаданого генерала радянських спецслужб П. Судоплатова йдеться про те, що Теодор Ромжа став жертвою замаху, здійсненого проти

⁷⁸⁵ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. С. 192-193.

⁷⁸⁶ Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы. М., 1997. С. 410-411.

нього чекістами з відома Й. Сталіна та за наказом першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, міністра держбезпеки СРСР В. Абакумова і міністра держбезпеки УРСР С. Савченка⁷⁸⁷. Описані П. Судоплатовим деталі організованого спецслужбами вбивства цілком збігаються з неофіційною версією причин несподіваної смерті єпископа, яка набула широкого розповсюдження на Закарпатті відразу після згаданих подій і висвітлена в окремих публікаціях⁷⁸⁸. Ця версія, що ґрунтується на свідченнях багатьох очевидців, полягає в тому, що владику, який одужував в Мукачівській лікарні від поранень, завданих йому під час організованого чекістами наїзду, було отруєно агентами НКДБ. Обурені невдалими діями українських чекістів, до Ужгорода прибули генерал П. Судоплатов із С. Савченком та спеціалістом з методів отруєння Р. Майрановським, який передав ампулу медсестрі, агентіві держбезпеки. Та зробила смертельний укол. Єпископа поховали 4 листопада у присутності двох тисяч віруючих, 115 священників і п'яти архієреїв⁷⁸⁹.

У зв'язку з відверто брутальними діями репресивних органів, навіть православні єпископи Станіславської, Дрогобицької і Мукачівської єпархій РПЦ Антоній, Михаїл і Нестор звернулися до М. Хрущова з листом, в якому висловили занепокоєння несподіваною смертю єпископа Т. Ромжі. Вони відзначали, що терористичний акт «... нашкодив православ'ю і обуренням наповнив всіх, навіть православне населення Закарпаття і Західної України». Архієреї просили Хрущова «... припинити подальший натиск органів МДБ на рештки Католицької церкви, тому що маємо надію злучитися з нею незабаром»⁷⁹⁰.

Після смерті Т. Ромжі тиск на закарпатських греко-католиків посилювався. Зусиллями місцевої влади наступ на греко-католицькі парафії набрав все більших масштабів. Насамперед у них відбиралися храми, причому з грубими порушеннями законів і брутальним насильством, що викликало широку хвилю обурення духовенства і віруючих. У звіті П. Вільхового для М. Хрущова наводилося чимало заяв від віруючих Закарпаття, а також наступника єпископа Т. Ромжі капітулярного вікарія М. Мурані. Він обурено писав, що у Сваляві від

⁷⁸⁷ Там само. С. 412-414.

⁷⁸⁸ Там само.

⁷⁸⁹ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відп. ред. В. А. Смолій]. К.: Наукова думка, 2002. С. 451.

⁷⁹⁰ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 262.

чотирьох тисяч уніатів міліція силою відібрала храм для 100 православних. Дану заяву підписали 2412 осіб⁷⁹¹.

Знову було використано методи та засоби, за допомогою яких нищилась церква в Галичині. У Києві був розроблений «Календарний план проведення заходів з ліквідації уніатської церкви у Закарпатській області УРСР», який був скерований на узгодження в Москву до Г. Карпова. Його 19 пунктів передбачали: до кінця квітня 1948 р. призначити єпископом Мукачівської єпархії Макарія із збереженням за ним Львівської єпархії, уповноваженим у справах РПЦ – Шерстюка з Дрогобича; зселити ченців уніатських монастирів у один монастир с.Імстичева; у травні під відповідальність П. Ходченка підібрати й скерувати у Закарпаття 50-60 православних священників; скерувати на 5-6 місяців Г.Костельника на допомогу єпископові Макарію; скерувати в Закарпаття 10-15 колишніх уніатських священників, які прийняли православ'я. Передбачалося також доручити Я. Галану написати статтю з історії Ужгородської унії й надрукувати під іншим псевдонімом російською та українською мовами, підготувати звернення інтелігенції із уніатів до духовенства із закликом до возз'єднання з РПЦ; доручити Г. Костельнику підготувати статтю проти католицизму й видати накладом чотири тисячі примірників; випустити на екрани Закарпаття кінофільм «Львівський собор»; у червні опублікувати накладом 20 тис. примірників звернення патріаршого екзарха України до греко-католицького духовенства і вірних із закликом переходу до православ'я⁷⁹².

Радянські органи продовжили реалізацію ідеї утворити Ініціативну групу. Цього разу її керівником було визначено архидиякона із Сторожинця о. І. Кондратовича. Визначалося, що діяльність цієї групи по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Православною «зустріне масову підтримку з боку віруючих» й прискорить ліквідацію унії. Її головним завданням мало стати «...роз'яснення віруючим уніатам і духовенству... антинародного характеру унії... Шляхом обробки віруючих розпалювати вогнище – методично, наполегливо, вперто і вірно просуваючись вперед, все більше охоплюючи у своє коло уніатів»⁷⁹³. Реалізація плану покладалася на місцеві структури уповноваженого у справах релігійних культів В. Шерстюка та членів Ініціативної групи. На

⁷⁹¹ Возз'єднання: зб. архівних документів і матеріалів (травень 1944 - січень 1946) [упоряд., передмова та покажчики О. Д. Довганича та ін.; ред. кол.: В. І. Балоба та ін.]. Ужгород, 2000. С. 278.

⁷⁹² ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5069. Арк. 318-330.

⁷⁹³ Там само. Спр. 5667.

відміну від Галичини, органи держбезпеки безпосередньої участі в діяльності Ініціативної групи не брали. Тому ефективність роботи возз'єднанців залишалася низькою.

У доповідній записці П. Вільховий повідомляв І. Полянського, а також М. Хрущова і С. Савченка, що перехід греко-католицьких парафій у православні в Закарпатті просувається дуже поволі, головним чином внаслідок слабкої роботи структур РПЦ на чолі з екзархом України. Він скаржився на непоступливість о. Мурані та його помічників О. Хіри та П. Семедія. Уповноважений повідомляв, що діючих греко-католицьких храмів все ще багато: якщо на 1 січня 1945 р. їх було 447, то 1 січня 1948 р. – 327, священників нараховувалося 235. Отже «... доцільно усіляко сприяти організації Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Православною в Закарпатській області», дозволити священникам, які перейшли у православ'я проводити службу згідно з уніатськими обрядами⁷⁹⁴.

У керівних кабінетах партії і органів держбезпеки вирішено було посилити вплив на паству, в тому числі популяризуючи православ'я через засоби масової інформації, місійну діяльність православних священнослужителів та антикатолицьку пропаганду. Преса й обласне керівництво намагалися переконати населення, що з появою православного єпископа повноваження глави Мукачівської єпархії УГКЦ втратили силу і що невдовзі в резиденції Ромжі поселиться новий господар – ієрарх РПЦ. Таким чином, як запевняла радянська пропаганда, греко-католицька єпархія автоматично припинить своє існування⁷⁹⁵.

Активна пропагандистська кампанія навколо Ужгородського собору і єпископських палат розгорнулася ще весною 1947 р., після передачі для РПЦ Мукачівського монастиря. Преса тоді обіцяла, що опанування Чернечої гори православним духовенством – лише перший крок, а наступним буде утвердження РПЦ в греко-католицькому кафедральному соборі та резиденції єпископа в Ужгороді, зрештою відбудеться цілковита ліквідація УГКЦ. Однак позиція Т. Ромжі унеможлиблювала цей сценарій. Після його загибелі спроби відібрати приміщення собору, семінарії і єпископських палат відновилися. Ужгородський міськфінвідділ призначив для настоятеля кафедрального собору Хоми податки в таких непомірних розмірах, що

⁷⁹⁴ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5069. Арк. 321.

⁷⁹⁵ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 265.

їх не вдалося в повному обсязі сплатити до зазначеного терміну. У результаті було конфісковане особисте майно священника. Проте він не перейшов на православ'я, як йому було запропоновано, а до 1949 р. продовжував служити в греко-католицькому соборі⁷⁹⁶.

Влада намагалася форсувати ліквідацію опозиційної церкви. 10 січня 1949 р. П. Ходченко у доповідній записці до секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді К. Литвину відзначав, що останнім часом її духовенство у Закарпатті активізувало пропагандистську діяльність проти возз'єднання, «... православних священників-місіонерів, особливо надісланих митрополитом, називають прямими агентами МДБ, внаслідок чого місіонерська робота не зовсім ефективна». Він констатував, що у православ'я перейшло всього 43 греко-католицьких парафій, а 250 уніатських громад з 247 священниками залишаються діючими. Уповноважений пропонував негайно скликати у Києві нараду за участю секретаря ЦК партії, міністра МДБ С. Савченка, уповноважених Рад у справах РПЦ та релігійних культів УРСР та Закарпатської області, а також представників Москви Г. Карпова та І. Полянського, обговорити й ухвалити рішення щодо остаточної ліквідації УГКЦ⁷⁹⁷.

За два перші місяці 1949 р. було відібрано різними способами 73 храми. У лютому згідно настанови облвиконкому в юрисдикцію архієпископа Макарія перейшли основні Ужгородські святині – Кафедральний собор та Цегельнянська церква. Нарешті у березні з'явилося звернення греко-католицьких священників Закарпаття, які перейшли у православну віру до духовенства і віруючих краю із закликом наслідувати їх приклад. Посилаючись на рішення Львівського собору 1946 р., вони наголошували: «Нехай більше вже ніщо не роз'єднує нас ніколи і нехай релігійне серце всіх нас буде надалі не в Римі, який завжди був для нас, навіть для уніатів, мачухою, а в Києві, що є матір'ю Русі, та в Москві, яка є великою оборонною силою нашої батьківщини та всіх слов'ян, Руська православна церква з любов'ю та ласкою чекає всіх нас, як любих і дорогих своїх дітей». Звернення підписали шість настоятелів церков на чолі з архидияконом, настоятелем кафедрального собору в Ужгороді І. Кондратовичем⁷⁹⁸.

⁷⁹⁶ Там само. С. 267.

⁷⁹⁷ ЦДАВОВУ. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 5667.

⁷⁹⁸ Там само.

П. Вільховий доповідав, що вже на 1 квітня 1949 р. всі греко-католицькі громади приєдналися до Православної церкви, хоча в дійсності залишалися існувати 120 уніатських храмів, в яких діяли 78 священиків. З усього духовенства приєдналися до РПЦ лише 116 осіб⁷⁹⁹. З невоз'єднаними продовжували роботу працівники відомства С. Савченка.

Врешті-решт, за львівським сценарієм, 28 червня 1949 р. відбулося зібрання 35 закарпатських священиків, які погодилися перейти на православ'я. Вони проголосили рішення про ліквідацію Ужгородської унії 1646 р., відрив від Ватикану і приєднання до Православної церкви⁸⁰⁰. Але ця акція мала більше агітаційно-пропагандистський, ніж церковно-юридичний характер, не мала відповідного процедурного оформлення. Для її церковного визнання практично не було здійснено ніяких релігійних заходів. Навіть щорічне велелюдне свято віруючих Успіння Богородиці на Чернечій горі в Мукачевому 28 серпня, яке пройшло всупереч намаганням влади локалізувати його чисельність, не стало для ініціаторів боротьби з УГКЦ актом тріумфу православ'я⁸⁰¹.

Протиправне, нелегітимне знищення уніатської церкви в Закарпатті дозволило 29 вересня 1949 р. П. Вільховому доповісти М. Хрущову про виконання завдання⁸⁰². Незважаючи на репресії і заслання 147 священиків у табори, 40 з яких там загинули, та загибель 18 арештованих в тюрмах, у Закарпатті ще 1950 р. не приєдналися до православ'я 83 священики і 75 ченців, більше 100 греко-католицьких священиків зайнялися світською діяльністю. Урядові чинники вважали це маневром з метою «збереження кадрів УГКЦ», й рекомендували ні в якому разі не допускати їх до праці в установах культури та народної освіти.

Зрештою 10 грудня 1949 р. П. Вільховий надіслав в ЦК КП(б)У інформаційний звіт, який мав найменування «Про ліквідацію Унії в Закарпатській області»⁸⁰³. Стверджуючи, що вжиті урядовими чинниками заходи привели до «закономірного фіналу – зверненню ліквідації Унії в Закарпатті», він зауважив, що в області не залишилось ні однієї парафії, яка б не воз'єдналася з Православною церквою. Він доповідав, що під юрисдикцією Московського патріархату перейшли

⁷⁹⁹ Там само. Спр. 5667. Арк. 267-268.

⁸⁰⁰ Там само. Арк. 246.

⁸⁰¹ Арк. 296.

⁸⁰² Арк. 267-268.

⁸⁰³ Арк. 291-298.

366 Греко-католицьких церкви (299 релігійних громад), які нібито назавжди порвали зв'язок з Ватиканом, хоч змушений був вказати, що впертість греко-католицького духовенства було послаблена лише після того, як розгорнула діяльність група І. Кондратовича, а ієрархи М. Мурані та О. Хіра були «ізольовані МДБ»⁸⁰⁴.

Отже, ліквідація УГКЦ на Закарпатті була штучним процесом, ініціатором якого виступила радянська влада задля досягнення внутрішньополітичних і міжнародних цілей Москви, і насправді він зводився до насильницького нищення греко-католицизму. Боротьба з УГКЦ була складовою частиною і одним із способів утвердження комуністичного режиму на Закарпатті.

Ліквідація Мукачівської єпархії УГКЦ, так само, як і Львівської митрополії в Галичині, була здійснена всупереч волі духовенства і віруючих цієї церкви, і винятково завдяки застосуванню карально-репресивних методів, провокацій, насаджуванню в церковному середовищі таємної агентури, штучному створенні антикатолицької громадської думки, розпалюванню міжконфесійної ворожнечі. Специфічною рисою боротьби комуністичного режиму із УГКЦ на Закарпатті було широке використання діячів РПЦ через відмову брати участь в «об'єднавчому» процесі греко-католицького духовенства. На спецслужби у цій боротьбі теж покладалася вагома роль і вона діяла притаманними їй методами.

Переведення у православну віру греко-католицьких громад здійснювалось адміністративно-силовими методами. Оскільки більшість греко-католицьких священників, які перейшли в православ'я, фактично не змінювали релігійних обрядів під час богослужінь та наданні релігійних послуг, то це і стало головною причиною, яка спонукала погодитися на перебування в складі РПЦ багатьох громад колишньої УГКЦ. Однак, десятки священників, монахи чернечих орденів продовжували чинити опір режимові й боролися за відновлення діяльності несправедливо ліквідованої церкви.

Отже, нищення УГКЦ під виглядом «возз'єднання» з РПЦ було здійснено з порушенням владою діючого в СРСР законодавства про релігію, а з боку керівництва Московської патріархії – церковного права. Це була політична акція, в якій насильно примушені до участі в соборі греко-католицькі священники залишалися в ролі статистів при реалізації сценарію, розробленого та здійсненого органами держбезпеки на вимогу вищого партійно-державного керівництва

⁸⁰⁴ Там само.

СРСР. Львівський церковний собор 1946 року відображав прагнення комуністичної влади формально легітимізувати церковну монополію підконтрольної Російської православної церкви на західноукраїнських землях, встановивши таким чином повний ідеологічний контроль над духовним життям західних українців. Його проведення мало завершити нищення УГКЦ як національної релігійної структури, що своїм існуванням перешкоджала утвердженню комуністичного режиму.

Незважаючи на проголошений формальний розрив унії, повністю реалізувати антиунійний план владі не вдалося. Владика УГКЦ, сотні греко-католицьких священиків ціною втрати особистої волі, а нерідко, й життя, зберегли вірність своїй церкві. Ті, хто відмовився від насильницького переходу до православ'я, продовжували свою духовну діяльність уже в підпільних умовах, витворивши певний феномен під назвою катакомбної УГКЦ. Ні Ватикан, ні більшість віруючих не визнали законності Львівського собору, і в нових історичних умовах, наприкінці ХХ століття, УГКЦ відновила свою повноправну законну діяльність.

Замість висновків

Дана проблема в історіографічному плані має уже певну усталену традицію, що вказує на два кардинально протилежні підходи в оцінці цих подій з боку колишньої радянської історіографії та української історіографії (сучасної й діаспорної). З'ясовано, що упродовж кількох десятків років відсутність об'єктивного фактологічного матеріалу, спричинена політичними та ідеологічними традиціями радянської науки, тривалий час гальмувала вивчення теми. У радянський час публікувалися лише матеріали ідеологічно-пропагандистського характеру, які не відтворювали реальних подій тогочасного суспільно-політичного і релігійного життя. В умовах української незалежності науковці отримали можливість опрацювати раніше засекречені документи радянських та партійних органів, ними було віднайдено і опубліковано велику кількість документальних матеріалів, які загалом дозволили відобразити реальну картину даної проблематики. Однак ціла низка питань, зокрема щодо процесу практичної організації та здійснення ліквідації УГКЦ, залучення великого масиву раніше недоступних архівних джерел колишніх

спецслужб потребують не тільки подальшого пошуку і систематизації, але й поглибленого вивчення етапів проведення ліквідаційної акції радянським режимом. Тому нами було використано раніше неопубліковані архівні матеріали ряду центральних і обласних архівів України, а також значну частину нещодавно оприлюднених документів з Галузевого Державного архіву СБУ. Їх опрацювання, із залученням матеріалів новітніх наукових досліджень з історії УГКЦ, робить дану роботу синтетичним комплексним дослідженням.

У результаті вивчення матеріалів було з'ясовано, що в період першої спроби радянизації західноукраїнських земель у 1939-1941 роках УГКЦ опинилася у досить складній, загрозливій для свого існування ситуації. Існуючий режим не приховував свого наміру знищити неугоду йому УГКЦ, однак, враховуючи великий авторитет церкви та її глави митрополита А. Шептицького серед жителів західного регіону України, здійснював свої наміри повільно і приховано. На відміну від бруталного нищення церковного життя в СРСР партійні та каральні органи в західноукраїнських областях змушені були застосовувати іншу тактику боротьби із церквою, використовуючи, в першу чергу, методи індивідуальних провокацій, залякування, шантажу проти окремих священників. І хоч внаслідок цих та ряду інших заходів радянської влади: обмеження суспільної та просвітницької діяльності УГКЦ, припинення діяльності Богословської академії у Львові, духовних семінарій, закриття її церковних часописів, перетворення багатьох церковних приміщень на сількоми, клуби, склади, – церква була ослаблена, вона все ж зберегла серед населення високий моральний авторитет як національна релігійна інституція. Незважаючи на репресивний тиск органів НКВС, їм не вдалося посіяти розбрат та внутрішню боротьбу в середині УГКЦ, спровокувати сепаратистські групи, які б виконували волю радянського керівництва. Комуністичний режим на території Західної України зіткнувся з такою непередбачуваною проблемою, як вірність українського католицького населення своїй церкві, тому напередодні німецько-радянської війни не зміг знищити УГКЦ.

Під час гітлерівської окупації українських земель УГКЦ зуміла зберегти свою структуру, розвинула повноцінне релігійне життя, пропагувала утвердження серед українського народу цінностей християнської і національної єдності, підтримувала право і зусилля українців на створення власної державності. Її керівництво засуджувало репресії і насильство окупаційної влади проти мирного

населення, надавало моральну і матеріальну підтримку та захист переслідуваним, в тому числі, і представникам єврейського народу. Вона була поза політикою, тож абсолютно безпідставно радянські партійно-державні та каральні органи, а згодом, і радянська історіографія сформуvalи ідеологічний міф про «прислужництво» Греко-Католицької Церкви німецькій окупаційній владі. В умовах війни та розрухи УГКЦ на заході України залишалася важливим суспільним інститутом, що мав консолідуючу роль морально-духовного авторитета для українського населення.

Після звільнення західних областей від гітлерівських загарбників почався новий етап взаємин між радянським режимом і УГКЦ. На його характер вплинули певні зміни сталінського курсу щодо релігії і церкви (1943 р.), що визначала перехід влади від жорсткої конфронтації до більш гнучкої політики в сфері державно-церковних відносин. Це було прагнення комуністичної атеїстичної держави дещо завуалювати його репресивну сутність в церковних питаннях, використати релігійний потенціал підконтрольної Російської православної церкви у реалізації власних політичних інтересів. Свідченням цього був повний контроль представників органів НКВС і НКДБ над діяльністю РСРПЦ і РСРК, а також синхронність дій цих державних структур та репресивних органів стосовно до УГКЦ.

Проти Греко-Католицької Церкви органи держбезпеки розгорнули широкомасштабний збір компрометуючого, часто штучно скомпонованого, матеріалу на її керівників та священиків, готуючи ґрунт для широкомасштабних арештів та репресій. Спроби влади через постійний тиск на духовенство і віруючих перетворити церкву на інструменти для зміцнення комуністичного режиму в західних областях УРСР, охоплених масовим збройним опором радянській владі з боку формувань ОУН та УПА, виявилися неефективними. Радянське керівництво вимагало від ієрархів УГКЦ переконати повстанців скласти зброю і припинити боротьбу, однак провідники церкви – митрополит А. Шептицький і Й. Сліпий, єпископат не бажали бути в ролі маріонеток, не дозволили перетворити УГКЦ, яка впродовж століть була носієм національної ідеї, на прислужницю комуністичної системи.

Опрацьовані документи свідчать, що вище партійно-державне керівництво поклало на органи державної безпеки завдання забезпечити проведення відповідних заходів, наслідками яких мала стати повна ліквідація УГКЦ як самостійної церковної структури.

Саме республіканські й місцеві структури НКДБ УРСР виконували усю практичну роботу з лінії підготовки та нищення церкви в галицьких областях у звичний для спецслужб таємний спосіб, із маскуванню своїх безпосередніх дій через використання повноважень уповноважених Ради у справах РПЦ та Ради у справах релігійних культів при союзному та українському радянському урядах і на місцях. Нами доведено, що план підготовки нищення церкви готували співробітники держбезпеки УРСР, їхні пропозиції лягли в основу так званого плану Г. Карпова (Інструкція №58), затвердженого особисто Й. Сталіним 17 березня 1945 року, який став директивним документом для всіх партійних, державних та каральних органів.

Арешт ієрархів УГКЦ у квітні 1945 року поклав початок відкритому і цинічному наступу на церкву. При цьому радянську сторону не цікавила громадська думка західноукраїнських віруючих, її дії вказували на відверте ігнорування самого ж радянського законодавства. За ініціативою влади, замість легітимного церковного керівництва УГКЦ була створена маріонеткова «Ініціативна група по воз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною» Г. Костельника, яка виконувала виключно технологічну функцію і була частиною загального плану нищення УГКЦ. У роботі доведено постійний зв'язок членів цієї групи з органами НКДБ, безпосередню участь в організації процесу підпорядкування греко-католицьких священників Ініціативній групі, відповідальних працівників держбезпеки. Переведення у православну віру греко-католицьких громад здійснювалось адміністративно-силовими методами. Такі брутальні дії впливали на загострення політичної та релігійної ситуації в західних областях УРСР, посилення збройного опору з боку ОУН і УПА. Щоб показати процес переведення уніатських священників в православ'я як внутрішню релігійну справу, комуністична влада залучала для цього структури РПЦ, надаючи їм всіляку допомогу та сприяння.

Незважаючи на тотальний тиск, влада так і не змогла переломити загальний настрій греко-католицького духовенства, яке чинило пасивний опір такому «воз'єднанню». До кінця 1945 року керівництво Ініціативної групи визнали тільки половина діючих греко-католицьких священників. І хоч значна частина з них зробила це під тотальним тиском, всупереч своїм світоглядним і релігійним переконанням, для радянської сторони це був формальний привід

декларувати процес їхнього переходу в православ'я як добровільний і масовий.

Щоб надати насильницькому підпорядкуванню Греко-Католицької Церкви російському православ'ю форми церковно-релігійної канонічності комуністична держава, а не священики УГКЦ, ініціювала проведення церковного собору, на якому греко-католицьке духовенство мало розірвати церковну унію 1596 року, зректися влади Ватикану і добровільно перейти під зверхність Московської патріархії РПЦ. Увесь процес підготовки до проведення собору, його організація, матеріальне та фінансове забезпечення здійснювався державними органами, в яких провідну роль відігравали органи держбезпеки. Львівський собор, його рішення розглядалися керівниками комуністичного режиму як спосіб узаконення фактичного стану розгрому церкви, остаточного вирішення проблеми уніатської церкви.

Але проведений у березні 1946 року Львівський церковний собор не став завершальним акордом боротьби комуністичної держави із греко-католицизмом, не зміг забезпечити рішучого повороту греко-католицького духовенства і віруючих до православ'я, як на це розраховували ініціатори його проведення. Він був одним із етапів процесу ліквідації Греко-Католицької Церкви, складовою частиною антиуніатської політики радянського режиму у процесі радянизації західноукраїнських земель післявоєнного періоду. Значна частина священиків та віруючих не визнали церковно-релігійної канонічності його рішень, залишилися вірними церкві та римському престолові.

Спроби надати цьому церковному зібранню певної церковно-канонічної легітимності не вдалося. Оголошення ліквідації УГКЦ на західноукраїнських землях та рішення Львівського собору були сприйняті місцевим населенням і світовим суспільством як чергова акція насильства сталінського режиму над українським народом. Однак тоталітарна комуністична влада не збиралася реагувати на негативну міжнародну позицію, наполегливо продовжуючи боротьбу з Греко-Католицькою Церквою в Галичині та перейшовши в наступ на греко-католиків на Закарпатті. Ліквідація у 1946-1949 рр. Мукачівської єпархії УГКЦ була здійснена всупереч волі духовенства і віруючих цієї церкви, завдяки застосуванню карально-репресивних методів, провокацій, насаджуванню в церковному середовищі таємної агентури, штучному створенні антикатолицької громадської думки, розпалюванню міжконфесійної ворожнечі. Специфічною рисою

боротьби комуністичного режиму із УГКЦ на Закарпатті було широке використання цивільними радянськими структурами та представниками РПЦ напрацьованих і випробуваних в Галичині «об'єднавчих» методів.

Та все ж остаточної мети знищити українських греко-католиків комуністичне керівництво не досягло. УГКЦ упродовж чотирьох десятиріч продовжувала існування в підпільних умовах, витворивши певний феномен так званої «катакомбної церкви». В умовах активної фази боротьби за державну незалежність України на рубежі кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття УГКЦ легалізувала свою діяльність. Львівський собор УГКЦ 1990 року скасував усі рішення по суті псевдособору 1946 року, Греко-Католицька Церква відновила статус, церковну структуру та масову підтримку мільйонів віруючих українців, ще раз підтвердивши своє історичне право на звання національної церкви.

ДУХОВНИЙ ПОВОДИР ЗАКАРПАТТЯ ІВАН МАРГІТИЧ

Замість вступу

Упродовж багатолітньої історії Закарпаття лише окремі постаті нашого краю удостоїлися честі ще за життя називатися «батьками». Одним із перших на цей факт звернув увагу Августин Штефан, коли опублікував свою книгу про президента Карпатської України. «Паралельність рис А. Волошина та О. Духновича, – відзначав він, – показується не лише в тому, що їх обох народ назвав «Батьком», але й в інших прикметах і особливостях. Обидва були віддані своїй Церкві священники... Духнович був послом у мадярському Парламенті в Братиславі, Волошин – послом у чеськім Парламенті в Празі. Обидва були мучені, Духнович мадярськими і польськими вояками, Волошин – советськими смершовцями. Та понад усе – як А. Волошин, так і О. Духнович, були щирі й вірні патріоти і беззастережні оборонці карпатських українців. Двадцять сторіччя дало поневоленим народам нові можливості. А. Волошин бачив і розумів це й став народним провідником тієї боротьби, яка веде Карпатську Україну на широкі шляхи свободи у вільній Соборній Українській Державі»⁸⁰⁵. До цієї славної когорти визначних духовних діячів Закарпаття цілком справедливо слід віднести Івана Маргітича, якого теж ще за життя закарпатські українці називали «народним єпископом», а видатний український поет Дмитро Павличко написав зворушливі рядки: «Духовному батькові Закарпаття, Єпископу Мукачівської Єпархії Іванові Маргітичу з поклонами»⁸⁰⁶. Зверніть увагу, що серед згаданих вище постатей є лише духовні особи, а якщо до цього переліку додати ще єпископа Теодора Ромжу, то зрозуміємо той величезний авторитет, який мала Греко-Католицька Церква упродовж всієї історії Закарпаття, принаймні у XIX-XX століттях.

Єпископ Іван Маргітич в оцінці сучасників

У своїй промові під час перепоховання Владики Івана Маргітича Блаженніший Святослав Шевчук цілком заслужено назвав його «досконалим образом єдиного Пастиря – Христа», єпископом, «який жив з цим народом, страждав з цим народом, на своєму тілі ніс його рани і тому той народ назвав того єпископа «Народним Єпископом».

⁸⁰⁵Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. 209 с.

⁸⁰⁶Зимомря Микола. Світле протистояння вітрам: Владика Іван Маргітич. <http://dds.edu.ua/articles/2/slovo/2007/393-margitych.html>

Для Блаженнішого Святослава «постать владика Івана є взірцем, еталоном для наслідування»⁸⁰⁷. Так, до речі, вважали також численні вірники Греко-Католицької Церкви, до яких він завжди ставився з великою повагою, був для них батьком і наставником. Щирі рядки присвятив пам'яті Івана Маргітича відомий закарпатський поет Юрій Шип:

«Вмер Христовий мужній воїн
І великий патріот,
Що беріг від смути злої
Україну й свій народ.
Згас між нас яскравий світоч
Як зоря у темній млі...
Знають і дорослі, й діти –
Світ Сріберної Землі:
Вмер, щоб вічно в небі жити,
Де немає влади час,
Ревно Господу служити
І молитися за нас
В щастя вічного чертогах
На найвищій висоті,
На якій вславляють Бога
Мученики та святі»⁸⁰⁸

Хоча постать Івана Маргітича є багатогранною і різноплановою, у якій перепліталися воєдино ґрунтовні знання історії свого народу й віри, чітка громадянська позиція, ідеологія соборності всіх українських земель, Блаженніший Святослав звернув увагу на головному в духовній спадщині народного єпископа: «... Пригадуючи життєвий шлях владика Івана, мені до серця прийшло одне єдине слово – «єдність». Найперше, це єдність з Богом. Бо коли людина єднається з Богом – дає взяти себе на плечі тому Пастирю Христові, який дав їй спасіння і життя вічне. Друге – єдність з Намісником Апостола Петра. Бо це є те ісповідництво віри, яке впродовж свого життя так невтомно ніс блаженної пам'яті Владика Іван. Там, де є Папа, там є правдива Церква. Ми так багато раз це чули з уст наших, які є пастирями і з уст Владика Івана. А даліше – слово про єдність

⁸⁰⁷ Промова Блаженнішого Святослава під час перепоховання Владика Маргітича / Опублікував Андрій Ребрик. <https://1939.in.ua/genereal/promova-blazhennishoho-svjatoslava-pid-chas-perepokhovannja-vladyky-marhitycha/>

⁸⁰⁸ Шип Ю. Із Небом на Землі: духовні вірші та пісні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2017. 254 с.

Христової Церкви в Україні, зокрема єдність між греко-католиками в Україні. Та єдність, яка є запорукою сили і слави, сили, яку проповідував Владика...»⁸⁰⁹. У цьому плані погляди Івана Маргітича співзвучні з численними Пастирськими посланнями Андрея Шептицького, якого ще за життя народ називав Великим Митрополитом.

Про життєвий шлях і різнобічну діяльність героя цього скромного нарису написано чимало. Його біографією захоплювалися не тільки духовні особи, але й науковці, письменники, пересічні люди. Відомий історик і журналіст європейського масштабу Василь Зілгалов, якого цілком справедливо можна вважати одним із першопрохідців дослідження величі і трагедії Карпатської України, поставив Івана Маргітича в один ряд з Іваном Вишенським, Андреем Шептицьким, Тарасом Шевченком і Василем Стусом⁸¹⁰. На перший погляд може здатися, що історик дещо перебільшив роль єпископа. Але, це насправді відповідає дійсності. Такі особистості, яких Лев Гумільов називав пасіонаріями, завжди були в меншості. Тому вони й відрізнялися від тисяч пересічних людей. Ці люди не лише відрізнялися чіткими й нерозмитими поглядами, але й здатні були за свої ідеї боротися, нерідко ризикуючи життям. Саме цю здатність Івана Маргітича на самопожертву й підмітив Василь Зілгалов. Адже важкі були часи, на які припала пастирська і громадська діяльність народного єпископа. Багаторічні переслідування Греко-Католицької Церкви, особливо в роки комуністичного мракобісся, необхідність жити і працювати в умовах підпілля, у період так званої «катакомбної церкви», постійні арешти і ув'язнення.

Іван Маргітич та його однодумці, які притримувалися чітких поглядів і переконань, завжди були під прицілом різноманітних політичних режимів, що постійно змінювалися на Закарпатті. Так було під час репресій режиму Міклоша Горті, а особливо в роки сталінізму та за його наступників. Радянська влада, яку чекали на Закарпатті як рідну, принесла з собою безбожництво, масові переслідування, арешти і навіть вбивства неблагоннадійних. Життя і діяльність Маргітича під постійним прицілом найкраще передав геніальний закарпатський поет Петро Скунець у вірші, присвяченому 80-річчю від дня народження єпископа:

⁸⁰⁹ Промова Блаженнішого Святослава під час перепоховання Владика Маргітича.

⁸¹⁰ Зілгалов Василь. Абетка демократії: Подвижництво і демократія. <https://www.radiosvoboda.org/a/907465.html>

«О, снайпере, ти в серце точно мітиш.
 Ти мітив точно, снайпере, коли
 Любив, хрестив Карпатську Русь Маргітич.
 Тоді був Сталін. Сталінці були.
 І от минув комуністичний хайдер,
 і от світати ніби почало.
 І здох тиран. Та залишився снайпер,
 що цілить далі в серце і чоло...»⁸¹¹.

Цей поетичний твір лауреата Шевченківської премії був опублікований у 2001 році. Здавалося б, уже далеко позаду репресії, маємо незалежну державу, легалізована Греко-Католицька Церква... Але снайпер не спить:

«Єпископе! Ще ваше серце плаче...
 Моє – також. Нам затуляли рот...
 Ми Україну здобули неначе.
 Та снайпер далі цілиться в народ.
 І чий він син – не просто зрозуміти.
 Не скажуть нам політики гучні.
 Гучні й тучні. А ми, вкраїнські діти,
 ми під прицілом, ніби у Чечні,
 у себе вдома. Ця свобода сіра,
 де постолі постали чобітьми, –
 дурний обман. Та зостається віра,
 в яку не влучать снайпери пільми.
 Є тьма. Тюрма. І є на світі світоч.
 Є снайпер. Б'є прицільно, як і слід.
 Стріляє снайпер. Молиться Маргітич.
 І тисячу, і много тисяч літ»⁸¹².

Багато є спільного в життєписах цих двох великих особистостей ХХ століття – Івана Маргітича і Петра Скунця. Обидва вони впродовж усього життя залишалися палкими послідовниками єдино-неподільної України, рідної мови, без якої будь-яка нація буде неповноцінною та осиротілою. Соборність України наскрізно проходить через сотні поетичних творів Петра Скунця, а єдність Греко-Католицької Церкви, «бо свої то за горами, не чужі...» – головне кредо єпископа Івана Маргітича.

⁸¹¹ Скунець Петро. Під снайперським прицілом. *Скунець Петро. Твори*. Книга I / Упорядкування та підготовка текстів Наталії Скунець; передмова Тараса Салиги. Ужгород: Гражда, 2007. С. 172.

⁸¹² Там само. С. 173.

Глибиною величезного джерельного матеріалу про життєвий шлях і духовну спадщину Івана Маргітича відзначаються науково-популярні нариси професора Ужгородського національного університету Василя Худанича, сторічний ювілей від дня народження якого відзначатимемо в 2022 році. Їх обох об'єднувала спільна участь у підпільній мережі юнацтва ОУН на початку 40-х років ХХ століття, за що вони були ув'язнені під час угорської окупації Закарпаття. «Усі, хто знав єпископа І. А. Маргітича, глибоко переконані, – писав Василь Іванович, – що все своє життя він поклав на алтар служіння рідному народу. Він ніколи не зраджував власних переконань, за що мав певні непорозуміння з єпископом-ординарієм. Бажав єдності всіх греко-католиків України, брав активну участь в усіх синодах Греко-Католицької Церкви України, був справжнім борцем за віру Христову, за чесність і справедливість. Мабуть, через це доля оберігала його»⁸¹³. Не обминув своєю увагою В. Худанич і той факт, що єпископ був надзвичайно активним у громадській роботі, постійно звертав увагу молодого покоління на необхідності зберігати історичну пам'ять. Його часто бачили на відзначенні річниць проголошення незалежної Карпатської України, під час освячення пам'ятника Августина Волошину та могил загиблих карпатських січовиків, надовго запам'яталися ґрунтовні доповіді єпископа на різноманітних наукових форумах і конференціях. Перу відомого історика належить також ґрунтовний біографічний нарис про єпископа Івана Маргітича на сторінках «Енциклопедії Закарпаття»⁸¹⁴.

Одним із найбільш авторитетних дослідників життя і творчості Івана Маргітича справедливо вважається професор Микола Зимомря, публікації якого про народного єпископа свого часу викликали великий резонанс не лише серед науковців, але й пересічних читачів. Його нариси, написані доступною і всім зрозумілою мовою, відзначаються глибиною змісту і аргументованістю зроблених висновків. Наскільки влучною є сама назва однієї з статей М. Зимомрі – «Світле протистояння вітрам». Акцентуючи на «життєвих змаганнях» Івана Маргітича, учений слушно зауважує, що вони «закономірно поставали невіддільними від долі України, предківського обряду як вогнища, що висвітлювало йому не нагороди,

⁸¹³Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах.* Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 480.

⁸¹⁴Худанич В. І. Маргітич Іван Антонович. *Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття.* Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. С. 202-203.

не відзнаки, а радше, – натхнення ісповідника. Ще й сьогодні видається дочасним, аби подати всезагальну характеристику чи бодай цілісну оцінку всієї плодотворної й багатопланової діяльності владика Івана Маргітича – визначного церковного, громадського, культурно-освітнього діяча Закарпаття, а за межами краю – Української держави. У її становлення єпископ Іван Маргітич поклав і свою, ним зведену підвалину»⁸¹⁵. М. Зимомря багато зробив для того, щоб про єпископа знали далеко за межами його рідного краю, він популяризував його духовну спадщину, виступаючи на численних наукових конференціях, публікуючи статті в престижних наукових виданнях, зокрема на сторінках багатотомної «Енциклопедії Сучасної України»⁸¹⁶. Одним із перших учений зробив ґрунтовний аналіз наукових і теологічних праць єпископа: «Єдність віри і народу», «Великий Будитель. Олександр Духнович – священник і патріот», «Прислужитися народові», «Дух Духновича», «Екологія – це чистота і порядність», «Християнство і культура Українських Карпат», «Обов'язок християнський»⁸¹⁷. Високу оцінку дав М. Зимомря науково-аналітичним доповідям Івана Маргітича «Церковна проблематика в Закарпатті» та «Берестейська й Ужгородська унії в долях України», виголошеним на різноманітних закордонних форумах. Цікаво, що думки, висловлені владикою про роль Берестейської унії, співзвучні з роздумами митрополита Андрея Шептицького⁸¹⁸.

Заслуговують на увагу наукові статті закарпатського історика національно-визвольних змагань Володимира Піпаша, присвячені найскладнішим етапам історії Греко-Католицької Церкви на Закарпатті та ролі в них Івана Маргітича⁸¹⁹. Детально описавши жертвовну діяльність єпископа упродовж 40-80-х років, В. Піпаш звернув увагу на той факт, що саме владика був першим, хто відслужив Службу Божу українською мовою на Закарпатті. Ця подія

⁸¹⁵Зимомря Микола. Світле протистояння вітрам: Владика Іван Маргітич.

<http://dds.edu.ua/articles/2/slovo/2007/393-margitych.html>

⁸¹⁶Зимомря М. І. Маргітич Іван Антонович. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 19: Малиш – медицина. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України; Наукове товариство імені Шевченка, 2018. 688 с.

⁸¹⁷ Зимомря М. Терпіння, праця – підмурівок життя (До 75-річчя від дня народження Івана Маргітича). *Календар «Просвіти» на 1996 рік*. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. С. 39-41; Зимомря М. У вінок 400-ліття Берестейської та 350-ліття Ужгородської уній. *Патріярхат*. Греко-католицьке аналітичне видання. 1995. № 9 (297). <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti>; Зимомря М. Життя, освячене працею / Про репресованого єпископа І. Маргітича. *Орбіта-логос*. 2001. 23 серпня.

⁸¹⁸Шептицький А. Як будувати рідну хату? Львів: Монастир монахів Студитського Уставу; Видавничий відділ «Свічадо», 1999. С. 43.

⁸¹⁹ Піпаш Володимир. Греко-католицька церква на Закарпатті у «катакомбний» період (1950-1989). *«Ви не вмрете, єпископе Іване...»*. Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 39-47.

відбулася в 1989 році⁸²⁰. Основний акцент В. Піпаш зробив на численні спроби Івана Маргітича досягти церковної єдності, впровадити богослужіння рідною мовою. Йдеться також про ініціативу владики створити «Греко-католицьку спілку ім. А. Шептицького». Велику справу зробив В. Піпаш як упорядник збірника статей «Ви не вмрете, єпископе Іване...», до якого, крім публікацій українських дослідників, увійшла ціла низка нарисів Івана Маргітича, які свого часу були видруковані на шпальтах газети «Карпатський голос». У цій же книжечці надруковано «Заповіт Маргітича», який, на наше глибоке переконання, не втратив своєї актуальності: «Важливо, аби в Україні християни об'єдналися в єдину Помісну Церкву, яка би була рівноправною Церквою – посестрою інших помісних церков і водночас – невід'ємною гілкою єдиної Божої Церкви. Бо Ісус Христос ясно казав: «Буде одно стадо і один пастир». Хай би процес загального єднання починався з України»⁸²¹. До цих слів важко щось додати.

Для Володимира Кришеника Іван Маргітич – людина ґрунту і віри: «Кажуть – народний єпископ. Дехто пам'ятав Івана Маргітича людиною безмірної простоти і лагідності. Нехай правда, але мусимо про нього знати і щось інше, для нашого розуміння – суттєвіше. Поруч стрічаємо декого з обраних, хто близько спостерігав єпископа, спілкувався з ним, однак за марнотою буденних переживань так до кінця і не спромігся розгледіти його дійсну велич та разючу духовну силу. Смію казати, що Маргітич для нашої землі – насправді видатна історична постать, і не тільки визначний релігійний та громадсько-культурний діяч. Він саме з тих, що спроможні були змінити світ...»⁸²². Має рацію, безперечно, В. Кришеник, коли зараховує Івана Маргітича до видатних представників нашої культури і науки, який залишив нам багату духовно-наукову спадщину, адже «було б добре, якби знайшовся, хто привів би до ладу залишений архів, а ще більше – здійснив би науково-академічне його опрацювання. Знати, розуміти й пам'ятати. Берегти пам'ять про Івана Маргітича – продовжувати головну справу його життя»⁸²³.

⁸²⁰ Піпаш Володимир. Іван Маргітич – невтомний релігійний, церковний та громадський діяч. «Ви не вмрете, єпископе Іване...». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 108.

⁸²¹ Піпаш Володимир. Іван Маргітич – невтомний релігійний, церковний та громадський діяч. С. 111.

⁸²² Кришеник Володимир. Людина ґрунту і віри. <https://1939.in.ua/genereal/ljudyna-gruntu-i-viry/>

⁸²³ Там само. Також див.: Кришеник Володимир. Обраний. <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/173769-OBRANYI>

Найкращі спогади про Івана Маргітича залишилися в Заслуженого журналіста України початку 90-х років минулого століття заступника головного редактора газети «За вільну Україну» Олександра Масляника. «Лише нещодавно віднайшов цей лист (І. Маргітича – Авт.) у своєму об'ємному архіві. Одразу пригадалися зустрічі з цим великим Українцем Срібної Землі, фізично немічним, але могутнім духом і чином, – говорили й не могли наговоритися – про Україну, Закарпаття, минуле й сучасне... Насамденці пам'яті – зустрічі з єпископом у Львові, його навдивовижу глибокі прогностичні дописи до газети; перечитуючи їх, не раз ловив себе на думці, що кир Іван володіє не лишень живим образним літературним словом, але й має глибокі пізнання і в теології, і в економіці, і в політиці... Згадав, як журналістські дороги двадцять п'ять літ тому повели мене зі Львова до Боржавського на зустріч з єпископом Іваном Маргітичем, який згодом стане духовним побратимом і щирим старшим приятелем-порадником»⁸²⁴. Цілком справедливо О. Масляник ставить постать Івана Маргітича в один ряд з такими яскравими особистостями як Йосип Тереля, Іван Гель, Володимир Стернюк, Павло Василик, Софрон Дмитерко, Петро Мадяр, Петро Зеленюх, Ярослав Лесів, які добре знали, якою дорогою треба йти. Необхідно також погодитись із твердженням знаного українського журналіста, що Іван Маргітич «усе своє священиче й єпископське життя був охоронцем нашої державності на найзахідніших землях України – Закарпатті, мудрим провідником й пастирем русинів-українців, твердо й несхитно стояв в обороні рідного слова й праатьківської віри. Подвижник Іван Маргітич був завжди зі своїм народом, проявив справжній подвиг священика і патріота, усе своє свідоме життя боровся за незалежну Україну й рідну Церкву»⁸²⁵.

Саме завдяки зусиллям О. Масляника побачила світ книга про життєвий шлях і подвижницьку діяльність І. Маргітича⁸²⁶. Серед авторів цього унікального дослідження – професор Микола Зимомря, доктор богослов'я Василь Зейкан, керівник Рахівської філії Інституту історії Церкви Мукачівської Греко-Католицької єпархії о. Василь Носа, брат владики Івана Маргітича – Юрій, письменник і журналіст Олександр Гаврош, декан Великоберезнянського деканату МГКЄ

⁸²⁴ Масляник Олександр. Нам потрібні наші національні герої, а не призначені в Кремлі перекинчики й манкурти. https://zik.ua/news/2017/09/07/nam_potribni_nashi_natsionalni_geroi_a_ne_pryznacheni_v_kremli_perekinchyky_y_1163365

⁸²⁵ Там само.

⁸²⁶ Народний владика Іван Маргітич / За редакцією О. Масляника. Львів: Тиса, 2015.

о. Василь Данилаш, історик і публіцист Володимир Піпаш, вікарій Хустської МГКЄ о. Тарас Ловска.

Про підпільну священницьку діяльність упродовж 80-х років ХХ століття Івана Маргітича залишив спогади о. Іван Костак⁸²⁷, а політичний в'язень сталінських таборів Іван Коршинський поділився своїми думками про участь єпископа в рядах юнацтва ОУН⁸²⁸. Голова Рахівської філії Інституту історії Церкви о. Василь Носа висвітлив проблему ставлення єпископа до рахівських гуцулів. До речі, саме Успенська громада м. Рахова виступила ініціатором початку беатифікації владики І. Маргітича та організувала низку заходів щодо увічнення його пам'яті⁸²⁹. Високу оцінку Івану Маргітичу дали Павло Федака, Юрій Шип, Василь Довгей⁸³⁰, а Валерій Купчак висвітлив постать владики на сторінках своєї магістерської роботи⁸³¹. Роль і заслуги єпископа Маргітича в багаторічній боротьбі за легалізацію забороненої комуністами Української Греко-Католицької Церкви знайшли своє відображення на сторінках ґрунтовних монографічних досліджень вітчизняних істориків⁸³². Добрим словом варто згадати патріотичну родину Івана, Наталії та Андрія Ребриків, які вносять величезний вклад у вшанування світлої пам'яті владики Івана Маргітича, популяризацію його великої духовної спадщини. Маємо на увазі, перш за все численні книги видавництва «Гражда», публікації

⁸²⁷Костак Іван. Подяка Богу з нагоди перших свячень у Боржавській підпільній семінарії. <https://1939.in.ua/memoirs/o-ivan-kostak-podiaka-bohu-z-nahody-pershykh-sviachen-u-borzhavs-kiy-pidpil-niy-seminarii/>

⁸²⁸ Назустріч волі: Нариси історії визвольних змагань / Ужгородський національний університет; Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2004. 178 с.; Коршинський І. Про незабутнє / Передмова Миколи Вегеша; післяслово Івана та Наталії Ребриків. Ужгород: Гражда, 2019. 502 с.; Коршинський І. Скальпелем і пером: факти, події, роздуми у дзеркалі преси / Передмова Миколи Вегеша. Ужгород: ТИМРАНИ, 2011. 440 с.; Коршинський І. Сторінки життя. Мої гулагівські, лікарські, депутатські та громадські університети у спогадах, роздумах, бувальщинах, листах, публікаціях. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2010. 416 с.

⁸²⁹Носа Василь. Владика Іван Маргітич – душпастир рахівських гуцулів. 1946-2003 р. http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3730:vladyka-ivan-margitych-dushpastyr-rahivskyyh-guculiv&catid=27:gk-v-ukrajini-cat&Itemid=00000000057

⁸³⁰ Федака Павло. Визначний духовний, культурний і громадський діяч. До 90-річчя від дня народження єпископа Івана Маргітича. *Календар «Просвіти» на 2011 рік*. Ужгород: Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2011. С. 21-22; Шип Юрій. Переказ у роздумах про село Великі Лази в соборній родині Христової Церкви. Ужгород: Патент, 2007. 584 с., іл.; Довгей Василь. Погляд за лаштунки. Збірник статей. Львів: ЛьВЦНТІЕ, 2006. 172 с.

⁸³¹ Купчак Валерій. Особливості формування греко-католицького духовенства у часи підпілля УГКЦ. Магістерська робота. Львів, 2019. 85 с.

⁸³² Концур-Карабінович Н. М. Греко-Католицька церква. Початки підпілля. Івано-Франківськ, 2011. 223 с.; Марчук В. Церква. Духовність. Нація. Українська Греко-Католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2004. 464 с.; Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.; Марчук В. Українська Греко-Католицька церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2001. 164 с.

про єпископа на сторінках часопису «Екзиль», цілу низку змістовних телевізійних програм.

Через «Пласт» і «Просвіту» до Карпатської України

На формування світогляду людини впливають різноманітні фактори. Та найперше – це родина і мала батьківщина. Майбутній Владика Іван Маргітич народився 4 лютого 1921 року в родині Терезії Костак (1900-1945) та Антона Маргітича (1890-1963), які «не тямали себе без землі – власного лану в урочищі над Великою Чингавою (в 1946 році перейменовано в с. Боржавське Виноградівського району Закарпатської області – Авт.). Це село дивним ключем розтягнулося побіля лагідної Боржави: плывуть її води, як живиця з берези молоді, – так тихо й величаво... Тут минули короткі літа його дитинства. Короткі, бо не встиг надивитися на образ матері: відійшла молодою в кращі світи, полишивши газдівство без її невтомних рук»⁸³³. Двоє перших дітей померли, а після народження Івана побачили світ ще шестеро його братів і сестер. Родина Маргітичів мало чим відрізнялася від інших подібних їм у часи Чехословацької Республіки. Батьки Івана намагалися змалку привчити своїх дітей до навчання, роботи по господарству та відноситися з повагою до релігії. Щонеділі вони разом з дітьми відвідували місцеву церкву.

Дар до навчання та перші знання Іван Маргітич здобув, навчаючись у місцевій народній (1928-1932) та севлюшській горожанській школах (1932-1935). «Особисто моя національна свідомість, – згадував він, – почала формуватися уже в третьому класі народної школи в селі Велика Чингава (Боржавське). Саме в той час прибув новий учитель Микола Медвідь, родом з Рахівщини. Він зорганізував у селі товариство «Просвіта», а серед молоді, насамперед шкільної, молодіжну організацію «Пласт». Таким чином, я уже в третьому класі народної школи був пластуном. Ми залюбки вітались пластовим привітом «СКОБ!» і охоче відповідали: «Сильно, красно, обережно, бистро»⁸³⁴. Вибравши собі пластунське псевдо «Муравель», Іван Маргітич гордо наспівував пластовий гімн, який був надрукований у 1923 році:

«Гей, юнаки! Гей, пластуни!

⁸³³Зимомря Микола. Світле протистояння вітрам: Владика Іван Маргітич.

⁸³⁴ Маргітич Іван. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну (спомини). *Хустська гімназія / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича*. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 45.

Народа рідного сини,
 Сини краси, сини природи,
 Не зложим ми своїх присяг,
 Веде нас гордо вільний стяг,
 До щастя, слави і свободи!»⁸³⁵

Іван Маргітич у споминах про своє пластунське життя високо оцінив видатних діячів краю, які спричинилися до заснування закарпатського «Пласту». До них він зараховував А. Волошина, Д. Поповича, К. Феделеша, С. Папа-Пугача, А. Дідика, О. Вахнянина, Л. Бачинського, В. Бірчака, А. Алиськевича, Б. Алиськевича, І. Панькевича, А. Штефана, Ю. Ревая, Ю. Шерегія. Вони були найяскравішими представниками закарпатської політичної і культурної еліти у 20-30-х роках, що заклали підвалини для постання Карпато-Української держави. Завдяки їм, писав І. Маргітич, «ми вже добре знали, що русини – це українці, а українці – це русини, і нема жодних русинів-неукраїнців. Пласт утверджував у нас духовну культуру, живу християнську мораль. У пластових таборах день починався і кінчався спільною молитвою. І завжди були бажаними гостями священики і монахи, які проводили богослужіння, уділяли святі Тайни і проповідували Боже слово. Пластова молодь загартовувалася духовно і фізично. Пластовий синьо-жовтий прапор завжди освячувався урочисто і з великим духовним піднесенням...»⁸³⁶. До речі, коли С. Пап-Пугач упорядковував свій ґрунтовний «Пластовий Альманах», саме Івану Маргітичу – старшому пластовому скобу під псевдо Муравель було доручено підготувати біографічний нарис про свого пластового вчителя. «Автор цих рядків, – писав І. Маргітич, – був курінним одного з пластових куренів, що належав до хустського коша під проводом Степана Пугача. З ним бував я у кількох таборах і під час першої української Лісової Школи. Я добре пізнав його працю і мав нагоду познайомитися з його ідеями, що їх він старався перевести в життя»⁸³⁷. Якщо уважно проаналізувати статтю І. Маргітича, то перед читачем не стільки біографічний нарис про засновника «Пласту», як ґрунтовне дослідження власне його концепції пластового руху на Закарпатті. Це твердження в черговий раз доводить, що в особі Владики ми маємо не тільки теолога, але й

⁸³⁵ Пластовий альманах. З нагоди п'ятдесяти-річчя українського Пласту на Закарпатті. 1921-1971 / зложив: Степан Пап-Пугач. Рим: Видання Юг, 1976. С. 27.

⁸³⁶Єпископ Іван Маргітич – пластовий братчик Муравель / Публікація Андрія Ребрика. <https://100krokov.info/2017/09/epyskor-ivan-margitych-plastovuj-bratchyk-muravel/>

⁸³⁷Маргітич І. (Іван Муравель, ст. пл. скоб). Степан Пап-Пугач. Пластовий альманах. З нагоди п'ятдесяти-річчя українського Пласту на Закарпатті. 1921-1971 / зложив: Степан Пап-Пугач. Рим: Видання Юг, 1976. С. 153.

талановитого і справжнього науковця, чудового знавця історії України і рідного краю.

Протягом 1936 року хустські пластуни розпочали видавати для молоді середніх шкіл часопис «Скоб». Ось як про це писав Іван Маргітич: «Матеріали до нього друкували на машинці, розмножували на ротаторі Хустської гімназії – його редагування довірили четвертокласникові, авторові цих рядків, що мав пластове ім'я Муравель»⁸³⁸. На сторінках цього видання публікувалися матеріали, які виховували молодь в українському патріотичному дусі: «Всі добре знаємо, що ми – молоде покоління – є цвітом народу. Нема молоді, не буде жити й народ у будуччині. А щоб народ завжди існував, то він повинен мати добре виховану молодь, щоб вона зуміла колись повести свій народ правильною дорогою. До того ми мусимо приготуватися. З нас виростають громадяни і колись на нас спаде багато обов'язків. А ті обов'язки зуміємо виконати тільки тоді, якщо замолоду до них приготуємося...»⁸³⁹. На цей час І. Маргітич мав за спиною закінчену горожанську школу в Севлюші й навчався в Хустській гімназії, яку професор Василь Маркусь цілком справедливо назвав «твердинею освіти і національного свідомлення східного Закарпаття»⁸⁴⁰.

Хоча в гімназії викладали вчителі-москвофіли, однак її ядром були професори яскравого проукраїнського спрямування. У спогадах про навчання в Хустській гімназії Іван Маргітич скрупульозно назвав тих, хто найбільше вплинув на нього: «Незадовго я довідався, що в гімназії є й українські професори, що їх більше і що між ними уродженці Закарпаття, зокрема, М. Фущич, Чічура, Небесник і навіть один із сусідніх Великих Ком'ят – о. Дмитро Попович, професор-катехіт для гімназистів греко-католиків. Були й емігранти з Великої України, такі як д-р Михайло Гупаловський, Самійлович, Ростислава Бирчак (дочка професора і письменника д-ра Володимира Бирчака), Балицька (дочка директора Хустської горожанської школи) та інші. Пізніше з-поміж закарпатців працював ще професор Голіба»⁸⁴¹. Серед вищеназваних особливо виділявся своєю чіткою українською позицією Дмитро Попович, який «утверджував не тільки релігійну християнську свідомість, але й потребу духовного

⁸³⁸Єпископ Іван Маргітич – пластовий братчик Муравель.

⁸³⁹Там само.

⁸⁴⁰Хустська гімназія. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27-28 червня, 1992 рік. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 8-16.

⁸⁴¹Маргітич Іван. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну (спомини). *Хустська гімназія / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича*. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 44-45.

самовдосконалення. Він сіяв добре зерно, і воно приносило добрий плід. Будучи ревним священиком й педагогом, щирим патріотом, відданим сином свого народу...З-під його руки вийшов єпископ-ісповідник-мученик Теодор Ромжа, три єпископи, ціла плеяда священиків та широко відомих представників закарпатської патріотичної інтелігенції. Це були ті кадри, які своєю духовністю й патріотизмом внесли вагому лепту в справу утвердження на закарпатській землі української державності, самостійної Української Держави – Карпатської України»⁸⁴².

Дмитро Попович мав такий значний вплив на формування світогляду майбутнього єпископа, як, приміром, Микола Медвідь був еталоном викладача-патріота під час навчання І. Маргітича в початковій школі. На запитання під час одного з інтерв'ю О. Гавроша «що стало поштовхом для обрання ним фаху священика», владика відповів: «Будучи ще в Хустській гімназії, я вже мав думку, що продовжуватиму студії. Через брак своєї інтелігенції свідомість нашого народу була низькою. Не було кому її піднімати. Священики, наприклад, були переважно угорської національності. І вони, і їхні сім'ї говорили по-мадярськи. Тому й мала певний ґрунт агітація, що греко-католицька віра є мадярською. Священики мало старалися не тільки національно, а навіть духовно піднімати своїх вірників. І в мене виникла думка, що треба не на цивільні студії вступати, а на богословські...»⁸⁴³. Погодьтеся, що вплив Дмитра Поповича на формування серед своїх вихованців справжніх українських патріотів важко переоцінити. Це добре усвідомлювали майбутні «визволителі». У вирокі Закарпатського обласного суду засудженому за антирадянську пропаганду священику Дмитру Поповичу інкримінували серед іншого, що «при Хустській гімназії протягом усього часу його роботи перебував керівником молодіжних профашистських організацій «Пласт» і «Марійської конгрегації»⁸⁴⁴. Необхідно також погодитись із твердженням В. Худанича, що неабиякий вплив на гімназиста Івана Маргітича мав також визначний закарпатський поет Зореслав, який працював вихователем у Хустській

⁸⁴²Там само. С. 50-51.

⁸⁴³Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). <http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm>

⁸⁴⁴Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 134.

гімназії⁸⁴⁵. На той час Степан Сабол (Зореслав) уже був автором резонансних поетичних збірок «Зі серцем у руках» і «Сонце й блакить»⁸⁴⁶. Можливо, саме своїх вихованців, до яких належав і Маргітич, мав на увазі Зореслав, коли писав:

«Грядуче покоління, мов граніт;
Залізні, грізні, дужі міліони,
Немов громовобурні електрони,
зілляті в всемогутній моноліт.

І карою покривджених століть,
Важким вироком батьківських прокльонів
Тягар цей грізно впаде на кордони
Із невмолимим прокляттям: Дрижіть!
Достиглим гнівом запалають очі,
І громи й бурі й блискавки в руках
Зіллються у палкий пеан розплати.

Підуть ряди окрилені, завзяті,
Нестримні, наче дух степовика,
Мов громовиця буряної ночі»⁸⁴⁷.

Після всього вищесказаного нам стане зрозуміло, що під час навчання в Хустській гімназії Іван Маргітич був цілком сформованою в українському дусі людиною, про що свідчать наступні рядки з його спогадів: «... Наведу один епізод, що торкався мене особисто. У четвертому класі в 1937-му році одного дня під час перерви, будучи черговим, я провітрював класне приміщення і витирав дошку. Без будь-якого конкретного наміру написав на дошці олівцем такі слова: «Слава Україні! Ми українці!» Після перерви слідував урок математики, який проводила професорка Соколовская. Вона, зайшовши в клас, одягнула окуляри, взяла крейду і хотіла писати на дошці. Коли побачила написані мною слова, припинила писати, зняла окуляри, повела очима по класу і вийшла. Через кілька хвилин повернулася з директором Трохтою, словаком за національністю. Він

⁸⁴⁵Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах.* Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 474.

⁸⁴⁶Хланта І. Літературне Закарпаття у ХХ столітті. Біобібліографічний покажчик. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 269.

⁸⁴⁷ «Минулося, та незабулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. С. 150-151.

попросив зізнатися, хто написав, бо інакше приведе спеціаліста, який за почерком встановить автора. Я зізнався... В крайовий відділ освіти в Ужгороді було вислано домагання про моє виключення...». Але хлопця все ж не виключили, він продовжував навчатися. Після цього випадку один з викладачів гімназії називав Маргітича січовиком⁸⁴⁸. А через незначний проміжок часу в Закарпатті відбулися події, завдяки яким наш край став відомим у всьому світі.

Карпатська Україна Івана Маргітича

Утворення Карпатської України стало наслідком майже двадцятирічної боротьби закарпатських українців за здобуття бодай автономних прав у складі Чехословацької Республіки. Це сталося 8 жовтня, а вже через три дні перший автономний уряд краю очолив Андрій Бродій. Його правління виявилось не довготривалим. Маючи докази проугорської діяльності прем'єра, Прага його заарештувала і новим головою автономного уряду був призначений визначний педагог, політичний і культурний діяч краю о. Августин Волошин⁸⁴⁹. Він почав проводити чітку українську політику, хоча й з орієнтацією на Німеччину – головного міжнародного гравця в тогочасній Європі. Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії. Однак вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-української держави як другий, після визвольних змагань 1918–20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території⁸⁵⁰.

Призначення Августина Волошина прем'єр-міністром радо зустріли у Східній Галичині, про що, зокрема, свідчить вітальний лист на його адресу митрополита Андрея Шептицького: «Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Прем'єре! Трудно

---

⁸⁴⁸ Маргітич Іван. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну (спомини). С. 49-50.

⁸⁴⁹ Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. 2-ге видання, доповнене. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 480 с.

⁸⁵⁰ Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Видання друге. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 256 с.; Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. 432 с.; Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): Соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. 136 с.

представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народіві потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народіві, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту. Прийміть вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митрополит»⁸⁵¹.

Апостольська Столиця призначила адміністратором Карпатської України Крижевацького єпископа Діонісія Няраді, який упродовж багатьох років перебував у дружніх відносинах з А. Шептицьким. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію. 4 грудня 1938 р. він провів першу Службу Божу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом одні в житті і смерті!»⁸⁵². Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Угорський уряд Міклоша Горті не приховував свого бажання окупувати Закарпаття. Насувалися трагічні дні в історії молоді держави, яка 15 березня 1939 року проголосила свою повну незалежність. У той час, коли Августин Волошин зачитував вікопомні документи Сойму, карпатські січовики у

⁸⁵¹Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С. 193.

⁸⁵² Нова свобода. 1938. 4 грудня.

кровопролитних боях стримували наступ агресора. Хустському гімназисту Івану Маргітичу сповнилося 18 років і для нього не було сумнівів, що він зобов'язаний робити. «Загальна мобілізація, проголошена владою Карпатської України, пригадував владика, не стосувалась молодих хлопців-студентів, однак вони пішли добровільно захищати свою рідну молоду Державу – Карпатську Україну, ішли разом зі своїми галицькими братами та своїми старшими закарпатськими побратимами. Дух героїзму української молоді проявився не тільки під Крутами, але теж і тут, на Красному полі. Горе-писакам, які базікають про те, що закарпатських студентів ніби хтось примушував іти воювати, ніколи не вдасться знеславити жертвний героїзм української молоді. Сам я є живим свідком того, з яким ентузіазмом мої ровесники домагалися зброї на збройному складі в Хусті, де я був тоді учнем 6 класу гімназії. Офіцер складу сказав: «Хлопці! Вам зброю вже давати не варто, бо окупанти вже під Хустом. Зіставайтеся живими на подальшу боротьбу з окупантами»⁸⁵³. Більш детально про цей випадок І. Маргітич розповів О. Гаврошу: «16 березня, коли біля Хуста проходив фронт, я з декількома хлопцями з гімназії дістався до січового складу зброї. Почали просити зброю, аби йти гамувати заїзд угорських окупантів. Надпоручник, який був на складі, з тривогою в очах відповів нам: «Хлопці, вам вже пізно туди йти. Мадяри сьогодні будуть у Хусті. Давати вам зброю – це приректи вас на смерть. Я цього на свою совість не візьму. Вам треба залишитися живими, бо як окупанти всіх виб'ють, то хто ж тоді зостанеться?». Ось так ми не потрапили на фронт»⁸⁵⁴.

З думками про Карпатську Україну єпископ Іван Маргітич прожив усе своє життя. Його численні статті та виступи на різноманітних наукових і громадських форумах завжди відзначалися об'єктивністю та правдивістю викладу подій. Його перу належить ґрунтовне наукове дослідження «Пластуни в Хусті», у якому владика простежив трагічну долю своїх побратимів-пластунів Івана Костя, Михайла Козичара, Івана Поповича, Юрія Пекара, Осипа Шкіряка, Івана Андрейчика, Емериха Юди, Михайла Тегзи, Івана Рака, Івана

⁸⁵³Маргітич Іван. Виступ на Красному Полі. 1997 / Опублікував Андрій Ребрик. <https://1939.in.ua/genereal/ivan-margitych-vystup-na-krasnomu-poli-1997/>; Маргітич Іван. Із виступу біля пам'ятного Хреста загиним карпатським січовикам на Красному полі 15 березня 1997 р. «Ви не вмрете, єпископе Іване...». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 72-74.

⁸⁵⁴Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). <http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm>

Галаса, Василя Вайди та Івана Біловара. Зворушливими є рядки про долю легендарного Олександра Блистіва: «Після боїв на Красному Полі він залишився живий. Однак і йому судилася героїчна смерть. Він переховувався вдома, але один із сусідів зрадив його. Угорські жандарми зв'язаного поволокли його до Хустської в'язниці. Угорська Народна Рада міста Хуста засудила його до страти. Його помістили в камеру смертників. О. Блистів хотів довести до відома рідним, що з ним сталося, тому шпилькою довбає палець на руці і власною кров'ю пише на папірці: «Я, Олександр Блистів, 23-річний з Хуста, іду на смерть за те, що я любив свою рідну Україну». Папірець заховав під крісло і добра доля не дала папірцеві пропасти. Блистіва розстріляли перед селом Стеблівкою. Коли виводили його з тюрми на розстріл, хустські пластуни і вовченята стежили за ним. Так ці найменші стали свідками історичної боротьби українського Закарпаття. Олександр Блистів, визначний закарпатський пластун, їх бачив, ідучи на смерть. У його серці блиснула надія, що з його смертю не закінчилась боротьба за волю рідного народу...»⁸⁵⁵.

Для Івана Маргітича та його побратимів по Хустській гімназії окупація Карпатської України угорськими військами перетворилася на особисту трагедія. Виникло навіть бажання емігрувати за кордон. Для цього він розшукав керівника евакуційної комісії В. Бірчака, щоб він посприям йому виїхати. Для цього необхідно було зареєструватися в німецькому консульстві, яке теж готувалося до евакуації. Пізніше І. Маргітич так розповідав про свою спробу покинути батьківщину: «У консулаті я зустрів професора університету з борідкою і пенсне, прізвище якого не знав. Я сказав, що Бірчак приймає мене до своєї сім'ї, аби разом виїхати. Той усміхнувся: «Знаєш, що, хлопчику? Ми, імігранти, мусимо виїжджати. Добре, що нам дають таку можливість, а не арештовують. Але якщо покинуть свою рідну землю такі, як ти, то хто тоді тут залишиться? Хто триматиме народ у свідомості?». Мені аж сльози на очах виступили: «Правду кажете». Більше тої думки в мене не було. Провидіння так керувало, щоб я не тільки не виїхав за кордон, а й залишився живим»⁸⁵⁶. З цього часу Іван Маргітич завжди залишався із своїм народом, пройшовши через голгофу в'язниць і таборів, але ніколи не зрадивши його.

⁸⁵⁵Маргітич Іван. Пластуни в Хусті. <https://100krokiv.info/2011/04/ivan-margitych-plastuny-v-husti/>

⁸⁵⁶Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). <http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm>

Крізь тортури Ковнера

Під час окупації угорськими військами Закарпаття Іван Маргітич закінчував навчання в Хустській гімназії. Окупаційна влада заборонила всі українські товариства, розвій яких припав на міжвоєнний період. Це стосувалося як «Пласту», так і «Просвіти». У навчальному процесі замість української мови використовували так звану «угро-руську». Усі ці заходи нової влади, мета яких полягала не тільки у повному викоріненні в пам'яті людей самої згадки про Карпатську Україну, але й знищенні української ідеї, все ж не змогли припинити рух опору. На заміну народовецьким організаціям прийшли більш радикальні. Так виникло підпільне «Юнацтво ОУН», членами якого стали молоді люди з чіткими українськими позиціями. Ідеологія цієї нелегальної структури ОУН була викладена в програмних документах, опублікованих на шпальтах газети «Чин», редактором якої був Степан Пап. У програмі «Юнацтва ОУН» було чітко зафіксовано: «Кожний закарпатський українець мусить бути переконаний, що Закарпаття має і мусить належати до України і всіма своїми працями мусить сприяти до найскорішого здійснення цього»⁸⁵⁷.

Члени закарпатського підпілля, йдучи на величезний ризик, вирішили провести акцію, яка б засвідчила непокору місцевого населення окупаційній владі й підняла дух краян. Йдеться про вивішування синьо-жовтого національного прапора на Замковій горі в Хусті та встановлення дубового хреста на могилі січовиків на Красному полі. Ця акція була приурочена до другої річниці проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1941 року. Через багато років після цієї події активні учасники українського підпілля Василь Маркусь і Василь Худанич уперше назвали імена організаторів і виконавців цього, хоч і нерозсудливого, але мужнього вчинку: «Організаторами вивішування прапора і встановлення хреста на Красному полі були Д. Бандусяк і М. Габовда, безпосередніми виконавцями – І. Романець, М. Кришка, М. Човган, Д. Обручар – вивісили прапор, а встановили 5-метровий дубовий хрест на полі Ю. Неймет, студент 7 класу Хустської гімназії, та А. Шеверя. М. Орос, який передав табличку з надписом на дубовий хрест, визнав, що він і Ю. Неймет не знали, що там написав Д. Обручар» (надпис «Борцям за

⁸⁵⁷Український Чин Закарпаття: Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини / Редактори-упорядники: Василь Худанич і Василь Маркусь. Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2004. С. 4.

волю України» – Авт.)⁸⁵⁸. Членами «Юнацтва ОУН» були також священики Ю. Станинець і Б. Волошин та студенти Ужгородської духовної семінарії Петро Барничка, Йосип Андял, Михайло та Іван Маргітичі. Репресії не забарилися. 17, 22 і 24 липня 1942 року в м. Мукачеві відбулися три судові процеси угорського військового трибуналу. На першому процесі судили 98, на другому – 33 і на третьому 32 особи. Їх звинуватили в «антидержавній зраді, яка проявлялась в активній діяльності та відокремленні Закарпаття від Угорщини і приєднання Закарпаття до самостійної Української держави шляхом революційної боротьби, а при потребі і військовим переворотом»⁸⁵⁹.

Серед ув'язнених опинився випускник Хустської гімназії Іван Маргітич, який за рекомендацією Д. Поповича став студентом Ужгородської духовної семінарії. За належність до ОУН 20 липня 1942 року під час літніх канікул його заарештували і ув'язнили в каштелі «Ковнер». Підставою для арешту стала підпільна робота, яку проводила ОУН у стінах семінарії через журнал «Наступ». Зрозуміло, що майбутній владики читав не тільки публікації цього часопису, але й інші націоналістичні видання того часу, зокрема брошуру «Звинувачую Мадярщину!». Хоча Іван Маргітич не залишив детальних спогадів про своє перебування під угорським слідством, проте, все ж таки, на запитання О. Гавроша «кажуть, що у Ковнері вас сильно били», дещо розповів: «Били всіх. Мене морально переслідували. Не давали спати, як пізніше кагебісти. Коли замахувалися на мене, я казав: «Посмійте вдарити священика!» На що відповідали: «Ти ще не піп!» Але трошки це їх стримувало. На військовому суді суддя волав: «Нам не треба таких священиків! Їм місце в тюрмі!» Мене засудили на два роки суворого ув'язнення, ще двох священнослужителів – на значно довший термін... Нас трьох повезли до Вацу, де ми відбували ув'язнення. 6 грудня там перебував регент Угорщини Горті. Греко-католицький єпископ Стойка був людиною гуманною і за нас поклопотав. Я отримав амністію. Олександр Стойка, хоч вважав себе угорцем і виступав охоронцем угорської держави, заступався навіть за колишніх комуністів. Казав: «То є мої вірні. Я не можу дивитися байдуже, як їх переслідують»⁸⁶⁰.

⁸⁵⁸Там само. С. 5.

⁸⁵⁹Там само. С. 8.

⁸⁶⁰Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). <http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm>

Більш детально про причини амністії не тільки щодо Івана Маргітича, але й інших ув'язнених, розказав С. Пугач. Він відтворив у своїх спогадах розмову єпископа Олександра Стойки з начальником штабу угорської армії генералом Сомботгелі. Наведемо цей фрагмент без скорочень: «... В розмові єпископ його запитав:

– Що вони зробили, ті молоді, що ви їх ув'язнили?

– Видали брошуру «Звинувачую Мадярщину!» – відповів генерал.

– І за це ви караєте роками в'язниці?

– Так!

Єпископ: Я читав брошуру. У ній нема жодної брехні, вони не очорнили Мадярщину, вони написали правду історії. Треба б тих судити, що ті несправедливості в історії робили і тим відчужили русинів.

Генерал: Ні, ексцеленціє! Те все вже забулось. Цього народ не знав. А вони брошурою вказали народу на «злочини» мадярів. Тим вони викопали безодню між русинами й мадярами. За це їх убити мали! Про це говорить ціле Закарпаття. І та стара інтелігенція, що була з нами, і та вже не наша.

Єпископ: Ви маєте лише Бродія і Фенцика. Але ті прийшли до вас самі, вони з собою молодь не привели.

Генерал: Та молодь у в'язницях!

Єпископ: А це й біда! Я плачу, коли згадаю ту молодь. Генерале, ви не беріть легко цю справу. Багато з тої молоді поставились грудьми проти вашої армії. Парох з Вілок мені голосить, що на могилі Галаса квіти, постійно свіжі квіти... Це молодь, все одно, жива чи мертва...

Генерал: Зрозуміло, нам важко, бо й ваше священство мовчить.

Єпископ: Воно і більшості вас чекало. А подвиг молоді розбудив їх совість. На вашій стороні лише кілька одиниць: Марина, Ільницький, Ортутай і ще кілька...

Генерал: Навіть ви проти нас!

Єпископ: Пане генерале, я – патріарх русинів!

Настала мовчанка, яка говорила замість генерала: Відсторонити вас нам не вдалося. Зате ми терпеливо вичекаємо вашої смерті.

Єпископ: Коли так, генерале, моїм передсмертним бажанням є: випустіть ув'язнених на волю!»⁸⁶¹

---

⁸⁶¹Пап Степан. В ім'я святої мадярської корони! Український Чин Закарпаття: Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини / Редактори-упорядники: Василь Худанич і Василь Маркусь. Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2004. С. 182.

Після звільнення Івану Маргітичу вдалося успішно закінчити Ужгородську духовну семінарію. За цей проміжок часу на Закарпатті відбулася зміна політичних режимів: замість угорської влади в краї встановилися комуністичні порядки, які принесла з собою армія-визволителька. Починалася трагедія Української Греко-Католицької Церкви...

У підпіллі

У липні 1944 року друга більшовицька окупація докотилася до Західної України. На той час митрополит Андрей Шептицький багато хворів, майже не покидав своєї резиденції в Соборі Святого Юра. Хоча ще до приходу радянських військ у Східну Галичину за кожним кроком митрополита уважно стежили агенти НКВС-МДБ, але навіть комуністичне керівництво не наважувалося знищувати Греко-Католицьку Церкву при живому Шептицькому. Занадто значним був його авторитет серед місцевої еліти та пересічних громадян. Але Великий Митрополит, як величали Шептицького в народі, знав, що його церкву чекають важкі часи. Доказом такого твердження є спогади очевидців останніх годин його життя.

Ось як це передав у своїй книзі про Андрея Шептицького один з його учнів Василь Ленчик: «Митрополит лежав з замкненими очима та віддихав не так тяжко, як перед тим. Відтак знов почав молитися, відчинив очі та почав говорити до нас: «Наша Церква буде знищена, розгромлена большевиками. Але держіться, не відступайте від віри, від св. Католицької Церкви. Тяжкий досвід, який впаде на нашу Церкву, є хвилевий. Я виджу відродження нашої Церкви. Вона буде гарніша, величавіша від давньої та буде обнімати цілий наш народ. Україна увільниться зі свого упадку та стане державою могутньою, з'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати другим високо розвинутим державам. Мир, добробут, щастя, висока культура, взаємна любов і згода будуть панувати в ній. Все те буде, як я кажу, тільки треба молитися, щоби Господь Бог і Мати Божа опікувалися все нашим бідним замученим народом, який стільки витерпів, і щоб ця опіка тривала вічно. Прощаюся з вами. Будьте сильні і стійкі у вірі, витривалі і ревні в служінні Господу Богу! І більше мого голосу не почуєте – аж на страшному суді». Після тих слів Митрополит замовк і

хоч жив ще до год. 1:30 пополудні – 1-го листопада 1944-го р. не промовив більше ані одного слова...»⁸⁶².

Невтішне пророцтво Андрея Шептицького про знищення Греко-Католицької Церкви радянська влада швидко провела в життя. Львівський собор, чи як справедливо його називають сучасні дослідники псевдособором, протягом 8-10 березня 1946 р. проголосив скасування Берестейської унії 1596 р. і «возз'єднання» з Російською православною церквою. На той час уже були заарештовані митрополит Йосиф Сліпий, єпископи Н. Будка, М. Чарнецький, Г. Хомишин, І. Латишевський, прелати О. Ковалевський і Л. Куницький, сотні рядових греко-католицьких священиків⁸⁶³.

З приходом радянських військ на Закарпаття відбувалися події, дуже подібні до тих, що мали місце в Галичині. Архівні документи свідчать, що Москва робила все від неї залежне, щоб протиставити греко-католикам православне духовенство Мукачевсько-Пряшівської єпархії. Так, 18 листопада 1944 р. ігумен Феофан Сабов та ще кілька підписантів звернулися з листом до Сталіна, у якому писали: «Виражаючи велику радість і глибоку вдячність з приводу визволення Великому вождеві і визволителю всього слав'янства і Європи товаришу Маршалу Сталіну і Червоній Армії, ми просимо прийняти Карпатську Русь до складу Радянського Союзу». Цей лист нічим не здивує сучасного читача, їх тоді писалося багато і саме в такому дусі. А ось 13 грудня 1944 р. делегація православного духовенства відвідала Москву і серед деяких прохань зафіксовані наступні: «Щоб руська православна церква, а також радянські громадські і військові власті сприяли їм в перерозподілі рухомого і нерухомого церковного майна (храми, приходські будинки, церковні землі, монастирі) між православними і греко-католицькими (уніатськими) приходами, при цьому вказуючи, що чехословацький уряд проводив заохочувальну політику по відношенню до уніатів»⁸⁶⁴. Так було закладено підвалини ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті.

Єдиний, хто не погодився з рішенням Кремля ліквідувати Греко-Католицьку Церкву, був єпископ Теодор Ромжа:

⁸⁶²Ленчик Василь. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / Редактор Анна Ленчик Павлічко. Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра; Видавничий Відділ «Свічадо», 2004. С. 111.

⁸⁶³ Львівський собор 1946 (Собор греко-католицької церкви). *Довідник з історії України (А – Я)*. Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. С. 431.

⁸⁶⁴Вегеш М. Єпископ Теодор Ромжа і Греко-католицька церква на Закарпатті. *Календар «Просвіти» на 1996 рік*. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. С. 72.

«Коли зодяг Карпати Сталін
В фату репресій і терор,
Ніс на Голгофу хрест печалі
Владика Ромжа Теодор»⁸⁶⁵.

о. Юрій Сабов пригадував, що «уже з перших днів приходу радянських військ на Закарпаття органи держбезпеки намагались схилити єпископа Ромжу до співпраці з владою, а потім до підпорядкування Мукачівської Греко-Католицької єпархії Московському патріархату... Не маючи проти єпископа компрометуючих матеріалів, було вирішено його усунути. За санкцією члена політбюро ЦК ВКП (б) і першого секретаря ЦК КП(б)У Хрущова було організовано підступне вбивство єпископа Ромжі. Виконання цього злочину було доручено керівнику спецслужби «ДР» (диверсія і терор) міністерства держбезпеки СРСР Павлу Судоплатову»⁸⁶⁶. До речі, він сам у цьому зізнався⁸⁶⁷.

Терористичний акт проти єпископа і останні дні його життя детально описала у своїх спогадах сестра Теофіла. «Коли виїхали на кареті з села, – пригадувала вона, – за нами повільно вирушила вантажівка. Перед селом Іванівці, коли карета спустилася з невисокої гірки, «Студебекер» набрав швидкість й з розгону вдарив у карету. Це було десь посеред схилу. Перед зіткненням водій вистрибнув. Слідом їхав «Бобик» з людьми, які пильно спостерігали за аварією. Картина була жахлива! Автомобіль, поки не зупинився в кюветі, штовхав перед собою все. Преосвященний Теодор потрапив між розбиту вщент карету й перше колесо вантажівки... Коні в передсмертній агонії моторошно іржали й тут же загинули»⁸⁶⁸. У Мукачівську лікарню владику Теодора у важкому стані завезено в понеділок 27 жовтня 1947 року о 12 год. 30 хв. Важкі поранення одержали о. Даниїл Бачинський, о. Андрій Березнай, теологи Михаїл Бугір і Михаїл Маслей, які супроводжували єпископа. Потерпілим негайно була надана висококваліфікована медична допомога хірургів, яких очолював видатний закарпатський хірург професор Олександр Фединець. З часом здоров'я Т. Ромжі покращилось, і всі сподівалися на близьке одужання. 1 листопада 1947 р. сталося непоправне: єпископа було отруєно. «Доктор Фединець, – пригадувала сестра Теофіла, – припустив, що отрута могла потрапити через ніс (слизові оболонки),

⁸⁶⁵ Шип Ю. Із Небом на Землі: духовні вірші та пісні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2017. С. 176.

⁸⁶⁶Вегеш М. Названа праця. С. 73.

⁸⁶⁷Судоплатов Павел. Спецоперации. Лубянка и Кремль. 1930-1950 годы. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1999. 688 с.

⁸⁶⁸Мукачево і мукачівці: науково-популярні нариси і статті. Ужгород: Гражда, 1994. С. 177-184.

тим більше, що покійний став синіти від носа. Вони в Мішкольці визначили, що це мав бути ціанистий кальцій, від дії якого через певний інтервал наступала асфікція і смерть»⁸⁶⁹. Так трагічно закінчилося життя вірного сподвижника Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, останнього її захисника Теодора Ромжі. 28 серпня 1949 р. на регіональному релігійному з'їзді в Мукачеві було проголошено про розрив унії з Римом і підпорядкування Греко-Католицької Церкви на Закарпатті Московському патріархові. За підрахунками сучасних дослідників станом на 5 квітня 1949 року із 277 чинних греко-католицьких священників 130 возз'єдналося з Московською православною церквою і серед них 16 благочинних із 32⁸⁷⁰. Ті, хто не підкорився, перейшли в підпілля.

Іван Маргітич у 1946 році закінчив Ужгородську духовну семінарію і 18 серпня був висвячений владикою Теодором Ромжею на ієрея. Це була визначна подія в житті молодого випускника духовної семінарії, якою він поділився у розмові з журналістом Олександром Гаврошем: «Для мене це жива картина і донині. Нас висвячувалося шестеро. Я був єдиний, неодружений, між однокурсниками. Я вважав, що то великий Божий дар. Після висвячення відбулася спільна трапеза зі святителем. Були присутні батьки й дружини молодих священників. На жаль, тато не зміг приїхати. Ходили розмови, що Ромжа був наймолодшим на той час єпископом у світі. Апостольська столиця таємно його висвятила за мадярів, аби не допустити угорського ставленика. Він був дуже коректною людиною, духовно багатою. Національно себе не ангажував. Владика добре знав, що я свідомого українського напрямку, але ніколи не давав відчуття, що це йому противно. Він був у першу чергу священником, інше для нього було побічним»⁸⁷¹.

Після висвячення свою душпастирську роботу Іван Маргітич розпочав помічним священником у Севлюші, а в листопаді 1946 р. Теодор Ромжа його призначив у м. Рахів. Після арешту радянськими органами безпеки 21 жовтня рахівського пароха Стефана Уйгелі це місце було вакантним. На думку о. Василя Носи, який у своїй статті детально описав рахівський етап у житті Івана Маргітича, «за два роки

⁸⁶⁹Там само.

⁸⁷⁰Довганич Омелян, Хланта Олексій. У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації Греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття. Ужгород: «Карпати» – «Гражда», 1999. С. 32.

⁸⁷¹Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). <http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm>

і три місяці молодий і добре освічений священник, наповнений чеснотами мудрості та мужності і дарами Святого Духа, зумів не тільки повернути настрашених колишніх вірників до матірної громади в Рахові та її філії в с. Берлебаш, але й привернути нових, що було подиву гідне в умовах наростаючої репресії проти ГКЦ»⁸⁷². Через деякий час ним теж зацікавилися співробітники МДБ. «Це був четвер, 10 лютого (1949 р. – Авт.). Я вінчав молодих і казав, що якби настав такий час, що не було би священника під руками, кожен християнин може похрестити дитину сам. Треба тільки знати як. Коли я це говорив, то ще не здогадувався, що за дверима мене вже чекає КДБ»⁸⁷³. Спочатку вони запропонували йому добровільно перейти у православну віру, але коли Маргітич її охарактеризував як «партійну», зрозуміли, що перед ними «твердий горішок». Переконавшись, що молодий священник не піддається на жодний шантаж і залякування, наказали у триденний термін покинути Рахівщину.

Повернувшись на малу батьківщину, Іван Маргітич сподівався, що тут за нього «забудуть», але, як з'ясувалося, він глибоко помилявся. Постійні виклики до органів державної безпеки у Виноградіві, психологічні «обробляння», тиск і погрози... Врешті-решт він вирішив переховуватись у різних людей і підпільно виконувати свій священничий обов'язок. На Великдень Іван Маргітич святив паски на полі між Боржавським, Ком'ятами, Завадкою і Оноком. Неодноразово здійснював хрещення, вінчання, похорони. Він став настільки обережним, а люди про це мовчали, що тривалий час йому вдалося уникати зустрічей з органами. Проте вони за нього не забули. «Арешт став повною несподіванкою. Запросили на вінчання, – пригадавав І. Маргітич, – де молода була моєю родичкою. Наречений і гадки не мав з нею одружуватися, був завербований КДБ лише для того, аби в такий спосіб вистежити «ворога народу». І треба сказати, що це вдалося. Було вже темно, коли ми зійшлися на домовленому місці. Поки молода сповідалася, її наречений вийшов ніби перевірити чи все спокійно. А коли повернувся, у двері загрюкали: «Відкрийте, а то ми їх розіб'ємо!»⁸⁷⁴ Іван Маргітич був заарештований.

⁸⁷²Носа Василь. Владика Іван Маргітич – душпастир рахівських гуцулів. 1946-2003 р. http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3730:vlydyka-ivan-margitych-dushpastyr-rahivskyyh-guculiv&catid=27:gk-v-ukrajini-cat&Itemid=00000000057

⁸⁷³Гаврош О. Названа праця.

⁸⁷⁴Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах.* Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 476.

Слідство, яке проводив старший лейтенант Галкін, тривало впродовж року – від 2 серпня 1950 до 9 червня 1951 років. За цей час було допитано вісім свідків, які нічого суттєвого сказати по справі Маргітича, звісно, не могли. Та слідчого це не бентежило, доля затриманого для нього вже давно була вирішена. Один із побратимів майбутнього єпископа по членству в юнацтві ОУН професор Василь Худанич, свого часу досліджуючи «Особову справу Івана Маргітича», прийшов до висновку, що слідчий Галкін все зробив для перекваліфікації статті за ведення релігійної пропаганди у статтю про зв'язки священника з бандерівським рухом. А це вже було вкрай небезпечно. Закарпатський обласний суд, який проходив у закритому засіданні, 22 серпня 1951 року виніс вирок: «Маргітич І. А. з 1946 по лютий 1949 р. перебував священником уніатської церкви в с. Рахово. Підсудний весною 1949 р., коли віруючі уніатської церкви переходили в православ'я, будучи активним прихильником Ватикану і його реакційної уніатської церкви, став на шлях боротьби проти цього. У своїх проповідях підсудний закликав населення активно підтримувати католицизм і провідників уніатської церкви. У липні 1949 р. для здійснення більш активної боротьби проти православ'я він переходить на нелегальне становище»⁸⁷⁵. На підставі статей 54-10 і 54-12 Кримінального кодексу УРСР Івана Маргітича засудили до 25 років ув'язнення з поразкою в правах на 5 років та конфіскацією майна. Зрозуміло, що касаційна заява засудженого була відхилена.

Сталінські табори були справжнім пеклом, після яких мало-хто виживав. Не був винятком і Омський виправно-трудоий табір, у якому опинився тридцятирічний закарпатський священник Іван Маргітич. Про його табірне життя найбільше дізнаємося із неопублікованих спогадів Михайла Коперльоса, які частково ввів до наукового обігу Володимир Кришеник: «Їжі – завжди мало, й така препаскудна. Звичайно виголоднілі в'язні спали у вихолоджених бараках не більше чотирьох годин. Згодом трохи полегшало, як почали працювати на цегельному заводі... Ще затемна виходили на роботу колоною, навкруг охоронці з вівчарками. Якщо ступив два кроки вбік, чи ж упав знесилений – стріляли в нещасного без попередження. Мертве тіло кидали на машину, що завжди їхала позаду колони. Верталися так само, коли вже стемніє...Важкою провиною вважалося, якщо в'язні розмовлятимуть про певні політичні речі. За таке враз могли продовжити табірний термін на 5 років.

⁸⁷⁵Там само. С. 477.

Маргітич був обережний і якщо розводив такі розмови, то тільки зі своїми найближчими друзями. Він єдиний поміж них, хто твердо був переконаний – це їх лихо довго не триватиме. А ще мовив до своїх: фальшива держава, побудована на обмані й насильстві, довго не протримається. Казав: «Хлопці, лиш молимося Богу, і все скоро зробиться для нас інакшим». І сам він багато молився. З певної пори прокидався досвіту, аби дістатися таємного місця своїх молитов. Десь там ховав маленького формату Біблію. По закінченню робочої зміни знову ставав до молитви. За тими молитвами кілька разів не чув, як вдаряли в рейку, бо мали вже вести в'язнів до табірних бараків. Наглядачі знаходили Маргітича, безжалісно били, довго копали ногами. Потім кидали в карцер – бетонну клітину розміром півтора на півтора метра, висотою 2 метри. Там одна лиш бетонна приступка для сидіння. Так тримали його кілька днів без їжі. Хоч у ту пору Маргітич часом перевиконував виробничу норму, жодних поблажок за це не мав»⁸⁷⁶.

Смерть Сталіна в березні 1953 року призвела до деякого полегшення табірної режиму. Замість ненормованої праці – восьмигодинна. Покращилося харчування в'язнів, навіть з'явилися постільні речі, додали другу ковдру в зимну пору. Дозволяли купляти їжу. З цим виручали раніше вільнонаймані працівники, приносили пшеницю (в зернах). З неї в цегельні таємно варилася каша та пеклися коржі. Іван Маргітич розповідав О. Гаврошу про пом'якшення вимог під час виконання табірної норми: «Я виконував 30%, а мені записували 153%. Бригадир просив: «Хлопці, тільки не сидіть, а рухайтесь. А на папері діло буде». Ніхто нічого не перевіряв. Для начальства головне, аби проценти були написані...»⁸⁷⁷. Про певне розслаблення табірних властей після кончини диктатора свідчив і епізод, про який згадав М. Коперльос: «Табірний Великдень. Зібралось в неділю близько трьохсот, усі українці. Великий коридор, шириною в два метри та сто метрів завдовжки, вщерть заповнений людьми. Взяли все, що мали з їжі, принесли пасочки, таємно випечені в робочому приміщенні. Тривала святкова молитва. Відправу служили єп. Хіра та о. Маргітич. Хоч в'язнями виставлено варту, але якимось чином до коридору проник начальник табору Громов. Коли ж увидів таку кількість людей, злякався і тільки спромігся сказати: «Гс...,

⁸⁷⁶Кришеник Володимир. Людина ґрунту і віри. <https://1939.in.ua/genereal/ljudyna-gruntu-i-viry/>

⁸⁷⁷Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). <http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm>

потіше»⁸⁷⁸. 6 вересня 1955 року Іван Маргітич опинився на волі. В. Худанич притримувався думки, що цьому посприяв батько священика, який за порадою о. П. Мадяра почав клопотати, аби сина звільнили.

Повернувшись із таборів, знесилений і хворий, Іван Маргітич шукав собі роботу, аби якимось прожити. Єдиним місцем, де його прийняли, був колгосп у рідному селі. Виконувати свої душпастирські обов'язки міг тільки таємно і вночі. У цьому відношенні він не був якимось винятком, такою була доля всіх священиків Української Греко-Католицької Церкви, яка продовжувала діяти в підпіллі, залишаючись «Катакомбною церквою». В таких умовах Івану Маргітичу довелося діяти більше тридцяти років, щодня ризикуючи знову бути ув'язненим, а можливо (як це сталося з о. Петром Оросом) і втратити життя. Він не обмежувався душпастирською роботою в рідному селі, часто відвідував Рахівщину, Міжгірщину, Тячівщину, Хустщину, Мукачівщину та інші райони Закарпаття. Сьогодні важко навіть собі уявити, скільки Іван Маргітич провів хрещень, вінчань, похоронів. Будучи на чітких позиціях єдності Української Греко-Католицької Церкви, навів дружні відносини із священиками Івано-Франківської та Львівської областей. Не забуваймо й той факт, що КДБ нікуди не поділося, а його агенти уважно стежили за кожним кроком ревного священнослужителя.

Іван Маргітич, піклуючись про підготовку майбутніх священиків, відкрив у грудні 1981 р. в с. Боржавському підпільну Греко-Католицьку семінарію. Нерідко він чув на свою адресу песимістичні докори: навіть це робити, якщо не пощастить дочекатися результату в державі войовничого атеїзму. Та він вірив, що такий час обов'язково настане: «Хлопці, прийде час – вас буде дуже треба». А коли бачив їхній страх, казав: «Нас не заарештують ніколи, от побачите»⁸⁷⁹. Ці слова необхідно розцінювати не лише як інтуїцію І. Маргітича та віру в те, що Україна, а в ній і церква, стануть вільними. Такі висловлювання належали досвідченому конспіратору з величезним досвідом. До того ж він був обережним, щоб також не постраждали невинні віряни, якщо станеться провал.

Семінарія Івана Маргітича перебувала в центрі наукового дослідження магістра Валерія Купчака, який звернув увагу на той

⁸⁷⁸Кришеник В. Названа праця.

⁸⁷⁹Костак Іван. Подяка Богу з нагоди перших свячень у Боржавській підпільній семінарії. <https://1939.in.ua/memoirs/o-ivan-kostak-podiaka-bohu-z-nahody-pershykh-sviachen-u-borzhavs-kiy-pidpil-niy-seminarii/>

факт, що майбутній єпископ за час підпілля виховав 12 семінаристів: «Навчання проводилося переважно по буднях після робочого часу до півночі, оскільки наступного дня потрібно було йти на роботу і бути весь день на ногах. У святкові дні – зранку, коли ще темно було, всі кандидати збиралися у вибраному місці, а після зустрічі мали Службу Божу, після чого могли провести решту дня з отцем»⁸⁸⁰. Своїми спогадами про діяльність Боржавської підпільної семінарії поділився також о. Іван Костак: «Викладачі в цій семінарії були отець Іван Маргітич, в основному він проводив всі заняття, іноді приходив на реколекції отець Павло Мадяр ЧСВВ і приймав іспити отець Антоній Мондик ЧСВВ. На початку всіх семінаристів було чотирнадцять, потім двоє відійшли, мали на то свої причини, але таємницю цієї семінарії тримали до кінця підпілля. Лекції проходили два-три рази в тиждень... Звечора розпочиналася Свята Літургія, після неї лекції десь до другої години, а іноді й до світанку, після чого кожен ішов на свою роботу. В неділі і свята збиралися ранком, коли ще було темно і до вечора. Вночі найкраще було збиратися і розходитися з огляду на таємничість цих сходин. Про підпільну семінарію знали тільки жінки кандидатів до священства і дуже обмежене коло близьких, яким могли довіряти. Зустрічі відбувалися в приватних будинках самих кандидатів. Найчастіше зустрічалися в хаті Івана Бровді, батька п'ятьох семінаристів, а також, іноді в інших кандидатів, бо коли приходили сини до батька – було менше підозри. Як могли там переховувалися. Дуже часто обдумували як це робити, щоб менше привертати уваги до цих зустрічей»⁸⁸¹. Ніколи не ховався тільки Іван Маргітич, який любляв у своє оправдання говорити: «Не бійтесь, мене не видять, мене Бог сокотить». За більш ніж тридцятирічний період душпастирської роботи в підпіллі його тільки один раз засікли органи безпеки, що дало право окремим історикам назвати Івана Маргітича невловимим.

У незалежній Україні

Іван Маргітич ніколи не втрачав надії, завжди вірив, що настануть кращі часи. Він був одним із найбільших оптимістів серед закарпатських дисидентів. У тодішньому Радянському Союзі ситуація

⁸⁸⁰Купчак Валерій. Особливості формування греко-католицького духовенства у часи підпілля УГКЦ. Магістерська робота. Львів, 2019. С. 41.

⁸⁸¹Костак І. Названа праця.

докорінно почала змінюватися лише в другій половині 80-х років, у часи так званої «горбачовської перебудови». Уперше заговорили про можливу легалізацію Греко-Католицької Церкви, хоча тодішній радянський режим не бажав йти на радикальні зміни. Незважаючи на нові віяння, КДБ продовжувало виконувати роль головного гальма на цьому шляху. Попри всі перепони органів державної безпеки Іван Маргітич став членом першої делегації УГКЦ, яка відвідала в 1987 році Москву та взяла участь у напівлегальній прес-конференції, на якій були присутні кореспонденти дев'яти країн. Завдяки Маргітичу та іншим членам української делегації світ почув правду про довгі роки поневіряння і боротьби греко-католицьких священників за свою віру.

Надзвичайно важливим і пам'ятним для Івана Маргітича був день 10 вересня 1987 року, коли владику Софрон Дмитерко висвятив його на єпископа Мукачівської Греко-Католицької єпархії. У сані єпископа І. Маргітич 7 січня 1989 року першим серед греко-католицьких священників відправив угорське богослужіння в церкві в Шаланках. Врахуйте, що ця історична подія відбулася ще задовго до офіційної легалізації церкви. У червні 1990 року Іван Маргітич разом із І. Семедієм та Й. Головачем взяли участь у синоді ієрархії УКЦ в Римі, під час роботи якого відбулася зустріч з Папою Іоаном Павлом II. Святіший отець спеціальною буллою в січні 1991 року призначив І. Маргітичу титулярну єпископську столицю Скопеленську в Емімонті та іменував його єпископом-помічником Мукачівсько-Ужгородського єпископа Івана Семедія⁸⁸².

Владика радо зустрів проголошення України незалежною державою. Про те, що це колись відбудеться, він вірив завжди. Вірив тоді, коли в березні 39-го просив зброю для захисту Карпатської України, терпів тортури в угорській катівні Ковнер, обрав важкий хрест священника Греко-Католицької Церкви проти якої комуністична система оголосила жорстоку війну. Але він не опустив руки, вистояв. Він ніколи не скаржився, що обрав цей тернистий шлях. З проголошенням Україною незалежності він не припинив боротьбу. Він до останнього подиху захищав рідну церкву й українську мову, ніколи не мирився з проявами сепаратизму серед окремих представників політичної та духовної еліти Закарпаття. Владика

⁸⁸²Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. *Реабілітовані історією: У двадцяти семих томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах.* Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 478.

завжди був великим соборником і великим українцем. І по сьогодні актуальними залишаються його слова-настанови: «Єдність народу – це та велика сила, яку ніхто й ніщо не зможе перемогти. Тому нас стараються всіляко роздроблювати: і на різні, хоч і подібні між собою релігії, і на численні, хоч загалом дуже схожі партії тощо. Не можна вважати патріотами тих людей, які сяк-так сприяють роздробленню»⁸⁸³. Важко щось додати до цих настанов народного єпископа. Єдине, що спадає на думку – аналогічні розмисли митрополита Андрея Шептицького: «Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго й найслабший противник буде від нас сильніший. Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці на власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися»⁸⁸⁴.

Замість висновків

У більш давні часи нашої історії роль поводитирів виконували підлітки, які супроводжували німечин, нерідко сліпих людей, частіше кобзарів. Часто-густо трапляється так, що цілому народу чи окремій його гілці, необхідна підтримка поводитирів. Вони постійно повинні супроводжувати і націлювати людей, які втрачають віру, впадають у паніку, опускають руки та не вірять у власні сили. Таким духовним поводитирем для закарпатських русинів-українців у ХІХ столітті був наш Будитель Олександр Духнович, а в 30-40-х роках ХХ століття Августин Волошин і Теодор Ромжа. Всі вони були духовними особистостями, яких любив і поважав український народ Закарпаття. До таких поводитирів у найскладніший період існування Греко-Католицької Церкви, коли йшлося про її життя і смерть, ми справедливо також зараховуємо Івана Маргітича, якого ще за життя закарпатці назвали Народним єпископом. Він навіть у кращі світи від

⁸⁸³Маргітич Іван. Християнство і культура українських Карпат. <https://1939.in.ua/generaal/khrystyianstvo-i-kultura-ukrains-kykh-karpat/>

⁸⁸⁴Цит. за: Белей Л. Ще раз про Sui Juris Мукачівської Греко-Католицької Єпархії: примара чи надбання колоніального минулого. «Ви не вмрете, єпископе Іване...». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, воз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 26. Більш детально див.: Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899-1914 рр. Т. I / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2007. L+1014 с.; Шептицький Андрей. Пастирські послання 1918-1939 рр. Т. II / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2009. XII+1014 с.; Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. XXXII+828 с.; Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. XIV+1194 с.

нас відійшов так, як це личить духовному лідеру – під час Служби Божої у с. Пилипець на Міжгірщині.

Будучи людиною надзвичайно скромною, він за життя так і не був належним чином оцінений державою, за незалежність якої боровся впродовж всього свого життя. Першою державною нагородою – орденом «За мужність» – Україна його нагородила посмертно у лютому 2004 року. Незважаючи на визнання його церковних заслуг Апостольською Столицею, про що свідчить титул єпископа-синклера, Іван Маргітич скромно проживав у рідному селі Боржавському, де його всі знали і поважали. Сюди до нього навідувалися його побратими-дисиденти, відомі державні діячі, а найчастіше – прості односельчани, для яких він був незаперечним авторитетом. Він не побудував собі величного палацу, бо вважав це неприйнятним, зате доклав чимало зусиль, щоб у рідному Боржавському була споруджена велика, гарна, в українському стилі церква, якій чудову поезію присвятив Карло Копинець:

«Ви не вмрете, єпископе Іване,
 І не тому: що я цього не дам.
 Бо ж я не Бог. І мій кінець настане,
 А Вам не дасть таке зробити Храм
 В Боржавському...
 Хоч будуть Главосіки...
 Як і були... О вірте, не тому!
 Бо там душа залишиться навіки,
 Яку вдихнули Ви натхненно в мур,
 І він віки стояти буде й буде –
 Для вічного не є в зашкоді час.
 І помолитись Богу йтимуть люди,
 І при добрі завжди згадають Вас.
 Залишитись у просторі і часі
 Не кожному на світі цим дано,
 Але в селі стояти буде красень –
 Святої віри й правди знамено.
 Стояти буде, мов надійна зміна.
 Що виросла з ласкавої руки,
 І да святиться в ньому Україна!
 І хай народу служить на віки!»⁸⁸⁵.

⁸⁸⁵ Копинець Карло. Боржавське диво. «Ви не вмрете, єпископе Іване...». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння

Нам пощастило, що ми бачили і мали можливість спілкуватися з цією Великою Людиною, жили в епоху єпископа Івана Маргітича. Він мав право давати поради, адже прожив довге і багатостраждальне життя. Владика радів і терпів разом із своїм народом, який упродовж віків торував шлях до свободи і незалежності. Разом з тим, ми у великому боргу перед єпископом Іваном Маргітичем. Його багатогранне і неординарне життя, служіння Богу і людям ще належним чином не вивчено і не досліджено. Прийшов час ґрунтовно висвітлити його життєвий шлях на основі численних документів, які розпорошені по різних архівах. Варто зібрати до купи і видати окремим виданням ті численні його статті, доповіді на різноманітних наукових і релігійних форумах, адже вони не втратили актуальності і по цей день. Можливо, сьогодні, коли Україна переживає не найкращі часи у своїй історії, нам варто вкотре перечитати його думки, вивчити їх, збагнути весь глибинний смисл його ідей. Вважаю, що до цієї благородної роботи мають долучитися як історики Ужгородського національного університету, так і дослідники-теологи. Чим більше ми дізнаємося про такі визначні постаті нашої епохи, тим кращу і демократичнішу збудуємо Українську державу, яку єпископ Іван Маргітич так любив, і за яку віддав найкращі роки свого праведного життя.

Наукове видання

**МИКОЛА ВЕГЕШ
НАТАЛІЯ КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ**

**УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В
ПОРТРЕТАХ**

В 26 Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква в портретах. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 347 с.

До книги відомих українських істориків Миколи Вегеша і Наталії Концур-Карабінович увійшли історико-біографічні нариси про видатних представників Української Греко-Католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького, патріарха Йосифа Сліпого, президента Карпатської України Августина Волошина, єпископа, якого на Закарпатті справедливо називали народним, Івана Маргітича. Їх життєвий шлях і різнобічна діяльність висвітлюються на тлі епохи. З нових позицій подано початки переходу УГКЦ на підпільне становище. Детально розглянуто антиунійну політику радянського тоталітарного режиму та процес ліквідації Української Греко-Католицької Церкви відповідними органами влади на західноукраїнських землях упродовж 40-х років ХХ ст. Розкрито місце і роль Львівського собору 1946 року як головного організаційного заходу, за допомогою якого комуністична влада прагнула знищити Греко-Католицьку Церкву і насадити взамін церковно-духовну монополію Російської православної церкви. Значна увага звертається на події, що відбувалися на Закарпатті.

Книга адресована науковцям, студентам, усім, хто цікавиться історією України.

ISBN

Підписано до друку 25.03.2021 р. Формат 60x84/16.

Тираж 150 прим. Ум.друк.арк. 20,2. Зам. №

Віддруковано з готового оригінал-макета ПП «АУТДОР-ШАРК»

88000, м.Ужгород, пл. Жупанадська, 15/1.

Тел.: 3-51-25. Е- mail: office@shark.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до державного реєстру видавців, виготівників,

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія 3m №40 від 29 жовтня 2012 року